

Agder Vitenskapsakademi ~ Årbok 2016

AGDER
VITENSKAPSAKADEMI
AGDER ACADEMY
OF SCIENCES AND
LETTERS

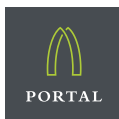
Årbok 2016

REDAKSJON

Ernst Håkon Jahr, Inger Johanne Håland Knutson, Rolf Tomas Nossun

BILDEREDAKTØR

Olav Breen

© 2017 Portal forlag, Agder Vitenskapsakademi og forfatterne
Utgitt i samarbeid med Agder Vitenskapsakademi.

ISBN: 978-82-8314-153-5
ISSN: 0809-7283

Design: Rune Eilertsen
Omslag: BRANDNEW via Design, Hellas
Trykk: Dardedze holografija, Latvia
Font: Arno Pro 12,5 pkt
Papir: Scandia 2000 Natural 100 gr/m²
Fotografier: Olav Breen hvis ikke annet er oppgitt.

Alle henvendelser om denne boka kan rettes til:
Portal forlag AS
Agder Allé 4
4631 Kristiansand
www.portalforlag.no
post@portalforlag.no

Agder Vitenskapsakademi
Postboks 422
4604 Kristiansand
www.agdervitenskapsakademi.no
E-post: agder.vitenskapsakademi@uia.no
Tel.: +47 38 14 19 57

Det må ikke kopieres fra denne boka i strid med åndsverkloven
eller fotografiloven eller i strid med avtaler inngått av KOPINOR,
interesseorgan for rettighetshavere til åndsverk.

Foto: Jørgen Gommæs, Det kongelige hoff.

*Hennes Kongelige Høyhet Kronprinsesse Mette-Marit,
Agder Vitenskapsakademis beskytter.*

INNHold

Forord	13
Statutter	14
Statutter for priser og stipender	17
Prisvinnere 2004–2016	21
Matrikkel pr. 1. januar 2017	24
Årsmelding for 2016	47

KONGELIG BESKYTTERS KAP

ROLF NOSSUM

Audiens hos Hennes Kongelige Høyhet Kronprinsesse Mette-Marit	51
---	----

VINTERMØTE

Referat fra Vintermøtet 4. februar 2016	54
FRIDA FORSGREN	
Adriaen Pietersz van de Vennes <i>Peter fra Amiens</i> på Gimle Gård	56
PÅL REPSTAD	
Agderforskere før UiA: Gabriel Øydne (1918–91)	62
TORRE MIDTVEDT	
Tarmfloraens fysiologiske betydning	70

VÅRMØTET OG ÅRSMØTET

Referat fra vårmøtet og årsmøtet 28. april 2016	82
AASULV LANDE	
Agderforskarar før UiA: Torleif Homme – kva betydde han for vitskapleg utvikling i Agder?.....	85
SVEN-ÅKE SELANDER	
Britt G. Hallqvists originalpsalmer i ett svenskt-norskt perspektiv	94

SOMMERMØTE

Referat fra Sommermøte 25. august 2016	112
OTTO ANDERSEN	
Minnetale over professor Arne Dag Sti	113
MARIT AAMODT NIELSEN	
Agderforskere før UiA: Marius Nygaard (1838–1912)	118
GUNNAR SIVERTSEN	
Erfaringer med publiseringsindikatoren («Tellekantsystemet»)	128
STEPHEN SEILER	
“Tellekantsystemet”	134
JOHN OLAV BJØRNESTAD	
Tellekantsystemet	136

FELLES MØTE I AVA OG NTVA

Referat fra felles medlemsmøte i Agder Vitenskapsakademi og Norges Tekniske Vitenskapsakademi 29. september 2016	140
ERNST HÅKON JAHR	
Agderforskere før UiA: Jacob Aalls og biblioteket hans på Nes	141

FELLESMØTE I AVA OG NTVA

Referat fra felles medlemsmøte i Agder Vitenskapsakademi og Norges Tekniske Vitenskapsakademi 27. oktober 2016	152
GUSTAV SÆTRA	
Agderforskere før UiA: Peder Claussøn Friis, bruddet med Stavanger og universitetsdrømmen 1500–1800	154
TIMOTHY C. LOMMASSON	
Solenergiklyngen og SmartGrid	167

HØYTIDSMØTE OG ÅRSFEST

Referat fra Høytidsmøte og Årsfest 28. oktober 2016	180
CHRISTA DÜRSCHIED	
Hilsningstale fra de nye medlemmene	183
MICHAEL SCHULTE	
Tefldo i túni – Chess and Hnefatafl in the North	187
OLE M. SEJERSTED	
Hilsen fra gjestende akademier: Akademiske verdier – Er de verdt å kjempe for?	214
STEPHEN SEILER	
Greetings on behalf of the University of Agder, and 3 challenges	218
YURIY ROGOVCHENKO	
Takketale for Sørlandets kompetansefonds forskningspris	221
JARLE JORTVEIT	
Takketale for Sørlandets kompetansefonds populærvitenskapelige pris	224
ROBIN ROLFHAMRE	
Takketale for Agder Vitenskapsakademis forskningspris til yngre forskere	227
LARS THOMAS DYRHAUG	
Takk-for-maten-tale	230

POZNAŃ CHAPTER

JACEK FISIĄK

Poznań Chapter of Agder Academy, Report on activities in 2016 236

Poznań Chapter members in 2016 240

NOBELMØTE

29. november 2016

MARGRETHE WOLD

Nobelprisen i fysikk 242

HANS HERLOF GRELLAND

Nobelprisen i kjemi 247

FRODE GALLEFOSS

Nobelprisen i medisin eller fysiologi 253

MICHAEL J. PRINCE

Nobelprisen i litteratur 260

ARNE OLAV ØYHUS

Nobels fredspris 266

SIGBJØRN SØDAL

Sveriges Riksbanks pris i økonomisk vitenskap til Alfred Nobels minne 276

LEIV STORESLETTEN

Abelprisen 280

CHARLES I. ARMSTRONG

Holbergprisen 285

ANDREAS FAYES RESTAURERTE GRAVSTED

Restaurering 2016 og avduking 15. oktober av gravminnet til Andreas Faye på Sande kirkegård	292
--	-----

FRANK REICHERT

Tale ved avduking av Andreas Fayes renoverte gravminne	298
--	-----

ERNST HÅKON JAHR

Sokneprest til Sande og prost i Nordre Jarlsberg Andreas Faye – nasjons- og samfunnsbygger på 1800-tallet	301
--	-----

ANNET

AGDER VITENSKAPSAKADEMI

Innspill til Kunnskapsdepartementet til arbeidet med humaniorameldinga ...	307
--	-----

THOR EINAR HANISCH

Kristiansand katedralskole – Et tidsbilde	314
---	-----

BIDRAGSYTERE	320
---------------------------	------------

FORORD

Med dette legg vi fram årboka for Agder Vitskapsakademi for 2016. Dette er den 15. årboka frå Akademiet, og vi ser no fram mot eit jubileum 27. oktober 2017. Da har Akademiet vore verksam i 15 år som vitskapsakademi.

Denne årboka dokumenterer alle viktige hendingar i Akademiets liv og verksemd i året 2016. Ei særskild viktig og gledeleg hending var det at på hausten fekk Styret brev frå Det kongelige slott om at HKH Kronprinsesse Mette-Marit hadde sagt ja til å vera kongeleg beskyttar for Akademiet. Preses, vise-preses og akademisekretær var i desember i audiens på Slottet. Her i årboka kan ein lesa meir om denne audiensen.

Som i fleire år no har også årboka for 2016 hatt ei redaksjonsgruppe – der preses, vise-preses og akademisekretær etter beste evne har fordelt redigeringsarbeidet mellom seg. Olav Breen har som tidlegare vore biletredaktør.

Stor takk går til alle bidragsytarane. Det er ei liste bak i boka over alle saman. Akademiet har i alle år fått mange hyggelege ord om årbøkene. Det er vi både glade for og stolte over, men det hadde ikkje vore mogleg å gi ut slike årbøker kvart år om ikkje folk var viljuge til å skrive ned foredraga sine, sende bilete og illustrasjonar, og bidra på ulike måtar.

Vi takkar også Portal forlag for godt samarbeid i år som tidlegare.

Kristiansand, februar 2017

Ernst Håkon Jahr

preses

STATUTTER

Agder Vitenskapsakademi, stiftet 27.10.2002

1

Agder Vitenskapsakademi (Agder Academy of Sciences and Letters) har til formål å fremme alle former for vitenskapelig virksomhet og forståelsen for vitenskapens betydning. Virksomheten har ikke erverv til formål. Virksomhetens formål søkes realisert ved bl.a. å arrangere møter, konferanser og foredrag, å arrangere prisoppgaver og dele ut vitenskapelige priser, samt å bistå og formidle studieplasser ved samarbeidende læresteder i inn- og utland og legge til rette for utveksling av forskere.

2

Akademiet har maksimalt 205 tellende medlemmer: 1) fra Agder (100 plasser), 2) fra resten av landet (50 plasser) og 3) utenlandske (50 plasser), dessuten 4) æresmedlemmer (maksimalt 5). Betegnelsene gjelder bopel, ikke nasjonalitet eller statsborgerskap. Ved flytting kan derfor et medlem skifte gruppetilhørighet. Fra og med det år et medlem fyller 70 år, går det ut av den antallsbegrensede medlemsmasse, men beholder alle rettigheter som medlem.

Det bør sikres en rimelig fordeling av medlemmer mellom de ulike fagområdene. Medlemmene har innsynsrett ved innvalg, en rett som effektueres ved oppmøte i sekretariatet. Innvalg av medlemmer skjer etter begrunnet forslag fra minst to av Akademiets medlemmer. Fristen for å sende inn forslag fastsettes av styret. Styret skal hvert år avgjøre hvor mange ledige plasser som kan fylles i hver

medlemskategori. Styret behandler og prioriterer mellom forslagene før de blir sendt til skriftlig avstemning blant medlemmene. Styrets prioritering skjer etter en vurdering av vedkommendes dokumenterte vitenskapelige kompetanse eller kunstneriske innsats. Innvalg skal bekreftes i medlemsmøte. Eventuelle nærmere bestemmelser om innvalg fastsettes av styret.

Valg av æresmedlemmer foretas av Akademiets medlemmer fra Agder etter forslag fra styret. Den foreslåtte må ha $\frac{3}{4}$ av de avgitte stemmer for å bli valgt. Eventuelle nærmere bestemmelser om valg av æresmedlemmer fastsettes av styret.

Styret kan bestemme å opprette avdelinger av Akademiet andre steder enn på Agder dersom det anses ønskelig for utvikling av eller støtte til Akademiets virksomhet. For å sikre nær forbindelse mellom Akademiet og Akademiets avdeling(er), er preses, eller den preses utpeker, fullt medlem av avdelingen(e). Styret bevilger årlig støtte til avdelingen(e) på det første styremøtet hvert år. Styret kan også bevilge forsknings- og reisestipender. Slike bevilgninger avpasses etter akademiets generelle økonomi.

Akademiet har også assosierte medlemmer. Som assosierte medlemmer av Akademiet kan innbys vitenskapelig interesserte personer og bedrifter og institusjoner som bidrar til å fremme Akademiets formål. Styret avgjør hvilke privatpersoner og bedrifter og institusjoner som skal innbys som assosierte medlemmer. Liste over assosierte medlemmer trykkes i Akademiets årbok.

Akademiets høytidsdag er den fredag som er nærmest akademiets stiftelsesdag 27. oktober. På høytidsdagen arrangeres en sammenkomst for medlemmer og inviterte gjester, der

- en fremstående forsker inviteres til å holde foredrag over et vitenskapelig tema,
- nye medlemmer hilses velkommen i akademiet,
- medlemmer som er avgått ved døden siste år minnes, og
- vitenskapelige priser deles ut.

3

Akademiet ledes av årsmøtet, der alle medlemmene har adgang og stemmerett, og styret, som er valgt av årsmøtet. Akademiets daglige arbeid drives av et sekretariat med akademisekretæren som leder. Akademisekretæren velges av årsmøtet for ett år av gangen, og rapporterer til styret.

STATUTTER

Årsmøtet holdes i første halvår. Mellom årsmøtene holdes det medlemsmøter.

a) Årsmøtet er akademiets høyeste myndighet. Styret kaller inn til årsmøtet med tre ukers varsel. Styret kan også innkalle ekstraordinært årsmøte med samme frist. Årsmøtet treffer vedtak om årsmelding, regnskap, og valg. Årsmøtet velger valgkomite på fire medlemmer. Valgkomiteen velges for tre år.

b) Styret velges av årsmøtet og består av preses og fire medlemmer. Det velges også første, andre og tredje varamedlem. Preses og fire styremedlemmer velges for to år. Styret konstituerer seg selv og velger visepreses blant styremedlemmene. Visepreses bør representere en annen vitenskap enn preses. Preses er styrets leder og Akademiets talsmann utad. Styret har som oppgave å ivareta Akademiets vitenskapelige og økonomiske interesser.

4

Styret legger hvert år fram årsberetning og revidert regnskap for behandling på årsmøtet. Revisor oppnevnes av styret for hvert regnskapsår. Akademiets årbok legges fram på et medlemsmøte så snart den foreligger. Årboka inneholder bl.a. Akademiets matrikkel.

5

For å kunne fremmes for årsmøtet må forslag til endring i disse statutter komme inn til styret minst en måned før årsmøtet. Forslag må gjøres kjent for medlemmene sammen med innkallingen til årsmøtet. Til vedtak kreves 2/3 flertall.

6

Akademiet kan kun oppløses etter innstilling av styret, og etter vedtak med minst 2/3 flertall i to på hverandre følgende ordinære årsmøter. Ved eventuell oppløsning tilfaller Akademiets formue Universitetet i Agder.

(Statuttene ble vedtatt 27.10.2003, med senere endringer, sist 04.02.2016)

STATUTTER FOR PRISER OG STIPENDER

SØRLANDETS KOMPETANSEFONDS FORSKNINGSPRIS

1. Prisen tildeles av Agder Vitenskapsakademi for ett eller flere vitenskapelige arbeider.
2. Prisen deles ut hvert år.
3. Prisen er på NOK 30.000 og et diplom eller bilde.
4. Prisen tildeles en forsker tilknyttet Agder. Prisen kan deles mellom flere forskere som har samarbeidet om ett eller flere arbeider.
5. Styret i Agder Vitenskapsakademi oppnevner en jury på fem medlemmer.
6. Juryen legger fram en innstilling til Agder Vitenskapsakademi. Styret for Agder Vitenskapsakademi utnevner prisvinner/prisvinnere på bakgrunn av innstillingen fra juryen.
7. Medlemmene av Agder Vitenskapsakademi kan foreslå priskandidater innen en frist satt av styret. Forslaget på kandidat skal inneholde en begrunnelse på 1-3 sider og en liste over publiserte forskningsarbeider.
8. Prisen deles ut av Preses på akademiets årsmøte.
9. Prisen deltes første gang ut på årsmøtet 2004, for et arbeid publisert i 2002 eller 2003.

SØRLANDETS KOMPETANSEFONDS POPULÆRVITENSKAPELIGE PRIS

1. Prisen tildeles av Agder Vitenskapsakademi for ett eller flere populærvitenskapelige bidrag.
2. Prisen deles ut hvert år.

STATUTTER

3. Prisen er på NOK 20.000 og et diplom eller bilde.
4. Prisen tildeles en bidragsyter tilknyttet Agder. Prisen kan deles mellom flere bidragsytere som har samarbeidet om ett eller flere arbeider.
5. Styret i Agder Vitenskapsakademi oppnevner en jury på tre medlemmer.
6. Juryen legger fram en innstilling til Agder Vitenskapsakademi. Styret for Agder Vitenskapsakademi utnevner prisvinner/prisvinnere på bakgrunn av innstillingen fra juryen.
7. Medlemmer av Agder Vitenskapsakademi kan foreslå priskandidater innen en frist satt av styret. Forslaget på kandidat skal inneholde en begrunnelse på 1–3 sider.
8. Prisen deles ut av Preses på akademiets årsmøte.
9. Prisen deltes første gang ut på årsmøtet i 2004, for et bidrag i 2002 eller 2003.

FYSIOGRAFENS FORSKNINGSPRIS TIL YNGRE FORSKERE

1. Prisen er opprettet på grunnlag av en gave fra Kungliga Fysiografiska Sällskapet i Lund til Agder Vitenskapsakademi ved jubileet i 2012.
2. Prisen tildeles av Agder Vitenskapsakademi for ett eller flere forskningsbidrag innen matematisk-naturvitenskapelige fag, medisin, og teknologiske fag.
3. Prisen tildeles en yngre forsker tilknyttet Agder. Prisen kan deles mellom flere bidragsytere som har samarbeidet om ett eller flere arbeider.
4. Styret i Agder Vitenskapsakademi oppnevner en jury på tre medlemmer.
5. Juryen legger fram en innstilling til Agder Vitenskapsakademi. Styret for Agder Vitenskapsakademi utnevner prisvinner/prisvinnere på bakgrunn av innstillingen fra juryen.
6. Medlemmer av Agder Vitenskapsakademi kan foreslå priskandidater innen en frist satt av styret. Kun personer yngre enn 35 år kan nomineres. Forslaget på kandidat skal inneholde en begrunnelse på 1-2 sider.
7. Prisen deles ut av Preses på akademiets årsmøte.
8. Prisen er på NOK 10.000 og et diplom eller bilde.
9. Prisen kan lyses ut hvert annet år, og ble med disse statuttene første gang utlyst i 2015.

AGDER VITENSKAPSAKADEMIS FORSKNINGSPRIS TIL YNGRE FORSKERE

1. Prisen er opprettet på grunnlag av en gave fra akademimedlem professor Michael Schulte til Agder Vitenskapsakademi i 2014.
2. Prisen tildeles av Agder Vitenskapsakademi for ett eller flere forskningsbidrag innen humanistiske fag eller samfunnsfag.
3. Prisen tildeles en yngre forsker tilknyttet Agder. Prisen kan deles mellom flere bidragsytere som har samarbeidet om ett eller flere arbeider.
4. Styret i Agder Vitenskapsakademi oppnevner en jury på tre medlemmer.
5. Juryen legger fram en innstilling til Agder Vitenskapsakademi. Styret for Agder Vitenskapsakademi utnevner prisvinner/prisvinnere på bakgrunn av innstillingen fra juryen.
6. Medlemmer av Agder Vitenskapsakademi kan foreslå priskandidater innen en frist satt av styret. Kun personer yngre enn 35 år kan nomineres. Forslaget på kandidat skal inneholde en begrunnelse på 1-2 sider.
7. Prisen deles ut av Preses på akademiets årsmøte.
8. Prisen er på NOK 10.000 og et diplom eller bilde.
9. Prisen kan lyses ut hvert annet år, første gang i 2016.

JAKOB GRAFS FOND FOR STUDENTAR I NORDISK SPRÅKVITSKAP

Statuttar vedtekne av styret i Agder Vitenskapsakademi 26. august 2015

1. Jakob Grafts fond i Agder Vitenskapsakademi er framhaldet av «Jakob Grafts legat», som blei oppretta i 2001 ved daverande Høgskolen i Agder av Odny Graf Eriksen, Annie Graf og Hjørdis Graf Hole. Jakob Graf (1913-1997) sin store interesse for særleg norsk språkvitskap var bakgrunnen for opprettinga av legatet. Frå 2015 ligg fondet i og blir forvalta av Agder Vitenskapsakademi.
2. Det skal om mogleg delast ut 1-2 stipend årleg frå fondet til studentar i nordisk språkvitskap på mastergrads- og ph.d.-nivå ved Universitetet i Agder.
3. Styret fastset for kvart år om det skal delast ut eit eller to stipend, og storleiken på stipendet/stipenda.
4. Styret oppnemner ein komite til å gi innstilling blant søkarane.
5. Søknader om reisestipend skal prioriterast.

STATUTTER

6. Stipenda blir delte ut på Akademiets årsfest.
7. Stipendmottakarane skal innan eit år sende ein kort rapport til Akademiet om korleis stipendet er brukt.

PRISVINNERE

Årets prisvinnere sammen med akademiets preses. Fra venstre: Jarle Jortveit, Yuriy Rogovchenko, preses Ernst Håkon Jahr og Robin Rolfsamre.

Den første prisutdelingen fant sted i 2004. Prisvinnerne siden den gang er de følgende:

SØRLANDETS KOMPETANSEFONDS FORSKNINGSPRIS:

2004 professor dr.philos. Leiv Storesletten

2005 professor dr.philos. Ole B. Stabell

PRISVINNERE

- 2006 professor phil.dr. Per Kjetil Farstad
- 2007 professor dr.philos. Roy T. Eriksen
- 2008 professor dr.rer.nat. dr.phil.habil. Reinhard Siegmund-Schultze
- 2009 professor dr.art. Unni Langås
- 2010 professor ph.d. Gunhild Hagestad
- 2011 professor ph.d. John Thomas Conway
- 2012 professor dr.rer.nat. dr.techn. Jose Julio Gonzalez
- 2013 professor dr.ing. dr.habil. Matthias Uwe Pätzold
- 2014 professor ph.d. Oddvar Holmesland
- 2015 professor ph.d. Frank Yong Li
- 2016 professor ph.d. Yuriy Rogovchenko

SØRLANDETS KOMPETANSEFONDS

POPULÆRVITENSKAPELIGE PRIS:

- 2004 stipendiat dr.art. Kristine Hasund
- 2005 historiker Terje Strøm-Olsen
- 2006 professor cand.philol. Martin Sjøkkeland
- 2007 professor ph.d. Stephen Seiler
- 2008 fylkeskonservator cand.philol. Frans-Arne Stylegar
- 2009 førstekonservator Ågot Noss
- 2010 professor dr.oecon. Steen Koekebakker
- 2011 professor dr.philos. May-Brith Ohman Nielsen
- 2012 professor dr.oecon. Ellen Katrine Nyhus
- 2013 førsteamanuensis ph.d. Martin Carlsen
førsteamanuensis ph.d. Ingvald Erfjord
førsteamanuensis ph.d. Per Sigurd Hundeland
- 2014 professor cand.philol. Sylfest Lomheim
- 2015 professor em, biskop em. Olav Skjevesland
- 2016 overlege ph.d. Jarle Jortveit

FYSIOGRAFENS PRIS TIL YNGRE FORSKERE:

- 2014 ph.d. Helle Ingeborg Mellingen
- 2015 ph.d. Hanne Stensola og ph.d. Tor Stensola

PRISVINNERE

AGDER VITENSKAPSAKADEMIS PRIS TIL YNGRE FORSKERE:

2016 førsteamanuensis ph.d. Robin Rolfhamre

SKIPSKREDITTFONDETS PRIS FOR MARITIM FORSKNING:

2004 professor dr.oecon. Jan Inge Jenssen og førsteamanuensis dr.oecon.
Sigbjørn Sødal

MATRIKKE

STYRE 2016

Ernst Håkon Jahr, preses

Inger Johanne Håland Knutson, visepreses

Per Kjetil Farstad, styremedlem

Gunvor Lande, styremedlem

Marit Aamodt Nielsen, styremedlem

Hallvard Hagelia, 1. varamedlem

May-Brith Ohman Nielsen, 2. varamedlem

Gudlaug Nedrelid, 3. varamedlem

AKADEMISEKRETÆR

Rolf Tomas Nossun

ÆRESMEDLEMMER

Knut Brautaset

Thor Einar Hanisch

MEDLEMMER

Andersen, Otto, siv.øk., professor, UiA, fagfelt internasjonalisering, f. 1948, medl. 2002

Andersen, Øivind, dr.philos., professor, UiO, fagfelt antikk gresk retorikk og poesi, f. 1944, medl. 2015

Armstrong, Charles Ivan, dr.art., professor, UiA, fagfelt britisk litteratur, f. 1969, medl. 2014

Askedal, John Ole, cand.philol., professor, UiO, fagfelt tysk lingvistikk, f. 1942, medl. 2013

Austad, Tore, cand.philol., lektor, gjesteprofessor, University of Chicago 1964-66, tidl. rektor ved Kristiansand katedralskole, tidl. akademisekretær, kirke- og undervisningsminister 1981-83 i regjeringen Willoch, fagfelt norsk, f. 1935, medl. 1965

Austad, Torleiv, dr.theol., professor, Menighetsfakultetet, fagfelt systematisk teologi, f. 1937, medl. 2003

Baker, Jonathan David, ph.d., professor, UiA, fagfelt utviklingsstudier med fokus på Etiopia og Tanzania, f. 1943, medl. 2002

Barletta, Antonio, ph.d., professor, Università di Bologna, fagfelt teknisk/industriell fysikk, fluiddynamikk, f. 1963, medl. 2008

Barrow-Green, June, ph.d., senior lecturer, Open University, UK, fagfelt matematisk analyse i Frankrike og England i det 19. og første del av det 20. århundre, f. 1953, medl. 2014

Beferull-Lozano, Baltasar, ph.d., professor, UiA, fagfelt elektronikk med spesialisering innen data og matematikk, f. 1972, medl. 2015

Beisland, Hans Olav, dr.med., overlege, Sørlandet Sykehus HF, fagfelt kirurgi og urologi, kreftforskning, f. 1942, medl. 2002

Bekken, Otto Borger, ph.d., førsteamanuensis, UiA, fagfelt matematikdidaktikk, f. 1940, medl. 2006

Berg, Kirsten Marie Bråten, fagfelt kunstner og kulturformidler, folkemusiker, sanger, kveder og sølvsmed, f. 1950, medl. 2008

Bernt, Jan Fridthjof, dr.jur., professor, UiB, fagfelt forvaltningsrett, kommunalrett, sosial- og helserett, rettskildelære, rettsteori, f. 1943, medl. 2005

Bjorvatn, Bjarne, dr.med., professor, UiB, Senter for internasjonal helse, og WHO, Geneve, fagfelt infeksjonsmedisin, mikrobiologi, internasjonal helse, f. 1936, medl. 2002

Bjorvatn, Kjell, dr.med., professor, UiB, fagfelt odontologi, f. 1933, medl. 2007

Bjøranger, Jan, professor, UiS, fagfelt musikk, spesialområde fiolin og orkester, f. 1968, medl. 2006

Bjørnenak, Trond, dr.oecon., professor, NHH, fagfelt bedriftsøkonomi, økonomisk styring, f. 1964, medl. 2002

Braunmüller, Kurt, dr.hab., dr.hc. (UiA), professor, Universität Hamburg, fagfelt nordisk språkvitenskap, f. 1948, medl. 2008

Brautaset, Knut, m.sc, m.ed., dosent, UiA, fagfelt reguleringsteknikk, oljehydraulikk, servoteknikk, f. 1939, æresmedlem 2003

Breen, Olav, UiA, tidl. akademisekretær, fagbokforfatter, f. 1948, medl. 1973

Breistein, Ingunn Folkestad, dr.theol., professor, rektor, Ansgar Teologiske Høgskole, professor II, UiA, fagfelt nyere norsk kirkehistorie, f. 1963, medl. 2008

Breiteig, Trygve, cand.real., dosent, UiA, fagfelt matematikdidaktikk, f. 1941, medl. 2003

Breivik, Gunnar, dr.scient., professor, Norges Idrettshøgskole, fagfelt samfunnsvitenskap, idrettsfilosofi og etikk, f. 1943, medl. 2008

Burn, Robert P, ph.d., professor, University of Exeter, fagfelt matematikkdidaktikk, f. 1934, medl. 2005

Baardson, Bentein, skuespiller, regissør, f. 1953, medl. 2010

Cestari, Maria Luiza, dr.philos., professor, UiA, fagfelt matematikkdidaktikk, f. 1946, medl. 2002

Comes, Martina, dr.rer.pol., professor, UiA, fagfelt informatikk, f. 1982, medl. 2013

Conway, John Thomas, ph.d., professor, UiA, fagfelt aerodynamikk og flymekanikk, matematikk, fysikk, f. 1956, medl. 2002

Custodis, Michael, dr.phil.habil dipl.soz., professor, Westfälische Wilhelms-Universität Münster, fagfelt historisk musikkvitenskap, f. 1974, medl. 2016

Da Silva, António Barbosa, dr.theol., professor, Ansgar teologiske høyskole, fagfelt systematisk teologi og psykisk helsearbeid, f. 1944, medl. 2006

Dahl-Jørgensen, Knut, dr.med., professor, UiO, fagfelt pediatri, f. 1949, medl. 2007

Darquennes, Jeroen, ph.d., professor, Université de Namur, fagfelt germansk språk og litteratur, kontaktlingvistikk, f. 1974, medl. 2014

Dobek, Andrzej, d.sc., dr.hab., professor, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, fagfelt fysikk, f. 1946, medl. 2014

Dorfmueller, Joachim, dr.phil.hab., professor, Westfälische Wilhelms-Universität Münster, fagfelt musikkvitenskap, f. 1938, medl. 2004

Dougherty, Stephen, ph.d., professor, UiA, fagfelt amerikansk litteratur, f. 1962, medl. 2016

Dovland, Olav Kristian, dr.scient., professor, UiA, fagfelt matematisk analyse, f. 1967, medl. 2010

Drange, Tore, sivilarkitekt, selvstendig næringsdrivende, f. 1939, medl. 2006

Dybo, Tor, dr.art., professor, UiA, fagfelt rytmisk musikk, f. 1957, medl. 2006

Dürscheid, Christa, dr.phil.habil., professor, Universität Zurich, fagfelt germansk språkvitenskap, f. 1959, medl. 2016

Dziubalska-Kołaczyk, Katarzyna, d.litt., ph.d., professor, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, fagfelt engelsk språkvitenskap, lingvistikkens historie, f. 1960, medl. 2005

Eckhoff, Knut, dr.philos., professor, UiB, fagfelt anvendt matematikk, f. 1944, medl. 2013

Edlund, Lars-Erik, fil.dr., professor, Umeå universitet, fagfelt nordisk språkvitenskap, f. 1953, medl. 2009

Edström, Olle, fil.dr., professor, Göteborgs universitet, fagfelt musikkvitenskap, f. 1945, medl. 2009

Ellingsen, Svein, dr.hc. (Menighetsfakultetet), salmedikter, f. 1929, medl. 2006

Elmevik, Lennart, fil.dr., professor, Uppsala universitet, fagfelt nordisk språkvitenskap, f. 1936, medl. 2009

Engebretsen, Martin, dr.art., professor, UiA, fagfelt språk, kommunikasjon og teknologi, f. 1961, medl. 2010

Eriksen, Roy T., dr.philos., professor, UiA, fagfelt engelsk filologi, renessansestudier, f. 1948, medl. 2002

Evjen-Olsen, Bjørg, dr.med., overlege, Sørlandet Sykehus, Flekkefjord, fagfelt obstetrikk og gynekologi, f. 1960, medl. 2015

Eythórsson, Thórhallur, ph.d., dosent, Háskóli Íslands, fagfelt germansk syntaks, lingvistisk typologi og morfologi, f. 1959, medl. 2014

Falkenberg, Andreas Wyller, ph.d., professor, UiA, fagfelt internasjonal handel og verdikjeder, kultur og etikk, f. 1948, medl. 2004

Falkenberg, Joyce, ph.d., professor, UiA, fagfelt strategisk forandring og implementering, allianser og nettverk, f. 1947, medl. 2004

Farstad, Per Kjetil, phil.dr., dr.hc. (Münster), professor, UiA, fagfelt musikk, klassisk gitar, lutt og andre historiske strengeinstrumenter, f. 1952, medl. 2004

Fedorowski, Jerzy, dr.sc., ph.d., professor, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, fagfelt geologi, spesielt fossilfeltet, f. 1934, medl. 2010

Fiane, Arnt, dr.med., professor, OUS-Rikshospitalet, fagfelt thoraxkirurgi, f. 1958, medl. 2014

Fisiak, Jacek, OBE, dr.hab., dr.hc.mult. (Jyväskylä og Opole), professor, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, fagfelt engelsk språkvitenskap, f. 1936, medl. 2004

Foss, Øyvind, dr.theol., fagfelt sosialetikk, f. 1934, medl. 2016

Fowler, Alastair, d.litt., CBE, FBA, regius professor, University of Edinburgh, fagfelt engelsk litteratur og retorikk, f. 1927, medl. 2003

Fuglestad, Anne Berit, ph.d., professor, UiA, fagfelt matematikk, f. 1945, medl. 2007

Gabbay, Dov. M., ph.d., dr.hc.mult. (Toulouse og UiA), professor, Kings College, London, fagfelt logikk og informatikk, bevisteori, logisk modellering av naturlige språk, f. 1945, medl. 2006

Gallefoss, Frode, dr.med., forskningssjef, Sørlandet Sykehus Kristiansand, fagfelt lungespesialist, f. 1956, medl. 2006

Golusinski, Wojciech, dr.med., dr.hab., professor, Uniwersytet Medyczny im. Karola Marcinkowskiego w Poznaniu, fagfelt øre, nese, hals, f. 1956, medl. 2003

Gonzalez, Jose Julio, dr.mult., professor, UiA, fagfelt systemdynamikk, informasjonssikkerhet og kritisk infrastruktur, f. 1944, medl. 2002

Goodchild, Simon, ph.d., professor, UiA, fagfelt matematikdidaktikk, f. 1950, medl. 2008

Gran, Jan Tore, dr.med., professor, Rikshospitalet, fagfelt reumatologi, f. 1949, medl. 2002

Granmo, Ole-Christoffer, dr.scient., professor, UiA, fagfelt informatikk, f. 1974, medl. 2013

Grelland, Hans Herlof, dr.philos., cand.real., master i filosofi, professor, UiA, fagfelt kvantekjemi, fysikkens filosofi og eksistensfilosofi, f. 1947, medl. 2002

Grevholm, Barbro Elisabeth, fil.lic., dr.hc. (Tallinn), docent ved Luleå tekniska universitet, professor ved UiA, fagfelt matematikdidaktikk og matematikk, f. 1941, medl. 2002

Grøttum, Kjell Arne, dr.med., overlege, Sørlandet Sykehus HF, fagfelt indremedisin, blodsykdommer, f. 1934, medl. 2002

Gundersen, Svein Gunnar, dr.med., overlege professor II, UiA, fagfelt infeksjonsmedisin, tropemedisin, internasjonal helse, f. 1948, medl. 2002

Gupta, Rolf Arnvid, cand.mus., professor II, UiA, f. 1967, medl. 2005

Hadjerrouit, Said, dr.ing., professor, UiA, fagfelt systemering og informatikdidaktikk, f. 1954, medl. 2012

Hagelia, Hallvard, teol.dr., professor, Ansgar Teologiske Høgskole, fagfelt språkvitenskap, spesialområde semittiske og klassiske språk, f. 1944, medl. 2007

Hagestad, Gunhild O., ph.d., professor, UiA, fagfelt sosiologi, befolkningseldring, livsløp, generasjonsforhold, f. 1942, medl. 2002

Halvorsen, Else Marie, dr.philos., professor, HiT, fagfelt didaktikk knyttet til kulturarv, verdilæring og kulturforståelse, f. 1934, medl. 2006

Hanisch, Thor Einar, siv.øk. og h.a. NHH, tidl. regional høyskoleledelse på Agder, tidl. akademisekretær, fagfelt organisasjon og ledelse, f. 1932, medl. 1969, æresmedlem 2014

Hannesdóttir, Anna Helga, fil.dr., professor, Gøteborgs universitet, fagfelt nordisk språkvitenskap, f. 1952, medl. 2015

Haug, Dag Trygve Truslew, dr.art., professor, UiO, fagfelt idé- og kunsthistorie og klassiske språk, f. 1976, medl. 2008

Haugeberg, Glenn, dr.med., overlege, Sørlandet Sykehus HF, fagfelt reumatologi, f. 1962, medl. 2005

Haugen, Paal-Helge, lyriker, forfatter og dramatiker, f. 1945, medl. 2003

Haugen, Richard, dr.philos., professor, UiT, fagfelt spesialpedagogikk, kognitiv psykologi, motivasjons- og læringspsykologi, f. 1941, medl. 2002

Haumann, Dagmar, ph.d., professor, UiB, fagfelt engelsk lingvistikk, f. 1963, medl. 2008

Havstad, Johannes Schrøder, dr.scient., tidl fylkesagronom og daglig leder ved Planteforsk., avd. Landvik, fagfelt jord- og hagebruk, lokalhistorie, f. 1930, medl. 2010

Hawkins, Stan, professor, UiO, professor II, UiA, fagfelt musikkvitenskap, populærmusikkforskning, f. 1958, medl. 2012

Hernes, Gudmund, ph.d., professor, forsker Fafo, fagfelt samfunnsvitenskap, f. 1941, medl. 2003

Holbek, Jonny, ph.d., professor, UiA, fagfelt strategisk ledelse, innovasjon, nyskaping, organisasjonsteori, f. 1940, medl. 2002

Holme, Audun, ph.d., professor, UiB, fagfelt matematikk, f. 1938, medl. 2010

Holmesland, Oddvar, ph.d., professor, UiA, fagfelt britisk litteratur, f. 1952, medl. 2002

Hopmann, Stefan Thomas, dr.phil., professor, Universität Wien, fagfelt pedagogikk, f. 1954, medl. 2002

Hovland, Geir, ph.d., professor, UiA, fagfelt mekatronikk, robotteknologi, prosessautomatisering, f. 1970, medl. 2008

Hustvedt, Siri, ph.d., forfatter, f. 1955, medl. 2009

Hydle, Ida Marie, dr.mult., forsker I, HiOA, fagfelt medisin, antropologi, f. 1947, medl. 2003

Hägg, Henny Fiskå, dr.art., førsteamanuensis, UiA, fagfelt teologi og samfunn, f. 1955, medl. 2009

Haakedal, Elisabet, dr.art., professor, UiA, fagfelt religionspedagogikk, f. 1955, medl. 2009

Haanes, Vidar Leif, dr.theol., professor, rektor, Menighetsfakultet, Oslo, fagfelt kirkehistorie, teologihistorie, stat og kirke, f. 1961, medl. 2006

Jahr, Ernst Håkon, dr.philos., dr.hc.mult. (Poznan og Uppsala), professor, UiA, fagfelt nordisk språkvitenskap, f. 1948, medl. 2002

Jaworski, Barbara, ph.d., dr.hc. (UiA), professor, Loughborough University, fagfelt matematikk-didaktikk, f. 1944, medl. 2002

Jenssen, Jan Inge, dr.oecon., professor, UiA, fagfelt entreprenørskap og forretningsutvikling, f. 1960, medl. 2005

Johannessen, Jan Vincents, dr.med., professor, fagfelt kreftforskning, patologi, f. 1941, medl. 2005

Johnsen, Berit Eide, dr.art., professor, UiA, fagfelt historie, f. 1955, medl. 2008

Johnsen, Hans Christian Garmann, dr.polit., ph.d., professor, UiA, fagfelt vitenskapsfilosofi, kunnskapsøkonomi, innovasjon, f. 1955, medl. 2008

Julie, Cyril Martin, ph.d., professor, University of the Western Cape, fagfelt matematikdidaktikk, f. 1947, medl. 2008

Jørgensen, Torstein, dr.theol., professor, Misjonshøyskolen i Stavanger, fagfelt kirke- og misjonshistorie, f. 1951, medl. 2011

Kaczmarek, Maria Agnieszka, dr.hab., professor, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, fagfelt biologi, f. 1951, ass.medl. 2009

Karimi, Hamid Reza, ph.d., professor, Politecnico di Milano, fagfelt regulerings-teknikk, f. 1976, medl. 2013

Karlsen, Espen, dr.fil., forsker, nasjonalbiblioteket, fagfelt latin, f. 1966, medl. 2015

Kerswill, Paul, ph.d., professor, University of York, fagfelt språkvitenskap, f. 1956, medl. 2006

Kiefer, Ferenc, ph.d., dr.hc.mult. (Stockholm, Paris, Szeged), professor, direktør for lingvistikk, Ungarns Vitenskapsakademi, fagfelt språkvitenskap, f. 1931, medl. 2007

Kjosavik, Steinar, dr.polit., professor, HiT, fagfelt fagdidaktikk, formingsfaglig område, f. 1939, medl. 2016

Kjærdsdam, Finn, ph.d., dr.techn., dr.hc. (Stavanger), professor, Aalborg Universitet, fagfelt teknologi, f. 1943, medl. 2007

Knudsen, Harald, ph.d., professor, UiA, fagfelt strategisk og internasjonal ledelse, læringsteori, vitenskapsfilosofi, f. 1943, medl. 2002

Knutsen, Torbjørn Lindstrøm, ph.d., professor, NTNU, fagfelt internasjonal politikk, f. 1952, medl. 2009

Knutson, Inger Johanne Håland, ph.d., førsteamanuensis, UiA, fagfelt matematikk, ergodeteori, f. 1961, medl. 2010

Kocka-Krenz, Hanna, dr.hab., professor, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, fagfelt arkeologi, f. 1947, medl. 2012

Koekebakker, Steen, dr.oecon., professor, UiA, fagfelt finansiell økonomi, energimarkeder, f. 1972, medl. 2010

Koroniak, Henryk, dr.hab., professor, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, fagfelt kjemi, f. 1949, ass.medl. 2009

Korzeniowski, Andrzej, dr.hab., dr.hc. (Krakow), professor, Uniwersytet Ekonomiczny w Poznaniu, fagfelt logistikk og kvalitetssikring, f. 1939, ass.medl. 2009

Kostrzewski, Andrzej, dr.hab., professor, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, fagfelt geografi, f. 1939, ass.medl. 2009

Kramarz-Bein, Susanne, dr.phil.hab., professor, Universität Münster, fagfelt nordisk litteratur, skandinavistikk, f. 1959, medl. 2006

Kristiansen, Aslaug, dr.polit., professor, UiA, fagfelt pedagogikk, f. 1955, medl. 2007

Kristjánsdóttir, Anna, cand.paed., professor, Háskólinn í Reykjavík, fagfelt matematikdidaktikk, f. 1941, medl. 2002

Kristoffersen, Gjert, dr.philos., professor, UiB, fagfelt nordisk språkvitenskap, f. 1949, medl. 2007

Kvanvig, Helge Steinar, dr.theol., professor, UiO, fagfelt Det gamle testamente, semittiske språk, orientalske religioner, f. 1948, medl. 2004

Lande, Gunvor, dr.theol., førsteamanuensis, UiA, fagfelt kyrkjevitenskap, feministteologi, f. 1937, medl. 2003

Lande, Aasulv, dr.theol., professor, Lunds universitetet, fagfelt teologi, misjonsvitenskap, f. 1937, medl. 2003

Langfeldt, Gjert, dr.polit., professor, UiA, prof. II, HiSF, fagfelt didaktikk, f. 1948, medl. 2009

Langås, Unni, dr.art., professor, UiA, fagfelt nordisk litteraturvitenskap, f. 1957, medl. 2003

Lassen, Tom, ph.d., professor, UiA, fagfelt industriell økonomi, risikoanalyse, vedlikeholdsteknikk, f. 1950, medl. 2002

Lauvdal, Torunn, dr.polit., professor, UiA, fagfelt pedagogikk, organisasjon, teknologiledelse, f. 1947, medl. 2004

Leer-Salvesen, Paul Egil, dr.philos., professor, UiA, fagfelt teologi, f. 1951, medl. 2002

Lie, Svein, cand.philol., professor, UiO, fagfelt nordisk språkvitenskap, f. 1942, medl. 2002

Lilleaas, Ulla-Britt, dr.polit., professor, UiA, fagfelt sosiologi, f. 1944, medl. 2006

Lima, Åsvald, dr.philos., professor, UiA, fagfelt matematikk, f. 1942, medl. 2002

Lindboe, Christian Fredrik, dr.med., overlege Sørlandet Sykehus HF, fagfelt klinisk patologi, f. 1945, medl. 2002

Linn, Andrew Robert, ph.d., professor, University of Sheffield, fagfelt engelsk språk, lingvistikkens historie, f. 1967, medl. 2005

Lohndal, Terje, ph.d., professor NTNU, fagfelt lingvistikk, f. 1985, medl. 2012

Lombnæs, Andreas G., dr.philos., professor, UiA, fagfelt nordisk litteraturvitenskap, f. 1945, medl. 2002

Lomheim, Sylfest, cand.philol., professor, UiA, fagfelt nordisk språkvitenskap, f. 1945, medl. 2004

Lumsden, Malvern Macrae, ph.d., professor, UiA, fagfelt psykologi, f. 1941, medl. 2008

Lønn, Øystein, forfatter, f. 1936, medl. 2002

Mackie, Neil, CBE, professor, Royal Academy of Music, London, f. 1946, medl. 2011

Malicki, Julian, dr.sc., ph.d., professor, Uniwersytet Medyczny im. Karola Marcinkowskiego w Poznaniu, director, Wielopolska Cancer Centre, fagfelt bio-fysikk, radiologi og onkologi, f. 1961, medl. 2008

Mansoor, Mohammad Azam, dr.philos., professor, UiA, fagfelt biokjemi og bioteknologi, f. 1956, medl. 2005

Marciniak, Bronisław, dr.hab., professor, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, fagfelt fotokjemi, f. 1950, medl. 2009

Marciniec, Bogdan, dr.hab., dr.hc. (Lodz), professor, director of the Wielopolska Center of Advanced Technologies, fagfelt organometallisk kjemi, f. 1941, medl. 2015

Marszałek, Andrzej, dr.hab., professor, Uniwersytet Medyczny im. Karola Marcinkowskiego w Poznaniu, fagfelt medisn, ass.medl. 2009

Marton, Waldemar, dr.hab., professor, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, professor, UiT, fagfelt engelsk språkvitenskap, f. 1932, ass.medl. 2013

Matlary, Janne Haaland, dr.philos., professor, UiO, fagfelt internasjonal politikk, f. 1957, medl. 2003

Mazanka, Włodzimierz, magister, billedkunstner, fagfelt maleri, f. 1951, ass. medl. 2012

Melosik, Zbyszko, dr.hab., professor, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, fagfelt sosiologi og pedagogikk, f. 1956, ass.medl. 2009

Middleton, Peter Hugh, ph.d., professor, UiA, fagfelt elektrokjemi, brenselcelle-teknologi, korrosjon, kontrollsystemer, f. 1956, medl. 2004

Midtgård, Ole-Morten, dr.ing., professor, NTNU, fagfelt elektrisitetsforsyning, fornybar energi og energioptimalisering, f. 1967, medl. 2007

Midtvedt, Tore, dr.med., professor, Karolinska Institutet, Stockholm, fagfelt medisinsk mikrobiell økologi, f. 1934, medl. 2002

Mygland, Åse, dr.med., overlege, Sørlandet Sykehus HF, fagfelt nevrologi, f. 1958, medl. 2005

Myhre, Eivind S.P., dr.med., seksjonsoverlege, professor, UiT og Sørlandet Sykehus HF, fagfelt kardiovaskulær patofysiologi, klinisk kardiologi, f. 1951, medl. 2002

Myhre, Hans Olav, dr.med., professor, St. Olavs Hospital, Universitetssykehuset i Trondheim, fagfelt kar- og thoraxkirurgi, f. 1939, medl. 2008

Møldrup, Erling, docent, Det jyske Musikkonservatorium, Århus, fagfelt musikk-historie, klassisk gitar, f. 1943, medl. 2010 [død 08.10.2016]

Nedrelid, Gudlaug, dr.philos., professor, UiA, fagfelt nordisk språkvitenskap, f. 1952, medl. 2004

Nesland, Jahn Marthin, dr.med., professor, UiO / Det Norske Radiumhospital, fagfelt tumorpatologi, f. 1951, medl. 2005

Newman, Michael, ph.d., professor, Manchester Business School, University of Manchester, fagfelt informasjonssystemer, f. 1948, medl. 2008

Nielsen, Marit Aamodt, dr.philos., professor, UiA, fagfelt nordisk språkvitenskap, f. 1948, medl. 2002

Nielsen, May-Brith Ohman, dr.philos., professor, UiA, fagfelt historie, f. 1962, medl. 2003

Norby, Truls Eivind, dr.scient., professor, UiO, fagfelt kjemi, elektrokjemi, f. 1955, medl. 2005

Norman, Victor Danielsen, ph.d., dr.hc. (Handelshögskolan i Stockholm), professor, NHH, fagfelt samfunnsøkonomi, f. 1946, medl. 2004

Nossum, Rolf Tomas, dr.scient., professor, UiA, akademisekretær, fagfelt informatikk, matematikkhistorie, f. 1954, medl. 2004

Nowicki, Bogumil, professor, Akademia Muzyczna im. Ignacego Jana Paderewskiego w Poznaniu, ass.medl. 2009

Nylehn, Børre, siv.ing. NTH, professor, UiA, fagfelt samfunnsfag, organisasjonsteori, f. 1940, medl. 2002

Næss, Harald Sigurd, professor, University of Durham 1953-59, University of Wisconsin 1959-91, fagfelt nordisk litteratur, f. 1925, medl. 2002. [død 05.02.2017]

Oleshchuk, Vladimir A, ph.d., professor, UiA, fagfelt datavitenskap, f. 1959, medl. 2005

Olsen, Harald, cand.real., seniorrådgiver, forsker, UiA, fagfelt kultur, religion, kunst, f. 1945, medl. 2005

Omdal, Helge Godtfred, fil.dr., professor, UiA, fagfelt nordisk språkvitenskap, f. 1940, medl. 2002

Óskarsson, Veturliði, ph.d., professor, Uppsala universitet, fagfelt nordisk språkvitenskap, f. 1958, medl. 2015

Oszkinis, Grzegorz, dr.hab.med., professor, dean of the Center for Medical Education, Uniwersytet Medyczny im. Karola Marcinkowskiego w Poznaniu, fagfelt angiologi, vaskulær kirurgi, f. 1958, ass.medl. 2012

Pedersen, Per Egil, dr.oecon., professor, NHH, fagfelt informasjonsledelse, elektroniske markeder, konsumentatferd, f. 1960, medl. 2002

Pepin, Birgit, ph.d., professor, Technische Universiteit Eindhoven, fagfelt matematikdidaktikk, f. 1956, medl. 2009

Pop, Ioan, ph.d., professor, Universitatea Babeş-Bolyai din Cluj-Napoca, director Centre of Mechanics and Astronomy, fagfelt hydrodynamikk, f. 1937, medl. 2005

Prinz, Andreas, ph.d., dr.hab., professor, UiA, fagfelt spesifikasjonsspråk og kompilatorer, f. 1963, medl. 2004

Puppel, Stanislaw, dr.hab., professor, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, fagfelt engelsk språkvitenskap, f. 1947, medl. 2008

Pätzold, Matthias, dr.ing.hab., professor, UiA, fagfelt mobil radiokommunikasjon, f. 1958, medl. 2002

Ralph, Bo, fil.dr., professor, Göteborgs universitet, innehar stol nr 2 i Svenska Akademien, fagfelt nordiske språk, f. 1945, medl. 2004

Rambø, Gro-Renée, dr.art., professor, UiA, fagfelt nordisk språkvitenskap, f. 1972, medl. 2016

Randøy, Trond, dr.oecon., professor, UiA, fagfelt strategi og internasjonal ledelse, f. 1962, medl. 2002

Rasch, Bjørn Ole, musiker, musikkpedagog, professor, UiA, fagfelt rytmisk musikk, f. 1959, medl. 2003

Rasmussen, Rannfrid, cand.scient., fagfelt matematikk, spesialområde Niels Henrik Abel, f. 1935, ass.medl. 2007

Rasmussengruppen AS v/Dag Rasmussen, ass.medl. 2007

Rauhut, Michael, dr.phil., professor, UiA, fagfelt rytmisk musikk, f. 1963, medl. 2009

Rees, Andrew, ph.d., reader, University of Bath, fagfelt matematikk, spesialfelt hydrodynamikk, f. 1959, medl. 2004

Reichert, Frank, ph.d., professor, rektor, UiA, fagfelt IKT, mobile kommunikasjonsnettverk, f. 1957, medl. 2006

Repstad, Pål Steinar, dr.philos., dr.hc.(Uppsala), professor, UiA, fagfelt religions-sosiologi, samfunnsvitenskapelig metode, forskningsetikk, f. 1947, medl. 2002

Rickhard, Leonard, billedkunstner, fagfelt maleri, f. 1945, medl. 2002

Riis, Ole Preben, mag.scient., professor, UiA, fagfelt religionssosiologi, f. 1944, medl. 2007

Robbersmyr, Kjell G., dr.tekn., professor, UiA, fagfelt mekatronikk, f. 1956, medl. 2009

Rogovchenko, Yuriy, ph.d., professor, UiA, fagfelt matematisk analyse, differensiallikninger, perturbasjonsmetoder og matematisk modellering i biologi, f. 1961, medl. 2014

Sauer, Hans, dr.phil.habil., professor, Ludwig-Maximilians-Universität München, fagfelt engelsk språkvitenskap, f. 1946, medl. 2016

Schulte, Michael, dr.phil., professor, UiA, fagfelt nordisk språkvitenskap, f. 1963, medl. 2006

Seiler, Kerry Stephen, ph.d., professor, viserektor, UiA, fagfelt idrettsvitenskap, spesialområde folkehelseforskning, f. 1965, medl. 2007

Seim, Turid Karlsen, dr.theol., professor, UiO, fagfelt Det nye testamente, f. 1945, medl. 2004 [død 03.11.2016]

Sein, Maung K., ph.d., professor, UiA, fagfelt informasjonsvitenskap, f. 1954, medl. 2002

Selander, Sven-Åke, dr.mult., dr.hc. (Åbo Akademi), professor, Lunds Universitet, fagfelt kirke- og samfunnsvitenskap og pedagogikk, f. 1934, medl. 2005

Shaw, Honorata Helena, dr.hab., professor, Uniwersytet Medyczny im. Karola Marcinkowskiego w Poznaniu, fagfelt odontologi, f. 1940, medl. 2007

Shults, LeRon, dr.mult., professor, UiA, fagfelt systematisk teologi og utdanningspsykologi, f. 1965, medl. 2007

Siegmund-Schultze, Reinhard, dr.mult., professor, UiA, fagfelt matematikkens sosial- og idehistorie, f. 1953, medl. 2002

Sikorska, Liliana, dr.hab., professor, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, fagfelt engelsk litteraturvitenskap, f. 1966, medl. 2007

Skeie, Bjørn, dr.med., seksjonsoverlege, Rikshospitalet Universitetsklinikk, Avd. Hjertesenteret i Oslo, fagfelt anesthesiologi med hovedvekt på intensivmedisin, f. 1952, medl. 2002

Skjeie, Hege, dr.polit., professor, UiO, fagfelt statsvitenskap, f. 1955, medl. 2004

Skjekkeland, Martin, cand.philol., professor, UiA, fagfelt nordisk språkvitenskap, f. 1943, medl. 2002

Skjevesland, Olav, cand.theol., biskop emeritus Agder og Telemark, professor i praktisk teologi, MF, fagfelt homiletikk og pastoralteologi, f. 1942, medl. 2002

Skommer, Grzegorz, dr.hab., professor, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, fagfelt norsk språk, ass.medl. 2009

Solvang, Bernt Krohn, magister, professor, UiA, fagfelt organisasjon, statsvitenskap, f. 1943, medl. 2010

Spanos, Apostolos, dr.philos., professor, UiA, fagfelt historie, bysantinske studier, f. 1969, medl. 2015

Stabell, Ole B., dr.philos., professor, UiA, fagfelt biologi, zoofysiologi, kjemisk økologi, f. 1948, medl. 2002

Stakkeland, Arne, dr.philos., fagfelt sang, musikkpedagogikk, musikkhistorie, f. 1942, medl. 2012

Steinsvåg, Sverre, dr.med., avd.overlege, ØNH-avd., Sørlandet Sykehus HF, professor, UiB, fagfelt allergologi, nese-bihule sykdommer, f. 1957, medl. 2002

Stenseth, Nils Christian, dr.philos., professor, UiO, fagfelt evolusjonsbiologi, f. 1949, medl. 2015

Sti, Arne Dag, lic. NHH, professor, UiA, fagfelt bedriftsøkonomi, regnskap, finans, modellbygging for beslutningsstøtte, f. 1946, medl. 2002 [død 02.04.2016]

Storesletten, Kjetil, ph.d., professor, UiO, fagfelt makroøkonomi, f. 1967, medl. 2008

Storesletten, Leiv, dr.philos., professor, UiA, fagfelt anvendt matematikk, f. 1939, medl. 2002

Strandbakken, Asbjørn, dr.juris., professor, UiB, fagfelt rettsvitenskap, f. 1964, medl. 2009

Stray, Arne, dr.philos., professor, UiB, fagfelt matematikk, især kompleks funksjonsteori, f. 1944, medl. 2006

Stubhaug, Arild, dr.hc. (UiO), forfatter, statsstipendiat, f. 1948, medl. 2005

Støkken, Anne Marie, dr.philos., professor, UiA, fagfelt velferdsadministrasjon, velferdspolitik, utdanningspolitikk, f. 1949, medl. 2002

Svendsen, Arnljot Strømme, dr.oecon., professor, NHH, fagfelt skipsfartsøkonomi og kulturøkonomi, f. 1921, medl. 2007

Svennevig, Jan, dr.art., professor, UiO, fagfelt retorikk og språklig kommunikasjon, f. 1962, medl. 2002

Svennevig, Jan Ludvig, dr.med., professor, Rikshospitalet, UiO, fagfelt kirurgi, f. 1943, medl. 2009

Säljö, Roger, fil.dr., professor, Gøteborgs universitet, fagfelt matematikdidaktikk, f. 1948, medl. 2009

Sæther, Arild, dr.philos., professor, UiA, NorFa professor, Latvijas Universitāte, Riga, fagfelt europeisk økonomisk integrasjon, mikroøkonomi, konkurransepolitikk, økonomisk idehistorie, f. 1940, medl. 2002

Sætre, Tor Oskar, dr.ing., professor, UiA, fagfelt materialteknologi, f. 1956, medl. 2002

Sødal, Helje Kringlebotn, ph.d., professor, UiA, fagfelt kristendomskunnskap, kirkehistorie, f. 1962, medl. 2014

Sødal, Sigbjørn, dr.oecon., professor, UiA, fagfelt samfunnsøkonomi, spesialområde transportøkonomi, f. 1961, medl. 2007

Söderhamn, Karin Ulrika, ph.d., professor, UiA, fagfelt sykepleie / helsefag, f. 1952, medl. 2014

Sørensen, John Dalsgaard, M.Sc., Lic.techn., B.Com., professor, Aalborg Universitet, fagfelt styrkeberegninger og sikkerhet for vindmøller, f. 1956, medl. 2006

Thibault, Paul John, ph.d., professor, UiA, fagfelt språkvitenskap, medievitenskap, f. 1953, medl. 2005

Thon, Jahn Holljen, dr.art., professor, UiA, fagfelt nordisk litteraturvitenskap, f. 1946, medl. 2007

Thorsvik, Jan, ph.d., professor, UiA, fagfelt organisasjon og ledelse, f. 1951, medl. 2005

Thygesen, Ragnar, dr.polit., professor, UiA, fagfelt spesialpedagogikk, f. 1951, medl. 2014

Tobies, Renate, dr.hab., gastprofessorin, Friedrich-Schiller-Universität Jena, fagfelt vitenskapshistorie og matematikkhistorie, f. 1947, medl. 2007

Torp, Arne, cand.philol., professor, UiO, fagfelt nordisk språkvitenskap, f. 1942, medl. 2014

Trondal, Jarle, dr.polit., professor, UiA, fagfelt offentlig administrasjon, f. 1971, medl. 2008

Trudgill, Peter, ph.d., dr.hc.mult. (Uppsala, East Anglia, La Trobe Melbourne), professor, Université de Fribourg, professor, UiA, fagfelt lingvistikk, sosiolingvistikk, f. 1943, medl. 2003

Tveit, Per, dr.ing., dosent, UiA, fagfelt brokonstruksjoner og styrkeberegninger, f. 1930, medl. 2004

Tveit, Sigvald, komponist og musikkforsker, førsteamanuensis, UiO, fagfelt musikkteori og satslære, f. 1945, medl. 2006

Tveiten, Oddgeir, ph.d., professor, UiA og professor, NLA, fagfelt mediavitenskap, f. 1959, medl. 2016

Tykarski, Andrzej, dr.hab., professor, Uniwersytet Medyczny im. Karola Marcinkowskiego w Poznaniu, fagfelt medisin, f. 1957, ass.medl. 2009

Tyvand, Peder A., dr.philos., professor, NMBU, fagfelt anvendt matematikk og mekanikk, f. 1951, medl. 2014

Tønnessen, Elise Seip, dr.philos., professor, UiA, fagfelt litteratur- og medievitenskap, f. 1951, medl. 2003

Van de Walle, Bartel, ph.d., professor, Technische Universiteit Delft, fagfelt kri-
sehåndtering, f. 1966, medl. 2016

Vandenbussche, Wim, ph.d., professor, Vrije Universiteit, Brussel, fagfelt sosi-
olingvistikk, f. 1973, medl. 2011

Viereck, Wolfgang, dr.phil.hab., dr.hc.mult. (Budapest, Uppsala, Poznan), pro-
fessor, Otto-Friedrich-Universität Bamberg, fagfelt engelsk lingvistikk, f. 1937,
medl. 2006

Vos, Francisca Pauline, ph.d., professor, UiA, fagfelt matematikdidaktikk, f. 1960, medl. 2013

Våland, Torstein, dr.philos., professor, UiA, fagfelt elektrokjemi, energiteknologi, f. 1936, medl. 2002

Walker, Alastair, dr.phil., professor, Universität Kiel, fagfelt lingvistikk, f. 1949, medl. 2011

Walker, Greg, FRHS, FEA, FSA, regius professor, University of Edinburgh, fagfelt engelsk litteratur og retorikk, f. 1959, medl. 2015

Waxenberger, Gabriele, dr.hab., professor, Ludwig-Maximilians-Universität, München, fagfelt runologi, f. 1956, medl. 2015

Weglarz, Jan, dr.hab., dr.hc.mult. (Szczecin, Poznan, Zielona Góra), professor, Politechnika Poznanska, fagfelt informasjonssystemer og informatikk, f. 1947, medl. 2011

Wiig, Øystein, dr.philos., professor, UiO, Naturhistorisk museum, fagfelt arktiske marine pattedyr, f. 1949, medl. 2006

Wilson, Richard, phd, dr.hc. (Constanta), professor, Kingston University, fagfelt engelsk litteratur, f. 1950, medl. 2009

Witkos, Jacek Ireneusz, dr.hab., professor, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, viserektor, fagfelt engelsk språkvitenskap, f. 1963, medl. 2015

Wold, Margrethe, dr.phil., førsteamanuensis, UiA, fagfelt astronomi, f. 1969, medl. 2016

Young, Peter, ph.d., professor, UiA, fagfelt britisk litteratur, engelskspråklig afrikansk litteratur, f. 1941, medl. 2002

Zehnder, Markus, dr.theol., professor, Biola University, fagfelt Det gamle testamente, f. 1964, medl. 2016

Øhrn, Konrad Mikal, cand.philol., professor, UiA, fagfelt komposisjon, f. 1950, medl. 2013

Øksendal, Bernt, ph.d., professor, UiO, fagfelt matematikk, spesialområder stokastisk analyse og kompleks funksjonsteori, f. 1945, medl. 2007

Øyhus, Arne Olav, dr.scient., professor, UiA, fagfelt utviklings- og kulturstudier med fokus på Afrika og Asia, f. 1950, medl. 2002

Aamlid, Trygve Sveen, dr.scient., professor, Norsk Institutt for bioøkonomi, fagfelt plantekultur, f. 1960, medl. 2016

Aanensen, Ove Torbjørn, dr.ing., dir. AKOAA/S, tidl adm. dir. Agderforskning, tidl norsk industriattaché i Tyskland, fagfelt fysikk, spesialfelt nettverksdannelser, prosjektutvikling, f. 1934, medl. 2004

Aarli, Johan A., dr.med., professor, UiB, fagfelt nevrologi og nevroimmunologi, f. 1936, medl. 2003

Aasebø, Turid Skarre, dr.polit., professor, UiA, fagfelt pedagogikk, f. 1955, medl. 2003

Aasland, Dag Gjerløw, dr.scient., professor, UiA, fagfelt økonomi og etikk, f. 1950, medl. 2009

ÅRSMELDING FOR 2016

Fra fellesmøtet med AVA og NTVA 29. september 2016

Styret har i 2016 bestått av professor dr.philos. Ernst Håkon Jahr (preses), førsteamanuensis ph.d. Inger Johanne Håland Knutson (visepreses), professor dr.philos. Marit Aamodt Nielsen, professor fil.dr. Per Kjetil Farstad og førsteamanuensis theol.dr. Gunvor Lande. Vararepresentanter har vært professor theol. dr. Hallvard Hagelia, professor dr.philos. May-Brith Ohman Nielsen og professor dr.philos. Gudlaug Nedrelied. Professor dr.scient. Rolf Nossun har vært akademisekretær i 2016. Valgkomiteen består av professor dr.philos. Maria Luiza Cestari, professor dr.rer.nat. dr.techn. Jose Julio Gonzalez, professor ph.d. Gunhild Hagestad og professor dr.philos. Roy Tommy Eriksen. Etter statuttene velges styremedlemmer og varamedlemmer for to år, mens akademisekretæren velges for ett år. Valgkomiteens funksjonstid er tre år. Ved overgangen til årsmøter i første halvår ble funksjonstiden for alle vervene forlenget fra deres tidligere utløp ved nyttår til det nærmest påfølgende årsmøtet.

MØTEVIRKSOMHET OG REPRESENTASJON

Agder Vitenskapsakademi arrangerte i 2016 fem medlemsmøter, hhv 4. februar, 28. april, 25. august, 29. september og 27. oktober, alle på Gimle Gård, i tillegg til årsfesten den 28. oktober i 'Klubben', Kristiansand. Møtene den 29. september og 27. oktober var fellesmøter med Norges Tekniske Vitenskapsakademi, som er i ferd med å etablere en gruppe på Agder.

I tillegg arrangerte Akademiet den 29. november, for tiende år på rad, møte i Kristiansand med presentasjon av årets Nobelpriser, Holbergprisen og Abelprisen. Årets møte fant sted i Rådhuskvartalet i Kristiansand, og var et samarbeid mellom Agder Vitenskapsakademi og Kristiansand Filosofikafé.

Preses representerte Akademiet ved högtidssammankomsten i Kungliga Vetenskaps- och Vitterhets-Samhället i Göteborg i januar, på høytidsdagen i Det Kongelige Norske Videnskabers Selskab i Trondheim i mars der han også ble tildelt Gunnerusmedaljen, på Det Norske Vitenskaps-Akademis årsmøte i Oslo i mai, ved utdelingen av Abelprisen i Oslo i mai, på Kavliprisutdelingen i Oslo 6. september, og ved høstmøtet i Poznan Chapter av AVA 7. oktober. Preses holdt hovedforedraget på dette møtet.

Visepreses Inger Johanne Knutson representerte Akademiet ved utdelingen av Holbergprisen i Bergen i juni.

XRISTOS RESEARCH CENTRE

Xristos Research Centre er en del av det store klosteret Leimonos på øya Lesbos i Egeerhavet, der en gruppe andelseiere tilknyttet UiA har gått sammen om å bygge et forskningssenter. Senteret består av et felles biblioteks-/arbeidsrom og sju studioleiligheter med senger, arbeidspulter og kjøkkenkrok. Agder Vitenskapsakademi er den ene av tre store andelseiere i Xristos, det vil i praksis si at en av de sju leilighetene står gratis til akademiets og medlemmenes disposisjon gjennom hele sommersesongen, som er på 24 uker. I den utstrekning Akademiets leilighet på Xristos ikke benyttes av våre egne medlemmer, får medlemmene av Det Kongelige Norske Videnskabers Selskab i Trondheim tilbud om å bruke den. Ledig kapasitet utover dette kan benyttes av forskere tilknyttet UiA og andre norske læresteder. I 2016 har Agder Vitenskapsakademis leilighet på Xristos kun vært benyttet i 6 uker.

POZNAN CHAPTER

Akademiet har en avdeling i Poznan i Polen, som avlegger separat årsrapport.

INNTAKSKONTORET FOR STUDIER I POLEN

Akademiet er nordisk inntakskontor for engelskspråklige studier ved fire anerkjente polske universiteter. Inntakskontoret gjennomførte i 2016 en omfattende veiledningsvirksomhet overfor et stort antall skandinaviske søkere og interesserte. Akademiet rekrutterte i 2016 medisin- og tannlegestudenter til Poznan University of Medical Sciences (PUMS), samt medisinstudenter til Collegium Medicum ved Nicolaus Copernicus University i Bydgoszcz og til Medical University of Gdansk. Inntakskontoret samarbeider videre med Warsaw International Studies in Psychology (WISP) ved University of Warsaw om rekruttering til deres femårige masterprogram i psykologi. I 2016 ble det gjennomført intervjuer med søkere i Kristiansand, Oslo og Göteborg samt i Bydgoszcz, Gdansk, Poznan og Warszawa, og via Skype. Totalt 58 nye studenter ble rekruttert til disse fire universitetene i 2016. Rekrutteringen av medisinstudenter til polske universiteter ble i 2016 betydelig redusert fordi det i juni oppsto usikkerhet knyttet til autorisasjon i Norge etter fullført studium. En avtale mellom norske og polske helsemyndigheter løste heldigvis dette problemet ultimo september. Avtalen gir nåværende og kommende medisin- og tannlegestudenter trygghet for at de vil få autorisasjon i Norge etter fullført studium i Polen.

Inntakskontoret rekrutterte også fire studenter til Pre-Medkurs ved Berlin Medical College våren 2016, men avsluttet samarbeidet med BMC i august. I løpet av høsten gikk vi i dialog med enkelte andre europeiske universiteter, noe som kan føre til en eller flere nye samarbeidsavtaler i 2017.

Thor Kristian Hanisch leder inntakskontoret. Denne virksomheten bidro også i 2016 til Akademiets økonomi, samt til å gjøre Akademiet ytterligere kjent.

JAKOB GRAFS FOND

Det ble lyst ut 1-2 stipender fra fondet i 2016, men det meldte seg ingen kvalifiserte søkere.

KONGELIG BESKYTTERS KAP

Hennes Kongelige Høyhet Kronprinsesse Mette-Marit er nå Agder Vitenskapsakademis beskytter. Kronprinsessen tok 15. desember 2016 imot preses, visepreses og akademisekretær i audiens på Slottet. Hennes Kongelige Høyhet uttrykte blant annet interesse for fri tilgjengelighet av forskningsresultater gjennom åpne kanaler, og for kvinners deltakelse på like fot i vitenskapen.

PRISVINNERE

Professor Yuriy Rogovchenko ble tildelt Sørlandets Kompetansefonds forskningspris for 2016. Overlege Jarle Jortveit ble tildelt Sørlandets Kompetansefonds populærvitenskapelige pris for 2016. Førsteamanuensis Robin Rolfhamre ble tildelt Agder Vitenskapsakademis forskningspris for yngre forskere for 2016.

AKADEMIETS ØKONOMI

Akademiet mottar tilskudd til driften fra Universitetet i Agder og Rasmussengruppen, og Sørlandets Kompetansefond har bevilget støtte til prisene. Medlemmene betaler egenandel ved sosiale sammenkomster og årsfest. Det største bidraget til Akademiets økonomi har de senere årene vært overskuddet fra inntakskontorets virksomhet. Dette har gjort det mulig å bygge opp et driftsfond, i den hensikt å sikre Akademiets virksomhet på lengre sikt.

Kristiansand, 16. januar 2017

Ernst Håkon Jahr
Preses

Inger Johanne Håland Knutson
Visepreses

Per Kjetil Farstad
Styremedlem

Gunvor Lande
Styremedlem

Marit Aamodt Nielsen
Styremedlem

Rolf Tomas Nossun
Akademisekretær

KONGELIG BESKYTTERSAP

Rolf Nossum

AUDIENS HOS HENNES KONGELIGE HØYHET KRONPRINSESSE METTE-MARIT

Foto: Jørgen Gommæs, Det kongelige hoff.

I audiens hos Kronprinsessen: fra venstre akademisekretær Rolf Nossum, Hennes Kongelige Høyhet Kronprinsesse Mette-Marit, preses Ernst Håkon Jahr og visepreses Inger Johanne Håland Knutson.

Meldingen vi fikk i november om at Hennes Kongelige Høyhet Kronprinsesse Mette-Marit ønsket å være Agder Vitenskapsakademis beskytter, vakte naturligvis stor glede i Akademiets styre og blant akademimedlemmene. Det er nå fire norske vitenskapsakademier som har kongelig beskyttelse, og vårt er det yngste av dem.

Kongelig beskytterskap innebærer en anerkjennelse av vårt akademis virksomhet og vår rolle i samfunnslivet. Da Kronprinsessen tok imot akademiets ledelse i audiens på Slottet den 15. desember 2016, signaliserte hun sin interesse for fri tilgang til forskningsresultater gjennom åpne publiseringskanaler, og for kvinners stilling i forskerfellesskapet. Hun ba også akademiet om innspill til hvordan beskytterskapet bør utøves.

Akademiets står i løpende kontakt med Kronprinsessens stab om konkrete tiltak og begivenheter. Vi håper det vil bli mulig for Kronprinsessen å delta på noen av våre arrangementer, og i så fall vil naturligvis også Fylkesmannen bli involvert.

Kronprinsessens nære tilknytning til Sørlandet og Agder gir en ekstra dimensjon til hennes beskytterskap. Som innfødt kristiansander og tidligere UiA-student har hun førstehånds kjennskap til kunnskapsmiljøet i regionen, og Agder Vitenskapsakademi ser frem til et godt og nært samarbeid til vitenskapens beste i årene som kommer.

VINTERMØTE

4. februar 2016

Agder Vitenskapsakademi holder sine medlemsmøter på Gimle Gård i Kristiansand.

REFERAT FRA MEDLEMSMØTE 4. FEBRUAR 2016.

Møtet ble holdt på Gimle Gård i Kristiansand fra kl. 18.00 til 20.00.

Preses Ernst Håkon Jahr ønsket velkommen og ledet møtet.

Møteprotokollen ble signert av 30 medlemmer og fagfeller/gjester.

Frida Forsgren foredro om maleriet Peter fra Amiens av Adriaen Pietersz van de Venne, som henger i malerisalen der møtet ble holdt.

Pål Repstad holdt foredrag i serien Agderforskere før UiA med tittelen Gabriel Øidne (1918-91).

Etter foredraget tok Leiv Storesletten og Ernst Håkon Jahr ordet med spørsmål og kommentarer. Preses takket foredragsholderen og overrakte ham Snartemokruset. Tore Midtvedt foredro over temaet: Tarmfloraens fysiologiske betydning.

Etter foredraget tok Jose Gonzalez, Roald Ween, Ragnar Thygesen, Thor Einar Hanisch og Ernst Håkon Jahr ordet med spørsmål og kommentarer. Preses takket foredragsholderen og overrakte ham Snartemosverdet.

Foredragene vil bli trykket i Akademiets årbok for 2016.

Etter møtet ble det avholdt ekstraordinært årsmøte, med separat referat. Deretter var det, tradisjonen tro, aftensbuffet for medlemmer og gjester i Lilletunstova på Universitetet.

EKSTRAORDINÆRT ÅRSMØTE 4. FEBRUAR 2016, GIMLE GÅRD, KRISTIANSAND

REFERAT

Møtet ble satt kl 20:00 av preses Ernst Håkon Jahr, med 22 medlemmer til stede.

1. Godkjenning av innkallingen til ekstraordinært årsmøte.
Innkallingen ble enstemmig godkjent.
2. Oppnevning av to medlemmer som signerer referatet.
Gudlaug Nedrelid og Pål Repstad ble oppnevnt.
3. Referat fra fellesmøtet med NTVA 26. november 2015.
Referatet ble enstemmig godkjent.
4. Forslag om endring av statuttene.
Forslaget til endrede statutter ble enstemmig vedtatt.

Møtet ble hevet kl 20:10.

Frida Forsgren, se s. 56

Foto: Ukjent

Tore Midtvedt, se s. 70

Frida Forsgren

ADRIAEN PIETERSZ VAN DE VENNES
PETER FRA AMIENS PÅ GIMLE GÅRD

Adriaen Pietersz van der Venne, Peter fra Amiens, 1659, 123 x 89 cm. GIM 284

Adriaen Pietersz van der Vennes maleri *Peter fra Amiens* er et av de monumentale maleriene i Bernt Holms malerisal på Gimle Gård. Motivet er en religiøs åpenbaring fra helgenen Peter fra Amiens' liv, og er nok et eksempel fra Bernt Holms religiøse motivkrets hvor de katolske motivene er i sterkt flertall. Dette maleriet er et signert originalmaleri fra den flamske kunstneren Adriaen Pietersz van der

Venne, laget i 1659, sent i kunstnerens karriere.¹ Vi har altså å gjøre med et flamsk barokkmaleri. Tidlig i karrieren sin var van der Venne kjent for å male «i stilen til Breugel», altså med skarpe konturer, myriader av detaljer, der virkeligheten er gjengitt krystallklart, men som vi ser i dette maleriet velger han er mer virtuos og malerisk stil for denne helgenscenen.

PETER FRA AMIENS

Adriaen Pietersz van der Vennes maleri *Peter fra Amiens* viser en scene fra korsfareren Peter fra Amiens liv. Peter var den mest berømte av de religiøse talerne som samlet folkemasser til det første store korstoget mot Jerusalem. Peter forlot tidlig klosteret sitt i Nord-Frankrike for å forkynne bot og omvendelse blant folk. Han samlet inn penger til fattige, blant annet til medgift for prostituerte som ville begynne et anstendig liv. Han red på et esel (som folk tok hår fra for å lage lykkeamuletter) og hadde enkle klær. Peter påstod at han hadde fått syner ved den hellige grav i Jerusalem og etter konsilet i Clermont reiste han rundt i Frankrike og Flandern med et brev fra Himmelen som hevdet at de kristne kunne befri Jesu grav. I 1096 førte han 15 000 pilegrimer gjennom Ungarn, men skiltes fra dem i Konstantinopel. Flokken led fullstendig nederlag i Lilleasia. Peter fulgte senere med fyrstene i korstoget mot Jerusalem og deltok i kampene der.²

PETERS SYN

Scenen i Adriaen Pietersz van der Vennes maleri viser Peters syn. Vi ser hele gruppen med korsfarere ledet av Peter med hvitt skjegg, i gul kappe og blå kjortel i forgrunnen som tar seg en hvil på reisen mot Jerusalem.

En adelskvinne kledd i blått med perlekjede lener hodet trett i armen mens boken hun leser han falt på bakken, en hvitkledd mann med sverd, stokk, pludderbukser og hatt med fjær ser bestemt ut mot betrakterne og drar oss inn i bildet. Vi ser soldater med lanser og til hest, hunder og barn. Alle synes opptatt med sitt, bortsett fra Peter som stirrer rett opp mot venstre i billedrommet, på synet som åpenbarer seg foran ham. Kristus-skikkelsen er kledd i kjortel og holder høyre

1 Signaturen stemmer overens med de signaturer som er gjengitt i E. Benezit: *Dictionnaire des peintres, sculpteurs dessinateurs et graveurs*, b. 10, Paris 1976, s. 436. Opplysninger fra Gimle Gårds katalog.

2 Kurt Villads Jensen: *Korstogene*, forlaget Cappelen, Oslo 2006, s. 9-14.

*Adriaen Pietersz van der Venne, Vår, 1615, 15.8 x 21.6 cm,
olje på panel, J. Paul Getty Museum, Los Angeles*

hånd hevet i en talegest og er opplyst av et klart blått lys fra lysningen i det tette skylaget. En gren med friske, grønne blader henger mykt i luften over ham. Scenen er konsentrert i diagonalen som dannes mellom Kristus' utstrakte venstre hånd som peker ned mot Peter og Helgenens intense blikk som stirrer mot frelseren. En diagonal som intensiveres ettersom alle andre blikkretninger og handlinger går i andre retninger. Det er kun Peter som ser Kristus. Scenen er innrammet av en klippeformasjon til venstre og hyllet inn i et mykt atmosfærisk lys. Stilen til van der Venne i dette maleriet er malerisk og lyrisk, og kan minne om stilen til de kjente flamske barokkmalerne Peter Paul Rubens eller Anthony van Dyck. Typisk for denne stilen er hvordan fargene og formene glir inn i hverandre og synes å forme en eneste stor organisk masse av bevegelse, som en buktende orm. Og vi ser hvordan komposisjonen bindes sammen av primærfargene gul og rødt og blått, som skaper balanse i de dynamiske og bevegelige formene. Som nevnt innledningsvis skiller denne stilen seg fra Adriaen Pietersz van der Vennes tidligste arbeider, som ofte var holdt i en svært detaljrik, klar og stringent form lik de

flamske Breughel-brødrene som vi ser i seriens hans *De Fire Årstider* som henger ved Getty Museum, Los Angeles.

Her ser vi nettopp det karakteristiske $\frac{3}{4}$ fugleperspektivet, samt det naturtro og detaljrike billedspråket som vi kjenner fra Breughel-brødrene. Kunstnerskapet til van der Venne er preget av stilistiske kontraster og stort mangfold. Han var født i Delft, en liten by sydøst for Haag i 1589. Han var muligens sønn av flamske protestantiske immigranter som flyktet fra den spanske forfølgelsen som var spesielt sterk syd i Nederland etter at Antwerpen ble beseiret i 1585. Van der Venne slo seg etter hvert ned i Middelburg, den nest viktigste handelsprovinsten etter Amsterdam, og her ble han sammen med sin bror Jan en viktig kunsthandler, forlegger og boktrykker. Van der Venne ble etter hvert svært sentral i Middelburgs kulturelle og intellektuelle liv. I 1625 dro han til Haag hvor han levde til sin død i 1662. Produksjonen hans fra tiden i Middelburg består av store malerier som viser allegoriske eller historiske motiv, landskap, portretter, og fra begynnelsen av 1620-tallet, også i *grisaille*, som kom til å bli hans spesialitet i Haag.³

NEDERLANDSK GULLALDERMALERI

Adriaen Pietersz van der Venne er en aktør i det som kalles nederlandsk gullaldermaleri, en epoke i Nederlands historie med økonomisk og kulturell blomstring som inntraff på 1600-tallet etter at republikken De syv forente provinsers republikk ble grunnlagt i 1581. Republikken var preget av religionsfrihet og en økonomisk velstand som gav gode muligheter for utvikling, særlig av malerkunsten. I det tett befolkede landet oppsto det på kort tid og innenfor et lite område mange sentre for maleri – foruten Amsterdam også Haarlem, Delft, Utrecht, Leiden, Middelburg, Den Haag og Deventer. Snart var det maleri og grafikk nærmest overalt, Nederlandene ble en stor «kunstfabrikk». Det kom årlig 70 000 bilder på markedet og 650 til 700 nederlandske malere ferdigstilte i gjennomsnitt rundt 100 bilder i året, berømte og ikke fullt så berømte malere produserte sammen med sine elever nærmest på samlebånd. Gullaldermaleriet er karakterisert ved en rekke nye sjangre og billedtemaer, spesielt Vanitas-motivet og portrettgenren (som vi også har eksempler på i malerisalen på Gimle Gård) var populære blant de protestantiske borgerne som ønsket å se sin religiøsitet, livsførsel og temaer foreviget.

3 Thieme-Becker: Kunstnerleksikon, XXXIV, Leipzig 1940, s. 213.

Adriaen van de Venne, *Fiskingen etter sjeler*, 1614, olje på panel, 98,5 x 187,8 cm. Rijksmuseum

MOT ET POLITISK RELIGIØST MALERI

Van de Venne er i så måte en typisk eksponent for gullalderen, han er maler, kunsthändler, forlegger og boktrykker og maler i en rekke sjangere og uttrykk. Selv om portrettene og allegoriene er i klart flertall, legger vi også merke til hvordan de religiøse motivene fremdeles eksisterer. Et av van der Vennes mest kjente maleri er *Fiskingen etter sjeler* (*Zielenvisserij*), 1614, en satirisk allegori over protestantene og katolikkenes kamp om å verve sjeler under religionskrigen.

Eller som *Korsbæringen* fremstilt dramatisk foran et landskap med borg med vanlige nederlandske soldater og borgere. *Peter fra Amiens* er også satt til samtidens

Nederland. Draktene og landskapet er nederlandske, og er et eksempel på hvordan kunstnerne arbeider aktivt med å gi de bibelske historiene samtidig aktualitet, og kanskje en distansert brodd ved innførselen av den burleske adelsmannen foran i bildet. Han skaper en distanse og en dissonans som gir maleriet elementer av religionskritikken og de religiøse spenningene som eksisterte mellom katolikker og protestanter i Nederland på 1600-tallet. Derfor fremstår Peter fra Amiens som et mer moderne og langt mer politisk aktuelt religiøst maleri enn de andre i Bernt Holms samling på Gimle Gård.

REFERANSER

- Laurens J. Bol, *Adriaen Pietersz van de Venne*, Davaco, Doornspijk 1989.
- Kurt Villads Jensen: *Korstogene* (s. 9-14), forlaget Cappelen, Oslo 2006.
- O. Poska, *Adriaen van de Vennes speaking pictures: patronage, pictorial literacy, and workshop practice in an age of print*, diss. in voorbereiding (Michigan, C. Brusati) *Art Bulletin* 90/2 (juni 2008), p. 329.
- Ariane van Suchtelen, *New Evidence on a Series of Landscape Paintings by Adriaen van de Venne*, *The J. Paul Getty Museum Journal*, Vol. 18 (1990), pp. 99-112.

Pål Repstad

AGDERFORSKERE FØR UiA: GABRIEL ØIDNE (1918-1991)

Gabriel Øydne
Kilde: Audnedal Historielag

ET SKOLELYS FRA DE INDRE BYGDER

Gabriel Øidne var født i Konsmo i Vest-Agder. Han var geograf, men i det han skrev, var det mange utstikkere til historie og ikke minst sosiologi. Han ble cand. philol. i 1951 på hovedoppgaven *Audnedalen*, om det dalstrøket der han var født og vokste opp. Han var stipendiat ved Norsk historisk kjeldeskriftinstitutt (1951-53) og ved Norges allmennvitenskapelige forskningsråd (1955-59). Så fulgte en periode fra 1959 til 1973 der han var lektor i realskolen og ungdomsskolen i Kristiansand, inntil han ble statsstipendiat i Oslo.

Bak disse nødtørftige opplysningene skjuler det seg et fascinerende liv og verk av en frikar i norsk samfunnsvitenskapelig forskning, delvis glemt inntil han i 2011 ble valgt ut som forfatter av en av de 25 beste norske sosiologiske tekstene. Mer om det siden.

Gabriel Øidne vokste opp i et ganske strengt religiøst hjem i Konsmo, men samtidig var det en familie med betydelig humor. Dette var ikke en helt uvanlig kombinasjon når en makter å se bak stereotypene av sørlandspietismen. Faren var lærer og kirkesanger, og familien drev en liten gård. Som ungdom var Gabriel svært populær blant ungene i bygda. Han viste seg tidlig som en dreven historieforteller og imitator, glad i *practical jokes*, men samtidig med en sterk omsorg både for barn og eldre. Han var skoleflink, og levde også tidlig opp til karikaturen av en akademiker: distré og upraktisk. Da han flyttet for seg selv, kunne han tilkalle elektriker for å få reparert komfyren, mens det viste seg at kontakten ikke sto i.

Han kom fra enkle kår, men fikk oppfylt ønsket om å studere i Oslo. Som for mange andre fikk han avbrutt studiene av okkupasjonen. Hjemme i Audnedal var han under krigen med på å drive en privat realskole. Han kom også med i motstandsbevegelsen, og var leder av Milorg i Konsmo fra 1944. Siden han var en av de få i bygda som kunne engelsk, hadde han en del illegale kontakter med britiske soldater som oppholdt seg hemmelig i området. Det holdt på å gå galt en gang han hadde med seg en britisk revolver, og han måtte rømme til Sverige mot slutten av krigen.

Studiene ble gjenopptatt etter krigen. Hovedoppgaven om Audnedalen handlet om historiske, næringsmessige, kulturelle og geografiske forhold i Øidnes nære oppvekstmiljø. I 1949, året før han leverte hovedoppgaven, skrev han en artikkel i *Syn og Segn* om barnevandringene på 1800- og 1900-tallet på Agder, da fattigfolks barn dro langt hjemmefra om sommeren for å gjete. Hovedruta gikk fra de indre dalstrøkene i Vest-Agder til rikere bygder nærmere kysten i Aust-Agder. Disse barnevandringene fant sted fra om lag 1750 helt fram til rundt 1910. Flere ganger vendte Øidne tilbake til dette temaet. Hans tekster om barnevandringene ble en

viktig kilde for filmen *Yohan barnevandreren* fra 2010, ifølge manusforfatter og regissør Grete Salomonsen Hynnekleiv (Hynnekleiv 2010).

ET HOVEDVERK PÅ 15 SIDER

Øidne forfattet tidlig en artikkel om stavproduksjonen i Vest-Agder. Men det arbeidet han er mest kjent for, er en drøye 15 sider lang artikkel med tittelen "Litt om motsetninga mellom Austlandet og Vestlandet", som første gang ble trykt i tidsskriftet *Syn og Segn* i 1957. Den ble en viktig inspirasjon for den norske valgforskningen med Stein Rokkan og Henry Valen som sentrale figurer, og artikkelen inspirerte også mer generelt forskning om regionale forskjeller i Norge.

Øidne begynner artikkelen med å avvise en del tradisjonelle forklaringer på forskjellene mellom Østlandet og Vestlandet. Det er mange slike forklaringsforsøk, skriver han:

Mest alt som er ulikt i dei to landsdelane, har vore nytta til å forklare kvifor austlendingar og vestlendingar er som dei er, kvifor dei er så ulike, og kvifor vestlendingane er så vanskelege å ha med å gjera.

Øidne avviser landskapsforklaringer av den typen at østlendinger er vidsynte og romslige fordi de bor i brede åpne bygder, mens vestlendinger er trangsynte fordi de bor i trange daler og fjordbygder. Også begynnelsen på norsk valgforskning får hard medfart, den som dr. M. A. Hansen drev sist på 1800-tallet. Gjennom målinger av hodeformen til rekrutter mente Hansen å kunne dele befolkningen inn i kortskaller og langskaller. Langskallene hadde angivelig et lyst sinn og fantes særlig på Østlandet, mens kortskallene kjennetegnes, for å sitere Øidne, av «at dei har så mange låke egenskaper som det er mogleg for folk å ha, og at dei særlig er busette på Vestlandet og Sørlandet».

Øidne finner forskjellene mellom Østlandet og Vestlandet først og fremst i oppslutningen om pietistisk religion, avholdssak og målsak. Men på veien dit nyanserer han også forestillingen om at det er to massive landsdeler som står mot hverandre. Mye av det som har vært sett på som motsetninger mellom Østlandet og Vestlandet, er i virkeligheten motsetninger mellom deler av Østlandet og resten av landet, eller mellom Nordsjø-kysten og landet ellers, sier han. Dette er ikke minst tydelig når det gjelder religion. Den «religiøse indifferens» finner han ikke bare på Østlandet, særlig i innlandet der, men også i Inn-Trøndelag og store deler av Nord-Norge. Derimot kan en finne sterk kristendom både i det sørlige

Vestfold og i Østfold. Og de indre vestlandsbygdene er slett ikke høyborger for kristendommen på samme måte som kystbygdene vestpå og storparten av Agder. Øidne ender opp med å skille mellom to «kulturregioner» på Vestlandet. Det er den indre «folkehøgskuleregionen», som han også kaller «fjell- og fjord-Noreg», mer opptatt av nasjonal arv og målsak enn av religion. Og det er «den mørke kyststripa», der avholdssak og særlig den religiøse lekmannsrørsla står sterkt.

Underveis avlegger han kampen mot parlamentarismen en visitt, og får fram at når valget i 1882 gjorde det mulig å innføre parlamentarismen i Norge, var det fordi Venstre fikk støtte fra «bønefolket» langs kysten. Det igjen skyldtes motsetninger mellom myndige kristne lekfolk og prestene. Vestlendingene ville ikke være husmenn under prestegarden, men krevde fullt kirkelig demokrati med sokneråd. Når da embetsprestene gikk til Høyre, svarte det vestlandske lekfolk med å gå til Venstre. Alliansen mellom gudløse radikalere og vestlandspietister varte ikke lenge, men var historisk viktig for utviklingen av det norske demokratiet.

ØIDNES METODE

Hva er Øidnes metode, ved siden av en utvilsom essayistisk skriveglede? Jeg vil hevde at han brakte systematisk komparativ metode et skritt lenger i Norge. Komparasjon er som kjent en metode som kan inspirere til forklaringer av forskjeller og likheter. Nå hadde det vært mye interesse for sammenlikning i norsk åndsliv og vitenskap tidligere, ikke minst når det gjaldt kulturelle særtrekk, men metoden var ofte ganske luftig og anekdotisk, eller basert på tvilsomme indikatorer, som i den tidlige valgforskningen. Øidne var langt mer systematisk og transparent i sin forskning. Som geograf benytter han seg av geografens adelsmerke, som er kartet, på samme måte som firefeltstabellen kan sies å være det for sosiologer. Øidne lager for eksempel et kart i artikkelen om Østlandet og Vestlandet som viser stort fylkesmessig samsvar mellom høy oppslutning om alkoholforbudet i folkeavstemningen i 1926 og høy andel misjonsgaver pr innbygger i 1955. Religion og avholdssak henger sammen. Tilsvarende kart tegner han på kommunenivå over oppslutningen om det kulturkonservative Moderate Venstre ved valget i 1891 og oppslutningen om Kristelig folkeparti i 1953. Her får han fram kontinuiteten i den religiøse motkulturen på en pedagogisk måte.

«Litt om motsetninga mellom Austlandet og Vestlandet» er en artikkel der en nok kan finne svakheter. Metodeeksperter med sans for økologiske feilslutninger vil kunne finne eksempler på slike – altså slutninger fra aggregerte data fra landområder til individuelle sammenhenger. I Danmark kan en finne statistiske

sammenhenger i bestemte landområder mellom antall storker og antall barnefødsler, men en skal være forsiktig med å trekke slutninger om årsaksforhold. Trolig skyldes denne samvariasjonen at storker trives på landsbygda og at barnetallet tradisjonelt har vært høyere på landsbygda. Øidne bruker som nevnt mange kart med data om fylker og kommuner, og det kan være feilslutninger. Samtidig virker Øidnes fortolkninger rimelige og troverdige ut fra det vi ellers vet.

Men innskrivingen i den norske fagtradisjonen av avholdssak, landsmål og pietistisk kristendom som motkulturer har han mye av æren for. I en liten artikkel i Dagbladet i 2007 skrev avisens journalist, historikeren Gudleiv Forr, om «Døperen Gabriel». Med denne allusjonen til døperen Johannes ville Forr ha fram at valgsoologien i Norge startet med Gabriel Øidnes essay fra 1957. Det er litt unøyaktig sagt, ettersom det norske valgforskningsprogrammet ble etablert i 1956, etter hvert med Stein Rokkan og Henry Valen som sentrale deltakere. Den førstnevnte er fremdeles den internasjonalt mest kjente og siterte norske samfunnsviter. Men det var først utpå 60-tallet at Rokkan for alvor utviklet sine teorier om regionale og territorielle konfliktlinjer i norsk og europeisk politikk, og at han og Henry Valen utarbeidet sine analyser av sentrum-periferi-dimensjonen som en viktig dimensjon i valg og politikk. Det er fremdeles en viktig dimensjon. Selv om det har skjedd en form for politisk og religiøs individualisering i nyere tid, er de regionale forskjellene i norsk religiøs liv fremdeles ganske stabile (Botvar, Repstad og Agedal 2010). Derimot er nok atferden ved politiske valg blitt mindre forutsigbar.

FRA AKADEMIA TIL UNGDOMSSKOLEN

Livet intervenerte i forskningen til Gabriel Øidne. Da han var ferdig som NAVF-stipendiat i 1959, uten å ha disputert, var hans mor blitt alene og ganske skrøpelig i helsa. Den omsorgsfulle og familiekjære 40-årige ungkaren brøt av den akademiske karrieren og ble lektor på Kongens gate skole i Kristiansand i fjorten år. Kongens gate var først realskole, og ble så ungdomsskole, i tråd med skolereformene på denne tida. Hans elever gir ham et noe blandet skussmål. Han hadde uten tvil svært omfattende kunnskaper. En informant forteller likevel om betydelige disiplinproblemer, men legger til at det var en temmelig slem klasse. Andre legger vekt på Øidnes fortellerevner. Kolleger kunne komme inn i klasserommet og finne det mørklagt, bare med et stearinlys på kateteret, og elevene som musestille tilhørere til lærerens spøkelseshistorier.

Gabriel Øidnes manglende praktiske sans var også et tema på Kongens gate skole. Omsorgsfulle kvinnelige lærerkolleger hadde sett seg lei på at Øidne alltid

gikk i det samme tøyet, og kledde ham opp med nye klær fra topp til tå. Det fortelles at Øidne tok dette med stor sinnsro. Den samme sinnsroen viste han i en mer krevende situasjon. Hans mor var med årene blitt ganske dement, og en kald morgen brukte hun hans nesten ferdige doktoravhandling om emner fra valg i Norge til å fyre opp i ovnen med. Han hadde ingen kopi. Han orket ikke å rekonstruere avhandlingen, men brukte mye av stoffet senere til artikler og bøker.

OSLOS SOSIALE OG POLITISKE ANATOMI

I 1973 ble Øidne statsstipendiat, og kunne igjen vie seg til forskning på heltid. Hans mor var død, og han flyttet tilbake til Oslo. Da hadde han alt publisert en del artikler. Han skrev en lang artikkel om natur, næringsliv og folkeliv i bygde- og byhistorien for Mandal og omegn i 1969. Men hovedinteressen hans i denne siste skrivefasen var valgsosiologi. Han fikk publisert en artikkel om Venstre og politiske strømninger rundt århundreskiftet i *Historisk tidsskrift* i 1972. I flere artikler og en bok førte han sine valganalyser opp til samtida. Boka kom i 1973, og het *Østkant og vestkant i Oslos politiske historie: sosial og politisk struktur i Oslo 1906-69*. Her bygde han delvis på flere artikler publisert et par år før i *Tidsskrift for samfunnsforskning*. Han dokumenterer nitid noe som for så vidt var kjent, nemlig at den yrkesmessige sammensetningen gjennom hele århundret hadde vært stabilt forskjellig øst og vest for Akerselva, med arbeidere i øst og middelklasse i vest. Dette avspeilte seg også i sosialistisk og borgerlig stemmegivning i øst og vest i den delte byen. Men det var unntak, en god del arbeidere i vest stemte borgerlig. Her kommer Øidnes mest originale bidrag inn. Han påviser at stemmegivning ikke bare påvirkes av yrke eller klasse, men også av hvor homogene boligområdene er. Det er en fordel for sosialistene at miljøet er kompakt arbeiderklasse, og for de borgerlige et kompakt middelklassemiljø.

INN I SOSIOLOGIENS NORSKE ADELSKALENDER

Tidlig på 1970-tallet underviste Øidne en del i politisk historie på Universitetet i Oslo, men etter boka i 1973 publiserte han ikke noe. Vi kan bare spekulere, men det kan nok tenkes at den datarevolusjonen som meldte seg i valgforskning og samfunnsvitenskap generelt fra litt ut på 1970-tallet, satte ham på sidelinja. Han var en regnemaskinens, ikke datamaskinens mann. Det var den lille pionerartikkelen «Litt om motsetninga mellom Austlandet og Vestlandet» som sikret ham plass i den norske sosiologiens adelskalender i 2011, foreslått av sosiologen, publisisten

og kvindølen Andreas Hompland og undertegnede, og høytidelig utvalgt av en jury av sosiologer (Sosiologisk kanon 2010). Ikke alle var enige i dette. En Oslo-basert sosiolog, Pål Veiden, hevdet i en debatt at Gabriel Øidne hadde kommet inn blant de 25 beste på en distriktskvote. Men jeg vil mene at det blir et for snevert urbant syn. Øidnes artikkel åpnet opp for videre analyse viktige trekk i den norske sosiale og kulturelle strukturen, og kombinasjonen av kreativ bruk av indikatorer, gode historiske eksempler og en folkelig, men samtidig presis skrivestil gjør artikkelen med den beskjedne opptakten "Litt om.." til en perle i de faglige skjæringsfeltene mellom historie, kulturgeografi og sosiologi.

LITTERATUR

- Botvar, Pål Ketil, Pål Repstad og Olaf Agedal 2010. «Regionaliseringen av norsk religiositet». Pål K. Botvar og Ulla Schmidt (red.). *Religion i dagens Norge*: 44-59. Oslo: Universitetsforlaget.
- Forr, Gudleiv 2007. «Døperen Gabriel». *Dagbladet* 9. april.
- Hynnekleiv, Grete Salomonsen 2010. «Uforglemmelig reise med barnevandrerne». (10.1.2017). *Filmnytt*. Hentet fra: <http://www.filmweb.no/filmnytt/article718667.ece>
- Sosiologisk kanon 2010. (12.2.2016). <http://sosiologen.no/hva/kategori/sosiologisk-kanon/>
- Øidne, Gabriel 1949. «Barnevandringar på Sørlandet i eldre tid». *Syn og Segn* 55: 414-420.
- Øidne, Gabriel 1950. *Audnedalen*. Oslo: Hovedoppgave i geografi: Universitetet i Oslo.
- Øidne, Gabriel 1951. «Stavindustrien i Vest-Agder». *Norsk geografisk tidsskrift* 13/3: 141-169
- Øidne, Gabriel 1957. «Litt om motsetninga mellom Austlandet og Vestlandet». *Syn og Segn*. 63/3: 97-114. Senere trykt opp i Olaf Agedal (red.): *Bedehuset. Rørsla, bygda, folket*. Oslo: Samlaget 1986: 40-58.
- Øidne, Gabriel 1969. «Nedre Mandalen ved midten av det 20. århundret: natur, næringsliv og befolkning». *Det tidligere Mandal prestegjeld*. Mandal: Nemda for felles sogebok for Mandal og Marnardal kommuner: 187-261.
- Øidne, Gabriel 1970. «Sosial og politisk struktur i Oslo». *Tidsskrift for samfunnsforskning* 11. Del 1 1906-37: 125-158. Del II Etterkrigstiden: 249-284.

Øidne, Gabriel 1971. «Sosialistisk Folkepartis valgnederlag i 1969». *Tidsskrift for samfunnsforskning* 12/4: 324-337.

Øidne, Gabriel 1972. «Venstres valgnederlag i 1903: Politiske strømninger ved århundreskiftet i Norge». *Historisk Tidsskrift* 51/1: 37-69.

Øidne, Gabriel 1973. *Østkant og vestkant i Oslos politiske historie: sosial og politisk struktur i Oslo 1906-69*. Oslo: Gyldendal.

MUNTlige KILDER

Jeg har hatt stor glede av samtaler med Øidnes nabo i oppveksten i Konsmo, Anne Spilling Johanssen, som også var lærer på Kongens gate skole etter Øidne, og dessuten av samtaler med hans elever på Kongens gate skole Kari Repstad og Olav Arneberg.

Tore Midtvedt

TARMFLORAENS FYSIOLOGISKE BETYDNING

INNLEDNING

«Jeg er jeg» sier vi – og mener det. Det er både riktig – og galt. Inntil nå har vi trodd at «jeget» var en sum av alle våre celler, funksjoner, kunnskaper og tanker, skapt i oss og av oss, dels ved arv, dels ved påvirkninger og egne erfaringer inntil det øyeblikket som vi kommer med overnevnte utsagn. Nå vet vi noe annet. Vi er «befolket» med myriader av små levende vesener – mikroorganismer – som omfatter både bakterier, virus, encellede sopper og dyr (protozoer). De lever på alle våre ytre overflater og ikke minst i vår fordøyelseskanal – fra leppe til endetarm. Vi vet mest om bakteriene og derfor vil mest handle om dem, også når jeg bruker fellesbetegnelsen mikrober.

Vi vet ikke nøyaktig hvor mange bakterier som lever på – og i – oss, men det er sikkert 10 ganger flere enn vi har egne celler. Antall forskjellige bakteriearter som alle friske voksne til enhver tid bærer med seg, er også usikkert, men anslåes av mange forskere til å være godt over 1000, og funksjonelt kan de være mere ulike enn meitemark fra menneske. Samlet kan de utføre funksjoner som langt overstiger det som våre egne celler kan klare. Med en spissformulering heter det nå at

Menneske + mikrober = superorganisme
Fordøyelseskanal + mikrober = superorgan

HVORDAN BEGYNTE DET?

... «jorda var øde og tom» Sitatet er hentet fra første setning i 1. Mosebok, men gjelder også om jorda ble til en stund etter The Big Bang. I denne blandingen av grunnstoffer begynte enkelte molekyler å «rote seg sammen» og primitive former

for liv oppsto – de første bakteriene. De hadde et tøft liv. Alt det de trengte måtte de bygge opp selv av grunnstoffer – autotrofi. Da – som nå – manglet de cellekjerne. Arvestoffet (DNA) lå som en lang tråd inne i cellen – de var prokaryote. Senere arter lærte seg å bruke substanser som allerede var dannet – heterotrofi. Atmosfæren inneholdt lite eller intet surstoff. Bakteriene måtte klare seg uten, det vil si at de utviklet en anaerob metabolisme.

Ettersom surstoffkonsentrasjonen i lufta økte, lærte mange bakterier seg å utnytte dette – aerob metabolisme. De lærte seg også å kommunisere med hverandre ved hjelp av spesielle signalstoffer. De formerte – og formerer seg – ved å knoppe av en ny celle. Dette kan skje raskt. En bakterie som deler seg raskt, kan bli en masse større enn hele Jorden på under 36 timer – om den fikk nok næring hele tiden, i tillegg lærte bakteriene seg å ta opp og å utnytte funksjonene i fremmed DNA ved hjelp at 3 ulike mekanismer. Alt dette viser hvor tilpasningsdyktige bakterier var – og er!

Etter en stund utviklet det seg en celletype hvor arvestoffet var samlet i en kjerne, de eukaryote. De bar i seg kimen til differensiering og til å bli flercellede organismer. Tankemessig kan vi forestille oss at det foregikk en dialog mellom prokaryote og eukaryote celler.

Etter en ukjent tidsperiode begynte de å samarbeide. De prokaryote tilbød seg å lage mange signalstoffer, vitaminer og aminosyrer, enten ved å overføre arvestoff til de eukaryote slik at de selv kunne lage det eller ved å bruke det som de prokaryote produserte, for eksempel i tarmkanalen. De prokaryote tilbød seg også å hjelpe til med anaerob metabolisme, selv inne i en eukaryot celle (mitokondrier) og å utnytte næringsstoffer som de eukaryote ikke selv kunne nedbryte. De tok ett forbehold: De ville ha enerett på å utnytte kvelstoff i atmosfæren.

De eukaryote takket ja til forslagene. For å optimalisere nytteeffekten tillot de eukaryote at prokaryote kunne etablere seg på alle ytre overflater og også på visse indre overflater når disse sto i forbindelse med ytre overflate. På disse stedene skulle de få tilført passende næring og livsforholdene skulle tilpasses til krav fra de prokaryote. De tillot også at små rester av prokaryote kunne etablere seg intracellulært hos dem selv (mitokondrier, se senere).

Begge parter presiserte at om den andre parten brøt avtalene ville det kunne oppstå problemer.

MENNESKE OG MITOKONDRIER.

Mitokondrier er meget små, ca. 1/1000 mm lange «korn» som finnes i alle våre kjerneholdige celler i varierende antall. De har sitt eget arvestoff som opprinnelig

stammer fra bakterier. Hos mennesket arves mitokondriene bare fra mor, men dette kan variere hos andre arter. Hovedfunksjonen til mitokondriene er energi- og avgiftnings-funksjon. Det er vanskelig å tenke seg et liv uten mitokondrial energi-produksjon. Et lite eksempel: Verdensrekorden på 100 m ville sannsynligvis være over 10 minutter og ikke som nå – under 10 sekunder. Mengde mitokondrier øker ved trening og ny norsk forskning viser at det gjelder uansett alder.

At avgiftningsfunksjonene også er viktig kan eksemplifiseres som følger. I midtre del av forrige århundre var clioquinol (i Norge mest kjent som Enterovioform) mye brukt som profylakse mot turistdiare. Det ble hevdet med styrke at det var både effektivt og ufarlig, men begge påstandene viste seg ikke å være riktige. I Japan kom det så et økende antall (over 30 000) av en øyelidelse, sub-akutt myelo-optisk nevropati, som kunne føre til blindhet og død. Teoriene var mange, men det ble etter hvert klart at det skyldtes bruk av clioquinol og midlet ble omsider forbudt. Mekanismen bak bivirkningen har seinere vist seg å være en liten endring i mitokondrial avgiftning hos deler av befolkningen i Japan. Dette ble en vekker både for registreringsmyndigheter og farmasøytisk industri.

MEDFØDT OG ERVERVET IMMUNITET: VIKTIGE FORSVARMEKANISMER

Alle eukaryote organismer har medfødt, ofte svært sammensatte forsvarsmekanismer. Her skal bare omtales defensiner, en gruppe stoffer som produseres lokalt hos alle dyr, særlig på indre og ytre overflater - forskning på disse stoffene har bare foregått i noen få tiår. Egentlig var det noen forskere som begynte å undre seg over hvordan organismer som insekter og krypdyr som ikke hadde et immunsystem tilsvarende det hos pattedyr, kunne forsvare seg mot bakterielle infeksjoner. De oppdaget at det hos disse artene var substanser av peptidnatur og at disse kunne ha sterke antibakterielle egenskaper. Nå vet vi at alle dyrearter produserer slike substanser, men type og mengde varierer fra dyreart til dyreart. Evolusjons-messig er dette meget viktige tilpasningsvåpen. Hver dyreart får en lokal mikroflora som IKKE skader vertens celler. Slike substanser kalles nå med et fellesnavn for defensiner og de er også våre viktigste lokalforsvarsvåpen. Hvert defensin har sitt spektrum av bakterier som de virker mot, og generelt gjelder at ømfintlige bakterier sjeldent eller aldri utvikler resistens. Effekten kan være ganske frapperende. Legger vi f.eks. 1 million E.coli-bakterier på fingertuppen vår vil langt over 90 % være drept i løpet av et par minutter. Selvfølgelig har farmasøytisk industri forsøkt å lage defensiner – foreløpig uten særlig suksess. Dette er nok egentlig ganske bra.

Ervervet immunitet er de svarene kroppen vår gir mot angrep av – eller vaksinasjon med - mikrober eller mikrobielle komponenter. Vaksinasjon mot koppevirus er et lærerikt eksempel på effekt av ervervet immunitet. Kopper – også kalt smittekopper - var en meget farlig, ofte dødelig sykdom. Om ikke pasienten døde fikk han skjemmende arr. I århundrer var koppe-epidemier det man fryktet mest. I siste halvpart av 1700-tallet hørte E. Jenner, en ung medisinerstudent i Storbritannia, en bondekone si at hun kunne ikke få vanlige kopper for hun hadde hatt en infeksjon med kukopper. Som ung lege var han i et distrikt hvor det brøt ut en koppe-epidemi. Den 14. mai i 1786 tok Dr. Jenner et sekret fra en kukoppebyll på armen til en budeie og inokulerte det i huden på en ung gutt. Noen uker seinere inokulerte han ekte koppevirus på gutten – og han ble ikke syk. Selvfølgelig var det initialt en betydelig motstand mot Jenner, men etter få år gikk hans metode sin seiersgang over kloden. Nå har vi i mange år ikke hatt et eneste nytt tilfelle og vi har for lengst sluttet å vaksinere. Det var det enkle faktum at smittekopper bare kunne gi infeksjon hos menneske som var grunnlaget for det fantastiske resultatet. Man tror at koppevirus nok er lagret hos visse stormakter, men siden alle har sluttet å vaksinere sin egen befolkning, ville det være et meget tveegget sverd å spre dette viruset hos en eventuell motstander.

Nå finnes det vaksiner mot mange sykdommer og det kommer stadig flere vaksiner. De mange tilfellene av narkolepsi (en form av hurtig og kortvarig innsoving som det ikke finnes noen medisiner mot) som oppsto i forbindelse med vaksinasjon mot svineinfluensa viste oss til fulle at vaksiner ikke er ufarlig og at mulige nytteeffekter må avveies mot farene for bivirkninger.

VÅRT FØRSTE MØTE MED MIKROBER

Hos alle pattedyr er fødselskanalen nær endetarmsåpningen og litt uestetisk kan vi si at vårt første måltid er mammas avføring. Da sier det seg nesten selv at dette må være et meget viktig fysiologisk prinsipp. Også i den første tiden etter fødselen er det viktig med «påfylling» av bakterier, og da særlig fra mamma. All morsmelk inneholder mange viktige bakterier, og ytterligere «påfyll» av bakterier kan også sikres på andre måter. Et godt eksempel på dette er hval. Hos alle hvaler er brystvortene bakenfor endetarmsåpningen og når hvalungene dier, sørger mamma for ekstra tilskudd av avføring.

Men påvirkningen begynner lenge før fødselen. Morkaken er gjennomtrengelig for mulige små mikroberester i blodet og disse kan begynne å programmere gener hos fosteret. En slik epigenetisk programmering kan få livslange konsekvenser for

det ufødte barnet. Det foregår en intensiv forskning på dette viktige området og resultatene vil få stor betydning for anbefalt livsstil hos framtidige mødre.

MØTE MED BAKTERIER ETTER FØDSELEN.

Ved fødselen er tarmkanalen tom for levende bakterier. Fysikalsk er både surstoffmetningen og såkalt reduksjon/oksydasjonspotensial (redox) ganske helt lik kroppen for øvrig. Dette er ikke optimalt for mange viktige bakterielle tarmfunksjoner og derfor endres det raskt hos alle dyr. I løpet av få dager forbruker ned-svelgede bakterier surstoffet i tykktarmen og redox synker fra flere hundre milli-volt i pluss til flere hundre milli-volt i minus. Dette er optimale forhold for de bakteriene som har spesialisert seg på melk.

LIVET I TARMEN 0-2 ÅR

I løpet av denne tiden vil alle barn møte tusenvis av ulike bakteriestammer. Hvert møte kan prinsipielt ha 3 utganger.

1. Bakterien vinner, barnet dør. Nå er dette heldigvis meget sjeldent.
2. Bakterien dør – barnet lever. Dette skjer ganske ofte. Vårt medfødte immunforsvar, sammen med de bakteriene som allerede er i tarmen, vil hindre nykommeren å etablere seg.
3. Bakterien og barnet lever sammen, for kortere eller lenger tid, ofte til nytte for begge parter. Nå vet vi at for framtidig helse er dette den viktigste perioden i livet. Det forskes intensivt – også i Norge – men fremdeles mangler vi viktige kunnskapsbiter.

ETABLERINGSREGLER.

I all evolusjon og i alle økologiske systemer er det mange små faktorer som spiller inn. Generelt gjelder at et mikrobielt økosystem aldri er i balanse, men i en balansert ubalanse (eubiose). Blir ubalansen for stor, slik at man ikke kommer tilbake til det opprinnelige balansepunktet, vil systemet noen ganger forsøke å innstille seg på et nytt balansepunkt, men funksjonelt er dette ofte sub-optimalt (dysbiose).

Igjennom tidene har det vært mange teorier for hvordan et økosystem bygger seg opp. Når det gjelder oppbygning – og vedlikehold – av de mange økosystemene som vi har i vår fordøyelseskanal er den såkalte evolusjonære spillteorien velegnet

til å belyse noen sentrale faktorer som ligger til grunn for at en nykomling kan bli værende.

- a) De fysikalsk-kjemiske forholdene må passe. Faktorer som temperatur, surhetsgrad, surstoffmetning, redox osv. må være slik at nykomlingen har en sjanse. Disse forholdene varierer ganske mye i vår tarmkanal og derfor har vi da også ulike bakterier på ulike steder i tarmen
- b) Bakterien må ha næring, tilpasset sitt behov. Det er mye god bakteriemat i tarmen, både fra det vi spiser og fra alt det som leveres fra oss til vår fordøyelseskanal: Spytt, magesaft, galle, tarmslim, døde tarmceller osv. I de første levedagene er det mye surstoff og høyt redox i tarmen, og bakterier (generalister), som liker slike forhold, dominerer. Men de bruker raskt opp surstoffet og senker redox og legger forholdene godt til rette for andre bakterier (spesialister) tilpasset morsmelk. Det er samspillet mellom slike bakterier og morsmelken som gir spebarns-avføring karakteristisk utseende og lukt. Etter hvert finner andre spesialister fram til sine mat-nisjer som galle, tarmsaft, tarmslim osv. Sammensetningen av tarmfloraen blir ytterligere mer kompleks når barnet får tillegg i kosten. Barn forløst med keisersnitt, for tidlig fødte barn og barn hvor mor får antibiotika representerer grupper som starter med initiale handikapp. Vi vet nok til å kunne hevde at dette kan gi helsemessige problemer seinere i livet, men vi vet ikke nok til at vi kan gi spesifikk behandling på riktig tidspunkt. Moderne metoder både når det gjelder sammensetning og funksjon av mikrobefloraen gjør det enklere og sikrere enn tidligere å kartlegge avvik fra en normalutvikling. En begrensende faktor er at det kan være svært vanskelig å få prøvemateriale. Fra dyr kan det være lett, men å få for eksempel materiale fra nedre del av tynntarmen hos friske personer er – og skal være - vanskelig.
- c) Mikroben må formere seg raskt nok til at den kan holde stand i en frisk fordøyelseskanal hvor innholdet er i en stadig bevegelse fra munn til endetarm. Noen bakterier klarer å henge seg fast i slim eller celler, men også disse underlagene er i stadig bevegelse. Nykommere kjemper ikke bare mot et grunnlag som stadig sklir unna, men også mot liknende bakterier som allerede er der. Det lille vi vet om delingshastigheten til våre mest vanlige bakterier i tarmen, er at de der deler seg langt

langsommere enn i våre laboratorier, selv når de er alene i tarmen (etablert hos bakteriefrie dyr). På dette området er det et stort uutnyttet potensiale for behandling. Er du blitt bærer av en bakterie som kan gi sykdom uten at du selv er syk, representerer du både en fare for andre – og for deg selv (om du blir syk). Kunne du da gi en bakteriestamme av samme art som delte seg fortore, men ikke hadde sykdomsgenet, ville den kunne slå ut den førstnevnte.

Faktorene i a-c kommer i hovedsak fra verten. Men også de bakteriene som for eksempel allerede er kommet til tarmkanalen vil ha et ord med i laget. Noen ganger legger de forholdene til rette for en nykommer (forbruker surstoff osv. Dette kalles «colonization conductance» og er meget lite studert). Ofte forsøker de etablerte å forhindre at den nyankomne blir etablert. I fagspråket heter dette «colonization resistance» CR. I årenes løp er det gjort mange forsøk på å finne måter å måle denne motstanden – uten å lykkes.

Forskningen på det intrikate samspillet mellom vert og bakterier – som pågår gjennom hele livet – er nå i en rivende utvikling. Figur 1 er eksempel på hvordan en slik forskning foregår.

Midt på 1995-tallet var det en ung amerikansk PhD-student som forsket hos meg på Karolinska Institutet. Blant annet farget hun tarmslim hos bakteriefrie (GF) og vanlige (CONV) mus for å se etter et bestemt sukkermolekyl, fukose. Når dyrene var 2 uker gamle var det mye fukose i tarmslimet hos begge gruppene, men når de var blitt 2 måneder gamle, hadde GF-dyrene slått av produksjonen (hvorfor lage noe som ingen hadde bruk for?). Vi tok da og infiserte 2 måneder gamle GF mus

Switch off/switch on dialogue

Fucose

Conv 2 weeks old	+
GF " " "	+
Conv 2 months old	+
GF " " "	–
GF 2 m. monoass 3 d B.the	+
GF 2 m. mono other str	–

Quorum sensing

<i>Crosstalks, Science</i> 1996;273:1380-1383
--

Figur 1.

i en isolator med en bakteriestamme (*Bacterioides thetaiothamicon*) som kunne fordøye dette sukkeret, og der begynte dyrene raskt å produsere tarmslim med fukose. I en annen isolator infiserte vi dyrene med en stamme som ikke kunne fordøye fukose, og der slo dyrene ikke på produksjon av fukose.

Dette enkle eksperimentet ble raskt akseptert og trykket i Science, for det viste – faktisk for første gang i ett og samme eksperiment – 3 prinsipielle faktorer:

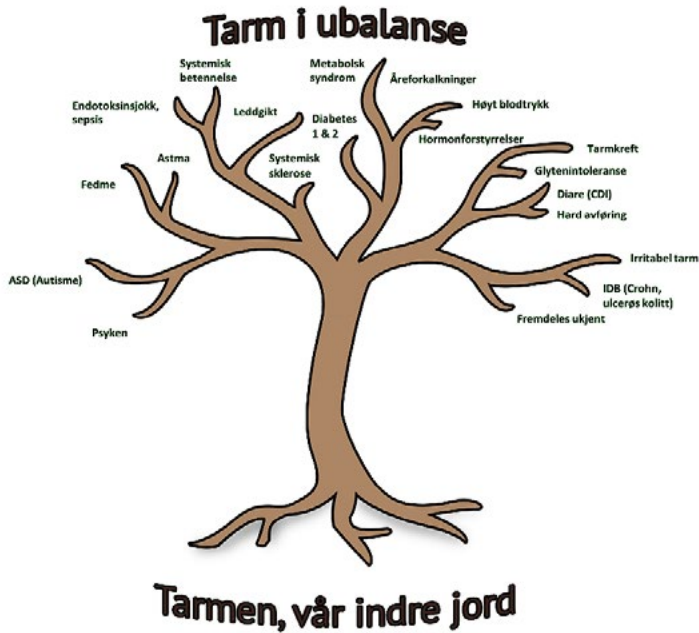
1. En vertsfunksjon kan være til stede hos alle dyr, uansett om de har en tarmmikrobiota eller ikke.
2. Er det ikke bruk for produktet kan verten stoppe produksjonen.
3. Kommer det en bakterie som liker produktet kan produksjonen bli slått på igjen.

Nå er det publisert mange slike artikler og bildet blir stadig mer komplett. I framtiden (midt på 2020-tallet?) vil nok barn kunne undersøkes om viktige bakterielle funksjoner blir slått av/på til rett tid. Om avvikene er for store, kan vi håpe at de kan korrigeres. Dette vil kunne få store helsemessige konsekvenser.

LIVSSTILSYKDOMMER.

Vi er inne i en medisinsk brytningstid. Takket være store framskritt som antibiotika, desinfeksjonsmidler, vaksiner, osv. er det i Norge – og på verdensbasis - stadig færre som får – og dør - av infeksjoner. Samtidig er det stadig flere – særlig i den industrialiserte delen av verden, som får såkalte livsstilssykdommer. En del av disse sykdommene er avbildet i Figur 2.

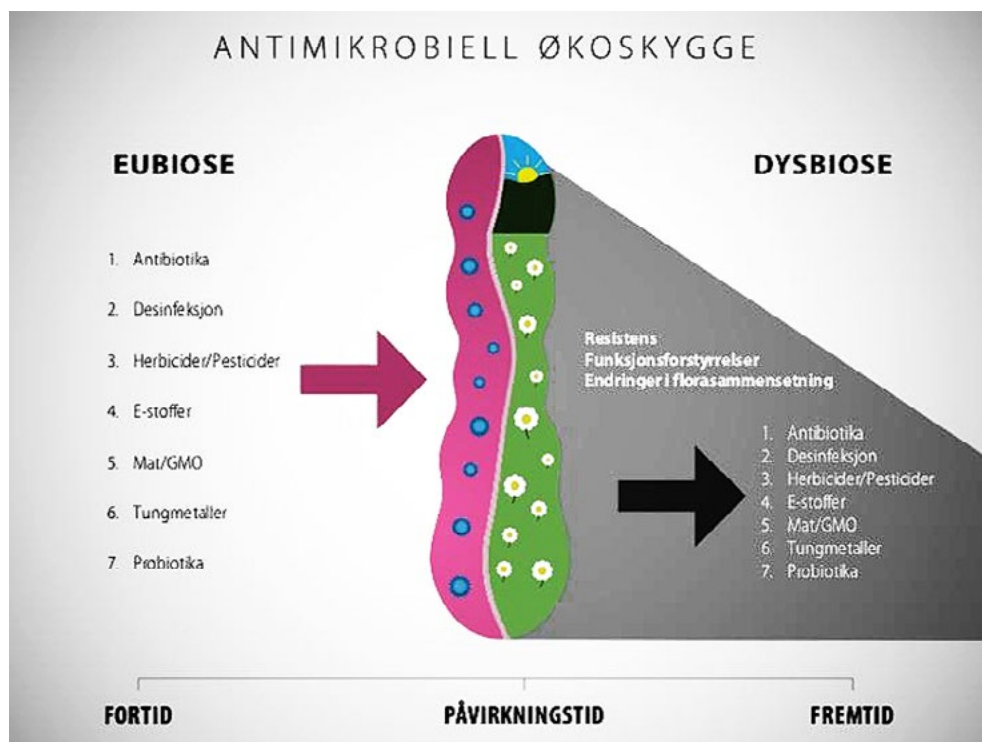
For lekfolk kan det virke litt eiendommelig at vi ikke vet de egentlige årsakene til disse sykdommene. Vi vet svært mye om mekanismene når sykdommene utvikler seg og vi har mange gode behandlingsopplegg, men det er plagsomt å måtte innrømme at vi vet så lite om årsakene til at noen f.eks. får leddgikt eller Crohns sykdom. I den mangeårige jakten på årsaksforhold har strategien oftest vært den som på fagspråket heter «the candidate microorganism strategy», det vil si å finne en – eller noen få - spesifikk(e) mikrobiell(e) årsaksfaktor(er). Nå er det «the global description strategy» - enkelt oversatt til «jakt på en systemfeil» - som preger forskningsfronten ved mange av disse tilstandene, og her spiller nettopp mulige endringer i tarmfloraens sammensetning og funksjon en dominerende rolle. Dette kan vi sammenfatte til endringer i tarmens økosystemer.

Figur 2.

Her er det på sin plass å innføre et nytt begrep, nemlig økoskygge. I denne forbindelse mener vi da de framtidige endringer – i sammensetning, funksjon eller resistensforhold – som finner sted i et mikrobielt økosystem når dette utsettes for antimikrobielle midler.

Figur 3 gjenspeiler noen hovedgrupper av slike midler som vi nå vet kan gi økoskygger (antibiotika, desinfeksjonsmidler, pesticider/herbicer, tungmetaller). Andre er ikke så selvinnslysende. Når det gjelder E-stoffene er det særlig de med antimikrobiell virkning (konserveringsmidlene) som i økende grad er kommet i fokus. Visst gjør de nytte ved å forlenge holdbarheten av matvaren, men effekten fortsetter også i tarmen. Selvfølgelig er det satt regler for hvor mye man kan tilsette hver matvare og det kontrolleres strengt. Få tenker på totalsummen som tarmfloraen daglig kan bli utsatt for. Spiser vi mye ferdiglaget mat kan det fort bli tale om mengder over 10 gram daglig. Det er sterk kost, selv for en robust tarmflora. Jeg vil nøye meg med å kort beskrive en forskningsfront med hensyn til mulige konsekvenser av en ubalanse i tilførsel av propionsyre til ulike deler av kroppen. Propionsyre er den nest korteste av de såkalte korte frie fettsyrene (short chain fatty acids=SCFAs). Disse – også propionsyre – produseres normalt i tykktarmen av tarmbakteriene. Men, den brukes også som konserveringsmiddel. Det finnes 4 godkjente slike midler basert på propionsyre på det europeiske markedet.

Figur 3.

Verdensproduksjonen er mange tusen tonn og øker stadig. Det samme gjør også antall barn med autisme. Før var dette en sjelden lidelse, nå får minst 3 av 100 nyfødte i Sør-Korea autisme før de er blitt 5 år gamle. Bruksområdene for propionsyre er mange, særlig for oppbevaring av cereals og i bakverksindustrien. Det er få – om noen – brød som selges i Norge som IKKE er blitt sprøytet med propionsyre. Spiser vi slik mat, kan propionsyren bli absorbert og komme over i blodbanen. Basalforskning har vist at om minimale mengder SCFAs, særlig propionsyre når nerveceller i hjernen, får forsøksdyret symptomer på autisme – og mekanismen bak effekten på hjernefunksjoner er nylig blitt klarlagt (mitokondrie-effekt). Nå jobbes det mye med å klarlegge dysbiotiske endringer i tarmfloraen forårsaket av propionsyre i mat, absorpsjon, transport til hjernen osv. osv. Dette er vel og bra, men oppegående foreldre med autistiske barn har lenge visst at barnet blir mye bedre om de baker brødene sine selv. Kontrollmyndighetene, både i Norge og internasjonalt har dessverre hittil vist liten eller ingen interesse for den raskt økende kunnskapsmengden mht propionsyre og symptomer på autisme. Jeg presiserer at propionsyre sikkert ikke er den eneste mekanismen hverken for

forekomst av eller symptomene på autisme, men at propionsyre medvirker, er overbevisende sikkert. I skrivende øyeblikk (februar 2017) kan jeg legge til at vi på Karolinska Institutet i juni 2017 arrangerer en Nobel-konferanse med tittelen: «The microbiome and its programming on body system» og her vil også plassen til SCFAs bli nærmere belyst.

Probiotika er matprodukter tilsatt levende bakterier som antas å ha gunstige effekter på mottaker; mest vanlig er melkeprodukter tilsatt laktobakterier. Produktene er oftest velsmakende og har stor næringsverdi. Det er forbausende lite kjent at mange av de bakteriestammene som brukes inneholder resistensgener mot antibiotika og at disse genene kan spre seg til andre bakteriestammer i tarmen vår. Enda mindre kjent er det at mange probiotiske stammer produserer såkalte bacteriociner, småmolekylære stoffer som hemmer andre laktobakterier. De opptrer med andre ord som gjøkunger i tarmen vår. Disse to forholdene gjør at norske myndigheter hittil har vært meget tilbakeholdne med å godkjenne bruk av probiotiske produkter til barn under 2 år.

Hvor store økoskygger som tilførte laktobakterier kan skape i tarmfloraen hos voksne brukere, vet vi foreløpig meget lite om, og dette er noen av grunnene til at EFSA (European Food Safety Authority) har vært meget tilbakeholdne med å godkjenne de mange helse-påstandene som produsentene har kommet med. Det kan faktisk være helt motsatt.

VEIEN VIDERE

Framtida kan se dystert ut – økningen i livsstilssykdommer er skremmende. Men egentlig er jeg ganske optimistisk. Det forskes intensivt på de fleste områdene og summen av det hele er at vi i økende grad får kartlagt både nye dysbiose-mekanismer og nye veier til å skape balanse, det vil si få tilbake en eubiotisk tarmflora tilpasset individet. Noen ganger kan det være tilstrekkelig med endring i kosten. Det forutsetter at bakterier med de rette funksjoner er til stede hos individet. Dersom de ikke er det, hjelper det lite med kostendringer, «riktige» bakterier må tilføres. Her har de nåværende probiotika liten plass, de har for få funksjonelle egenskaper. Foreløpig er det to veier å gå: Tilførsel av feces FMT (feces microbiota transplantation) eller av anaerobt dyrket feces. Foreløpig er det FMT som brukes mest, men dyrket feces vinner stadig terreng og finnes tilgjengelig både i Norge og Sverige. Målet er klart: Optimal eubiose fra vugge til grav.

Først da er menneske pluss mikrober superorganismer.

VÅRMØTE

28. april 2016

REFERAT FRA ÅRSMØTET PÅ GIMLE GÅRD

28. april 2016

Preses Ernst Håkon Jahr åpnet møtet kl 18:00 og ønsket velkommen. Protokollen ble signert av 23 medlemmer og gjester.

Preses bekjentgjorde at akademimedlem Arne Dag Sti har gått bort. Minneord blir talt på et senere møte.

Aasulv Lande holdt foredrag om Torleif Homme (1852-1936), i serien Agderforskere før UiA. Etter foredraget tok Ernst Håkon Jahr, Leiv Storesletten, Ragnar Thygesen, Thor Einar Hanisch og Arild Sæther ordet med spørsmål og kommentarer. Preses takket foredragsholderen og overrakte ham Snartemokruset.

Sven Åke Selander foredro om salmedikteren Britt G. Hallqvist (1914-1997). Etter foredraget tok Leiv Storesletten, Hallvard Hagelia, Thor Einar Hanisch, Gunvor Lande og Ernst Håkon Jahr ordet med kommentarer og spørsmål. Preses takket foredragsholderen og overrakte ham Snartemosverdet.

Etter en kort pause ble det formelle årsmøtet satt, med bare akademimedlemmer til stede. Møteleder: Preses Ernst Håkon Jahr.

1. Godkjenning av innkalling og saksliste. Valg av to medlemmer til å signere referatet.
Vedtak: Innkallingen og sakslisten godkjennes.
Medlemmene Gudlaug Nedrelid og Ragnar Thygesen velges til å signere referatet.
2. Referat fra medlemsmøte 4. februar 2016.
Vedtak: Referatet godkjennes.

3. Opptak av nye medlemmer.
Styret la frem avstemningsresultatet, der 13 nye medlemmer er valgt inn.
Vedtak: Innvalget godkjennes.
4. Revidert regnskap for 2015.
Akademisekretæren la frem regnskapet og revisjonsrapporten, og orienterte om styrets arbeid med å styrke inntektene og redusere utgiftene.
Vedtak: Det reviderte regnskapet for 2015 godkjennes og oversendes Brønnøysundregistrene. Styret meddeles ansvarsfrihet.
5. Styrets årsmelding for 2015.
Akademisekretæren la frem styrets årsmelding for 2015.
Vedtak: Styrets årsmelding for 2015 opptas som akademiets årsmelding.
6. Valg. Valgperiodene har hittil løpt ut ved årsskifte. På grunn av endringen av årsmøtetidspunktet fra oktober til april er det hensiktsmessig å la valgperiodene løpe ut ved årsmøte, og prolongere nåværende tillitsvalgte fra årsskifte til påfølgende årsmøte. Alle de tillitsvalgte er innforstått med dette.
Vedtak: Utløpet av de valgte vervene prolongeres fra årsskifte til påfølgende årsmøte. De tillitsvalgte er nå (valgperiodens utløp i parentes):

STYRE

Ernst Håkon Jahr, preses (2017)

Inger Johanne Håland Knutson, visepreses (2018)

Per Kjetil Farstad, styremedlem (2018)

Gunvor Lande, styremedlem (2017)

Marit Aamodt Nielsen, styremedlem (2017)

Hallvard Hagelia, 1. varamedlem (2017)

May-Brith Ohman Nielsen, 2. varamedlem (2017)

Gudlaug Nedreliid, 3. varamedlem (2018)

AKADEMISEKRETÆR

Rolf Tomas Nossum (2017)

VALGKOMITE

Maria Luiza Cestari (2017)

Roy Tommy Eriksen (2017)

Jose Julio Gonzalez (2017)

Gunhild Hagestad (2017)

Rett referat bekreftes

Gudlaug Nedrelid

Ragnar Thygesen

Aasulv Lande

AGDERFORSKARAR FØR UiA: TORLEIF HOMME – KVA BETYDDE HAN FOR VITSKAPLEG UTVIKLING I AGDER?

Professor Aasulv Lande.

Då professoratet i systematisk teologi ved Universitet i Oslo vart utlyst i 1903, var Torleif Homme ein av søkarane. Ein kongeleg resolusjon slo fast at tre av søkarane var kompetente til å tevla om stillinga: dr. theol. Bugge, Mandal, stipendiat Christian Ihlen, Oslo og presten Johannes Ording, Oslo. Homme vart såleis

avvist. Han protesterte, men vart møtt med at han som 51-åring ikkje kunne vise til vitskapleg arbeid av verdi for stillinga.

Av dei tre søkarane vart Johannes Ording innstilt som nr. 1 av universitetskollegiet. Men innstillinga førte med seg både faglege og politiske diskusjonar, ettersom Johannes Ording hadde eit liberalt og dermed kontroversielt teologisk standpunkt. Ording var særleg prega av den etisk og rasjonalistisk orienterte tyske teologen Albrecht Ritschl (1822–1889). I 1904 blei såleis stillinga utlyst endå ein gong, og fekk nå 8 søkarar. Homme søkte på nytt, og nå la han fram tre arbeid: *Ymse bibelske utgreingar* (1896) på 76 sider, *Kunsti, kva og kvi* (1902) på 63 sider, og *Om sakramenterne* (1904) på 112 sider. Homme vart denne gongen godkjend som søkar, men inga evaluering av bøkene hans ligg føre frå fagnemnda si side. Johannes Ording vart utnemnd til stillinga etter ein hard politisk og teologisk kamp. Kyrkjestatsråd Christoffer Knudsen (1843–1915) gjekk av, det same gjorde professor Sigurd Odland (1857–1937) ved Universitetets teologiske fakultet. Denne saka vart utgangspunktet for at Det teologiske Menighetsfakultet blei skipa to år seinare.

FRÅ VALLE TIL AMERIKA OG HEIMATT TIL SETESDAL

Kven var denne Torleif Homme? Han var fødd 1852. Slekstreet er imponerende. Han var nemleg ein etterkommar i bein line av den segnomspunne Vond-Aasmund Rygnestad som levde på 1500-talet. Vond-Aasmund er kjend for si leiande stilling i bygda, stridane med embetsverket og for utanlandsferda. Han deltok i handelsferdene mellom sørlandskysten og Nederland, engasjerte seg som leigesoldat, og kom att med ei rekke kunstverk frå Nederland, som i dag er å sjå på museet Rygnestadloftet i Valle. Kanskje var det ikkje tilfeldig at den første teologisk doktor i Setesdal var av rygnestadslekta. Knut Rygnestad (1909–1977) disputerte 1955 på ei doktoravhandling om *Dissentarspørsmålet i Noreg frå 1845 til 1891*.

Torleifs foreldre måtte nøye seg med fattige livsvilkår. Han voks opp på plassen Feddups, som ligg i åssida på vegen mellom Rotemo i Valle og Dalen i Telemark. Seinare flytte dei til eit bruk nærare Valle. Men allereie som barn gjorde han inntrykk. Han stod som nummer éin av konfirmantane på kyrkjegolvet. Han arbeidde deretter som gjetar i Fjære ved Grimstad, og hadde seinare jobb ved Nes jernverk i Tvedestrand. I Flatdal i Telemark var han i tre år gardsdrenge hos søskenbarnet, lærar og kyrkjesongar Aasmund Sveinsson Nordgard. Her vakna norskdømsten hos Homme. Nordgard hjelpte han inn på Kviteseid lærarseminar i Telemark. Torleif tok eksamen der i 1873. Som hovudkarakter fekk han 1.5 – med påskrift på vitnemålet: «Berettiger til fortrinlige forhåbninger».

Foreldra og syskena hans gav etter kvart opp det slitsame norske livet og emigrerte i 1871 til USA. To år seinare, etter lærarskulen i Kviteseid, drog også Torleif Homme til Amerika. Alt same året, 1873, kom han inn som elev på Luther College i Iowa. Her møtte han orientalist og seinare professor Alexander Seippel frå Bygland, som underviste i gresk og latin 1873/74 på Luther College. I 1878 vart Homme tatt opp på Luther Seminary i Wisconsin og var 1881 ferdig utdanna til prest i den amerikansk lutherske kyrkja, med fine karakterar.

I eitt år underviste Torleif Homme på Luther College, og han studerte ein vinter på statsuniversitetet i Madison. Men Homme slo seg ikkje til ro i USA. I 1887 reiste han tilbake til Noreg, til Setesdal. Han fekk nær kontakt med norsksrørsla på den tid. Orientalisten Alexander Seippel var nå professor i Oslo, og han rådde Homme sterkt til å bli verande i landet. Det same gjorde politikaren Lars Liestøl frå Åsral og Bygland, stortingsmann, statsråd og pioner for nynorsk målbruk. Både Seippel og Liestøl skal ha rådd han til å studere teologi. Homme følgde råda og byrja på teologisk fakultet. Han var ferdig utdanna prest i 1891.

Torleif Homme kvidde seg for å byrje i presteteneste, og han vart hjelpt til arbeid med undervisning. I 1892 vart han styrar ved den ambulerande amtskulen i dei indre bygder i Nedenes amt (Setesdal ungdomsskule). Her blei han verande til 1908 – med flytting kvart skuleår. Det var krevande flyttingar. Interessant er det å merke seg at kong Oscar II gav skulen ei fyldig boksamling, som saman med anna undervisningsmateriale vart flytta frå år til år. Samtida var ei gjenombrotstid for landsmålet, og Torleif Homme brukte konsekvent landsmålet i arbeidet som lærar og styrar. Han la dessutan stor vekt på historiefaget og på kristendomskunnskap.

Etter 17 år som styrar og leiar av amtsskulen gjekk han ei tid inn i presteteneste. Han vart sokneprest i Røldal i femårsbolken 1908-1913. Røldalskyrkja er særleg kjend som valfartsstad – krusifikset i kyrkja vart tillagt lækjande krefter. Kvar jonsokkveld «sveitta» krusifikset, seier tradisjonen. Homme var ein framifrå liturg, og var uvanleg dugande musikalsk. Men han preika på landsmålet. I Røldal møtte han mykje motbør for målet sitt. Riksmålsforbundet engasjerte seg i striden, mellom anna kom den kjende riksmålspresten Alfred Eriksen til bygda for å agitere mot landsmålet. Biskopen tok også standpunkt mot Homme. Ifølgje bygdeboka for Røldal tok han åtaka med stor sinnsro. Men etter fem år kjende han seg dratt mot forskararbeidet, og flytte til Hornnes i Setesdal. Her arbeidde han hovudsakleg som sjølvstendig forskar og skribent, etter kvart med tilknytning til gymnaset på Hornnes. Alt i alt skal han ha skrive meir enn tusen artiklar i blad og tidsskrift. Mange av desse kom i tida hans på Hornnes. Torleiv Homme døydde 1936.

INNSATS FOR VITSKAPLEG TENKING

Homme hadde kontakt med politikarar og akademikarar. Seinare statsråd Jørgen Løvland (1848–1922) var ein av medarbeidarane hans. Løvland styrde den ambulerande amtsskulen i ei årrekke før Homme begynte. Eg tillet meg også å nemne at min eigen godfar, stortingsmann Aasulv Lande (1862–1954), vikarierte eitt år for Homme. Dei var nære vener. Torleiv Hannås (1877–1929), professor i vestlandsk målgranskning ved Bergens Museum frå 1918, var i mange år Hommes medlærer. Professor Gudlaug Nedreliid har presentert han i serien «Agderforskarar før UiA».

Torleiv Hannaas skriv:

Eg var lærar med Homme tvo år, ein vetter i Evje og ein i Valle. Det var gilde dagar. Styraren var sers greidsam og umgjengeleg. Næmingane arbeidde trottugt, og bygdefolket fylgde skulen med samhug og møtte mannjamt inn til laurdagsmøti våre. Det kan gjerne vera at Homme stundom tok fyre seg emne som ungdomen lite skyna seg på. Men han hev eit gripa lag til å greida ut vande emne slik at folk lyt skyna og sjå. Myrke flokar lyser han upp i med råkande bilete frå det daglege liv, og han er reint ein meister til å finna norske ord og ordlag for djupe filosofiske tankar. Her hev han arbeidd upp eit målbruk som kjem til å setja merke for all framtid.

Hannaas nemner dei bøkene av Homme som han reknar for viktigast: *Ymse bibelske utgreiingar* (Grimstad 1896), *Loge og Liv* (Oslo, Norli 1898), *Kunsti, kva og kvi?* (Oslo, i kommisjon hos Olaf Norli 1902), *Historisk kristentru* (1901), *Kristenlæra* (1909), *Norsk Folkelagnad gjennom 3-4000 år* (Oslo, Ringen forlag 1916), *Skapingssogune, Siflodskildringar* (Risør, Erik Gunleikson 1921).

Framleis ifølgje professor Hannaas: «Han hev fenge det so fast fyre seg at Noreg hev ei stor kulturell fyreloge, at det kan verta eit 'fullendingsland' i nytidi, som Hellas var det i gamletidi, berre me byggjer på vår eigen grunn. Og endå sterkare er han teken av den milde kjærlege fadertanken i kristendomen. Den vert han aldri trøyyt av å tala og skriva um.» (Hannaas sin artikkel i *Setesdals Ungdomsskule festskrift 1876-1926*, s. 33f.)

NÆRARE MØTE MED HOMMES IDEVERD

Eg skisserer i dette avsnittet innhaldet noen av Hommes mest kjende skrifter. Dei avspeglar ein original og sjølvstendig tenkar. Men han viser ikkje utprega interesse

for å gå inn i pågåande debattar blant teologar. Han er einsam, og han er langt føre si tid når det gjeld å sjå historie, teologi og filosofisk tenking i samanheng med sosiologiske, naturvitskaplege og økonomiske forhold verda rundt.

The Grammatical Object

Dette heftet på 24 sider vart gitt ut i 1886 på Kenyon, Goodhue Co., Minnesota. Homme byrjar slik:

The first, simplest and most necessary relation in language is undoubtedly *the objective*, both because everything that is handled in reasoning-speaking thereby becomes an object of a reasoning-speaking person, an object of his general mental activity, and because man, as soon as his consciousness is awakened, and he therefore begins to occupy himself with the objects, 'gegenstände', he will do this, at least for a time, in a purely subjective manner; i.e. he will put everything in relation to himself...

Sitatet set objektet i forhold til sentral menneskeleg erkjenning av omverda. Objektet er det viktigaste for mennesket, og det viktigaste i språket. Han analyserer deretter det grammatikalske objektet i ei rekke språk: hebraisk, gresk, latin, urnordisk, engelsk, fransk, tysk, dansk og norske dialektar. Særleg interessante er samanstillingane av språk og den kultur språket spring ut av og relaterer til.

Objektet blir sett inn i sosiale samanhengar. Homme argumenterer t.d. for at objekt i inkjekjøn (nøytrum) uttrykker ei nedvurdering frå subjektet si side. Det blir del av ein prosess, eit resultat, og dermed underordna. «Barn» kjem eksempelvis av å «bere» (føde) og er dermed underordna – som resultat i ein fødselsprosess. Det finst mange tilsvarende døme. Når kvinna t.d. som objekt blir omtalt i nøytrum (inkjekjøn) jfr «ein Weib», «eit kvinnfolk» etc, ligg det ei oppfatning av kvinna som ein bruksgjenstand. I dette tilfelle uttrykker nøytrum ei nedvurdering. Han hevdar også at bortfallet av hokjøn i dansk (felleskøn) heng saman med eit ønske om å gi kvinna manns-status, altså høgre status etter konvensjonane i samfunnet.

Såleis freistar Homme å sette den språklege bruk av det grammatikalske objektet inn i større sosiale og etiske samanhengar. Vi ser konturar av ei sosiologisk tolking av språk.

Ymse bibelske utgreiingar (1896)

Homme la ved tre arbeid då han søkte det teologiske professoratet i 1904. Den eldste av desse bøkene er *Ymse bibelske utgreiingar* (1896). Grunntanken i boka seier han sjølv er kjærleiken (elskhugen). Han refererer til teologar som tyskaren Franz Delitzsch (1813–1890) og salmediktaren Hans Adolph Brorson (1694–1764) som han meiner framhevar Guds kjærleik. Det har ikkje alltid vore så, meinte han. I den «greske kyrkjetidi» var «tanken og hugsyne» det viktigaste. Her viser han mellom anna til Origenes og gnostikarane. For romarkyrkja var derimot «viljen» det viktigaste, hevdar Homme. Luther stod i denne tradisjonen, men medan Augustin og Anselm la vekt på samfunnviljen, la Luther vekt på det individuelle, «einmannsviljen». I dag, hevdar Homme, er den viktigaste saka å få tak i «hugen»: kjensla, kjærleiken, elskhugen. Denne kjærleikssida i mennesket er det viktigaste, den er framboren både av pietisme og av riddarromanar, hevdar han. I avsnitt om skaping, syndefall, forsoning og inspirasjon prøver han å illustrere at kjærleik er hovudsaka i kristendommen.

«All livsrørsle eller livsleiing, livsrundgang er rytmisk eller straumlik: det gjeng som ein straum i ei elv, stundom opp og stundom ned» (s. 167). Livsrørsla bygger på ei kraft som gjennomstrøymmer heile universet. «Det er fraa Gud at denne krafti, dragkrafti, kjærleiken, gjeng ut og strøymmer gjennom skapningi» (s. 169). Dette korresponderer så med det han kalla «hugen» – ein syntese av tanke, vilje og lyst.

Homme ser i dette arbeidet aktiv, lystbetont kjærleik som sjølvje makta i skaparverket, og ser Jesu kjærleik som eit stort, kosmisk prinsipp. Dette kosmiske prinsippet oppfattar og opplever mennesket i (den menneskelege) «hugen».

Kunsti, kva og kvi (1902)

I dette arbeidet tar Homme opp ulike typer kunst – ulike genrar, men først og fremst ulike kulturelle typar kunst, så som folkekunst og kunst i ulike samfunnslag. Det handlar på ingen måte om ei kunsthistorie. Han vil sjå kunsten som del av folkelivet og som ein sosiologisk funksjon. Kunsten spring ut av eit folkeleg behov, og svara på dei behov folk har.

Om sakramenterne (Kristiania 1905, I kommisjon hos Aschehoug)

Manuskriptet til denne boka på 112 sider, som er skriven på dansk (bokmål), var den tredje han la ved søknaden til professoratet i 1904. Homme går ikkje inn på dei tradisjonelle kyrkjelege debattane om sakramenta. Det interesserer han

ikkje om dåpen er ei vedkjenningshandling, eller om ein blir frelst i dåpen. Er Kristus nærverande – realpresent – i nattverden, eller er nattverden primært eit åndeleg fellesskap utan noen realpresens i brød og vin etter luthersk eller katolsk oppfatning? Homme er ikkje opptatt av dette. Dåpen ser han først og fremst som ”gjenfødelse”. Det er å bli fylt av Den heilage Ande. «Det gjenfødende er da selve daabshandlingen, ikke noget særligt ord». Eit særleg ord er «verken påbudt eller fastlagt». Er du døypt, er du også gjenfødd, ifølgje Homme (s. 37). Den store og rike nattverdstanden for Homme er at Jesus er til stades i fellesskapsmåltidet som ein husfar. Dermed uttrykker nattverden ein eksklusiv kjærleik, slik som ein far elskar familien og familiefellesskapet. «Ved nadveren skulde de troende være alene med Jesus, ingen andre end de nadverdnydende burde da være tilstede» (s. 49f).

Homme meiner at Grundtvig har forstått Bibelen rett med tanken om det levande ordet som er til stades i dåp og nattverd. Kristendommen er «liv og ikke en lære eller en tankesag. Ti er det noget som giver liv, så er det kjærligheden, og navnlig da fader- eller barne-kjærligheden».

Norsk folkelagnad gjennom 3-4000 år (1916)

Denne boka blir sedd på som Hommes største arbeid. Ho er på heile 360 sider. Her analyserer Homme historia frå dei eldste tider og til slutten av 1800-talet. Han tar med mange faktorar og relasjonar for å forstå historia. Han ser på ressurstilgang, på klima, på livsvilkår. Økonomiske sentra blir kulturelle tyngdepunkt. ”I dei store kultursentra hev dei store omskapande gudstruene kome opp og spreidd seg til dei kalde landi”. I dette perspektivet tolkar han så verdssituasjonen, den norske nasjonale utviklinga og forhold i dei ulike norske landsdelar.

La meg nemne at Halvdan Koht (1873–1965) ikkje ønskte å kommentere dette arbeidet i det heile, noe som Homme tok svært ille opp. Andre har sett meir positivt på det. Litteraturhistorikaren Fredrik Paasche (1886–1943) uttalte etter å ha lese boka, at Homme var eit ”ufullbåret geni”.

KUNSTNAREN HOMME

Homme freistar å teikne ei samanhengande verd, som har ein åndeleg karakter. Homme er kunstnar. Han har skrive fleire melodiar og har omsett fleire salmar på eit gripande og kløktig sett. Ei rekke av desse er omsette frå engelsk. Han spela fele, og har fått mykje ros som liturg, ikkje minst for sin eigen song og si eiga messing. Eg gjengir som illustrasjon to vers av den engelske salmen «Rock of Ages»:

Rock of Ages, cleft for me, Let me hide myself in Thee; Let the water and the blood, From Thy wounded side which flowed, Be of sin the double cure, Save from wrath and make me pure.

Ævors berg, som brast for meg! Lat meg løyna meg i deg! Lat det vatn og blod som rann, Ned fraa deg, livskjelda sann, Meg fraa syndi tvilfallt fri: Syndeskuld og syndhug sli.

Not the labor of my hands, Can fulfill Thy law's demands; Could my zeal no respite know, Could my tears forever flow, All for sin could not atone; Thou must save, and Thou alone.

Ikkje kann med eigi hand, Eg meg fri fraa syndeband, Var mi ansemd som ein flaum, Var mi taara stride straum, Slikt til deg kann meg ei snu: Du må gjer det, berrre du!

(Frå Johan Lunde: *Kom Heim!* Bygland 1906.)

EI SAMANFATNING

For Torleif Homme er alt knytt saman i ein åndsprosess, ein dynamikk som bestemmer verdsutviklinga. Teologisk er det såleis ikkje overraskande at han stiller seg kritisk til Paulus og den legalistiske rettferdstanken som bestemmer problemstillingane hos Paulus. Homme er meir gripen av Johannesevangeliet, som ser Jesus som logos i ein skapingsprosess som stendig pågår i verda. Denne tanken støttar seg også på Hommes vekt på det kristne *livet*, livsprosessane. Livsprosessane som "hugen" står i kontakt med, er det dominerande grep han stendig vender tilbake til. Teoretiske diskusjonar av den rette læra reknar Homme som eit kristenforfall. Kristendom er praktisk liv. Kristendom er atterføding. Mi lesing av Homme har leidd meg i retning av Rudolf Steiners antroposofi og Alfred North Whiteheads tankar om tilværet som ein prosess.

Homme spela over eit stort register. Han lykttest ikkje med å nå inn i den etablerte, norske vitskaplege elite. Dels heng dette saman med at han ikkje såg sitt kall i å debattere på føresetnader som han ikkje kjende seg delaktige i. Han gjekk ikkje inn i pågåande debattar og skreiv ikkje sine arbeid i debatt med aktuelle personlegdomar. Han hadde sine visjonar og motiverte arbeidsforma si med at han såg eit problem, og løyste dette på sine måter – ikkje med å gå inn i andres problemstillingar. Dette såg han som sin metode, og som ein vitskapleg

arbeidsmåte han hadde lært i Amerika. Han blei åleine. Men grunnen var ikkje bare at han isolerte seg frå andre. Han såg også vidare og lenger enn vanleg var i vitskapleg tenking på hans tid. Ei blanding av originalitet og isolasjonshug synest ha gjort han einsam. Som forskar og tenkar vart han verande åleine. Men som kunstnar greip han mange!

Det er viktig å få samla materiale om Homme. Det må hentast både frå hans norske verksemd og frå hans tid i USA. Ennå er ikkje dette gjort. Materialet må analyserast både frå eit filologisk, teologisk og eit musikologisk synspunkt. Eit omfattande arbeid om Hommes påverknad på vitskapen i Agder er ennå uskrive.

LITTERATUR

Kleveland, Olav Arne 2005: *Torleif Homme Med hjartespåket som leiestjerne*.

Valle sogelag.

Setesdals ungdomsskule 1876-1926: 50 år.

Hovet, Svein: *Den einsame presten og granskaren som ingen ville høyra på*. (Utrykt manus. Tilgjengeleg hos Alf Georg Kjetså, Hornnes.)

Skrifter eg har nytta av Torleif Homme, er nemnde i artikkelen.

*Torleif Homme, fotograf ukjent.
Privat eige (Alf Georg Kjetså)*

Sven-Åke Selander

BRITT G. HALLQVISTS ORIGINALPSALMER I ETT SVENSKT-NORSKT PERSPEKTIV

Professor Selander föredrar om Britt G. Hallqvist

INLEDNING

Britt G. Hallqvist [Britt G.]¹ är en av Sveriges mest sjungna psalmförfattare, kanske den främsta. Hon levde mellan åren 1914 och 1997. Barndomen tillbragtes i Visby.²

1 Detta paper utgör en omarbetad version av min artikel "Vägar till tro. Om Britt G. Hallqvists originalpsalmer i ett livsperspektiv" i *Britt G. Hallqvist – diktare och teolog*. Jan-Olof Aggedal (red.). Lund: Arcus Stiftshistoriska sällskapet i Lunds stift, 2014, s. 86–114.

2 Efter föräldrarnas skilsmässa flyttade hon med modern till Lund. Upplevelsen av skilsmässan kan ligga bakom den bön som hon formulerade i *Bönbok för barn* 1960 s. 14: "Vi fick inte leva

Foto: Björn Larsson

Britt Gerda Hallqvist.

Sin vetenskapliga skolning fick hon i Lund där hon studerade litteraturvetenskap och nordiska språk. Britt G. deltog aktivt i det lundensiska student- och kulturlivet, då som ogift med efternamnet Nyman. Där träffade hon sin blivande man, Sten Hallqvist, först präst och senare lärare. Britt G. blev författare och översättare av många olika slags texter från bl.a. Goethes och Shakespeares verk till Jesus Christ Superstar samt var aktiv i det liturgiska och hymnologiska förändringsarbetet inom Svenska kyrkan under 1950–80-talen.³ Hennes mest intensiva psalmförfattarperiod var från slutet av 1950-talet till i början av 1980-talet. Från början distanserad utvecklade hon ett personligt förhållande till den kristna tron. Allt

samman alla livets dar. Några måste gå, och några stanna kvar. / Gud, nu ber jag för de andra som har lämnat oss. Det gör ont när trädets grenar brytes loss. / Bara du kan läka sårén, du kan stilla strid. Lär oss bedja för varandra, ge oss frid!”

- 3 1956 blev Britt G. medlem i en arbetsgrupp som skulle komma fram till en ny sångbok för främst söndagsskolarbetet (SOU 1985:17 s. 71). 1968 blev hon ledamot i den kyrkohandbokskommitté som skulle lägga fram förslag till en ny handbok för Svenska kyrkan. 1969 engagerades Britt G. som expert (alltså inte som ledamot) i den psalmkommitté som skulle komma fram till förslag om en ny psalmbok, det som sedan blev *Den svenska psalmboken* 1986 (SOU 1985:17 s. 34; Nisser 1987 s. 147–150). Vid samma tid var hon medlem i en grupp som på kyrkomötets uppdrag skulle arbeta fram ett förslag till en ny bönbok (Löfström 1983 s. 190ff. Hit hör Böner i vår tid 1968; Att bedja i dag 1971). Det är naturligt att i det följande se hennes psalmförfattande i detta vidare sammanhang.

sammantaget gav henne en öppen syn på livet och inställning till livsfrågorna och tolkningen av dem.⁴

Den följande framställningen bygger på *originalpsalmer*.⁵ Det innebär att översatta eller bearbetade kända psalmer inte blir behandlade, men det har den fördelen att man bör kunna komma Britt G:s tankar och tolkningar närmare genom att fokusera på originalpsalmerna. I detta sammanhang söker jag fästa särskild uppmärksamhet på några originalpsalmer som finns representerade i *Norsk Salmebok* 2013. Psalmerna behandlas i huvudsak i kronologisk ordning utifrån tillkomstår.⁶ På så sätt kan man belysa en utveckling över tid i Britt G:s psalmskapande.

En rimlig tolkning av psalmens roll och funktion förutsätter att man försöker se texten i det sammanhang i vilket den kommit till och där både inre och yttre faktorer påverkat psalmens innehåll och utformning. Analysen kan närmast beskrivas som funktionell och kontextuell.⁷

Britt G. kom efterhand att samarbeta nära med Egil Hovland i Norge. Hovland var kyrkomusiker i Glemmen i Fredikstad. I en dialog i årsboken *Svenskt gudstjänstliv* mellan Hovland och Britt G. säger Britt G. bl.a.:

Vårt samarbete har ju ofta skett hemma i min bostad [i Lund]. Jag har inget instrument som du kan prova dina melodier på. Vad jag hör är ett sakta brummande från soffan där du sitter och komponerar, och jag häpnar över att det kan komma så mycket ut av det! EH – När det gäller enkla saker som

4 Det finns inte mycket skrivet om Britt G. Mest information om hennes tankegångar får man av Inge Löfströms *En bok om Britt G.* som bygger på intervjuer med författaren och som ger en inblick i hennes tankevärld samtidigt som den ger en övergripande presentation av Britt G:s produktion. De övergripande samtalen i intervjuboken berör inte bara psalmerna utan hela Britt G:s produktion, Löfström 1983/1997; Löfström 2006 s. 136–150; Inger Selander 2008 s. 153–170; Lindgärde 2010 s. 167–180. Lunds stiftshistoriska sällskaps årsbok 2015 presenterar Britt G. i ett brett perspektiv.

5 Bestämningen originalpsalm vilar på författaruppgifterna i SvPs 1986 och SvPs Verbumutgåvan 2002, vilka i sin tur i huvudsak vilar på psalmkommitténs uppgifter.

6 Psalmkommittén hade som strategi att i första hand försöka komma fram till det år texten skrevs, i andra hand första publiceringsår.

7 Analysen har kvalitetssäkrats genom att en av sönerna till Britt G. granskat texten, genom att materialet har jämförts med framför allt Britt G:s insats i flera bönböcker, som getts ut i flera upplagor, och i hennes liturgiska utvecklingsarbete samt relaterats till resultat som andra forskare uppnått utifrån andra utgångspunkter.

koraler och sånger för våra bibelspel arbetar jag bäst utan instrument. Jag har instrumentet i huvudet.⁸

Hovland var en framgångsrik kompositör på hög nivå men också något mer. Den kände svenske musikradiokommentatorn Ingemar von Heijne har beskrivit detta "något mer" så: "Samtidigt lever han mitt upp i kyrkans vardag och vet att hans musik inte bara kan få vara hans musik. Den måste fungera på många olika plan. Den måste kunna användas i vardagen och Hovland arbetar gärna för vardagen, för människorna runtomkring honom. Han kan inte förstå varför man alltid skall överlåta enkel bruksmusik till att skapas av amatörer. Den enkla musiken är viktig, musik som fungerar i kyrkan är viktig. Den skall inte bara vara hemslöjd."⁹

Jag undersöker Britt G:s psalmer utifrån tre begrepp: söka, utveckla, fördjupa.

SÖKA

Britt G. var under sin ungdom en sökande människa. Hon gick i konfirmationsundervisning för ingen mindre än Anders Nygren, präst, teologiprofessor och slutligen biskop, men inget trosmöte kom till stånd. Britt G. hade svårt att vid den tiden engagera sig på kyrkans premisser. Hon tog därför det för den tiden ovanliga steget att inte låta sig konfirmeras eller att gå till sin första nattvardsgång.¹⁰

Det betydde inte att Britt G. inte fortsatte att brottas med sin kristna tro. Hon sökte på sina egna vägar: "Själv har jag alltsedan barndomen älskat vissa psalmer och läst dem inte så mycket på grund av fromhet som poetisk förtjusning". "Jag kunde gå i kyrkan ibland bara för att höra psalmerna" – "där blir det lättare för mig att bedja, tacka och lovsjunga" – "Som tonåring tyckte jag särskilt mycket om J.O. Wallins psalmer. Det var någon som sa en gång: Aldrig har väl någon blivit frälst genom psalmboken. Men jag argumenterade mot det påståendet. Det kan ju finnas en litterär väg till tron."¹¹ Britt G:s senare utveckling handlar mycket om "en litterär väg till tron". På samma väg sökte maken Sten.¹²

⁸ Cit. efter Nivenius 1986 s. 79.

⁹ Cit. efter Nivenius 1986 s. 79.

¹⁰ Löfström 1983 s. 36.

¹¹ Cit. efter Löfström 2006 s. 137.

¹² Löfström 1983 s. 46 ff.

En konkret punkt som satte trosfrågan på sin spets var det faktum att hon som icke konfirmerad prästfru på 1950-talet inte fick gå till nattvarden, trots att det då mognat fram en tro som skapade behov av sådan bordsgemenskap.¹³

Britt G. betraktade inte sig själv som teolog men hon skrev om teologiska teman.¹⁴ Hon tänkte gärna i termer av *identifikation*: människor skulle kunna identifiera sig med det hon skrev och *hon* skulle *själv* kunna identifiera sig med vad hon skrev. Hennes strävan var att också själv kunna identifiera sig med *den kristna tron*.¹⁵ En grundprincip för Britt G. var att själv ta ställning, reflektera och problematisera frågor om tvivel och tro och inte oreflekterat ta över vad andra formulerat: "Blott i det öppna har du en möjlighet" skriver hon i en av sina mest använda psalmer (text 1972, efter J. Kirkegaard 1971, *Den svenska psalmboken* 1986 [SvPs 1986]:90).¹⁶

Under 1950-talet pågick ett förberedelsearbete för att skapa en ny sångbok främst för söndagsskolarbetet i Sverige.¹⁷ Britt G. var väl skickad för uppgiften redan då med en produktion bakom sig av både barnböcker, läroböcker och dikter.¹⁸ Utmärkande var hennes förmåga att kombinera beskrivning av ett vardagligt sammanhang, ett kontextuellt perspektiv, med ett kristet budskap, ett teologiskt perspektiv, utan att behöva använda komplicerade teologiska begrepp.

Ett viktigt mål med arbetet på den nya söndagsskolsångboken var att göra de bibliska berättelserna levande. 1958 skrev Britt G. om arbetet med kyrkovisorna för barn: "Varför så ängligt röra sig på den religiösa allmänningens område, varför inte visa litet djärvhet, ja kanske rent av någon gång en glimt av humor? [...] Varför ska senare tiders andliga visdiktare och psalmsångare behöva vara så bleklagda?"¹⁹

Kyrkovisor för barn 1960 nådde långt utanför söndagsskolan. Även vuxna kunde med behållning sjunga de nya kyrkovisorna. Efterhand togs "för barn" bort från

13 Löffström 1983 s. 46.

14 Om Britt G:s syn på sig själv som teolog se Löffström 1983 s. 199–205; Löffström 2006 s. 140–146.

15 "Jag känner starkt för den s k identifikationsteologin. Det är ju ett faktum att man kan känna det svårt med vissa människor, svårt att umgås med dem, svårt att räcka fram handen. Men Kristus var annorlunda på den punkten, och det tycker jag kan inte betonas tillräckligt starkt", Löffström 1983 s. 162, 2006 s. 145. För blodssymboliken hade hon däremot svårt: 'jag ber till Gud Fader, sällan till Jesus', Löffström 1983, s. 201.

16 Löffström 1983 t.ex. i kapitlet "Jag skall fråga Gud", s. 142 ff. Om identifikationspsalmer se Frostenson i Frostenson Routley 2003 s. 30–33.

17 Kyrkovisor för barn 1960. Om arbetet se SOU 1985:17 s. 70–74; Löffström 1983 s. 162–170.

18 Löffström 2006 s. 137 f.

19 Cit. efter Löffström 1983 s. 162 f.

titeln.²⁰ Vad var det då som gjorde vuxna intresserade för vad som egentligen var tänkt för barn? Vad var det de kunde *identifiera* sig med? Kanske kan en visa om publiken Sackeus ge en ledtråd?

Sackeus var en publiken, den allra rikaste i stan.
Han hade ingen vän ändå, så ensam fick han alltid gå.

1. När Jesus kom till Jeriko, han tänkte: "Vem är det, måntro?"
Han var så liten, han klev upp i mullbärsfikonträdet topp.
2. Där satt han nu och slapp bli trängd och såg ut över gatans mängd.
Men Jesus sa: "Kom, gör en fest! Jag vill så gärna bli din gäst!"
3. Då fick den lille mannen brått att laga något riktigt gott.
Han gjorde fint, han tände ljus, och Jesus trivdes i hans hus.
4. Sackeus sa: "Jag lovar dig, de fattiga ska få av mig
minst hälften av mitt gods och gull. Jag vill bli god för Jesu skull!"
5. Sackeus var en publiken, den allra gladaste i stan.
Sackeus hade fått *en vän*, och han var aldrig ensam sen (text 1958, SvPs 1986:614, min kursivering. Ej i No 2013).

Texten berättar livfullt om Sackeus och hans möte med Jesus på ett språk som barn kan ta till sig. Men kanske handlar texten också om något djupare. *Barn* kan identifiera sig med personer och situationer. *Vuxna* kan identifiera sig med Sackeus som sökaren: den som undrar över vem Jesus kan vara, men som inte vill trängas med andra i sitt sökande och helst inte vill bli sedd men själv kunna se. Ändå kom det till ett möte mellan Jesus och Sackeus. Detta kan vara sökarens situation. Att försöka se, förstå och lära känna Jesus utan att själv trängas och bli sedd. "Blott i det öppna har du en möjlighet".²¹

Visan om Sackeus skrevs 1958. Samma år fick Britt G. hjälp av sin kontraktsprost att våga vandra vägen fram till nattvardsbordet.²² Kanske handlar kyrkovisan om Sackeus om behov av gemenskap med församlingen kring Herrens bord. "Sackeus hade fått en vän".

20 Sångboken utgavs 1967 med titeln *Kyrkovisor för barn*. 1969 utgavs den som musikbilaga med titeln *Kyrkovisor*, 6. tryckningen. Stockholm.

21 Detta utmärker inte minst senare 1900-talets privatiseringsepok, se t.ex. unga vuxnas inställning i Mikkola, Niemelä och Petterson 2007.

22 Löfström 2006 s. 137.

”Vän” återkommer ofta i Britt G:s diktning.²³ En vän får inte ha bråttom. Sökandet måste få ta tid. Men hur kan det då vara? Samma år, 1958, skrev Britt G:

1. Alla har brått, ingen har tid, alla har sitt att göra. / Alle har hast, ingen har tid, alle har sitt å gjøre.
Vem bryr sig om att jag är rädd? / Hvem bryr seg om at jeg er redd?
Ingen har tid att höra. / Ingen har tid til å høre.
2. Gud har ju tid. Evighet, ja, tid till att lyssna stilla. / Gud har jo tid, evighet, ja, tid til å lytte stille.
Han gör mig glad när jag är rädd, / Han gjør meg glad når jeg er redd, när jag har gjort mig illa. / når jeg har stelt meg ille.
3. Hör du mig, Gud? Fast jag var stygg, din vill jag ändå vara. / Hører du, Gud? Om jeg var slem, er jeg jo en av dine!
Håll mig i hand! Allt blir så lätt om du är med mig bara / Alt blir så trygt når bare du holder i hendene mine (text 1958, SvPs 1986:255, (No 2013 495 M E Hovland).

Huvudpoängen för Britt G. var nog inte i första hand att det inte fanns någon som hade tid att lyssna på henne. Britt G. hade sökt upp Anders Nygren vid slutet av konfirmationsläsningen för att samtala med honom om sina bekymmer för den kristna tron. Inte heller upplevde sig Britt G. som ”stygg/slem” för att hon tagit frågorna om den kristna avgörelsen på allvar, det framgår av hennes produktion på flera sätt. En rimlig tolkning är att visan djupast sett handlar om den konflikt som ligger i att inte uppleva sig vara fullt beredd att ta emot det kristna budskapet, hålla det öppet, men samtidigt känna ett behov av att ha någons hand att lägga sin i, en vän som är ”med”, om än ordlöst.

UTVECKLA

1958 flyttade familjen Hallqvist från en prästtjänst i Mellansverige tillbaka till Lund. Sten hade fått tjänst som lärare vid ”Spyken”, då känd privatskola. Det innebar att Britt G. kunde återvända till sin kulturella universitetsmiljö²⁴, där frågor om tvivel och tro aktualiserades. Hennes make Sten verkade för att ”öppna

²³ Löfström 1983 s. 175.

²⁴ Löfström 1983 s. 49.

gränserna mellan religiöst och profant, mellan dogma och dikt, mellan teologi och skönlitteratur”.²⁵ Så även Britt G.

Britt G. läste mycket och tog del av kulturella strömningar.²⁶ Hon lämnade inte sin trosproblematik. Också hon menade att ”det kan ju finnas en litterär väg till tron”. *Ordet* var fortfarande för henne något stort och på något sätt distanserande från mötet med Gud. Kanske kunde Gud uppfattas på andra sätt än som ord. Som musik kanske? Eller som en upplevelse av att sitta ensam i kyrkbänken och känna sig innesluten i Guds omsorg. Sådan öppenhet kunde hon identifiera sig med.²⁷ När orden inte räckte till blev möten och måltidsgemenskap som i nattvardens bröd och vin uttryck för tro. Hon kunde längta efter något liknande det som skedde med Sackeus: ett personligt möte med Jesus och en måltidsgemenskap med honom som kunde bli början till en ny livssituation.

När Britt G. 1968 engagerades i Svenska kyrkans kyrkohandbokskommitté för sina kvaliteter som språkbehandlare utvecklades hennes reflektion över trons förhållande till språket. Att vara medlem i en kyrkohandbokskommitté ställde krav på att man språkligt kunde ge uttryck för vad den kristna tron innebär. Det aktualiserade naturligtvis också hennes egen trosproblematik. Hade hon tidigare varit rädd för just *orden* och upplevt att de inte riktigt räckte till för att skapa möten mellan henne själv och Gud så fick hon nu tillfälle till att fördjupa sin reflektion över gudstjänstspråket, det liturgiska språket, och dess förutsättningar. Inom handbokskommitténs ram formulerade hon fyra krav på ett sådant språk:

1. Dess förnämsta källa är Bibeln; 2. Det äger samband med teologin; 3. Det är ett kollektivt språk; 4. Det är ett skriftspråk för örat, för tal och sång.²⁸

Dessa krav tillämpade Britt G. även i sina psalmer: den bibliska föreställningsvärlden är oftast närvarande i texterna, texterna fungerar inte bara på existentiellt plan utan är också uttryck för teologiskt viktiga grundtankar, psalmerna har visat sig fungera kollektivt, de har ett språk som människor gärna lyssnar till både i tal och i sång.²⁹

25 Löffström 1983 s. 47.

26 Löffström 1983 s. 48.

27 Inger Selander 1999 s. 9–42 har satt detta öppna perspektiv i samband med den framväxande psalm som tog sin utgångspunkt i livsproblem mer än i dogmat. Se även Inger Selander 2007/2008 s. 211–226.

28 Hallqvist 1974 s. 315–360.

29 Britt G. visste att ödmjukhet inför orden var viktigt för en psalmförfattare. 1984 skrev Britt G.: ”Att tala med högstämnda ord om något som man aldrig har känt – detta är en frestelse för

Inom handboksarbetets ram fick Britt G. bl.a. i uppgift att arbeta med en mässa för barn.³⁰ Det gällde för henne att fånga den kristna trons klassiska tre grundpelare i en trosbekännelsepsalm, Fadern, Sonen och Anden. Det blev:

1. Måne och sol, vatten och vind och blommor och barn skapade Gud. / Måne og sol, skyer og vind og blomster og barn skapte vår Gud.

Himmel och jord, allting är hans. Herren vår Gud vill vi tacka. / Himmel og jord, allting er hans, Herren vår Gud vil vi takke.

KÖR Herre, vi tackar dig, Herre, vi prisar dig, Herre, vi sjunger ditt heliga namn. / Herre, vi takker deg, Herre, vi priser deg, Herre, vi synger ditt hellige navn! (text 1974; SvPs 1986:21 i No 2013: 240 M Egil Hovland, samisk övers. i No 2013: 241 M Frode Fjellheim).

Detta är nog Britt G:s och Hovlands mest accepterade och spridda samarbetsprojekt. De berättar själva:

BGH – Vi har samarbetat sedan 1974. Hur började det egentligen?

EH – Innan jag visste vem du var fick jag din text: "Måne och sol".

BGH – Ja, ett laudamus för familjegudstjänsten, skrivet på beställning av vår kyrkohandbokskommitté.

EH – Texten slog ner som en blixtnad från en klar himmel. Jag gjorde omkvädet först, det tog tjugo sekunder, och sedan själva versarna. Det hela tog omkring tre minuter.

BGH – Det verkar lite lättsinnigt?

EH – Nej. Samma dag hade jag fått bud om en god väns bortgång. Det satte igång en process, en lovsångston, ett tack för vad han hade varit och givit. Så kom jag hem och fann din text på mitt skrivbord, och den gav ord åt lovsången. Det var faktiskt som en uppenbarelse. Jag såg mina blåklädda körbarn få vingar, sväva ut i rummet och falla ner som nottecken på papperet!

en psalmförfattare. Att ta till överord som man inte har tacksägelse för. Varför gör man det då? Jo, för annars skulle det inte bli mycket till psalmer skrivna, om man bara skulle hämta upp ur sitt eget lilla skrala förråd. Man går till bibeln". *Ordet*, budskapet, är således viktigt, det är dock inte nödvändigtvis detsamma som att man behöver vara överdrivet försiktig med *orden*. Hallqvist 1984 s. 115.

30 Nivenius 1991 s. 120.

BGH – Den melodin tycker jag nog mest om av alla dem du skrivit åt mig. Och den sjungs ju över hela Norden. Jag skulle vilja kalla den vår signaturmelodi.³¹

Centrala teman i den kristna tron kommer till uttryck i ”Måne och sol” i koncentrerad form: himmel *och* jord är Herrens, inte bara himlen, Jesus är *här* och inte långt borta, Anden talar om Gud, som stöder och bär, *här*, ”dag efter dag”. Allt sammanfattas som Herrens verk: Gud står centralt, till honom går tacket. Så hade Britt G. tänkt sig det från början: Gud är centrum i den kristna tron, Jesus och Anden hjälper oss att förstå vem Gud är och vad han vill med människorna.

Britt G. lyfte fram *bönen*, en form av *möte*, som hon själv funnit ge hjälp långt före engagemang i handboks- och psalmskommittéer. En god bedjare ber inte bara för sig själv sade hon utan ber också för människorna runt omkring. Dessa tankar var centrala för Britt G. För henne var det först och främst för uppgifterna i *denna* världen som människor behövde Guds hjälp och kristen tro för att kunna genomföra. ”Inte i himlen, men här i den förvirrade världen”. *Här* behöver människan hjälp att växa i tro och lovprisa mitt i förvirringen. Det var Britt G:s egen erfarenhet. Där har kyrkan sin uppgift.

Sina olika uppdrag fick Britt G. i en tid då samhället, både nationellt och internationellt, höll på att omvärderas. Redan i *Bönbok för barn* 1960 möter temat om solidaritet med de utsatta:

På vägarna ute i världen / På veiene ute i verden
går de som har mistat sitt hem, / går de som har mistet sitt hjem,
de hungriga, ledsna och frusna. / de sultne, de trette og frosne.
Vår Fader, var nådig mot dem! / Vår fader, vær nådig mot dem!

[...]

Var skulle de möta din kärlek / Hvor skulle de møte din godhet
om inte hos oss, vi som har / om ikke hos oss, som har fått
vårt dagliga bröd och vår frihet, / vårt daglige brød og vår frihet,
vårt hem och vårt fosterland kvar! / et liv i et land som er godt.

Så väck hos oss alla den kärlek / Gud, vekk oss til handling i omsorg
som alltid vet utväg och råd / for alle som lever i nød,

31 Cit efter Nivenius 1986 s. 78

och lär oss: att giva är saligt, / så glade vi deler med andre
att hjälpa är glädje och nåd. / vårt land og vårt daglige brød.³² (Ej i Sv 1986.
No 2013: 732 M: E Hovland)

Händelserna i världen kring 1968 kunde inte gå psalm-, handboks- och bönboks-
arbetet förbi.³³ Kanske såg Britt G. framför sig barn som drabbades av napalm i
Vietnam.³⁴ Vad kan man identifiera sig med i en sådan värld? Hur ställs problemen
och var finns möjligheterna? Var fanns nu den Gud som skulle ge tröst? Hur möta
denne Gud i kaos och förvirring? Ett högaktuellt tema också i dag.

Det finns en som kan hjälpa människor att klara tillvaron i en förvirrad situation,
som den kvinnorna vid Jesu grav var i och de elva män som satt ”bakom reglad
port” och behövde hjälp och tröst: Jesus ’här och nu’:

”Var är nu vår vän?”

*KÖR Se, Jesus går i solen så levande och glad
bland vilda anemoner och silvergrå oliveblad
Och det är vår, och det är påsk i Palestina land!*
(text 1970, SvPs 1986/2002:741.

Psalmen finns ej i NO 2013 men liknande finns i No 2013:208:

Det var i soloppgangen for lenge siden nå.
Tre kvinner gikk til graven, de gikk og gråt på veien
dit hvor den døde lå.

Hvem kunne lenger hjelpe i deres angst og nød?
Det fantes ingen annen som han i hele verden,
den venn som nå var død.

[...]

32 Hallqvist 1960 s. 37.

33 T.ex. SOU 1985:17 s. 85–93.

34 Om socialt ansvar och konkretion i Britt G:s psalmer se Nisser 2005 s. 172 m.fl. ställen;
Löfström 2006 s. 145. En tidigare version av psalmen bedömdes av kyrkomötet som
präglad av ”alltför markerad tveksamhet” varför Britt G. ändrade vers 4, enligt henne en
”försvagnig”, Hallqvist 1984 s. 116.

Han selv er soloppgangen, han selv er verdens lys.
 Han varmer dem som fryser, han følger oss på veien,
 han lyser i Guds hus! (No 2013:208 1975 T: Britt G. Hallqvist M: E Hovland)

Både för Britt G. och Hovland var påsken viktig:

BGH – I Aftenposten har du [Hovland] skildrat din opplevelse av påskens under så här: ”Det har ofte hendt at jeg på påskemorgener har stått opp ved 4-tiden, satt meg i bilen og kjørt rundt fra kirke til kirke her i distriktet, som tilskuer til historiens største skuespill: drakampen mellom liv og død på en kirkegård. Hele naturen holder pusten. Plutselig eksploderer solen, kirkeklokkene hugger i, et tusenstemmig kor faller hverandre om halsen. Og maken til orgelmusikk! Hver eneste orgelpipe synger, det er som om englene sitter på tangentene og danser på pedalene i elle vill seirsglede: Vi vant! Vi vant!” – Jag önskar jag kunde göra poesi av detta – fast det är ju poesi i sig självt. Jag kommer att tänka på Grundtvig.³⁵

FÖRDJUPA

Gud identifierade sig Britt G. sedan länge med. Men i hennes psalmer framstår Jesus alltmer inte bara som föredöme i det jordiska livet utan som Kristus, Räddaren, som i följande text, ursprungligen avsedd som en passionspsalm för barn:

1 Han gick den svåra vägen upp till Jerusalem.
 / Han gikk den tunge veien opp til Jerusalem.
 Han gikk med sine venner. / Han gikk med sine venner,
 som skulle svika honom snart / med dem som skulle svikte ham.
 Han gjorde det for dem. / Han gjorde det for dem.³⁶
 (text 1975, SvPs 1986:442, No 2013:141 M: E Hovland. NRK 21)

Hovland berättar: ”1975 tonsatte jag ’Han gikk den svåra vägen’ [...] en psalm för fastetiden. Den texten är unik. Det är svært att skriva för barn om Jesu lidande

³⁵ Cit efter Nivenius 1986 s. 79f.

³⁶ Uppslaget till denna psalm kommer från tiden i början av 1950-talet när familjen bodde i Västergötland: en son på besök hos farfar och farmor ville gå hem en krokig och stenig väg: ”Jag vill gå den hårda vägen, hem till pappa”, Nivenius 1991 s. 50.

och död. Här är det gjort så att de kan fatta det. Jag inriktade mig på att melodin skulle kunna sjungas av en församling i gudstjänsten. I Norge är den mest brukad vid sidan av "Måne och sol". Min egen församling i Glemmen i Fredrikstad, består av många unga familjer. Den psalmen hjälper oss att få passionstidens budskap konkretiserat och nära".³⁷

Två teman blev alltmer framträdande i Britt G:s psalmdiktning under 1970-talet: Kristus och tiden där bortom. Man kan särskilt ana två faktorer som fördjupade hennes reflektion kring denna del av den kristna tron: en var naturligtvis hennes engagemang i psalm- och handbokskommittéerna, där inte minst hennes översättar- och bearbetningsverksamhet måste ha fördjupat den egna reflektionen.³⁸ 1977 skrev Britt G. en hyllning till Kristus:

Min Frälsare lever, jag vet att han lever, / Min gjenløser lever, jeg vet at han lever,
fast världen har sagt han är död. / skjønt verden har sagt han er død.
Och inget kan skilja mitt hjärta från honom / Og intet skal skille mitt hjerte fra Jesus
– ej änglar, demoner och nöd. / - ei engler, demoner og nød.

Ej så som man råkar en främling på gatan / Jeg møter ham ikke som var han en fremmed
– nej, så som man ser på en vän, / - nei, slik som jeg favner en venn,
en vän man har drömt om i nätter och dagar / en venn jeg har drömt om i dager og netter
och äntligen finner igen. / og endelig finner igjen. (text 1977, SvPs 1986:313. No 2013:211 M: Lars Moberg).

Här är budskapet tydligt: Kristus, Frälsaren, är vännen framför andra vänner: "Min kanske mest trosvissa psalm" har Britt G. sagt.³⁹ Begreppet 'vän' var som

37 Cit efter Nivenius 1986 s. 78.

38 Exempel på sådana reflektioner finns i Hallqvist 1984.

39 Nivenius 1991 s. 115. Nivenius tillägger: "Men den visshet, den tillförsikt, den inre vila som så många av hennes psalmer sjunger om är inte något självklart utan snarare en ständigt pågående erövring, ett 'trots allt' som man känner igen från de bibliska författarna", Nivenius 1991 s. 115f. Britt G. har uppgett att två bibelcitat haft särskild betydelse för psalmen: Job 19: "Min förlössare lever" och Romarbrevet 8: "Jag är viss om att varken död eller liv [...] skall kunna skilja oss från Guds kärlek i Kristus Jesus, vår Herre", Hallqvist 1984 s. 116.

framgått viktigt för Britt G. Det betydde för henne trofasthet och öppenhet, någon som man kan kunde identifiera sig med och känna förtroende för. ”Främling[en] på gatan” står för tillfällighet och ögonblick, ett möte där man snabbt skiljs åt, en främling som fort glöms bort. Även om man tidvis tappar bort den *sanna Vänner* så blir den ändå kvar i ens minne som en dröm om nya möten. Vänskapen fördjupas: vad ’vi *här* har anat’ blir *där* jubel och värme. Vad som sagts *här* om Vännens död blir *där* ett levande bevis på återupprättat liv.

En annan anledning till fördjupning var för Britt G. att hennes man Sten blev allt sämre till hälsan. Britt kan inte ha varit omedveten om att de båda snart skulle behöva lämna varandra. Vad händer då?

De skall gå till den heliga staden, / Dei skal gå til den heilage byen,
de skall samlas i himlen en gång. / dei skal samlast i himlen ein gong.
De skall häpna gå in genom porten / Dei skal undrande gå gjennom porten
till en okänd värld, till ett annat liv. / til ei ukjend verd, til eit anna liv.
De skall sjunga, sjunga, ja sjunga / Dei skal syngja, syngja, ja, syngja
en ny, jublande sång. / ein ny, jublande song. (text 1976, SvPs 1986:172.
No 2013:272 M: E Hovland).

Uppslaget till psalmen kom från Bergspredikans saligprisningar.⁴⁰ Det är en ljus syn på livet därbortom som Britt G. målar upp. Leken, dansen och jublet skall prägla den tillvaron. Hade hon i sina tidigare reflektioner främst hänfört den kristna tron till dess kraft att förändra denna tids makter och strukturer, så lever hon sig i denna psalm in i det nya livet som en förnyad och återupprättad Edens lustgård. Därmed inte sagt att sambandet med denna tillvaros liv är brutet. Men minnena är nu ljusa och vännerna desamma.⁴¹

1978 gick Sten bort. Att det finns ett samband mellan upplevelserna kring Stens sjukdom och död och Britt G:s psalmförfattarskap har hon själv gett uttryck för i en intervju. Hon har berättat att hon efter makens död ’ofta läste för [s]ig själv’ en text av den norske psalmförfattaren *Svein Ellingsen*, ledamot i denna Akademi, som

40 Britt G.: ”Det var saligprisningarna i Bergspredikan jag tänkte på”, cit. efter Nivenius 1991 s. 61.

41 Om psalmen i Löfström 1983 s. 172 f; Nivenius 1991 s. 61–63. ”En ledamot [i norska psalmmittén] påpekade att Bibeln inte säger något om att vi ska få återse våra kära i himlen. Ja, men nog kan man få hoppas det!”, Hallqvist 1984 s. 117.

hon själv översatt just 1978. Den texten präglas av ”sorgen som [...] reskamrat och vän”⁴² och handlar enligt Britt G. om ”sjukdom och plåga”.⁴³

Nu öppnar saknad sina öde vidder. En okänd sträcka har du nu att gå. Räds inte ensamheten på din vandring – det finns en kraft som också du kan få.

Nå åpner savnet sine øde vidder. En ukjent strekning ligger foran deg. Frykt ikke ensomheten på din vandring, du skal få styrke på din smertes vei. Her i din nød, hvor alt er fylt av fravær, er Gud deg nær og rekker deg sin fred.

(Föreslagen som läsepsalm i Psalmer och visor -82 II s. 234. Ej antagen av kyrkomötet. No 2013:873 1977 M: Nina Broms Löfman 1982).

För Britt G. gick livet vidare. Ljuset skall överskyla mörkret. Guds skapelse, kärlek och skaparkraft behöver alla människor.⁴⁴ Alla är vi ett folk på vandring. Alla har vi något att lämna efter oss:

Såleis som Far min sende meg, sender eg dykk,
å så og å plante det andre skal hauste, å gje og å tilgje,
å lyfte og bere, å lækje og trøyse,
å åpne ei dør til Guds rike.

Såleis som Far min sende meg, sender eg dykk.
På ukjende vegar skal lengsla mi føre.
Min Ande skal fylgje, til enden av vegen,
der Far dykkar ventar og bordet er duka til festen.

(Ej i Sv 1986. No 2013:991 M: E Hovland)

SAMMANFATTNING

Britt G:s originalpsalmer belyser psalmförfattarens egen brottnings med den kristna tron. Hennes grundinställning var att tro inte är något man övertar utan

42 Lofström 1983 s. 185.

43 Hallqvist 1984 s. 117.

44 Om Britt G., gudsbild och skapelsetro se Lofström 1983 s. 199–201.

något man självständigt brottas med och tar ställning till. Genom att hålla fast vid en sökande attityd har hon kunnat formulera sig på ett sätt kring den kristna tron som svarar mot många människors tankar om trosproblem. Britt G. blir alltmer medveten om att hon vill skriva så att både läsare och hon själv kan få hjälp av hennes formuleringar.

Det har framgått hur viktigt det är att tvivlare inte lämnas utan stöd. För Britt G. utgjorde inte minst hennes arbete med barn- och vuxenpsalmerna liksom böerna ett sådant stöd. Genom att formulera sig så att både budskapet och den osäkerhet som man ställs inför när man vill ta ställning skrevs fram skedde en bearbetning och fördjupning hos författaren själv som man kan följa på vägen till hennes senare trosvissa psalmer, inte minst kring Jesusgestalten och livet efter detta.

För Britt G. var Ordet både heligt och spänningsfullt. Orden behövs för att både beskriva det heliga och avdramatisera det spänningsfulla. Hennes humoristiska språk och vardagliga bilder gör läsning och sång till något som människor kan leva med i. När hon orienterar sig från barn- till vuxenpsalmer bär hon med sig ett sätt att uppleva och beskriva den kristna tron som är igenkännligt och samtidigt fördjupande – kanske hennes största bidrag till den kristna sången.

LITTERATUR

- Att bedja i dag* (1971) En liten bönbok antagen av 1970 års kyrkomöte. Stockholm.
- Britt G. Hallqvist – *diktare och teolog* (2014) Jan-Olof Aggedal (red.). Lund: Arcus Stiftshistoriska sällskapet i Lunds stift.
- Bönbok för barn* se Hallqvist
- Böner i vår tid* (1968). Revisionsförslag till En liten bönbok ingivet av Karl-Gustaf Hildebrand, Britt G. Hallqvist, Ragnar Holte. Stockholm.
- Ekström, Alva (2010) *Och ingen utanför. Inblick och utblick i Anders Frostensons liv och författarskap*. Skellefteå.
- Frostenson, Anders, Routley, Erik (2003) *Dogmat och Dikten – om psalmskrivandets grunder*. AF-stiftelsens skriftserie nr 5, Stockholm.
- Grindal, Gracia (2011) *Preaching from home. The Stories of Seven Lutheran Women Hymn Writers*. Grand Rapids, Michigan / Cambridge U.K.
- Hallqvist, Britt G. (1960) *Bönbok för barn*. Andra upplagan 1962. Stockholm.
- Hallqvist, Britt G. (1974) *Det liturgiska språket*, i Svenska kyrkans gudstjänst Huvudgudstjänster och övriga gudstjänster Bilaga 1 Gudstjänst i dag Liturgiska utvecklingslinjer (SOU 1974:67), s. 315–360.

- Hallqvist, Britt G. (1984) *Från en psalmförfattares verkstad*, i Svensk Teologisk Kvartalskrift 1984:1, s. 116–118.
- Kyrkovisor för barn (1960) Utgiven i samarbete med Diakonistyrelsens söndagsskolnämnd. Efterskrift. Stockholm.
- Kyrkovisor för barn (1969) musikbilaga med titeln *Kyrkovisor*, 6. tryckningen. Stockholm.
- Lindgårde, Valborg (2010) *Hur du hittar mig i vimlet, Gud, det undrar jag: om Britt G. Hallqvist*, i 12 kvinnor i 1900-talets svenska kyrkohistoria. Red: Göran Lundstedt, Skellefteå, s. 167–180.
- Löfström, Inge (1983 / 2 utv. uppl. 1997) *En bok om Britt G.* Stockholm.
- Löfström, Inge (2006) *Ordfyndig, lekfull psalmist. Om Britt G. Hallqvists psalmdiktning*, i Psalm i vår tid. Årsbok för Svenskt Gudstjänstliv 81. Skellefteå.
- Mikkola, Teija, Niemelä, Kati och Petterson, Juha (2007) *The Questioning Mind: Faith and Values of the New Generation*. Tampere.
- Nisser, Per Olof (2005) *Ett samband att beakta. Psalm, psalmbok, samhälle*. Bibliotheca theologiae practicae 75. Skellefteå, diss.
- Nisser, Per Olof (1987) *Vår nya psalmbok*. Stockholm.
- Nivenius, Olle (1991) *Psalmer och människor*. Stockholm.
- Norsk salmebok 2013 *For kirke og hjem/For kyrkje og heim* (2013). Stavanger: Eide forlag.
- Psalmer och visor* 82 (1982) *Tillägg till Den svenska psalmboken Del 2*. Stockholm: SkeabVerbum.
- Selander, Inger (1999) *Moderna psalmer och modernistisk dikt – psalmen som en spegling av vår tid*, i Perspektiv på moderna psalmer. AF-stiftelsens skriftserie nr 3, Stockholm, s. 9–42.
- Selander, Inger (2007/2008) *The Swedish hymn renaissance from a literary perspective*, i I.A.H. Bulletin. Publikation der Internationalen Arbeitsgemeinschaft für Hymnologie, Nr. 35/36, s. 211–226.
- Selander, Inger (2008) *Möte med Britt G. Hallqvist och Egil Hovland*, i När tron blir sång. Om psalm i text och ton. Skellefteå, s. 153–170.
- SOU 1985:17 *Den svenska psalmboken. Historik Principer Motiveringar* (1985) Slutbetänkande av 1969 års psalmskommitté, Volym 2. Stockholm.
- SvPs 1986 *Den svenska psalmboken* (1986). Stockholm.
- SvPs 2002 *Den svenska psalmboken med tillägg* (2002) [Verbumutgåvan]. Stockholm.

SOMMERMØTE

25. august 2016

Foto: Thor Einar Hanisch

Fra paneldebatten om «tellekantsystemet». Fra venstre: professor Unni Langås, professor og viserektor for forskning ved UiA Stephen Seiler, leder av Forskerforbundet ved UiA John Olav Bjørnstad og forsker Gunnar Sivertsen.

REFERAT FRA SOMMERMØTE 25. AUGUST 2016

Gimle Gård

Møtet ble ledet av visepreses Inger Johanne Håland Knutson.

Referatet fra medlemsmøtet og det ekstraordinære årsmøtet 23. april, som var sendt ut med innkallingen, ble enstemmig godkjent.

Årboken for 2015, som nylig er ferdig trykket, ble fremlagt. Den blir sendt ut til medlemmene med det første.

Professor Otto Andersen holdt minnetale om nylig avdøde akademimedlem professor Arne Dag Sti. Etter minnetalen reiste forsamlingen seg og holdt 1 minutts stillhet.

Professor Marit Aamodt Nielsen foredro om norrønfilologen Marius Nygaard (1838-1912), i serien «Agderforskere før UiA». Etter foredraget tok Thor Einar Hanisch og Ernst Håkon Jahr ordet med spørsmål og kommentarer. Visepreses takket foredragsholderen og overrakte henne Snartemokruset.

Forsker Gunnar Sivertsen, NIFU, innledet til debatt om «tellekantsystemet», det norske regimet for ressurstildeling til u/h-sektoren basert på bibliometriske indikatorer. I panelet satt også viserektor for forskning ved UiA Stephen Seiler, professor i nordisk Unni Langås og hovedtillitsvalgt i Forskerforbundet John Olav Bjørnstad, som holdt hver sin korte innledning. I debatten tok Thor Einar Hanisch, Otto Andersen, Martin Sjøkkeland, Michael Schulte, Åsolv Lande, og Kjell Bjorvatn ordet. Paneldeltakerne gav sluttreplikker. Visepreses takket innlederen og paneldeltakerne, og overrakte hver av dem en gave fra akademiet.

Møtet ble hevet kl 20.30. Etter møtet på Gimle Gård var det aftensbuffet i Lilletunstova på UiA, der Thor Einar Hanisch holdt bordtalen.

Otto Andersen

MINNETALE OVER PROFESSOR ARNE DAG STI

Arne Dag Sti døde i april 2016, en måned før han skulle feire sin 70-årsdag. Arne Dag ble utdannet siviløkonom ved NHH i 1969, og han avla i 1975 licensiatgrad i samfunnsøkonomi etter en stipendiatperiode fra 1972 til 1974 ved samme

institusjon. Etter to år som høyskolelektor ved NHH fikk han stilling som førsteamanuensis – men forlot så Bergen for en stilling som førsteamanuensis ved daværende Agder Ingeniør- og distriktshøgskole (AID) i Grimstad. Han var ved AID i 4 år. Fra 1985 til 1995 var Arne Dag Sti professor i økonomistyring ved Handelshøyskolen BI.

I 1996 frem til 2000 hadde Arne Dag stilling som controller ved Aust-Agder Kraftverk. Fra 1.1. 2000 frem til 1.4. 2014 var han tilbake til stilling som professor ved Universitetet i Agder, Fakultet for økonomi og samfunnsvitenskap. I dag er instituttet hans en del av Handelshøyskolen ved UiA. Professor Sti har også hatt tre opphold som gjesteforsker, ved MIT, Boston, ved Harvard Business School, og ved University of California. Arne Dag Sti har publisert en rekke bøker innenfor økonomistyring, regnskap og finans, som også var de fagområder han for det meste underviste innenfor. I tillegg bør det nevnes en rekke faglige utredninger i forbindelse med hans konsulentvirksomhet.

Personlig ble jeg kjent med Arne Dag på NHH, da jeg gikk ett kull etter han. Da jeg fulgte et kurs i økonometri, ble både jeg og medstudenter overrasket av at Arne Dag overtok undervisningsansvaret da vi kom til de mer avanserte delene av økonometri. Gjennom sine gode karakterer i matematikk og økonomiske fag hadde han blitt lagt merke til av de høye professorer ved NHH. Han gjennomførte for øvrig undervisningen på en langt bedre måte enn den professoren han overtok for.

I sin undervisning i økonomistyring la Arne Dag stor vekt på å engasjere studentene. Han fikk dem til å delta i såkalte bedriftsspill, som simulerer en bedrifts drift og økonomiske resultat avhengig av de beslutninger som studentene tar. Gjennom disse spillene kunne studentene ikke bare konkurrere seg imellom, men også mot studenter ved andre institusjoner.

Arne Dag var av natur nysgjerrig og kunne fundere på mange ulike problemstillinger. Da jeg hadde nabokontor med ham, kom han ofte innom og startet samtalen med: «Du, jeg lurer på ...» – han var meget glad i å diskutere, men ble aldri sur om vi var uenige. Tvert imot, mange vil savne hans smittende humør og latter.

Arne Dag hadde mange hobbyer, alt fra dans, teater, bridge til orientering og sykling. Paradoksalt nok døde han da han og kona sammen med et vennepar skulle på sykkelstur i Italia. Arne Dag fikk tidlig konstatert alvorlige hjerteproblemer, men dette la aldri noen demper på hans aktive liv.

Vi minnes Arne Dag Sti som en omsorgsfull og faglig dyktig kollega.

LISTE OVER SKRIFTLIGE ARBEIDER – ARNE DAG STI

- Den økonomiske aktivitet og dens sammenheng med monetære og fiskale faktorer. *Statsøkonomisk Tidsskrift*, nr. 1, 1973. 21 sider.
- Reservekravenes effektivitet i kredittpolitikken. En økonometrisk analyse. *Sosialøkonomen*, nr. 4, 1973. 8 sider.
- *Reservekrav og pengemengde. En analyse av det norske reservekravsystems virkninger på kredittskapning og pengemengde.* Skrifter – Serie A, Nr. 2, Norges Handelshøyskole, Bergen 1975. 148 sider.
- Gråmarkedet, private kreditter og pengepolitikken. *Sosialøkonomen*, nr. 7, 1976. 9 sider.
- Etterspørselen etter penger. Teori og empiri. *Sosialøkonomen*, 1976.
- Norsk motkonjunkturpolitikk 1951-1970. *Statsøkonomisk Tidsskrift*, nr. 2, 1977. 19 sider.
- Inflasjon, skatt og økonomisk vekst. *Sosialøkonomen*, 1979. 20 sider.
- Gjør forventningsmekanismen pengepolitikken maktesløs? Om begrepet rasjonelle forventninger og dets anvendelser innenfor pengeteorien. *Sosialøkonomen* nr. 7, 1979. 9 sider.
- On the choice of exchange rate policy for automatic stabilization of shocks. *Discussion Paper* 04/1979, NHH, Bergen 1979. 21 sider.
- Om kredittskapningen i Norge. En simulerings- og prognosemodell for bankutlåningens kvartalvise utvikling. Kap. 5 i Sloth Jensen og Høskuldsson (red.): *Anvendt økonometri*. Nyt Nordisk Forlag Arnold Busch, København, 1979. 53 sider.
- Innføring i økonomikk. *Skrifter fra Universitetet i Bergen*, Bergen 1979. 120 sider.
- Vekstteori. *Skrifter fra Universitetet i Bergen*, Bergen 1980. 50 sider.
- *Makroøkonomisk teori og norsk stabiliseringspolitikk*. NHH, Bergen 1980, 424 sider.
- *Energidistribusjonstap og skalavirkninger. En empirisk undersøkelse av organisasjonsmessige skalaeffekter på energitapet i strømfordelingsnettet i Norge.* AID, Grimstad 1980. 26 sider.
- Måling av konkurransekraft i Selementanalysen. *Bedriftsøkonomen* nr. 7, 1980. 6 sider.
- Monetarismens ideologiske faser. *Bedriftsøkonomen*, 1980.
- Skalavirkninger på kostnadene i norske el-fordelingsverk 1976-1979. *Arbeidsnotat* nr. 17/1981, Senter for Anvendt Forskning, NHH, Bergen 1981. 23 sider.

- *Elektrisitetsforbruket i Agderfylkene 1966-1978*. AID, Grimstad 1981. 25 sider.
- *Handelens utvikling i Tvedestrand 1966-1983*. AID, Grimstad 1983. 90 sider.
- Utvikling av en makroøkonomisk simuleringsmodell for bruk av oljeinntektene i Norge. Del I av *Forskningsrapport til Rådet for Forskning for Samfunnsplanlegging*, AID, Grimstad 1983. 103 sider.
- Makromodell for tallfesting av samfunnsøkonomiske konsekvenser av ulike disponeringsprogrammer for Norges oljeinntekter. Foredrag ved det 6. norske forskermøte for økonomer, 1984. 27 sider.
- *Analyse av Grimstads skatteinntekter*. AID, Grimstad 1987. 24 sider.
- Blakley, Daniel L., Sti, Arne Dag: Inflation and firm growth: A reassessment. *Rivista di matematica per le scienze economiche e sociali*, 1989, Volume 12, 1, s. 7–23.
- Optimal forsering av anleggstid for et veiprosjekt. *Arbeidsnotat, BI*, 1990/24. 20 sider.
- A decision support model for optimal pricing in multiple markets. *Arbeidsnotat, BI*, 1991. 25 sider.
- Naug, Trygve og Sti, Arne Dag: *Økonomistyring: Internregnskap*. Universitetsforlaget, Oslo 1991. 434 sider.
- Naug, Trygve og Sti, Arne Dag: *Økonomistyring: Lønnsomhetsberegninger og kontroll*. Universitetsforlaget, Oslo 1991. 281 sider.
- *Nyere perspektiver i økonomistyringen* (red.). Bedriftsøkonomens Forlag, Oslo 1991.
- Naug, Trygve og Sti, Arne Dag: *Kostnads- og inntektsanalyse*. Universitetsforlaget, Oslo 1993. 391 sider.
- Naug, Trygve og Sti, Arne Dag: *Innføring i bedriftsøkonomi og økonomistyring*. Universitetsforlaget, Oslo 1998. 557 sider.
- Naug, Trygve og Sti, Arne Dag: *Internregnskap og budsjettering*. Universitetsforlaget, Oslo 1999.
- *Økonomisk bedriftsledelse. Beslutningstrening med eksempler fra bedriftsspill*. Bedriftsøkonomens Forlag, Oslo 2003. 224 sider.
- Sti, Arne Dag og Erikson, Truls: Bedriftsøkonomiske kostnadsbegreper, I: *Teknologiledelse – Økonomiske betraktninger*. Gyldendal, Oslo 2005, s. 9–91.

- Greve, Arent, Benassi, Mario og Sti, Arne Dag: Exploring the contributions of human and social capital to productivity. *SUNBELT Conference XXVI*, 2006.
- Greve, Arent, Sti, Arne Dag og Benassi, Mario: Exploring the contributions of human and social capital to performance. *International Review of Sociology*, 20 (1), 2010, s. 35-58.

Marit Aamodt Nielsen

AGDERFORSKERE FØR UiA: MARIUS NYGAARD (1838-1912)

Marius Nygaard var lærer og norrønfilolog. Einar Aas omtaler ham over vel tre sider i boka *Kristiansand Katedralskoles historie* fra 1932 (Aas 1932: 196-199) der han særlig poengterer hvilken betydning Nygaard fikk for både skolene og de byene han bodde i. Eyvind Fjeld Halvorsen skriver om ham i *Norsk biografisk leksikon* (publisert på nett 13. februar 2009). Ludvig Holm-Olsen gir ham en tosiders omtale i boka *Lys over norrøn kultur* fra 1981. I en vitenskapelig artikkel av Kristian Emil Kristoffersen, trykt i *The Nordic languages and Modern Linguistics*, en konferanserapport fra The Ninth International Conference of Nordic and General Linguistics som ble holdt ved Universitetet i Oslo i 1995, drøfter forfatteren Nygaards arbeider om norrøn syntaks i et vitenskapshistorisk lys (Kristoffersen 1996: 135-150). Samme forfatter har også trukket fram den vitenskapelige innsatsen til Nygaard i Kristoffersen 1991 og 1995.

Norrønfilologen og skolemannen Marius Nygaard har en viss tilknytning til Agder. Han kom i 1864, 26 år gammel, som adjunkt til Kristiansand katedralskole og ble overlærer her 12 år seinere. Mens han var i Kristiansand, var han en tid medlem av bystyret, og han satt også i formannskapet.

Nygaard underviste i morsmålsfaget norsk, og i tillegg i norrønt, eller oldnorsk, som det gjerne het på den tida, og tysk og latin.

Marius Nygaard ble født i Bergen 13. september 1838. Faren var Mads Nygaard, skipsfører og seinere kjøpmann, moren het Maren og var født Behrens. Nygaard

Foto: Ernst Håkon Jahr.

Marit Aamodt Nielsen

hadde tatt artium i sin fødeby i 1855, bare 17 år gammel. Han studerte så filologi ved Universitetet i Christiania, der han ble cand. philol. i 1861. Nygaard giftet seg med Elizabeth Martin, kalt Elise, også fra Bergen, som 25-åring, ett år før han kom til Kristiansand. Allerede i studietida hadde han hatt lengre vikariater i Bergen fordi han hadde dårlig økonomi, og han hadde vært timelærer her fra 1862.

I studietida var Nygaard med i den kretsen av bergenske mål menn som noe seinere, i 1868, stiftet Vestmannalaget. Nygaard valgte først Ivar Aasens linje. Aasen ville som kjent skape et helt nytt norsk skriftspråk, et landsmål, mens Knud Knudsen stod for fornorsking av dansken. I 1859 hadde Nygaard skrevet til Ivar Aasen og sagt at han burde legge landsmålet sitt nærmere opp til gammelnorsken enn Aasen til da hadde gjort, men at gruppen han selv representerte, likevel lojalt ville følge Aasens råd for ikke å skape konflikt i arbeidet for å fremme målsaken. Dette var et innspill i diskusjonen som fulgte etter at Aasen i 1853 hadde gitt ut *Prøver af Landsmaalet i Norge* (Holm-Olsen 1981: 129f.). Ivar Aasen svarte på brevet fra Nygaard. Aasen fulgte ikke rådet hans, men fortsatte arbeidet med landsmålet basert på norske dialekter, særlig de vestlandske (Halvorsen 2009).

I 1867 skrev Nygaard sjøl ei lærebok i landsmål som han sendte til Aasen. Aasen tilrådte visse endringer, og *Kortfattet Fremstilling af det norske Landsmaals Grammatik* ble utgitt i Bergen samme år.

Dette er den første læreboka i «normalisert nynorsk». Men til tross for denne målpolitiske innsatsen for landsmålet peker Halvorsen (2009) på at Nygaard først og fremst var opptatt av reformer i det vi kan kalle det tradisjonelle skriftspråket i samtida, som seinere ble kalt riksmål. Kanskje kan vi tolke dette dithen at idealisten Nygaard var Aasen-tilhenger, mens pragmatikeren forholdt seg til Knudsens linje, selv om han sikkert var uenig med Knudsen i mangt. Ellers kan han selvsagt ha skiftet målpolitisk syn, etter mange år på Sør- og Østlandet.

Nygaard kom nemlig til å spille en sentral rolle i utviklingen av riksmålet. J. Aars, S. W. Hofgaard og Moltke Moe, alle skolebestyrere, hadde i 1893 blitt oppnevnt for å utrede nye rettskrivningsregler. Noen samlet, skriftlig innstilling foreligger ikke fra dette arbeidet, men det ble redegjort for overfor statsråd og ekspedisjonssjef og også diskutert med departementet, og en del av forslagene ble så innarbeid i J. Aars' rettskrivningsregler fra 1894. Disse retningslinjene åpnet for mye valgfrihet, noe som viste seg uheldig. Samme komité la i 1897 fram et forslag til en del endringer som skulle føre til større konsekvens, blant annet når

Marius Nygaard,
maleri av Eyolf Soot
fra 1902.

det gjaldt bruken av «harde konsonanter». Påfølgende år blir Nygaard, sammen med flere andre, oppnevnt for å komme med en tilråding på bakgrunn av dette forslaget. Nygaard representerte «undervisningsraadet». Men meningene var delte. Det ble holdt møter og innhentet høringsuttalelser i flere runder. Først etter at Nygaard og Aas i 1906 hadde fått i oppdrag å utarbeide konkrete forslag til nye rettskrivningsregler, kunne Stortinget i 1907 endelig vedta en kongelig resolusjon om disse endringene. Denne reformen markerer det endelige bruddet med dansk skriftmålstradisjon (Gundersen 1967: 67-73).

Det var skolen og lærergjerningen Nygaard selv satte høyest. Han får en meget god attest som lærer og pedagog i en omtale i Folkebladet i 1905, her sitert etter Einar Aas' gjengivelse (Aas 1932: 196-197):

Ved sin livfulle undervisningsmåte, ved sin personlighet og ved sin solide vederheftighet og troskap i sin gjerning har han overalt både som timelærer og adjunkt, og som overlærer og rektor vunnet elevenes hengivenhet og kjærlighet og sine medlæreres høiaktelse, og det er en kjensgjerning, at han ansees som en av vårt lands første skolemenn. Vi kan hertil føie, at vi har hørt av elever, blandt hvilke flere inntar fremragende stillinger både som jurister, medisiner, lærere og prester eller ferdes vide i det praktiske liv, at Nygaards undervisning mangen gang var rene feststunder.

Samtidig sier han selv i et brev til en venn, gjengitt her fra samme kilde (Aas 1932: 197):

Min hovedinteresse har vært og er min skolegjerning. Også mine videnskapelige sysler har vært underordnet dette hensyn. Jeg har bestandig følt mig drevet til videnskapelig beskjeftigelse, og jeg har den erfaring, at sådan syssel er meget verdifull for en skolemann, fordi den hjelper en til å holde sig åndelig oppe, så man ikke lett henfaller i åndløs rutine. Men den må ikke ta tid og kraft fra skolegjerningen, – har man først valgt denne til sitt livskall, må i tilfelle av kollisjon videnskapen vike for skolen.

Nygaard ble i Kristiansand til skoleårets begynnelse i 1877. Da hadde han fått rektorstilling ved daværende Fredrikshald, seinere Halden, gymnasium. Han var bare 39 år da han tiltrådte som rektor her. I 1894 ble han rektor i Drammen, og det var han fram til 1908, da han som 70 åring trakk seg tilbake. Nygaard døde i 1912, 74 år gammel.

Etter at han ble overlærer i Kristiansand, to år før han forlot byen, ble han medlem av styret for «Elementær- og Middelstandsskolen», som rett nok seinere ble nedlagt.

Nygaard må ha vært opptatt både av innholdet i og utformingen av skolene. For både i Halden og Drammen fikk han ansvar for nybygg, og etter hvert ble han også engasjert i reformarbeid for skoleverket, et arbeid han i utgangspunktet ikke bare var positiv til. Vi hadde fått en lov om høyere skolevesen i 1896, og Nygaard ble med i en komité som skulle utarbeide lover og reglement. Her ble han selv formann i 1894.

I tillegg til dette reformarbeidet var Nygaard sterkt engasjert i bibliotekvesenet, både i Kristiansand og seinere i Fredrikshald.

Han var med å legge grunnen for byens offentlige bibliotek i Kristiansand. På hans initiativ bevilget det såkalte «Brennevinssamlaget» skolens bibliotek et årlig bidrag, slik at boksamlingen ble tilgjengelig for alle.

Nygaards vitenskapelige hovedinteresse, som gjennom livet måtte vike for lærergjerningen når det gjaldt innsats og oppmerksomhet, var oldnorsk, eller norrønt, om vi lar begrepet omfatte både gammelnorsk og gammelislandsk. Aas antyder at han kan ha hatt islandske aner. I alle fall vet vi at han besøkte Island i forbindelse med tusenårsfeiringen her i 1874. Etter dette besøket skrev Nygaard flere innlegg i Christiansands Stiftsavis om foredrag han hadde holdt på denne reisen, som også gikk til Færøyane (Aas 1932: 197). I samme avis skrev han i nr. 6, 1866, artikkelen «Fraa Bygdom», og om landsmål og målsak i nr. 139, 1874 (Aas 1932: 198).

Nygaards vitenskapelige hovedverk kom i 1905 (gjenoppretrykt 1966) og har tittelen *Norrøn Syntaks*. Dette arbeidet bygger på ni mindre omfattende vitenskapelige arbeider han hadde publisert fra 1865 og utover. Arbeidene tok opp enkeltfenomener i syntaksen, eller setningslære, f.eks. syntaksen i eddadiktningen, som var det første, om konjunktiv, om subjektløse setninger. En fullstendig oversikt og omtale av arbeidene om norrøn syntaks som Nygaard skrev før *Norrøn Syntaks* kom ut, fins hos Kristoffersen 1996: 139, og Halvorsen 2009 presenterer et utvalg der også noen av de mer allmenne og pedagogiske bidragene til Nygaard er med.

For i tillegg til de vitenskapelige arbeidene utga han blant annet også *Oldnorsk grammatikk til skolebrug*, et *Udvalg af den norrøne literatur for Latin- og realgymnasier*, og ikke minst var han med i redaksjonen for *Latinsk ordbog* sammen med Jan Johanssen og Emil Schreiner, ei ordbok som første gang ble utgitt i 1887, men som fremdeles er den gjengse den dag i dag.

Da hovedverket til Nygaard kom ut, fikk det svært gode anmeldelser, bortsett fra én, forteller Kristian Emil Kristoffersen. Den negative røsten tilhørte Gustav

Neckel, en kjent germanist som arbeidet ved universitetene i Heidelberg og Berlin, også primært med emner fra syntaksen, setningsbygningen. Han hadde blant annet skrevet et større verk: *Über die altgermanische relativsätze*, i 1900 (Kristoffersen 1996: 142).

Hva var det som manglet hos Nygaard, ifølge denne anmelderen?

For å svare på det må vi unne oss et lite, vitenskapshistorisk sideblikk. Den rådende filologiske metoden på 1800-tallet var den historisk-komparative med den såkalte junggrammatikken. Dette paradigmet forutsatte at man samlet inn data fra flere språk, sammenliknet og trakk historiske konklusjoner om forholdet mellom språktrekk i disse språka, helst i forhold til det indoeuropeiske urspråket. Det var studiet av enkeltlydene og bøyningsendelsene som dominerte. Man studerte vokal- og konsonantsystemene, og så f. eks. på hvordan endelser i sterke og i svake verb hadde utviklet seg på tvers av språka innen den indoeuropeiske språkfamilien.

Det mest iøynefallende karakteristikum ved denne perioden i språkvitenskapen er de såkalte «lydlovene»: Forskjeller mellom de indoeuropeiske språka ble forklart ved nærmest unntaksløse regler. Med denne tilnærmingen nærmet språkvitenskapen seg naturvitenskapen, som var opptatt av taksonomi og klassifikasjon, og oppnådde dermed legitimitet og prestisje.

Til tross for det sterke fokus på de mindre bestanddelene i språket, kunne det også komme til uttrykk formuleringer som at det egentlig var setningsdannelsen som ligger til grunn for, med et moderne uttrykk, kommunikasjonen, som hos Hermann Paul (sitert etter Kristoffersen 1996: 137):

Alle sprechfähigkeit besteht in der bildung von sätzen. Der satz ist der sprachliche ausdruck, das symbol dafür dass sich die verbindung mehrerer vorstellungen oder vorstellungsgruppen in der seele des sprechenden vollzogen hat, und das mittel dazu, die nämliche verbindung des nämlichen vorstellungen in der seele des hörenden zu erzeugen...

Junggrammatikerne så altså ikke bort fra syntaksen, men den spilte en helt underordnet rolle i forhold til lyd- og formverket. Hvorfor det ble slik, kan man undre seg over. Ett poeng er nok unektelig at setningen er et så sammensatt hele at komparasjon og historikk blir vanskelig. De vitenskapelige framstillingene eller grammatikkene begynte nesten alltid med de minste enhetene, med lydlæra, så fulgte ordlæra, og syntaksen ble gjerne avspist med noe få sider (Kristoffersen 1996: 137ff.). I parentes kan vi bemerke at denne praksisen stort sett har holdt seg til den dag i dag. Intuitivt kan man vel, til forsvar for denne metodikken, si at

det er mer naturlig å gå fra de minste enhetene til de største i en språkbeskrivelse, enten det gjelder et eldre språkstadium eller et nyere.

Syntaktiske data ble registrert, ofte som eksempelsamlinger: Det kan «sjå ut til at 1800-talets syntaktikarar klarte å bestemme kva som gjaldt som syntaktiske data, men knapt var i stand til å beskrive og forklare det på ein vitskapleg sett tilfredsstillande måte», sier Kristoffersen 1996: 138.

Syntaks, eller setningsbygning, som Nygaard skrev om, var viet liten oppmerksomhet innenfor det rådende paradigmet. Hermann Pauls viktige erkjennelse fikk ingen konsekvenser for den vitenskapelige framstillingen.

Selve det historisk-komparative paradigmet var nok heller ikke så velegnet til å beskrive syntaktiske forhold som til å beskrive enkeltlyder og ord. Det var ikke utviklet noe teoretisk fundament, noe overordnet perspektiv, eller noen metode for syntaktisk beskrivelse.

Det skulle da også ta lang tid før man fant fram til adekvate metoder for å sammenlikne setninger og setningsbygning på tvers av språka. Vi må fram til moderne tid før det virkelig har skjedd. Vi kan peke på tre strømninger eller paradigmer som alle på sitt vis har bidratt til at vi har fått redskaper for bedre å forklare syntaktiske fenomener: strukturalisme, typologi og generativ grammatikk.

Strukturalismens far, Ferdinand de Saussure, er berømt for utsagnet om at språket er «et system der alt henger sammen» og for å ha etablert et skille mellom synkroni: den samtidige språkbeskrivelsen, og den diakrone (eller historiske). All diakroni bygger på synkroni, hevdet Saussure. Først på grunnlag av systematiske, synkrone studier kan man si noe om historiske forhold, ikke på grunnlag av sammenlikning av enkeltformer.

I Norden kan vi først og fremst peke på arbeidene til den danske språkforskeren Paul Diderichsen, som i arbeidet med Skaanske lov (Diderichsen 1941) utarbeidde et «feltskjema» som satte setningsstrukturen på en formel som gjorde at komparasjon mellom språk også ble mulig for de større, språklige enhetene som ledd eller setningsdeler og selve setningsstrukturen. I 1946 kom *Elementær dansk grammatikk*, som er bygd opp på tradisjonelt vis med ordlæra (ordklasser og bøyning, bl a) først, og så syntaksen. Men Diderichsen behandler setninger og ledd på en langt mer helhetlig og omfattende måte enn tidligere og utvikler feltskjemet for moderne danske hoved- og bisetninger. Rett nok blir denne feltanalisen fremdeles i dag kritisert for «bare» å være en beskrivelse, men med den fikk lingvister et redskap til beskrivelse og til sammenlikning både mellom språk og mellom ulike perioder i et enkeltspråks historie. I kapittel 9 om «Leddstilling» i *Norsk referansegrammatikk* er feltanalysen valgt som metode for

å beskrive norsk setningsstruktur (Faarlund, Lie og Vannebo 1997). Dette sier litt om metodens holdbarhet gjennom mange tiår, til tross for innvendinger om «manglende forklaringskraft».

Joseph Greenbergs banebrytende arbeid om de typologiske universalierne, som han selv karakteriserer som tentativt (Greenberg 1963: 73), setter 30 språk i grupper (SVO-, SOV-, VSO-språk osv.) etter rekkefølgen mellom setningsleddene S(ubjekt), V(erbal) og O(bjekt). Disse hovedtypene av setningsstrukturer korresponderer så med trekk særlig i ordannelsen og bøyningsverket, og kan brukes til å sammenlikne ulike språk og språkstadier innen enkeltspråk og mellom flere språk.

Noam Chomsky bryter delvis med, men bygger også videre på amerikansk strukturalisme og utvikler generativ grammatikk (Chomsky 1965), en grammatikk som aspirerer mot å ha universell gyldighet både når det gjelder språkbeskrivelse og forklaring. Han skiller mellom språkets «overflatestruktur» og «dypstruktur». Hypotesen om at der fins en universell dypstruktur mens enkeltspråkas overflatestruktur er avhengig av verdiene til visse parametre har vist seg svært fruktbar for lingvistikken de siste vel femti år. Men det kan utvilsomt diskuteres om vi er kommet nærmere selve forklaringen på syntaktiske forhold. En annen negativ faktor er at mange arbeider innen generativ grammatikk begrenser seg til engelsk språk.

Det gikk med andre ord mange tiår fra Nygaard skrev sin norrøn syntaks til at vi fikk metoder som lar seg anvende til en utforskning av syntaktiske data, metoder som i alle fall til en viss grad transcenderer en rein beskrivelse.

Nygaard var ikke blind for språklige nyanser. Tvert om var han svært opptatt av nettopp syntaktisk og stilistisk variasjon innen det norrøne språket. I 1896 kom arbeidet *Den lærde stil i den norrøne prosa*. Her drøfter Nygaard hvilken stiltype og hva slags tekster det er som best gir uttrykk for ekte norrøn språkform. Han skiller mellom lærd og folkelig stil. Den lærde stilen ser han på som påvirkning fra en kirkelig og skriftlig europeisk tradisjon, mens den folkelige har rot i verdslig og muntlig litteratur. Det var den folkelige stilen Nygaard så på som primær, og som han mente skulle være målestokk for syntaktiske sammenlikninger mellom stilartene (Kristoffersen 1996: 139ff.).

Men selv om Nygaard peker på variasjonen mellom lærd og folkelig stil, og også karakteriserer enkeltfenomener med hensyn til om de hører til i den lærde eller folkelige stilen, mente han at norrønt på 1300-tallet var så homogent når det gjaldt syntaksen at det ikke var grunnlag for å snakke om flere språkhistoriske perioder (1905: 1). Med andre ord er han implisitt synkron. Som Kristoffersen (1996: 144) peker på, skiller han seg her fra junggrammatikken, som jo i sitt vesen var historisk. Det kan være en grunn til kritikken fra Neckel.

Nygaard er i sin tilnærming verken historisk eller komparativ. Tilnærmingen hans er monolingval – enspråklig, det var ikke noe sammenliknende perspektiv som lå til grunn. Dette var nok også et negativt trekk for samtidas lingvister (Kristoffersen 1996:142f.)

Et svært interessant aspekt ved Nygaards faglige arbeider, som Kristoffersen peker på, er at Nygaard i enkeltarbeidene som ble utgitt i åra 1865 og fram til syntaksen kom i 1905, faktisk hadde med flere avsnitt av mer teoretisk karakter om de fenomenene han behandlet, men at disse stort sett ble utelatt i den endelige grammatikken. Vi kan bare spørre hvorfor. Kanskje var Nygaard beskjeden, eller var det det at han var uten referanseramme, altså at den syntaktiske beskrivelsen, og at særlig forklaringen av de syntaktiske fenomenene ikke inngikk i noen tradisjon (Kristoffersen 1996: 140).

Kristoffersen peker på at det fins noen tilløp til forklaring av syntaktiske fenomener i Nygaard 1905, der lydlige forhold, som at «tyngden i ordenes lydstof» eller «hva der ønskes udhævet» fører til avvik i den vanlige setningsstrukturen (Kristoffersen 1996: 144, Nygaard 1905: 343). Men han mener at slike forklaringer er sjeldne og ikke er med på å prege arbeidene til Nygaard totalt sett.

Nygaard så selv feil og mangler ved sitt hovedverk. I forordet til syntaksen fra 1905 viser han til skolegjerningen, som har tatt mye tid. Han tar sterke forbehold og sier blant annet følgende:

At adskilligt trænger mere indgaaende behandling, har jeg let for at se.
Uklarhed, feil og inkurier vil andre se lettere end jeg selv (Nygaard 1905:V).

Han arbeidet videre for selv å rette en del feil og mangler, noe som kan dokumenteres ved det posthumt utgitte arbeidet *Bemærkninger, rettelser og supplementer til min Norrøn syntax* (1917).

Det er rett at Nygaards verk på et vis er en eksempelsamling. Men likevel er det slående at det er Nygaards syntaks vi som norrønfilologer fremdeles har liggende oppslått på våre skrivebord den dag i dag, et faktum som Kristoffersen 1996:147 så treffende konkluderer artikkelen sin med. Det fins faktisk ennå ikke noe annen komplett framstilling som kan måle seg med *Norrøn syntax* fra 1905.

Nygaard og andre samtidige språkforskere vi kunne ha nevnt her, gjorde utvilsomt et enormt arbeid med innsamling og systematisering av data. Noen prøvde seg med teoretiske tilnærminger i tillegg til materialinnsamlingen. Hos Nygaard er det altså også tilløp til slikt, også i syntaksen, men da spesielt om vi leser enkeltarbeidene som dannet grunnlaget for syntaksen. Hvorfor disse betraktningene og

forklaringene ikke ble viet større plass i hovedverket, kan vi fremdeles lure på. Holm-Olsen (1981: 130) formulerer seg slik:

Det betyr ikke at han introduserer et nytt, selvstendig system, mens hans syntaks kan likevel kalles et nybrottsarbeid. Han løsriver seg delvis fra det klassiske skjema og lar karakteristiske trekk i det norrøne språk komme klart fram i precise formuleringer... Gjennom de mange år som er gått siden Nygaards Syntax kom ut, har den bevart sin verdi som et rikholdig og pålitelig oppslagsverk.

Vi må også huske på at selv om Nygaard var en fremragende vitenskapsmann, var han ikke i kontakt med det norske universitetsmiljøet daglig. Som sagt hadde han til og med i studietida vært tvunget til delvis å oppholde seg i Bergen og ta vikariater der. Et ikke uvesentlig poeng er det også at det var lærergjeringen Nygaard først og fremst følte seg kalt til. I tillegg var han en aktiv samfunnsborger og engasjert i lokalpolitikk, kulturliv og reformarbeid når det gjaldt både skolevesen og språkutvikling.

At Nygaard var en anerkjent vitenskapmann i sin samtid, vitner medlemsskapet i de vitenskapelige akademiene om. Nygaard ble medlem i Det Kongelige Norske Videnskabers Selskab fra 1877, og i Videnskabsselskabet i Kristiania fra 1880. Fra 1889 var han medlem i Det gl. nordiske Oldskriftselskab i København.

Han fikk også kongelige utmerkelser og ble utnevnt til ridder av 1. klasse av St. Olavs orden i 1890 og kommandør av 2. klasse i 1910, to år før han døde.

LITTERATUR:

- Aas, Einar 1932: *Kristiansands Katedralskoles historie 1642-1908*. Oslo: Gyldendal.
- Aasen, Ivar 1853: *Prøver af Landsmaalet i Norge*. Christiania: Werner.
- Chomsky, Noam 1965: *Aspects of the theory of syntax*. Third paperback printing 1970. Cambridge, Massachusetts: The M.I.T. Press.
- Diderichsen, Paul 1941: *Sætningsbygningen i Skaanske lov. Fremstillet som grundlag for en rational dansk syntaks*. København: Ejnar Munksgaard.
- Diderichsen, Paul 1970: *Elementær dansk Grammatik*. 3. utgave. 4. opplag. 1. utgave 1946. København: Gyldendal.
- Faarlund, Jan Terje, Svein Lie og Kjell Ivar Vannebo 1997: *Norsk referansegrammatikk*. Oslo: Universitetsforlaget.

- Greenberg, Joseph 1963: «Some Universals of Grammar with Particular Reference to the Order of Meaningful elements». *Universals of language*. Second edition. Fifth printing. 1976. Cambridge, Massachusetts: The M.I.T. Press.
- Gundersen, Dag 1967: *Fra Wergeland til Vogt-komiteen. Et utvalg av hovedtrekk fra norsk språknormering*. 1967. Oslo: Universitetsforlaget.
- Halvorsen, Eyvind Fjeld 2009: «Marius Nygaard. Skolemann og språkforsker». *Norsk biografisk leksikon*. Hentet 17. januar 2017 fra https://nbl.snl.no/Marius_Nygaard.
- Holm-Olsen, Ludvig 1981: *Lys over norrøn kultur. Norrøne studier i Norge*. Oslo: Cappelen.
- Johansen, Jan, Emil Schreiner og Marius Nygaard 1887: *Latinsk ordbog*. (4. utg. 1998). Oslo: Cappelen.
- Kristoffersen, Kristian Emil 1991: *Kasus, semantiske roller og grammatiske funksjonar i norrønt*. Magistergradsavhandling. Institutt for nordistikk og litteraturvitenskap. Universitetet i Oslo. Opptrykk 1994.
- Kristoffersen, Kristian Emil 1995: «Norrøn syntaksforskning i Norden på 1800-talet». *Arkiv för nordisk filologi* 110: 85-130.
- Kristoffersen, Kristian Emil 1996: «Marius Nygaards arbeid om norrøn syntaks i eit vitskapshistorisk lys». *The Nordic languages and Modern Linguistics, Proceeding of The Ninth International Conference of Nordic and General Linguistics*. University of Oslo. January 11.12, 1995. Oslo: Novus, 135-150.
- Neckel, Gustav 1900: *Über die altgermanische relativsätze*. Berlin: Mayer & Müller.
- Nygaard, Marius 1871: *Oldnorsk grammatikk til skolebrug*. Bergen: E.B. Giertsen.
- Nygaard, Marius 1875: *Udvalg af den norrøne literatur for Latin- og realgymnasier*. Bergen: E.B. Giertsen.
- Nygaard, Marius 1887: *Kortfattet Fremstilling af det norske Landsmaals Grammatik*. Bergen: E.B. Giertsen.
- Nygaard, Marius 1886: «Den lærde stil i den norrøne prosa». *Sproglig-historiske studier tilegnede C.R. Unger*. Kristiania: Aschehoug, 153-170.
- Nygaard, Marius 1905: *Norrøn syntaks*. 2. opplag, uforandret. 1966. Kristiania: Aschehoug.
- Nygaard, Marius 1917: *Bemerkninger, rettelser og supplementer til min Norrøn syntax*. (Videnskapsselskapets skrifter. II. Hist.-Filos. klasse 1916. Nr. 2)
- Paul, Hermann 1880: *Principien der sprachgeschichte*. 2. opplag. Halle: Max Niemeyer.

Gunnar Sivertsen

ERFARINGER MED PUBLISERINGSINDIKATOREN («TELLEKANTSYSTEMET»)

Foto: Ernst Håkon Jahr.

Gunnar Sivertsen

I denne korte artikkelen, som representerer min innledning til diskusjon på sommermøtet 2016 i Agder Vitenskapsakademi, skal jeg forutsette publiseringsindikatoren (ofte kalt «tellekantsystemet» uoffisielt) kjent i Norge og i stedet for det meste se den utenfra, fra andre lands synspunkt.

Hvorfor forutsetter jeg indikatoren kjent i Norge? Det er fordi:

- «Tellekantsystemet» gir mer enn 3000 treff i Google som blant annet fører til en egen artikkel om fenomenet i *Store Norske Leksikon*.
- «Publiseringsindikatoren» gir også mer enn 3000 treff i Google, som blant annet fører til en egen offisiell nettside *NPI – Norsk Publiseringssindikator*, hvor Universitets- og høyskolerådet i samarbeid med Kunnskapsdepartementet, Norsk senter for forskningsdata og CRISTin sørger for oppdatert informasjon om hele systemet. Der finnes også oversikt over hvordan det løpende arbeidet med indikatoren er organisert.
- Publiseringsindikatoren påvirker en liten andel av grunnbevilgningene til forskning ved universiteter, høyskoler, frittstående forskningsinstitutter og helseforetak, men får erfaringsvis desto større oppmerksomhet blant forskerne og deres ledere. Dette gjaldt særlig i starten: ”Ved sida av debatten kring kvalitetsreforma, representerer nok krigen mot tellekantane det viktigaste fagpolitiske ordsiftet dette tiåret” (Grønstad 2008).

I utlandet, kjent som ‘the Norwegian Model’ (Ahlgren et al. 2012; Schneider 2009; Sivertsen og Larsen 2012), er indikatoren hittil implementert på nasjonalt nivå i Danmark og Finland, delvis også i Belgia (Flandern), Portugal og Sør-Afrika. Dessuten brukes indikatoren lokalt ved en rekke svenske universiteter. Den norske modellen har tre komponenter (Sivertsen 2016a):

- a) A complete representation in a national database of structured, verifiable and validated bibliographical records of the peer-reviewed scholarly literature in all areas of research;
- b) A publication indicator with a system of weights that makes field-specific publishing traditions comparable across fields in the measurement of ‘Publication points’ at the level of institutions;
- c) A performance-based funding model which reallocates a small proportion of the annual direct institutional funding according the institutions’ shares in the total of Publication points.

Myndighetenes formål med modellen er å gjøre den direkte finansieringen av forskningsinstitusjoner delvis resultatbasert. Denne måten å finansiere på balanserer med ønsket om å gi institusjonene større autonomi i forvaltningen av grunnbevilgningen. Før styrte myndighetene bruken av midlene i detalj. Nå disponerer institusjonene selv rammen.

De fleste europeiske land har resultatbasert finansiering av sine forskningsinstitusjoner (Jonkers og Zacharewicz 2016). Norge og de andre landene som er nevnt ovenfor, inngår i en større gruppe som bruker bibliometriske indikatorer sammen med andre indikatorer som fordelingsmekanismer. Enkelte andre land følger Storbritannias eksempel (Research Excellence Framework) og bruker fagfellevurdering og ekspertpaneler i stedet for indikatorer. I 2014 utarbeidet Sverige en «britisk» modell (Swedish Research Council 2015) som myndighetene nylig har besluttet å kassere fordi man mente det blir for dyrt og griper for mye inn i institusjonenes autonomi (Utbildningsdepartementet 2016).

Ved siden av den britiske modellen har antakelig den norske modellen vært gjenstand for flest studier av mulige effekter på forskningen og forskningssystemet (Butler 2010). Som eksempel fant vi ulike mønstre for internasjonalisering av forskningen i Belgia og Norge som ser ut til å være betinget av at Belgia i en tidlig fase valgte å utelukkende basere sin indikator på artikler i Web of Science (Ossenblok et al. 2012). Særlig de siste årene er det publisert en rekke studier (Aagaard 2015; Aagaard et al. 2015; Schneider et al. 2015; Bloch & Schneider 2016) som alle er basert på den relativt grundige evalueringen av indikatoren som Universitets- og høyskolerådet i samarbeid med Kunnskapsdepartementet fikk gjennomført i 2013 (Aagaard et al. 2014). Disse framstillingene er balanserte, men peker på de samme tre hovedproblemene som i evalueringen, se nedenfor.

Det finnes også mer kritiske studier med utgangspunkt i den lokale bruken av indikatoren ved svenske universiteter (Hammarfelt og Rijcke 2014; Hammarfelt et al. 2016), som nylig er referert i en oversiktsartikkel med et kritisk perspektiv på bruken av bibliometriske indikatorer overhodet til finansiering, styring og evaluering av forskning (Rijcke et al. 2016). Her er den norske modellen ett av eksemplene på hva som kan gå galt. I en canadisk oversikt med et lignende formål (Council of Canadian Academies 2012) framheves derimot den norske indikatoren som valid til sitt formål.

Ingen slike internasjonale oversikter har fått med seg hva som har skjedd etter at indikatoren ble evaluert. Fra 2014 har det Nasjonale publiseringsutvalget i samspill med myndighetene forsøkt å løse følgende tre hovedproblemer som evalueringen pekte på:

1. Indikatoren balanserte ikke godt nok mellom fagområdene, men begunstiget humaniora og samfunnsvitenskap. Dessuten manglet incentiv til samarbeid på grunn av institusjonsbrøkene. Indikatoren er senere endret med en kvadrering av institusjonsbrøkene og en faktor for internasjonalt samarbeid (Sivertsen 2016b).
2. Prosessene for å nominere til nivå 2 var for ugjennomskelige og upåvirkelige. Dette er senere endret med den interaktive nettsiden *NPI – Norsk Publiseringsindikator*.
3. Indikatoren brukes mye lokalt ved institusjonene, til dels uforsvarlig og i strid med hensikten. Her har UHR i tråd med anbefalingene arrangert et nasjonalt møte for forskningsledere for å skape en læringsarena for god praksis. På nettsiden *NPI – Norsk Publiseringsindikator* finnes dessuten en veiledning, utarbeidet i samarbeid mellom det Nasjonale publiseringsutvalget og UHRs forskningsutvalg, *Om bruk av publiseringsindikatoren på lokalt nivå eller for enkeltforskere*. Denne veiledningen måtte skrives i svært generelle ordelag under hensyn til at institusjonene selv velger hvordan de vil lede sin forskning.

De som evaluerte indikatoren og dens virkninger i 2013 kjente selvsagt debatten om den både fra Danmark og Norge. Da evalueringen ble lansert i januar 2014, var det mange som ventet ny debatt, men den uteble, til tross for at *Morgenbladet* forsøkte å sparke liv i den igjen. Er man interessert i den tidlige debatten, gir jeg en oversikt i Sivertsen (2009) i en publikasjon fra Det Norske Videnskaps-Akademi (Østerud 2009) som også inneholder to nye debattartikler. Publikasjonen kan lastes ned hos dnva.no.

REFERANSER

- Aagaard K., Bloch C. W., Schneider J. W., Henriksen D., Lauridsen P. S., Ryan T. K. (2014). Evaluering af den norske publiceringsindikator. Oslo: Universitets- og høyskolerådet.
- Aagaard, K. (2015). How incentives trickle down: Local use of a national bibliometric indicator system. *Science and Public Policy*, 42(5), 725-737.
- Aagaard, K., Bloch, C., Schneider, J. W. (2015). Impacts of performance-based research funding systems: The case of the Norwegian Publication Indicator. *Research Evaluation*, 24(2), 106-117.

- Ahlgren, P., Colliander, C., Persson, O. (2012). Field normalized citation rates, field normalized journal impact and Norwegian weights for allocation of university research funds. *Scientometrics*, 92(3): 767-780.
- Bloch, C., & Schneider, J. W. (2016). Performance-based funding models and researcher behavior: An analysis of the influence of the Norwegian Publication Indicator at the individual level. *Research Evaluation*, doi:10.1093/reseval/rvv047.
- Council of Canadian Academies. (2012). *Informing Research Choices: Indicators and Judgment*. Ottawa: Council of Canadian Academies.
- Grønstad, A (2008). Eit forsøk på å oppsummere den evigvarande tellekantdebatten, *Prosa* 1/2008: 62-63.
- Hammarfelt, B., & Rijcke, S. D. (2014). Accountability in context: effects of research evaluation systems on publication practices, disciplinary norms, and individual working routines in the faculty of Arts at Uppsala University. *Research Evaluation*, 24(1), 63-77.
- Hammarfelt, B., Nelhans, G., Eklund, P., & Åström, F. (2016). The heterogeneous landscape of bibliometric indicators: Evaluating models for allocating resources at Swedish universities. *Research Evaluation*, 25(3), 292-305.
- Jonkers, K., Zacharewicz, T. (2016). *Research Performance Based Funding Systems: a Comparative Assessment*. EUR 27837 EN; DOI: 10.2791/659483.
- Ossenblok, T., Engels, T., & Sivertsen, G. (2012). The representation of the social sciences and humanities in the Web of Science--a comparison of publication patterns and incentive structures in Flanders and Norway (2005-9). *Research Evaluation*, 21(4), 280-290.
- Rijcke, S. D., Wouters, P. F., Rushforth, A. D., Franssen, T. P., & Hammarfelt, B. (2015). Evaluation practices and effects of indicator use—a literature review. *Research Evaluation*, 25(2), 161-169.
- Schneider, J.W. (2009). An outline of the bibliometric indicator used for performance-based funding of research institutions in Norway, *European Political Science* 8 (3): 364-378.
- Schneider, J. W., Aagaard, K., & Bloch, C. W. (2015). What happens when national research funding is linked to differentiated publication counts? A comparison of the Australian and Norwegian publication-based funding models. *Research Evaluation*, 25(3), 244-256.

- Sivertsen, G. (2009). Publiseringsindikatoren. Formålet – resultatene – diskusjonen. In Ø Østerud (Ed.), *Hvordan måle vitenskap? Søkelys på bibliometriske metoder* (pp. 11-37). Oslo: Det Norske Videnskaps-Akademi.
- Sivertsen, G., & Larsen, B. (2012). Comprehensive bibliographic coverage of the social sciences and humanities in a citation index: An empirical analysis of the potential. *Scientometrics*, 91(2), 567-575.
- Sivertsen, G. (2016a). Publication-Based Funding: The Norwegian Model. In M. Ochsner, S.E. Hug, H.D. Daniel (Eds.), *Research Assessment in the Humanities. Towards Criteria and Procedures* (pp. 79-90). Zürich: Springer Open.
- Sivertsen, G. (2016b). A bibliometric indicator with a balanced representation of all fields. In Råfols, I., Mollas-Gallart, J., Castro-Martínez, E., Woolley, R. (Eds.), *Proceedings of the 21ST International Conference on Science and Technology Indicators* (pp. 910-914). Valencia: Editorial Universitat Politècnica de València.
- Swedish Research Council. (2015). *Research Quality Evaluation in Sweden - Fokus: Report of a Government Commission regarding a Model for Resource Allocation to Universities and University Colleges Involving Peer Review of the Quality and Relevance of Research*. Swedish Research Council: Stockholm.
- Utbildningsdepartementet. (2016). *Regeringens proposition 2016/17:50. Kunskap i samverkan – för samhällets utmaningar och stärkt konkurrenskraft*.
- Østerud, Ø. (2009). *Hvordan måle vitenskap? Søkelys på bibliometriske metoder*. Oslo: Det Norske Videnskaps-Akademi.

Stephen Seiler

“TELLEKANTSYSTEMET”

Thank you to the Agder Academy of Sciences and Letters for inviting me to participate in this debate as both a member of the academy and on behalf of the leadership of the University of Agder. I have to begin by saying that I actually take some exception to the term *Tellekantsystem* as a debate title. It is an obviously negatively loaded term that tends to drive the discussion quickly in what I would argue is the wrong direction. I will not take that detour. Instead, I wish to thank Dr. Gunnar Sivertsen for his honest efforts to lead the development of a transparent, cross-disciplinary, system-level database and algorithm for assessing research productivity at the institutional level. Norway is arguably the country in the world with the highest proportion of direct government funding of research by higher education institutions. Therefore, all of Norway's academic institutions should be committed to using this funding in a way that benefits society regionally, nationally, and internationally. For example, the University of Agder will invest at least 4 billion NOK from the national budget on research activities over the next 10 years, independent of competitive external funding sources on top of this budget allocation. Academic freedom is fundamentally important, but we are not “free” to do poor research, or to not do the research we are funded to perform. Therefore, I am in favor of a fair and transparent research productivity assessment system both as a researcher and as a university leader.

Norway's research assessment construction process began in the early 2000s' at the same time *Agder University College* was intensely striving to attain the status of “university” in the Norwegian higher education system. In 2005, Norway was the first country to establish a national bibliographic data system covering all peer-reviewed scholarly publishing in the higher education sector. The University of Agder was recognized as a university in 2007, and quickly adopted this DBH research quantification system as a “key performance indicator”. I am convinced

that the implementation of the DBH research point system has helped guide our university as we made the transition from teaching college to full-fledged university.

The DBH point system was constructed with a mind to be sensitive to the challenging differences in traditions for publication type and publication language across disciplines. Reading the original report forming the basis for the current system, as well as international publications by Sivertsen and colleagues since its introduction reveals their sensitivity to the potential of the system to incentivize publishing behavior that was not necessarily conducive to enhanced research quality. It is not a perfect system. The DBH system “mathematics” probably incentivized researchers in the wrong direction in some ways. For example, because point allocation was originally based on a zero-sum system among authors, individual researchers or groups were incentivized to not cooperate too broadly and “slice the pie into too small pieces”, irrespective of the impact of collaboration on the quality of the research. As Dr. Sivertsen has now presented, this unintended disincentive for international collaboration has been corrected in the newest model, and I applaud that change.

Like the DBH system, the University of Agder must focus more on research relevance and impact in its continuing evolution. Counting DBH points served a useful purpose for a very young university finding its sea legs as a research institution. Moving forward, our university must move beyond the DBH system when assessing its own qualitative development. The DBH system should also evolve. For example, while publication in a “level two” research outlet is deemed a reasonable surrogate measure for research quality and impact, the reality is that this is not necessarily the case. The Level 2- level 1 distinction is sometimes arbitrary at the discipline level and inconsistent with international partner conceptions of journal impact. This can create difficulties when cooperating internationally. Within journals with very high Impact Factors, most individual publications are cited far less frequently than the journal IF suggests. The highly skewed “Pareto” distribution of citations explains this potential disconnect between Journal IF and actual research “impact” within one’s peer community of researchers. Therefore, I tentatively support discussions to include a citation weighting in future DBH research assessment, but recognize there will be difficulties. Finally, a true measure of research productivity should ideally relate production, impact, and *resource investment*. For a young university such as UiA that has stretched its more limited budgetary resources to elevate research performance, this is a very important part of the research productivity equation not adequately integrated into the current methodology.

John Olav Bjørnestad

TELLEKANTSYSTEMET

INNLEDNING TIL DISKUSJON OM TELLEKANTSYSTEMET.

Tall følger oss alle, fra vår første levedag. Fødselsdato skrives med tall. Vi veies, måles, og vurderes ut fra de oppgitte tall. Vi sammenlignes med andre babyer. Videre telles det antall fingre, tær... og om vi ender på 20 til sammen er alt «normalt». Senere... som barn benytter vi tall til å ta utfordringer. 1...2...3...og vi hopper på tallet tre.

Å telle: Holde regning med.... tillegges tyngde/betydning. Salmenes bok kap 90 vers 12: Lær oss å telle våre dager, så vi kan få visdom i hjertet!

Om vi setter tallene inn i den musikalske verden: Hvilken mening gir tall kvantifisert her? På Landsrådet til Forskerforbundet 27.mars 2014 hadde Bjørn Smestad et innlegg der han spurte om Mozart var en bedre komponist enn Beethoven, fordi Mozart skrev 41 mot Beethovens 9 symfonier? Hvordan måle musikalsk kvalitet, eller forresten... er det mulig å måle kvalitet når det er tale om musikk?

En annen utfordring som vi innen academia står overfor: Vi teller forskningsresultater målt med DBH-poeng, det er blitt en kultur for at forskeren vurderes i forhold til hvor mye forskning han/hun produserer. Er det ikke på tide at vi begynner å bli vurdert på hvor GOD forskning han/hun produserer? Kritikerne vil... kanskje med rette... mene at der er vi like langt. Vil ikke all forskning vurderes ut fra kvalitet, være subjektiv? Eller er det mulig å vurdere kvalitet objektivt? Våren 2017 vil regjeringen legge fram en stortingsmelding som skal ta for seg kvalitetsbegrepet, og kanskje til og med bidra til å sette nye standarder. Vi kan i alle fall håpe at meldingen vil legge noen føringer, eller angi en retning for hvordan academia skal utvikle seg i tiden framover.

Jeg vil avslutte min innledning med noen flere ord om publiseringsindikatoren. Publiseringsindikatoren, det såkalte tellekantsystemet, ble innført i hele UH-sektoren i 2004.

Hensikten med dette systemet var å skape en universalmodell med like indikatorer for alle fagområder i sektoren som kunne brukes til å stimulere til økt forskningsomfang gjennom innføring av en mer resultatorientert premiering av forskning. For å unngå senkning av kvaliteten, ble det samtidig innført en nivådeling i publiseringskanalene. Publiseringer i kanaler på nivå 2 medfører høyere uttelling i publikasjonspoeng enn publiseringer på nivå 1. Dette premieringssystemet er et nullsumspill som omfordeler ca. 2 prosent av bevilgningene til UH-sektoren. Jeg tror, og mener, at dette systemet var en nødvendighet da det ble innført. Og kan hende trenger vi det i framtiden også. Det er ingen tvil om at norske forskere publiserer mer, men publiserer de bedre forskning? Min skepsis til tellekantsystemet går først og fremst på at når publiseringsindikatoren har fått så sterk plass, har det gått på bekostning av andre ting. F.eks. god undervisning eller undervisningskvalitet. Og jeg er skeptisk til om publiseringsindikatoren gir riktig uttelling vurdert i forhold til ulike fagområder. Jeg vet ikke, men kan det tenkes at det er lettere å få mange DBH-poeng innenfor et fagområde, framfor et annet?

FELLESMØTE I AVA OG NTVA

29. september 2016

*Tor Arne Hauge og Frode Larsen fra firmaet Otechos i Tvedestrand
foredrar om flenspakninger og rotasjonsmotorer*

REFERAT FRA FELLES MEDLEMSMØTE I AGDER VITENSKAPSAKADEMI OG NORGES TEKNISKE VITENSKAPSAKADEMI

29. september 2016.

Møtet ble holdt på Gimle Gård i Kristiansand fra kl. 18.00 til 20:05.

Visepreses i AVA Inger Johanne Håland Knutson ønsket velkommen og ledet møtet sammen med president i NTVA Torbjørn Digernes.

Møteprotokollen ble signert av 33 medlemmer og fagfeller/gjester.

Preses i AVA, Ernst Håkon Jahr, foredro om Jacob Aalls bibliotek, i serien Agderforskere før UiA. Etter foredraget tok Hallvard Hagelia og Leiv Storesletten ordet med spørsmål og kommentarer. Visepreses i AVA takket foredragsholderen og overrakte ham Snartemokruset.

Tor Arne Hauge og Frode Larsen fra firmaet Otechos i Tvedestrand foredro om bedriftens utvikling og markedsføring av flenspakninger og rotasjonsmotorer, og demonstrerte motorkonseptet med en 3D-modell printet ut ved UiA. Foredraget og demonstrasjonen vakte stor interesse, og påkalte tallrike spørsmål og kommentarer fra salen. Presidenten i NTVA takket foredragsholderne og overrakte dem NTVAs jubileumsbok om energi og klima.

Møtet ble hevet kl 20:05. Etter møtet på Gimle Gård var det aftensbuffet i regi av NTVA, i Lilletunstova på Universitetet i Agder. Preses i AVA og presidenten i NTVA holdt bordtaler.

Ernst Håkon Jahr

AGDERFORSKERE FØR UiA: JACOB AALL OG BIBLIOTEKET HANS PÅ NES

Jacob Aall og en del av hans bibliotek.

Det kan nok tenkes at verkseier Jacob Aall (1773–1844) egentlig like mye som verkseier kunne ha tenkt seg en vitenskapelig karriere. Det var vitenskapelige sysler han gjennom størsteparten av livet helst ville holde på med, og mer og mer etter som åra gikk. Når verkseieren kunne sitte i sitt innholdsrike bibliotek og arbeide med prosjekter om f.eks. statsøkonomi, historie eller norrøne oversettelser, var han glad og tilfreds. Da var jernverket helst noe som mest av alt distraherterte han i det faglige arbeidet han holdt på med. Kanskje så han for seg i 1811, da kongen i København endelig gav sitt ja til et norsk universitet, at han en dag ville inneha ei stilling der? Han var en av dem som i 1811 og seinere bidrog mest til universitetet med penger. Men noen universitetsstilling blei det aldri. Isteden etablerte og bygde Jacob Aall sitt eget imponerende «universitetsbibliotek» på Nes.

BIOGRAFISK RISS

Jacob Aall blei født i Porsgrunn 22. juli 1773, og vokste opp der. Han var eldste sønn i en velstående familie. Etter hva han sjøl har fortalt, hadde han en streng oppdragelse, og undervisning fikk han av ei rekke huslærere av svært varierende dyktighet. Da han var femten år, begynte han på en skole på Fyn i Danmark. Her likte han seg godt, og viste gode anlegg for skolearbeid. Etter tre år gikk han ut som beste elev ved skolen, og begynte deretter ved Universitetet i København. Selv om han var interessert i mange ulike fag, fulgte han sin fars ønske om teologi, og blei cand. teol. i 1795.

Men det var ikke prest han skulle bli. Etter en prøvepreken i Siljan kirke i Telemark, som både faren og han sjøl anså som totalt mislykka, drog han tilbake til København, og begynte videre studier i naturvitenskap, kjemi, mineralogi og fysikk. I åra som fulgte, besøkte han flere universiteter i Tyskland, og han studerte et par semestre bergverksdrift i Freiburg. Han besøkte også gruver og jernverk andre steder i Tyskland.

Da faren døde 1798, fikk Aall en større arv, og sammen med broren Nicolai kjøpte han Nes Jernverk i Holt. I 1802 kjøpte han ut broren, og blei, 29 år gammel, eneeier av jernverket. Han reiste i 1799 straks etter kjøpet av jernverket til København og henta sin store kjærlighet Lovise Andrea Stephansen (1779-1825) til Nes. De hadde et lykkelig ekteskap, og fikk sju barn som vokste opp, fire sønner og tre døtre. At Lovise døde på Nes i 1825, året etter at de hadde feira sølvbryllup, og bare 48 år gammel, gikk sterkt inn på ektemannen. Han kom egentlig aldri over tapet av hustruen.

Jacob Aall drev jernverket fram til et mønsterbruk. Han investerte i nye maskiner og kjøpte opp store skogområder i nærliggende bygder som Vegårshei og Gjerstad. Dermed fikk jernverket god tilgang på det nødvendige trekullet, som trengtes til jernutvinninga. I tillegg til jernverket drev Jacob Aall også et rederi. På Nes bodde arbeiderne i egne boliger, og verket hadde egen skole for arbeidernes barn.

Utenom jernverket og rederiet hadde Jacob Aall også en imponerende virksomhet på mange samfunnsområder som riks- og lokalpolitiker. Han var eidsvollsmann i 1814, og blei tilbudt plass i den første norske regjeringa. Det avslo han imidlertid, men han møtte i mange år (fram til 1830) fast på Stortinget fra Nedenes Amt, og blei oppnevnt i mange offentlige kommisjoner og utvalg. Da formannskapslovene var vedtatt av Stortinget i 1837, blei han valgt til første ordfører i Holt. Han satt i denne posisjonen i fire år, 1838–1842.

Jacob Aall var en betydelig mesén og forfatter. Han støtta i alle år på Nes ei lang rekke personer i inn- og utland med betydelige midler. Det var folk med svært

ulike begavelser, f.eks. kunstnere eller skoleflinke elever, som ved Aalls bidrag fikk mulighet til å utvikle sine talenter. Ved sida av økonomiske arbeider (han nevnes som landets første statsøkonom, se f.eks. Eitrheim, Eriksen og Sæther 2016), er det historieverket *Erindringer som Bidrag til Norges Historie 1800–15* (1844–45), og den monumentale oversettelsen av Snorres kongesagaer (1838–39), som reknes som hans hovedverk, ved sida av tidsskriftet *Nutid og Fortid* (3 bind, 1832–1836). Historieverket *Erindringer* var ikke helt ferdigstilt da Aall døde i 1844, og det blei derfor gjort etter Aalls død av vennen Andreas Faye.

Det er umulig i denne korte framstillinga å gi en full oversikt over alle Jacob Aalls arbeids- og virkeområder. Det er særlig biblioteket han bygde opp på Nes, vi skal ta for oss. Jeg viser generelt til den store biografien som Arild Stubhaug gav ut i 2014: *Jacob Aall i sin tid*.

BIBLIOTEKET PÅ NES

Biblioteket til Jacob Aall var kjent over hele landet som et spesielt velutstyrt og velordna bibliotek. Da Andreas Faye (1802–1869), fra Drammen, som ferdig cand. teol. i 1828 skulle finne seg arbeid, valgte han å ta ei stilling som lærer ved Arendal Middelskole. Det er god grunn til å tro at nærheten til Jacob Aalls bibliotek spilte ei vesentlig rolle for Faye da han valgte en lærerpost, og ikke et av de mange prestekall som stod ledige. Faye hadde, som Aall, vitenskapelige ambisjoner, og nærheten til et så stort og velutstyrt bibliotek måtte framstå som særdeles lokkende på den unge Faye. Faye kjente godt til Nes Jernverk og biblioteket der fra tidligere. Familiene Aall og Faye kjente hverandre godt, og Andreas Faye hadde som 18-åring vært på sommerbesøk på Nes. Han visste derfor hva biblioteket representerte. I 1833 begynte Faye som sokneprest i Holt, og i 1839 blei han utnevnt til den første bestyrer av Holt seminar, eller Christiansands Stifts Lærerseminarium på Holt. At dette seminaret blei lagt nettopp til Holt og til andreetasje i Fayes prestegård, skyldtes både Fayes faglige dyktighet og nærheten til Jacob Aalls bibliotek. Biblioteket på Nes var likevel ikke det første store vitenskapelige biblioteket på Agder. Jeg skal kort nevne to tidligere. Bak begge stod samme mann.

BISKOP SPIDBERGS BOKSAMLINGER OG BISKOP GUNNERUS

Omtrent hundre år før Jacob Aall samla prosten (fra 1721) Jens Christian Spidberg (1684–1762; biskop 1759–62) i Kristiansand et enestående særlig naturvitenskapelig bibliotek på 6000 bind. Det var størst i landet, men hele samlinga gikk dessverre

med i den store bybrannen i 1734. Spidberg gikk imidlertid trøstig i gang med å bygge opp et nytt bibliotek, og det også blei anseelig i kvalitet og størrelse. «Den lærde Spidberg», som han blei kalt i samtidas Norge, var den folk i hele landet vendte seg til med vitenskapelige spørsmål, og i hans tid var derfor Kristiansand å anse som et vitenskapens sentrum i Norge.

Da Johan Ernst Gunnerus, født i Kristiania 1718, i 1758 kom til Trondheim som nyutnevnt biskop, og da fra et professorat i København, begynte imidlertid den *moderne* vitenskapens tidsalder i landet. Gunnerus grunnla i 1760 landets første vitenskapsakademi, fra 1767 med navnet Det Kongelige Norske Videnskabers Selskab. Gunnerus var fullstendig klar over biskop Spidbergs store anseelse i perioden før han sjøl kom til landet. Spidberg var fra 1756 medlem i Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab, modellen for vitenskapsselskapet som Gunnerus grunnla i Trondheim.

Da Gunnerus i 1771 foreslo for Kongen i København at det nå burde etableres et universitet i Norge, og at det burde ligge i Kristiansand, var rimeligvis arven fra Spidberg og hans berømte boksamlinger medvirkende til at Gunnerus foreslo nettopp Kristiansand som universitetsby. Dersom Kongen fulgte rådet om plassering av universitetet, skrev Gunnerus, ville også Det Kongelige Norske Videnskabers Selskab flyttes fra Trondheim til Kristiansand.

Jacob Aall blei innvalgt som medlem av det samme Kongelige Norske Videnskabers Selskab i 1822, og far hans, Nicolai Aall (1739–1798), hadde som student i København møtt og blitt kjent med professor Gunnerus. Nicolai Aall drog til Trondheim for å bistå Gunnerus i arbeidet som biskop og naturvitenskapsmann. I Trondheim arbeida han for biskop Gunnerus inntil han mot slutten av 1760 fikk melding om at broren Niels på 25 år brått var død. Han måtte da si opp stillinga hos Gunnerus, og gå inn i familiefirmaet i Porsgrunn.

EN EMNEOVERSIKT FOR BIBLIOTEKET PÅ NES

Jacob Aall kjøpte og samla bøker hele livet, iallfall fra tida da han var student i København. En del verk arva han også etter forskjellige familiemedlemmer (Eide 2012: 42). Det er beregna (Munthe 1941: 20) at biblioteket ved Jacob Aalls død hadde 10.434 bind. Aall sjøl beherska i tillegg til dansk/norsk, svensk og gammelnorsk/norrønt disse fremmedspråka: tysk, fransk, engelsk, latin og gresk. Biblioteket hadde mange bøker på alle disse språka, og på andre språk i tillegg, f.eks. nederlandsk. I realiteten var biblioteket langt på veg et privat universitetsbibliotek,

noe følgende grove emneoversikt med antall verk tydelig viser (se Munthe 1941: 20ff, Catalog 1845, Eide 2012: 43):

teologi (236)
 filosofi (381)
 filologi (278)
 historie (982, hvorav Nordens historie 652)
 rettsvitenskap, statsøkonomi (578)
 reisebeskrivelser (184)
 naturhistorie (82)
 matematikk (84)
 fysikk, kjemi (132)
 astronomi (35)
 mineralogi (215)
 medisin (57)
 estetikk/skjønnlitteratur (903)
 tidsskrifter og aviser (103 serier)

Rettsvitenskap alene er representert med boktitler i følgende språk: latin, gresk, dansk/norsk, svensk, tysk, fransk, engelsk.

Jacob Aall holdt god oversikt over veksten i samlinga, og han førte nøye protokoll (*Catalogus librorum Jacobi Aall* står det i gullskrift på ryggen). Alle nyinnkjøpte verker blei gitt et nummer i samlinga, og ført nøye inn i katalogen med sitt nummer og under et av 22 emner eller «overskrifter» (Eide 2012: 43). Katalogen for perioden 1799–1830 inneholder om lag 8.000 nummer, og ligger den dag i dag på Aalls skrivebord midt i biblioteket. Hvor mange verker og bøker Aall kjøpte etter 1830 (da den handskrevene protokollen slutter) og fram til 1844 (da Aall dør), vet vi ikke, men det må ha vært et betydelig antall.

Wilhelm Munthe skriver om Jacob Aalls arbeid i biblioteket:

Her i biblioteket, omgitt av sine bøker og manuskripter, har Jacob Aall utarbeidet sine første statsøkonomiske skrifter om jernmalmleier, akerbruk og kornhandel, her har han studert sine sagatekster – han lærte i 1811 «islandsk» av selve Rasmus Rask – og oversatte sin monumentale Snorre. Her redigerte han sitt tidsskrift «Nutid og Fortid», her skrev han sitt historiske kildeskrift «Erindringer som Bidrag til Norges Historie 1800–1815», og her avsluttet han året før sin død sitt forfatterskap med de rent personlige «Optegnelser 1780–1800» om sin egen ungdom.

Fra det store bjerketres skrivebord utgikk også alle de grundige skriftlige betenkninger som Aall foretrakk for muntlige debatter, og brevene til venner og politiske meningsfeller (Munthe 1941: 12).

EGET BOKBINDERVERKSTED

På et eget bokbinderverksted i tilknytning til biblioteket tok en fagutlært bokbinder hand om alle tidsskrift og bøker da de ankom Nes, og gav dem solid innbinding. Det var Aall som hadde bekosta utdanninga til bokbinderen, som også var lærer ved jernverkets egen skole (Schwach 2008: 360).

ET BRUKSBIBLIOTEK

Elisabeth Eide har gått gjennom hele boksamlinga på Nes, og hun konkluderer slik om biblioteket (Eide 2012: 44):

Jacob Aalls boksamling var virkelig et bruksbibliotek, bygget opp av en lærd mann med et klart faglig og nasjonalt engasjement. Sammensetningen og bredden er imponerende, det viser en mann som hadde vide interesser og som fulgte godt med i tiden. Bøkene gjenspeiler også den aktivitet han utfoldet i samfunnet, både som politiker, ideolog, forsker og industrimann. Han hadde flere verker om jernverksproduksjon, om fysiokratiske emner, om gårdsbruk og om nye dyrkningsmetoder. Aalls boksamling er særdeles rik på norrøn filologi, med flere utgaver av forskjellige sagaer og av Edda.

Og Wilhelm Munthe (1941: 23) sammenfatter slik, etter å ha gått igjennom innholdet i bibliotekets katalog: Jacob Aals boksamling

er skapt av en mann som kjøpte bøker for å nyttiggjøre seg innholdet for sitt arbeid eller for å berike sin ånd. Han har aldri gått på jakt etter sjeldenheter og har aldri lagt an på å imponere med sine bokreoler. Han har visst hva han trengte. Det har han kjøpt og intet annet. Derfor står katalogen over hans boksamling som et monument over hans ånd og gjerning.

At biblioteket var et bruksbibliotek, var sikkert nok. Jacob Aall hadde all den litteratur han til enhver tid trengte for de svært skilte fagemnene han kasta seg over, og skrev om. Når han slik satt ute i periferien og ikke hadde, som hans fremste

debattanter i hovedstaden, tilgang til store offentlige bibliotek, er det opplagt at biblioteket hans nettopp skulle tjene samme formål som et universitetsbibliotek, først for han sjøl, som den polyhistor han var, men så for det svært oppegående faglige og kulturelle miljøet i Arendal i første halvdel av 1800-tallet.

MILJØET I ARENDAL

Det faglige og kulturelle miljøet i Arendal konkurrerte på flere områder fullt ut med hovedstadsmiljøet. Det bidrog ikke minst Jacob Aall og Andreas Faye til. Men det var også andre aktører her, som landets mest anerkjente poet i tida før Wergeland og Welhaven, nemlig Conrad Nicolai Schwach (1793–1860), byfogd Nicolai Henrich Jæger (1780–1846), som starta studiet av nederlandsk språk i Norge, adjunkt Niels Mathias Aalholm (1811–1894), som også var redaktør av avisa *Vestlandske Tidende*, som kom ut i Arendal fra 1832. Også Nils Christian Hald (1808–1896) må nevnes, med sitt viktige N. C. Halds Trykkeri i 1830-åra. Både Jacob Aall og Andreas Faye fikk flere av sine viktigste verk trykt hos Hald i Arendal. Byen fikk i 1832 også sitt eget bybibliotek og museum, initiert av Andreas Faye, som med seg i dette hadde kjøpmannen Morten Smith Dedekan (1793–1861), lærer og tollkasserer Otto Vincent Lange (1797–1870), legen og eidsvollsmannen Alexander Christian Møller (1762–1847) og numismatikeren med Norges på den tid største private myntsamling, konsul Jacob Thue (1793–1875).

I alt dette var Jacob Aall en særdeles virksom og støttende aktør, og han stilte alltid sitt store bibliotek til disposisjon for dem som ønska adgang. Andreas Faye hadde til og med et eget lite rom i tilknytning til biblioteket, som stod til hans disposisjon – så ofte var han på besøk og arbeida i Aalls bibliotek. Det henger et bilde av Andreas Faye i biblioteket ved sida av et av vinduene.

BOKAUKSJON ETTER JACOB AALLS DØD

Etter Jacob Aalls død 4. august 1844 skulle boksamlinga selges på auksjon. Til auksjonen i hovedstaden 15. september til 14. oktober året etter blei det lagd en katalog på 135 sider og med vel 4.300 nummer (Catalog 1845). Det betyr at det ikke var hele biblioteket som blei lagt ut for salg, en del blei holdt igjen. Sønnen Nicolai og andre i familien kjøpte dessuten tilbake mange verk og bøker på auksjonen.

Likevel blei mye også kjøpt av andre, av Universitetsbiblioteket i Kristiania og av enkeltpersoner, samlere, universitetsfolk og andre. Vi vet f.eks. at sokneprest og seminarbestyrer Andreas Faye fikk flere tilslag på auksjonen (Munthe 1941: 31),

og en del verk endte også opp på biblioteket ved Katedralskolen i Kristiansand. I Evje (2016: 280) er tittelsida på verket *Menneskets Værdighed* (1818) gjengitt. Denne tittelsida har følgende påskrift med penn: «Aall 4706». Det er det numret boka hadde i Jacob Aalls bibliotek, og den må ha kommet til Katedralskolen i Kristiansand via auksjonen i 1845.

De bøkene som er på Nes nå, utgjør således ikke hele det biblioteket som fantes der i Jacob Aalls tid. Likevel er det et imponerende bibliotek slik det framstår også i dag.

ET HELT SPESIELT BIBLIOTEK

Når en så vet hva biblioteket på Nes representerte og har betydd – nasjonalt og lokalt på Agder – er det med ikke liten ærefrykt en stiger inn i Jacob Aalls bibliotek i dag. Det er noe helt spesielt å besøke dette biblioteket. Jacob Aall samla ikke bare bøker, han skapte også ei unik ramme om samlinga, et direkte vakkert interiør. Professor i kunsthistorie Carl Wille Schnitler (1879–1926) omtalte rommet som fullendt harmonisk:

Ved en overlegen sikker behandling av et så enkelt dekorativt middel som vertikal og horisontal vegginndeling er således det lille bibliotek omskapt fra å være et likegyldig rom med bokhyller langs veggene til en arkitektonisk organisme båret av kraftige pilastre, og hvis veggflater med et ensartet tapet av bokrygger er logisk artikulert som fotpanel, midtflate og toppfrise – den faste tradisjon for veggbehandling i all klassisk bygningskunst (Schnitler 1926, her sit. etter Munthe 1941: 11).

Det er lett å forstå at Jacob Aall trivdes godt når han satt og arbeida ved det gedigne bjørketreskrivebordet midt i biblioteket, og å være enig i den beskrivelsen som dikteren Andreas Munch (1810–1884) gav etter sitt besøk i biblioteket i 1823:

Med Ærefrygt saae jeg omkring paa de mange Bøger, der fyldte Reolerne baade langs Vægge og paa Gulv. Den Stilhed, der herskede herinde, syntes mig saa høitidelig og betydningsfuld, al Verdens Visdom og Kundskab maatte nok være forsamlet der (Munch 1890: 568).

Den emnemessige bredden i biblioteket på Nes speiler på en illustrerende måte polyhistoren Jacob Aall: Han var, som Wilhelm Munthe (1941) uttrykker det,

teolog av studium, bergmann av fag, godseier og skipsreder av virke, politiker av nødvendighet, statsøkonom av tidenes trykk, sagaforsker og historiker av fedrelandskjærlighet, tidsskriftredaktør av opplysningstrang, og litteraturelsker av hele sitt humanistiske hjerte. Han gjorde Nes til et gjestfrihetens sted og biblioteket til et vitenskapens senter på Agder.

JACOB AALLS HUS PÅ UIAS CAMPUS I KRISTIANSAND

En sentral bygning på Universitetet i Agders campus i Kristiansand heter «Jacob Aalls hus». Det er den bygninga som bl.a. inneholder UB Agder, universitetsbiblioteket. Det burde være nokså opplagt hvorfor akkurat den bygninga er oppkalt etter verkseier Jacob Aall, polyhistoren som bygde opp sitt eget universitetsbibliotek på Nes.

LITTERATUR

- Catalog 1845: *Catalog over Jacob Aalls Bibliothek*. Christiania: Malling.
- Eide, Elisabeth 2012: «Jacob og Lovise Aalls boksamlinger.» I: Molden, Gunnar (red.): *Kunnskap og opplysning – til nytelse og nytte ... Artikler fra «opplysningsseminaret»*, Nes Verk og Arendal, 9. – 10. desember 2011 (=Jacob Aall-prosjektet skrift nr. 7). Tvedestrand: Næs Jernverksmuseum, s. 41–50.
- Eitrheim, Øyvind; Eriksen, Ib E.; Sæther, Arild (red.) 2016: *Kampen om speciedaleren. Debatten 1832–1836 om paripolitikken mellom Jacob Aall og Anton Martin Schweigaard* (= Norges Banks skriftserie Occasional Papers No. 50). Oslo: Norges Bank.
- Evje, Atle Hegland 2016: *Bok og ballast. Kristiansand Katedralskoles historiske boksamling*. Kristiansand: Vest-Agder-museet.
- Munch, A[ndreas] 1890: *Samlede Skrifter*, bd. 5. København: Forlagt af Universitetsboghandler G[ottlieb] E[ernst] C[lausen] Gad.
- Munthe, Wilhelm 1941: *Et gammelt herregårdsbibliotek. Jacob Aall og hans boksamling på Nes jernverk*. Oslo: Bibliofilklubben.
- Schwach, Conrad Nicolai 2008: *Erindringer af mit Liv indtil Ankomsten til Trondhjem nedskrevne i Aaret 1848*. (Red. Arild Stubhaug og Kamilla Aslaksen.) Oslo: Ka forlag.
- Stubhaug, Arild 2014: *Jacob Aall i sin tid*. Oslo: Aschehoug.

FELLESMØTE I AVA OG NTVA

27. oktober 2016

Mariam Kharatyan spiller armensk musikk i Malerisalen på Gimle Gård 27. oktober 2016.

REFERAT FRA FELLES MEDLEMSMØTE I AGDER VITENSKAPSAKADEMI OG NORGES TEKNISKE VITENSKAPSAKADEMI

27. oktober 2016.

Møtet ble holdt på Gimle Gård i Kristiansand fra kl. 18.00 til 20:10.

Før møtet startet, underholdt Mariam Kharatyan på flygelet med to armenske musikkstykker, til varmt bifall fra forsamlingen.

Preses i AVA Ernst Håkon Jahr ønsket velkommen og ledet møtet sammen med Generalsekretær i NTVA Lars Thomas Dyrhaug.

Møteprotokollen ble signert av 20 medlemmer og fagfeller/gjester.

Gustav Sætra foredro om Peder Claussøn Friis, i serien Agderforskere før UiA. Etter foredraget tok Ernst Håkon Jahr og Thor Einar Hanisch ordet med spørsmål og kommentarer. Preses takket foredragsholderen og overrakte ham Snartemokruset.

Timothy C. Lommasson foredro om Den norske solenergiklyngen og Smartgrid. Etter foredraget tok Gunstein Skomedal, Rolf Nossun, Thor Einar Hanisch, Lars Tomas Dyrhaug, Tor Inge Waag, Andreas Jørgensen og Ernst Håkon Jahr ordet med spørsmål og kommentarer. Tor Inge Waag i NTVA takket foredragsholderen og overrakte ham NTVAs jubileumsbok om energi og klima.

Tor Inge Waag takket så pianisten Mariam Kharatyan for det musikalske innslaget, og overrakte henne NTVAs jubileumsbok om energi og klima.

Foredragene vil bli trykket i Agder Vitenskapsakademis årbok for 2016.

Møtet ble hevet kl 20:10. Etter møtet på Gimle Gård var det aftensbuffet i regi av NTVA i Lilletunstova på Universitetet i Agder. Preses i AVA holdt bordtale. Æresmedlem Thor Einar Hanisch bemerket at møtet ble holdt på stiftelsesdagen for Agder Vitenskapsakademi. Forsamlingen reiste seg og utbrakte en skål for akademiet.

Fra fellesmøtet i Agder Vitenskapsakademi og Norges Tekniske Vitenskapsakademi 27.10.2016

Gustav Sætra

AGDERFORSKERE FØR UiA: PEDER CLAUSSØN FRIIS, BRUDDET MED STAVANGER OG UNIVERSITETSDRØMMEN 1500-1800

I denne artikkelen vil jeg først ta for meg Peder Claussen Friis og det lærde miljøet han hadde kontakt med både blant de geistlige og de verdslige på Agder og ved domkirkene i Stavanger, Bergen, Trondheim og Oslo. Dernest vil jeg se på bruddet i 1680-årene, da bispesetet og stiftamtmannsembetet ble flyttet fra Stavanger til Kristiansand. Ja, Stavanger mistet til og med sine kjøpstadsprivilegier. Til sist ble det bygd opp et miljø i Kristiansand som liknet forbausende mye på det Peder Claussøn hadde opparbeidet tidligere. Her er det med andre ord tale om både brudd og kontinuitet.

Min problemstilling er tredelt:

1. Hvordan greide Peder Claussøn Friis å skape et lærd miljø på Agder?
2. Hvem bestemte at bispesetet og stiftamtmannsembetet i Stavanger skulle flyttes til Kristiansand i 1680-årene, hvorfor skjedde det, og hvilke konsekvenser fikk det?
3. I hvor stor grad ble miljøet i Kristiansand en videreføring eller et brudd med Peder Claussøns lærde miljø?

DEL I. PEDER CLAUSSØN FRIIS OG DET LÆRDE MILJØ PÅ AGDER

Peder Claussøn overtok 1566 som sokneprest i Sør-Audnedal og prost i Lista len etter sin far. Dette var en praktisk ordning hvis sønnen var skikket, og menigheten slapp utgifter til å forsørge presteenka. I 1565 var han blitt kapellan, deretter, fra 1566, prest og prost i Lista prosti. Han kom til Sør-Audnedal som ung gutt. (Rian 2007: 71)

Peder Claussøn Friis

Peder fikk sin utdannelse hos rektor ved katedralskolen i Stavanger, Jakob Matssøn. Jakob var underbiskop og visitator (ledet visitasene) for biskop Jens Gregersen Riber og hans etterfølger i 1571, Jørgen Erikssøn. Begge hadde tiltro til Peder. De gjorde ham til kannik (medlem i domkapitlet) i Stavanger i 1575. I 1590 ble han erkediakon og var dermed rangert nærmest biskopen. Peder Claussøns fikk sine impulser hovedsakelig fra domkirka i Stavanger, men også fra domkirkene i Bergen, Trondheim og Oslo (Gunnes 1986: 1-7). Den 80 år gamle Riber hadde tidligere vært biskop (superintendent) på Færøyene, men hadde møtt så sterk motstand mot innføringen av den lutherske læren at han dro derfra til Stavanger. Men menigheten i Stavanger var heller ikke for den nye læren, og Riber maktet ikke å ta opp kampen. Det var flere lensherrer i stiftet, men det var ikke alle som bodde i sine len. Derfor ble menigheten i stand til å stå imot embetsmennene. Det var grunnen til at lensherren på Bergenhus grep inn og skjøv Riber til side ved å tilsette de nevnte underbiskopene. I 1571 utnevnte kongen Jørgen Erikssøn til

biskop, og Riber ble avsatt. Det var i en slik situasjon Peder Claussøn kom inn for å få ro og orden i Stavanger (Rian 2007: 69f).

Selv om Peder Claussøn var født noen år etter reformasjonen, var han preget av den, og som prest ble han en overgangsfigur mellom den gamle og nye læren. Religionskrigene i Europa og innføringen av den lutherske reformasjonen i 1536 i Danmark og i 1537 i Norge førte til at kongen i København styrte sammen med det danske riksrådet (riksrådskonstitusjonalismen). Peder var kritisk til at det norske riksrådet forsvant med den katolske erkebiskopen Olav Engelbrektson (1480-1538) i Trondheim, som måtte flykte fra landet i 1537. Men Peder var først og fremst en forsvarer av det nasjonale selvstyret. Det nasjonale kom også tydelig fram i hans arbeid med å oversette historiske kilder. Likevel var Peder tro mot Luthers lære og det nye sentralstyret i Danmark. Særlig gjaldt dette oversettelsen av Snorre Sturlasons kongesagaer og hans hovedverk *Norriges Beskrivelse*, der han var inspirert av Absalon Pedersen Beyer (Gunnes 1986: 15-18).

Tidlig i *Norriges Beskrivelse* (1613) undret han seg over hvor nordmennene kom fra. Dette viser at han fikk impulser utenfra. For slik tenkte også historikere i andre europeiske land. Den nasjonale tankegangen hadde sammenheng med utbyggingen av de europeiske statene. Ifølge nasjonalismen var det innenfor staten et folk med naturlige grenser og et folk som hadde samme språk og skikker, et statsstyre som økte sin makt ved institusjonell samling av landet, med lover og rettsvesen som omfattet hele Norge. I den enkelte stat måtte undersåttene underordne seg så vel kongen som kirka. Kongen og hans sentrale og lokale byråkrati ble etter hvert det som symboliserte staten, i hvert fall gjaldt det fra innføringen av eneveldet i 1660 (Gunnes 1986: 1-10).

I realiteten ble dette en maktstat med voldsmonopol, der undersåttene – ifølge den tysk-britiske sosiologen Norbert Elias (1969, 1982) – ble disiplinert ved hjelp av lovverket, et utbygd politi og militærvesen og strenge straffer. Militære dansk-norske styrker både til lands og til vanns ble utskrevet når det ble krig. Under de mange krigene på 1500 og 1600-tallet var tapene store, og de mange unge soldatene kjempet i grufulle slag. Desertering var en mulighet for å slippe unna, særlig gjaldt det for dem som rømte til utlandet, fortrinnsvis Holland. Men hvis de som deserterte, ble anholdt, skulle de dømmes til døden. I lovverket var det bestemt at opprør mot kongen var det samme som opprør mot Gud. Dette skulle straffes med døden, og drap skulle straffes med drap. Det var kongen som hadde voldsmonopol. Rettsvesenet skulle avgjøre skyldspørsmålet og dømme, men like fullt kunne kongen i siste instans benåde. Elias hevder (1969, 1982) at denne siviliseringsprosessen gjaldt hele Europa, som gjennom århundrene endret

mentalitet, og gikk fra primitive samfunn til siviliserte fra middelalderen og fram til ca. 800. Historikeren Margit Løyland (1992) tok utgangspunkt i historikeren Jørn Sandnes og Elias syn da hun tok for seg 1600-tallet i Setesdal og Telemark. Hennes undersøkelse viser at det i disse indre områdene var et voldsbelte, der bondesamfunnet fortsatt var preget av en vikingkultur med æresfølelse og vold. Hun viste da til Peder Claussen Friis, som karakteriserte bøndene i indre Aust-Agder som *et hardt, vilt og ondt folk, som også er motvillig mot deres øvrighet* (Løyland 1992: 141).

Peder Claussøn var heller ikke i tvil om at hatet mot reformasjonen var den viktigste årsaken til bøndenes motstand mot å betale tiende. Ja bøndene i enkelte len var villige til å betale myndighetene store beløp for å slippe å få lutherske prester. I 1606 skrev Friis til lensherren at han var overbevist om at mange prester i Telemark var blitt drept av bøndene. Men Øystein Rian har hevdet at det også var en del prester som drepte bønder (Rian 2007: 82f). Blant dem var Peder Claussøn Friis, og det var ikke uvanlig for de geistlige å gjøre det. På slutten av 1500-tallet stakk Peder Claussøn bondelensmann Torkel Haga med kniv. Peder betalte drapsbot, men han hevdet at lensmannen døde av andre årsaker. Peder la fram brev og viste til tingsvitner som bekreftet hans versjon. Men da Herredagen ble satt i Skien i 1604, var det flere som beskyldte han for å ha vært involvert i flere andre slagsmål, blant annet mot fogder og bønder. Til dette svarte Peder at verken fogdene eller bøndene hadde beskyldt eller stevnet ham for dette.

Peder Claussøn var ikke alene om å beskylde bøndene for å gjøre motstand mot øvrigheten. Stattholder Enevold Kruse, kansler Anders Green og riksråd Peder Iversen sendte brev til kongen på grunn av egdenes motstand når det gjaldt å stille soldater til Kalmalkrigen 1611-1613. Bondesoldatene fra Mandals len hadde desertert i hopetall, og setesdølene trosset utskrivningen og ble hjemme (Sødal 2008:39-41, 51-53).

Den gamle og nye lære

Peder Claussøn framholdt at katolisismen var i forfall. Selv var han en tro lutheraner, men reformasjonen kom ikke til Agder som et ønske fra menighetene. Den kom som et påbud ovenfra, og den ble gjennomført ved at Luther gjorde kongen i København til overhode for kirka. Kongen overtok dessuten en stor del av kirkas jordegods. Jordegodset besto av jord, skog, vann, myrer og mineraler. Luthers gave til den dansk-norske kongen var et lokkemiddel for å få han til å gå over til protestantismen. Mesteparten av befolkningen på Agder tilhørte bondesamfunnet,

omkring 90 prosent. Før hadde de hovedsakelig leid kirkas jord. Fra 1737 leide de hovedsakelig kongens jordegods, og en del av det som fortsatt var kirkas. Peder Claussøn sikret inntekter til domkirka og skolen i Stavanger. I 1576 var Peder på et møte i Skien. Der skulle det bestemmes hvordan tienden til kirka skulle fordeles. Bondeluten (bondeandelen) av tienden var fra gammelt øremerket fattighjelp, og ble disponert av bøndene. Dette var blitt opphevet ved reformasjonen, men ble på møtet gjeninnført. Dette skjedde mot at bøndene ga 1 spann korn per mannsverk til skolen ved domkirka i Stavanger. Bøndene nektet, men Peder overtalte dem til å godta dette (Gunnes 1986: 1-4, Bråstad 1986: 31-33).

Administratoren Peder Claussøn

Peder Claussøn var en dyktig administrator. Han sikret kirka store inntekter. Han fikk landskyld (leieinntekter) av prestegården Valle i Sør-Audnedal fra bøndene av prestebordsgodset, som besto av 28 gårdparter, og fra kongstiende fra to av soknene. Som medlem av domkapitlet i Stavanger fikk han enda større inntekter. Men det var også utgifter til vedlikehold og embetsreiser (Gunnes 1986: 1-4, Bråstad 1986: 31ff). Peder Claussøn Friis sørget for at kirke, konge og stormenn nøt godt av laksefisket på 1500- og 1600-tallet. Det gjaldt særlig de to store lakseelvene Mandalselva og Nidelva ved Arendal. Han sikret eiendomsrett for de tre gruppene i elvene. Bøndene hadde også eiendomsrett i de samme elvene. Dette skapte splid, men førte andre ganger til samarbeid. Resultatet var ofte at bøndene fikk inntekter i form av utleie, salg av laks og ved å ro med sine båter for de bedrestilte gruppene. Til København ble det sendt store partier med spekelaks, saltet laks lagt ned i tønner og tørket laks (Tveite 2016, manuskript til Agders historie om laksefisket).

Peder Claussøn sto i en dobbeltstilling overfor lensherren og bøndene. Han vernet bøndene når fogden og lensherren truet. I 1602 ble bøndenes avgifter og arbeidsplikter skjerpet av lensherre Peder Grubbe. Bøndene protesterte og ble støttet av Peder Claussøn. Grubbe stevnet da Claussøn og bøndene for Herredagen (omreisende øverste rettsinstans). Claussøn og fire bønder ble anklaget for opprør, men Grubbe tapte, falt i unåde og mistet sine len. Peder Claussøn måtte også kjempe mot sine egne prester. Han stevnet Lista-presten Jørgen Stork for domkapitlet (domstol) i 1594. Saken gjaldt tjenesteforsømmelse og usømmelig livsførsel. Stork ble avsatt, men siden tatt til nåde. Storks sønn overtok embetet, men han var ikke bedre enn faren. Han kranglet med kapellanen. Det endte med at begge to mistet sine embeter (Bråstad 1986:31f).

Agder og egdene

Peder Claussøn er i første rekke kjent som forfatter, oversetter av norrøne skrifter og samler av dokumenter. Det var her det nasjonale kom klarest til uttrykk. Hans oversettelse av Snorre Sturlasons kongesaga fra norrønt er den mest kjente. Historikeren Hans Try (1986) har hevdet at selv om Peder Claussøn var nasjonalt innstilt, var det i stor grad Agder og egdene han beskrev. Beskrivelsene hans kom også som et resultat av hans embetsplikter, som skriftet om *Tienden på Agder*. Han sto også for andre historisk-topografiske verker, der han beskrev landsdelen, mentaliteten, fauna og flora med dyr, fisk, fugler og trær i Norge, og om næringslivet. Det var ifølge Try tydelig at Sør-Audnedal var utsiktspunktet. Claussøn skrev om ulven, som sjelden kom fra innlandet til kysten, mens det ved kysten var rotter. Hans kontakt med Stavanger er alt nevnt, men det var også tett kontakt med Europa. Try viser til at hollandske skip la til i ei rekke havner langs agderkysten, og at kirkebygging og utsmykking vitner om impulser til Agder i denne tida. Claussøn nevnte også fangst av ville dyr, fiskefangst, forlis og uvær. Han var godt kjent med bøndene. Og han drev selv jordbruk, jakt og fiske. Det var kombinasjonen med å være delvis bonde og delvis intellektuell som ga han innsyn i samfunnet han var en del av. Det lokale preget gjorde seg også gjeldende i at han brukte dialektord (Try 1986: 127-150).

Peder Claussøn hadde nær kontakt med Agderlagmann Jon Simonssøn med sete på Holmegård i Holum i 1548. Jon hadde tidligere vært rådmann i Bergen, altså det samme miljøet som Peder Claussøn fikk impulser fra. Holum er ikke langt fra Sør-Audnedal. Det er all grunn til å tro at Peder ofte tok «manneveien» (rideveien) for å besøke Jon, hans gode venn og læremester, for far til Peder var trolig gift med søskenbarn til Jons kone. Holum lå ikke særlig sentralt plassert på Agder, men staten eide tolv huder der, og det var nok til å underholde lagmannsmbetet. Og Holum hadde vært kirkested siden kristningstida (Slettan 1986: 151-157). Naturlig nok sto Jon for juridiske og rettshistoriske studier. Men han var også opptatt av norsk historie og kildestudier av handskrifter. Disse handskriftene lå til grunn for oversettelse av kongesagatekster. Det er ikke så underlig at prestene og lagmennene studerte de gamle handskriftene, for de oppbevarte disse kildene på prestegården og i lagmannsgården, og hadde derfor lett tilgang til disse kildene. Og i tillegg samlet de også inn eldre kilder. Jon hadde fått tak i mange lov-handskrifter fra middelalderen. Han oversatte første del av Hirdskrå og to sagaskrifter, Sagaen om Olav den hellige og Odd Munks saga om Olav Trygvasson. Jon var Peders lærer i gammelnorsk, men hans betydning for Peders historiske arbeider var viktigere. Trolig overtok Peder Jons sagahandskrifter (Hamre 1986: 77-114).

Reformasjonen førte til strengere straffer fordi Bibelen, særlig Moseloven, ble rettesnor for strafferetten. Det var kongens oppgave å følge opp dette, og å straffe dem som brøt Guds ord hardt. Ettersom Kongeloven i 1665 fastslo at monarken var «Det ypperste Hoved på Jorden», var opprør mot staten det samme som et opprør mot Gud, og det skulle derfor straffes med døden. I de tre lenene på Agder var det 120 henrettelser i perioden 1604-1663, 47 i Lista, 28 i Mandal og 45 i Nedenes og Råbyggelag (Sødal 2008: 100). Både Kongeloven og Christian V's norske lov fra 1687 skjerpet tidligere bestemmelser om dette, og ble normgivende helt fram til opplysningstida i siste halvdel av 1700-tallet. Fra da av var det en klar tendens til å benåde eller å gi livstidsstraff istedenfor dødsstraff (Kongeloven og Christian V's norske lov).

DEL II. BRUDDET I 1680-ÅRENE, BISPESETET OG STIFT-AMTMANNSEMBETET BLE FLYTTET FRA STAVANGER TIL KRISTIANSAND

Det var kongen som bestemte at bispesetet og stiftamtmannsembetet i Stavanger skulle flyttes til Kristiansand i 1680-årene, men nedgangen startet allerede med reformasjonen fordi domkirka, biskopen, klosteret og kannikene hadde vært store jordegodseiere. Da det ble nedgangstider for byen, og da folketallet på landsbygda sank drastisk, falt inntektene til domkirka og biskopen også på grunn av reduserte leieinntekter. Da biskopens og klosternes gods og eiendommer i 1737 ble konfiskert av kongen, ble dette ytterligere forverret. Konsekvensen ble flytting av bispesetet og stiftamtmannsembetet.

Årsaken til at det ble flytting til Kristiansand i 1680-årene, var utvilsomt at kongen hadde store planer for utvikling av de tre nye næringene; trelasthandel, skipsbygging/skipsfart og bergverksdrift. Allerede i 1641 hadde Kristiansand fått sine kjøpstadsprivilegier og fikk i 1660 utvidet sine rettigheter. Grunnen til det var at borgerne i kjøpstedene hadde kompetanse når det gjaldt disse næringene. Dessuten førte det til økte inntekter i form av toll i kongens kasse. Eneveldet i 1660 hadde ført til at borgerskapet med sine formuer ble knyttet til kongen, mens adelen i riksrådet satt der fordi kongen hadde utpekt dem, og de måtte sverge troskap til kongen.

De nasjonale historikerne på 1800-tallet og helt fram til 1970-årene så på dansketida og unionen som en 434 års undertrykkelse. Men fra da av ble bildet mer nyansert, særlig gjaldt dette den såkalte Bergensskolen, som var opptatt av

den sterke økonomiske veksten i dansketida, en vekst som sosialt la grunnlag for bedre levekår.

Øystein Rian (2007) har på den andre sida understreket at utviklingen av næringslivet i Norge var en fordel for nordmennene rent økonomisk, men han har også framholdt at store ressurser ble trukket ut av Norge i dansketida i form av skatt og toll til sentraladministrasjon, store byggverk, flåten på Holmen i København og de mange krigene med påfølgende gjeld. Dessuten har han pekt på maktstaten og de strenge lovene og straffene, som ikke var en rettsstat verdig.

DEL III. DET LÆRDE MILJØ I KRISTIANSAND PÅ 1600- OG 1700-TALLET OG UNIVERSITETSDRØMMEN

Peder Claussøn Friis tuktet sine prester. Det gjorde også Eiler Hagerup, biskop i Kristiansand 1778-1789. Hagerup var som Peder Claussøn en lærd mann. Han fikk teologisk embetseksamen i 1738, magistergrad i 1740, teologisk dr. grad i 1760, og var professor i teologi 1774-1775 ved København universitet. Samtidig var han med i kommisjon som foreslo reformer i det lærde skolevesen, opprettet fattigvesen og tukthus i Kristiansand, og han ble talsmann for et universitet i Norge. I siste halvdel av 1700-tallet fikk embetsmennene også utgitt topografiske skrifter, slik embetsmennene hadde gjort på 1500- og 1600-tallet. Presten Hans Jacob Wille utga *Beskrivelse over Sillejords Præstegjeld* 1786, advokaten (prokuratoren) Johan Michael Lund *Forsøg til Beskrivelse over Øvre-Tellemarken* 1785.

Evje-presten Erik Anker Bruun hadde viklet bøndene inn i endeløse rettssaker med sine økonomiske krav. I 30 år hadde han holdt på, men da var det slutt. Bøndene hadde klaget til kongen for å bli kvitt Bruun, som i det ene øyeblikk framsto som en sauegjeter og i det neste som en glupende ulv. Til slutt fikk Hagerup overbevist regjeringen i København om at Bruun måtte fjernes fra sitt embete. Senere ble han forvist til Suldal, men etter en kort periode ble han oppsagt ved høyesterettsdom fordi han falt ut med sin menighet også der. Hagerup forsvarte også bøndene mot Rasmus Møglestue (1738–1808), sokneprest i Tinn 1775-1808, som sloss med bøndene med prestekjolen på, og som stilte altfor høye krav om godtgjørelse for sine embetsgjerninger. Møglestue fikk flere advarsler fra Hagerup, men presten sto på sitt.

Klage fra bøndene i Tinn:

Vi, Aller Underdanigst baade Fattig og Rige af Tinds Præstegield i Øvre Tellemarken og Bratsberg Amt i dit Rige Norge. Det er den høyeste Gud og Kongen ganske imod at vi skulle være usamdragtig imod vores Siælesørger og SognePræst, Herr Rasmus Møglestue, men herre Gud hvor skal vi hen, vor Ringe Formue naar icke til at opfylde Præstens Begiæring... .. naar Ringe og Fattige Folk for Armod og Fattigdom icke er i stand til at opfylde Præstens begieringer i denne Tid, saa haver det undertiden hendet sig at han har OverFaldet dem, stødt dem til Jorden, og een deel Overfaldet med Hug og Slag... Denne Enfoldige skrivelse er af en AlmuesMand skrevet og af Bønderne selv forfattet da ingen anden var at formaa dertil. (Riksarkivet, Oslo.)

Klagene mot Møglestue var bare en av mangfoldige som ble overlevert i København av bondeutsendingene under Lofthusreisinga 1786-1787. Dette bondeopprøret ledet fram til ei rekke reformer både når det gjaldt sportelreglement (lønnsregulativ) for embetsmennenes godtgjørelser, erstatning til bøndene for trelasthandlernes høye priser på kjøpmannsvarer og klager på for høye skatter til staten. Det viktigste for bondeskipperne som Kristian Lofthus var nok at det danske kornmonopolet ble opphevd i 1788, for da kunne de ta returlaster med korn hjem. Bondeføreren slapp likevel ikke straff. Han ble sittende lenket til ei blokk med livstidsdom på Akershus, der han døde i 1797. Riktig nok fikk han ikke dødsstraff, men reelt sett døde han nok av behandlingen han fikk i fengslet. Som biskop måtte Hagerup ta avstand fra Lofthus fra prekestolen. Han advarte menigheten mot å slutte seg til Lofthus, for de som gjorde det, ville bli straffet.

Hagerup var ikke den eneste embetsmannen som måtte innberette forhold som kunne føre til livstidsdom eller dødsstraff. I 1737 skrev stiftamtmann With i Kristiansand til kongen at Knut Knutsen Mjåvasstøl og hans svigerinne Inger hadde hatt samleie seks år etter at Knuts kone og Ingers søster døde. Etter loven ble dette regnet som blodskam, selv om det ikke var noen biologisk grunn til det. Det endte med at de begge fikk dødsdom, men dro til fjells og ble der i 30 år. Så en dag oppsøkte de kappelan Kristen Huus på kirkevei og ba om å få snakke med han alene. De spurte om hvilken måte de kunne få nåde hos Gud og mennesker for sin forseelse. Huus ba dem møte ved Askeland kirke fjorten dager etter. De møtte fram ved kirka som avtalt. Der sto presten og fogden, de ble avhørt og vedgikk alt. Deretter ble de satt i arresten. Der døde Knut etter noen dager av sjokk. Inger ble til tross for nye og strengere dommer i høyere rettsinstanser hjulpet av stiftamtmannen og lagmannen, som sørget for en forsvarer og ba om nåde for Inger. De avsa dom om at Knut kunne begraves i kristen jord innenfor kirkemurene. Til sist ble Inger frikjent av kongen på grunn av alle lidelsene hun hadde vært igjennom. En slik

gest fra kongen skulle bidra til bildet av kongen som den milde far i København, som viste at han sto over loven og på allmuens side (Sætra 1997:128-146). Saken om Inger og Knut hadde jo vist at bønn til kongen nyttet. Både bønnen og klager fra kongens undersåtter var en demokratisk rett, som var nedfelt i det som er blitt kalt supplikkordningen (Supphellen 1978).

Det gikk helt annerledes for Anne og Alet fra Helle i Øyestad. Dikteren Gabriel Scott har beskrevet deres skjebne i boka *Jernbyrden*, i 7. kapittel: Bedrøvelsens dag i Øyestad sogn den 24. mai 1771. Dommen lød på at Anne og Alet skulle, som velfortjent straff og andre til skrekk og avsky, av skarpretteren (bøddelen) knipes med glødende ildtenger flere ganger mellom gjerningsstedet (der de hadde forgiftet folk de hadde tjent hos) i en stor båt i elva til retterstedet like ved deres hjem. Deretter skulle høyre hand hugges av med øks mens de ennå var i live, og siden hodet med øks. Deretter skulle nattmannen (han som tømte doene) bringe kroppsdelene til retterstedet og de skulle settes på et hjul og en stake, der de skulle henge til skrekk og advarsel. Gabriel Scott har hentet historien fra ei bok av prest Hirschholm Bentzen i Øyestad. Boka ble utgitt i 1874. Det er underlig at en så streng dom ble avsagt så sent som 1771. Rettspraksis hadde da blitt betydelig liberalisert under Christian VII's livleges kabinettstyre, og det var Struensee selv som undertegnet dommen. (Bentzen: 1874, Scott 1961: 130-151, Hansen 1993.)

Hagerup sto trolig i nær kontakt med Johan Ernst Gunnerus. Han var biskop i Trondheim, og var den fremste talsmannen for et universitet i Norge. Og han var drivkraften bak Norges første vitenskapelige Akademi, Det Trondhjemske Selskab, fra 1767 Det Kongelige Norske Videnskabers Selskab. Gunnerus ble leder for en komite som skulle komme med en innstilling om et eget norsk universitet, deriblant hvor det skulle plasseres. Gunnerus foreslo at universitetet ble plassert i Kristiansand. Hva var årsaken til dette? Det er nærliggende å peke på at det lærde miljøet under Peder Claussøn Friis hadde lagt et grunnlag for det miljøet som nå var i Kristiansand. Og Gunnerus pekte på et annet moment som talte for Kristiansand, og det var nærheten til Jylland. Med Napoleonskrigen, blokaden, hungersnøden, utskipingen av korn fra Jylland til Norge, en provideringskomisjon lagt til Aalborg og ei kort seilingstid mellom Jylland og Kristiansand var det ikke så underlig at han foreslo dette. Problemet var bare at det var så mange andre kandidater som ikke vant fram, deriblant Kristiania – som ble den endelige løsningen. Brukte han Kristiansand for å ta fokus bort fra Kristiania? Det er ikke usannsynlig hvis en ser på kandidatene hans. Kristiania, Kristiansand, Trondheim med Vitenskapsselskapet, Fredrikstad med soldater og grensefestningen mot Sverige, Kongsberg med Bergverksseminaret og Sølvverket. Først i 1811 ble

det avgjort at Norge skulle få sitt universitet, etter at Fredrik den 6. gikk inn for et universitet i Norge. I 1813 åpnet universitet i Kristiania. Året etter var Norge selvstendig og fikk sin egen grunnlov.

KONKLUSJON

Som konklusjon vil jeg svare på mine tre spørsmål i problemstillingen.

1. Peder Claussøn Friis greide å skape et lærd miljø på Agder fordi han var sønn til en prest, og av den grunn greide å bygge opp et nettverk på Agder med forgreininger både til norske biskoper og lensherrer. Dessuten var han en dyktig administrator som kom i rett tid, like etter at reformasjonen var blitt innført. Menighetene var skeptisk til den nye lutherske læren, og det var Peder Claussøn også, fordi hans nettverk hadde vært knyttet til erkebiskopen i Trondheim, som hadde vært leder for det norske riksrådet før han måtte rømme landet. Dette innebar at adelen i det danske riksrådet styrte sammen med kongen, og at kongemakten fikk en langt sterkere posisjon fordi kongen ble overhode for kirka og fikk overført store deler av dens jordegods. Peder Claussøn var dessuten en tro tilhenger av Luthers lære og kongen. Samtidig var han nær knyttet til bøndene og greide å overtale dem til å betale det som ble krevd av kongen og kirka. Riktignok kunne han sloss med bøndene og bruke kniven i festlig lag, men det viser kanskje mest at han var inkludert i bondesamfunnet.
2. Kongen bestemte at bispesetet og stiftamtmannsembetet skulle flyttes fra Stavanger til Kristiansand i 1680-årene. Årsaken til at det ble flytting til Kristiansand var utvilsomt kongens planer for utvikling av næringene trelasthandel, skipsbygging/skipsfart og bergverksdrift.
3. Det lærde miljøet i Kristiansand fikk på mange måter inspirasjon fra Peder Claussøns lærde miljø på Agder. I første rekke skyldtes det at biskopene og stiftamtmennene i Kristiansand hadde en bakgrunn fra akademier og universitetet i København, at de ga ut topografiske skrifter, og som embetsmenn engasjerte de seg når det gjaldt skole-, fattig- og kirkevesen. Dessuten møtte biskopen og stiftamtmannen til jevnlige møter for å fatte felles avgjørelser i stiftsadministrasjonen. Det var altså ikke så stor forskjell på hvordan embetsmennene utførte sine plikter i Peder Claussøns tid og i Kristiansand fra 1680-årene. Det er også et

spørsmål om reformasjonen var et viktigere skille enn flyttingen av bispesete og stiftamtman i 1680-årene.

TRYKTE KILDER OG LITTERATUR

- Bråstad, Kjell J. 1986: «Verdslig administrasjon på Agdesiden omkring år 1600», i: Hans Try (red.): *Peder Claussøn Friis. Samtid og miljø på Agder*, Kristiansand: Agder Distriktshøgskole.
- Elias, Norbert 1969: *The civilizing process I: The history of manners*. Oxford: Blackwell. (Først på tysk 1939.)
- Elias, Norbert 1982: *The civilizing process II: State formation and civilization*. Oxford: Blackwell. (Først på tysk 1939.)
- Gunnes, Eirik 1986: «Peder Claussøn Friis og hans samtid. Samtid og miljø på Agder», i: Hans Try (red.): *Peder Claussøn Friis. Samtid og miljø på Agder*, Kristiansand: Agder Distriktshøgskole.
- Hamre, Lars 1986: «Jon Simonsson, jurist og humanist, tradisjonsformidler og sambandsledd mellom gamal og ny tid», i: Hans Try (red.): *Peder Claussøn Friis. Samtid og miljø på Agder*, Kristiansand: Agder Distriktshøgskole.
- Hansen, Torleif 1993: *Bergen lagting som straffedomstol i appellsaker 1702-1737. En undersøkelse av appellordningen og domspraksis*. Bergen.
- Bentzen, J. H. 1874: *Anne og Alet. En Kriminalhistorie fra Øiestad*. Arendal: B. O. Sørensens Forlag
- Lund, J. M. 1785: *Forsøg til Beskrivelse over Øvre-Tellemarken*. København.
- Løyland, Margit 1992: *Slagsmål, leiermål og bøtlagte egder 1600-1700*. Tingbokprosjektet, Oslo.
- Rian Øystein 2007: *For Norge, Kjempers fødeland. 12 portrett frå dansketida*. Oslo: Det Norske Samlaget.
- Scott, Gabriel 1961: *Jernbyrden I: Historien om Jan Vibe*. Oslo: Aschehoug/Gyldendal.
- Slettan, Bjørn 1986: «Lagmannssetet på Holmegård I Holum, Peder Claussøn Friis», i: Hans Try (red.): *Peder Claussøn Friis. Samtid og miljø på Agder*, Kristiansand: Agder Distriktshøgskole.
- Supphellen, Steinar 1978: «Supplikken som institusjon i norsk historie. Framvokster og bruk særleg først på 1700-tallet», *Norsk Historisk Tidsskrift* 57.
- Sødal, Terje 2008: *Til Skræk og Exempel. Trolldom, dødsstraff og kriminalitet på Agder ca 1550-1700*. Kristiansand: Portal.

GUSTAV SÆTRA

Try, Hans 1986: «Agder slik Peder Claussøn så det», i: Hans Try (red.):
Peder Claussøn Friis. Samtid og miljø på Agder, Kristiansand: Agder
Distrikthøgskole.

Wille, Hans Jacob (1786) *Beskrivelse over Sillejords Præstegjeld*. København.

Førsteamanuensis Gustav Sætra.

Timothy C. Lommasson

SOLENERGIKLYNGEN AND SMARTGRID PLUS THE SKARPNES PROJECT

Dr. Timothy C. Lommasson.

INTRODUCTION

A consortium of companies and institutions now known as the Norsk Solenergiklyngen received recognition as a klynge, with funding from the Norwegian

State in 2016. The new Norsk Solenergiklyngen has a vital role to play in order to make the electrical grid smarter, or should we say more efficient and economical. This issue is not only technically interesting, it will also affect your electricity bill.

Because of increasing demand for electrical power in households, the operators of local distribution grids need to make substantial increases in the power capacity of the local grid. If this is done in the traditional manner, by installing more cables, the cost will be very large. For example, here in Agder, Agder Energi Nett, our local grid operator, would need to spend about 8 billion NOK to upgrade the distribution grid. We will all have to pay this cost through line charges («nettleie»), unless better solutions are used to maintain quality of service, that is maintain high power quality. 8 billion NOK means about 40,000.00 NOK increase in line charges for each customer over the next few years.

As is well known, the global solar industry is growing rapidly. The local solar industry is growing. However, there are some who do not see the value of solar energy in Norway because hydroelectric energy has a very low “Levelized Cost of Energy”, LCOE. There are a number of value components for solar energy coming from of the value of power quality control, the advantages of distributed resources, and the value of synergies with other distributed resources.

Electricity Usage in Smart Village Skarpnes is a project studying both the electrical energy demand and electrical power demand of Plus Houses, which have solar system and a storage system. During the first two years of the project the Plus houses have demonstrated a near zero annual energy consumption from the grid, however, they have maximum power demand from the grid which is similar to standard, Tech 10, houses. The energy efficient house design and the solar energy system are responsible for the very low net annual energy demand [kWh] from the grid. The storage system has demonstrated that it is possible to mitigate the high maximum power demand [k] as well as improve the power quality.

These technologies constitute a smart grid operating at Skarpnes. They are distributed resources that can easily be added to houses anywhere in Agder. This approach to a SmartGrid does not require any massive data collection and control system, which would be expensive and complicated. These distributed systems operate in the local environment, based on local data, to provide better electrical service to local customers.

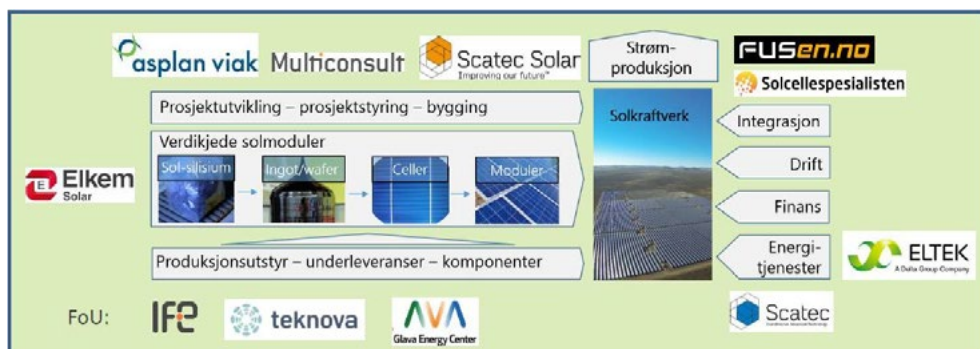

Figure 1. Core members of the Norwegian Solar Energy Cluster

SOLENERGIKLYNGEN

The Norwegian Solenergiiklyngen is a new cluster, part of the Norwegian cluster initiative, which is owned by Innovation Norway, NFR and SIVA. Trine Kopstad Berentsen is the Solenergiiklyngen manager. The solar cluster has been building a network since 2013. The solar cluster is national/international and is centered in the Oslo region. The Agder region is an important part of the cluster with strong technical competence and industrial activity in the solar industry.

<http://solenergiiklyngen.no/>

Solenergiiklyngen members in Agder are working with local government and interest groups to form a coalition to support local strategy and goals including the objectives of the strategy document approved by Vest-Agder Fylkeskommune in 2016 “Vinn Agder 2015-2030”. The solar business in Agder is growing and the solar cluster members are working together to identify opportunities for collaboration and synergy. The main goal is to develop the solar value chain into a thriving business in Agder.

As of December 2016, the Solenergiiklyngen partners included 49 companies, 9 R&D institutes and universities, 12 development organizations plus Innovation Norge, NFR and SIVA. The partners in Agder are Teknova, Elkem Solar, Eltek, UiA, NCE EYDE and GCE NODE.

SOLAR INDUSTRY

Globally, solar energy is growing rapidly. In 2016 the worldwide installed capacity passed 230 GW. Solar energy is the fastest growing energy sector because it

is competitive in many energy markets. It is estimated that 50% of global energy investment from now to 2025 will be for solar energy.

There is an increasing understanding that the solar energy has many advantages and many value components. The “Levelized Cost of Energy” LCOE for solar energy is now competitive with traditional energy sources in many parts of the world. In addition, other value components are now recognized.

Distributed Resources reduce power transmission costs. They also contribute to reliability, resilience and Power Quality. Power Quality is a complex issue that includes phase balance, harmonic current, phase angle and power compensation. Grid operators spend significant resources on power compensation in order to maintain power quality. At the local level the critical parameter is voltage stability. New European building standards require more energy efficient houses. The EU Building Directive requires that from 2020, new building to be near-zero-energy buildings. Solar energy is a key component and in fact necessary to meet the new standards.

In this discussion it is important to make a technical comment so that we all remember the difference between “power” and “energy”. In common vernacular, the words “energy” and “power” are used interchangeably. However, in technical discussions of electrical supply the difference is important. As a reminder, power, measured in kilowatts [kW], is an instantaneous value, while energy, measured in kilowatt-hours [kWh], is power multiplied by time. (Or more precisely: energy measured in kilowatt-hours is the time integral of power measured in kilowatts.) This discussion requires a distinction between kilowatts [kW] and kilowatt-hours [kWh].

Another issue with common vernacular is that the term “solar cell” is often used for any and every component in a solar energy system. For example: it is often said, but incorrect to state, that Elkem Solar in Kristiansand makes solar cells. To clarify what is what, the following is a list of terms for what is made along with where it is made in Norway.

Products from each step in the silicon-based solar-panel-production process:

Metallurgical Grade Silicon	produced by Elkem in Kristiansand
High Purity Silicon, Elkem Solar Silicon	produced by Elkem Solar in Kristiansand
Silicon Ingots	produced by Elkem Solar in Herøya
Silicon Blocks, sawn from ingots	produced by Elkem Solar in Herøya
Silicon Wafers, sawn from blocks	<i>previously produced by REC in Herøya *</i>

Solar Cells, based on silicon wafers	<i>previously produced by REC in Narvik *</i>
Solar Modules, made from 60 solar cells	<i>previously produced by REC in Glava, Sweden *</i>
Solar Systems made from solar modules	built all over the world by many companies

** Currently not produced in Norway*

Even though the entire value chain for silicon-wafer-based photovoltaic-solar-energy systems is not produced in Norway there are a large number of Norwegian companies working in the industry as discussed above.

SKARPNES PROJECT

The purpose of the project “Electricity Usage in Smart Village Skarpnes” is to examine and understand how the electrical distribution network can be designed and managed in an optimal way in the future, considering that new requirements in the building sector imply an increasing proportion of new “near-zero energy” houses. The partners in the project are Agder Energi Nett, Teknova AS, Eltek AS and University of Agder. NFR supports 43.8% of the project.

Based on concern for the environment, there is a focus in the political arena and mass media on minimizing use of energy. This has led to the development of, among other things, new building standards. As stated previously, the definition of “energy” is important because technically “energy” and “power” are distinct. The critical parameter for local electric grid operators is the maximum power demand and how the power demand affects voltage stability. Here “power” is used as a technical term.

The reason maximum power demand is so important is that the grid must be designed and built to deliver the maximum power that is required by all the customers at any moment in time. On the local level transformers and cables in a neighborhood must be dimensioned so that they can deliver the maximum power that is ever required, without failure. The fundamental issue is that the average power delivered to a single family house is typically about of 2.5 to 3 kW. On an annual basis, this corresponds to 22 000 to 30 000 kWh. However, the maximum power can be more than an order of magnitude higher, over 30 kW. The result is that most of the time your local grid is using less than 10% of its capacity. Yet, when the demand from customers is very high, the capacity can be severely stressed.

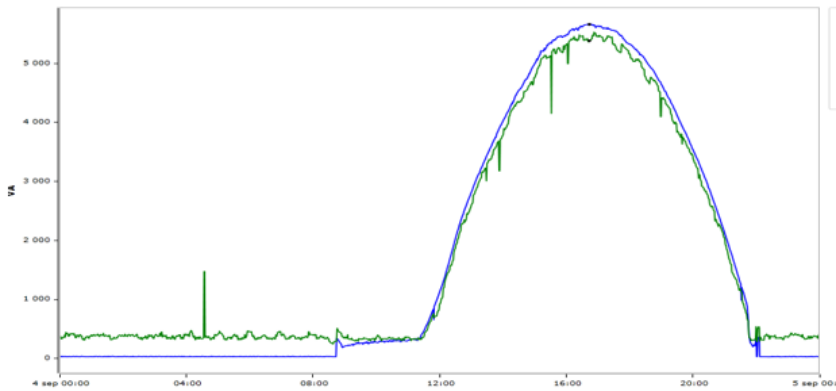

Figure 2. Electrical production from south west oriented solar system at Skarpnes.

This situation is becoming more extreme. Modern appliances and other new products can have high power requirements. On-demand water heaters are more energy efficient, but they have a very high power requirement. Charging electric-car batteries at home also has a relatively high power demand. As customer's requirement for more and more power capacity continues to increase, local grid operators are required to build more and more power capacity. It is expensive to replace existing cables with bigger cables. This expense is added to our line charges (nettleie).

New building standards and distributed electrical resources can affect both energy consumption and power demand. The Skarpnes project is demonstrating how this works in real houses. The Plus House standard was used in building houses at Skarpnes. The houses have solar system on the roof and a storage system has been installed. Data for many parameters are collected from these houses. In particular, high resolution electrical data is collected. From this data both energy and power are analyzed.

The solar systems on the houses have a power rating of 7.36 kW. This is what they will produce under standard full sun irradiation of 1 kW/m^2 . The system consists of 32 photovoltaic solar modules. The total active area is 39.81 m^2 . The solar modules are electrically connected in two strings of 16 modules, which are series connected. The panels are produced by Sunpower and are rated at 230 W (SPR 230 NE-BLK-1). The efficiency is 18.5%, which is 185 W/m^2 at standard conditions. The temperature coefficient is -0.38% per degree. The Inverters

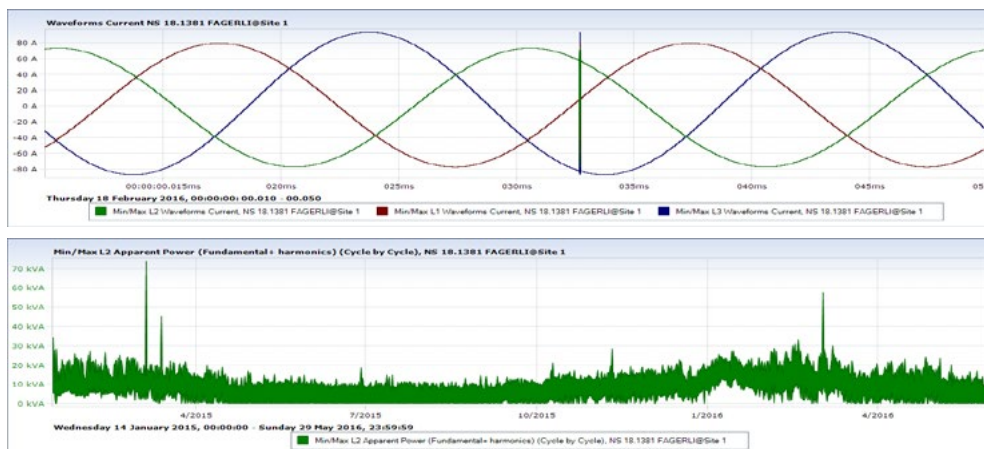

Figure 3. High resolution data for current and apparent power at the transformer at Skarpnes.

are SMA Tripower 7 kW, which are three phase inverters. The electrical power generated by the solar system is equally distributed into the three phases of the house electrical system. The supplier of the solar systems is Solcellespecialisten A/S Danmark, <http://www.solcellespecialisten.dk/>. The installation was done by a combination of Skanska for mechanical installation and Nedig for electric installation.

The solar panels are building integrated. This means that the solar panels are part of the roof. They are the external layer of the roof. Because they are part of the roof the combine cost of roof and solar system is more economical than the total cost of installing a roof and then adding a solar system. The roof angle is 32 degrees. On two of the houses the solar system is orientated towards the south east (-51 degrees) and on three of the houses towards the south west (+48 degrees).

In Figure 2. The most notable feature is that the maximum in electrical production is significantly later than the middle of the day. The advantage of this arrangement is that the generation more closely matches the afternoon/evening peak in household demand. The blue line in the figure is the solar system electrical generation. The green line is the solar electrical generation minus a portion of the electrical consumption in the house.

For the day in September when this data was recorded, the energy consumed by the house was about 10 kWh. The solar electrical energy generation is about 20 kWh. So, for this day the solar electrical energy generation is about twice the

electrical energy consumption. On an annual basis the balance is near zero net energy consumption from the grid.

The high resolution data from each of the plus houses and the transformer make it possible to analyze the data on time scales from milliseconds to years.

The long time scale plots are used to identify both long term trends and exceptionally high power demand. In the example above the apparent power is rarely over 25 kVA, but does go up to over 70 kVA. (Note that the power with units [kW] discussed above is active power. Apparent power has units of [kVA] because it is voltage multiplied by current and does not take the phase difference into consideration as does the active power calculation.) The short time scale plots show many details related to power quality. In the example above, the current wave form appears close to ideal and does not show any significant distortion from non-linear electronic loads or from harmonic currents. However, there are significantly different currents in the phases.

The Energy Storage System, ESS, is supplied by Eltek. The usable energy storage capacity is 10 kWh. The power capacity is 12 kVA. The ESS is also a 3 phase system. The Eltek Energy Storage System, ESS, has demonstrated two important objectives. First it has minimized power demand from the grid and second it has maximized self-consumption electrical energy generated by the solar system. These are two key functions for a smarter grid.

Minimizing the power demand from the grid is a type of demand management and load shifting. When there is power demand over a set threshold, the additional power is supplied by the storage system. Hence the maximum power demand from the grid is never higher than the threshold. The storage system is charged when the demand is below the power threshold. The charging can be either from the solar generation or from the grid. Depending on the average power demand, the threshold is adjusted so that the storage system always has sufficient stored energy to meet all of the power demand peaks, which are over the threshold. The ESS demonstration showed that with a plus house and just 10 kWh of energy storage capacity and 12 kW power capacity, the system functioned as desired with the threshold set to less than 0.5 kW. During winter, when the average power consumption is higher, the threshold needs to be higher, 2 or 3 kW.

During the hours that there is the electrical energy generation from solar system nearly all of both the power demand and energy demand are met by the solar system. This statement disregards very short transients which can have very high power levels but also have such a short duration that they are not measured by standard meters.

Maximizing self-consumption of the solar system generated electrical energy is an economic benefit to the system owner. In addition, self-consumption reduces the power and energy in the grid. However, the reduction is not continuous. The capacity of the storage system for both energy and power determines how much of the excess energy from the solar system can be retained instead of sold to the grid.

These two functions have important economic consequences. By limiting the maximum power demand for the grid the requirements for increasing the local distribution grid power capacity can be significantly reduced by a large fraction of 8 billion NOK. Maximizing self-consumption is an economic benefit to the house owner because the price at which excess solar electrical energy is sold to the utility company is much less than the price at which electrical energy is purchased from the utility company. Maximizing the self-consumption has a synergetic effect of increasing the value of both the solar system and the storage system.

In addition to the two objectives just discussed the ESS has additional capabilities. The system can measure any in-balance between the phase and adjust the power distribution between the phases so as to balance the phases. The system can also monitor the reactive power and adjust the phase angle to improve the power quality.

The objectives discussed above were demonstrated independently. Current research and development is focused on optimizing the control algorithms. In the future both objective will be pursued simultaneously with the optimization between the two dependent on the relative benefits of each.

SMARTGRID

What is SmartGrid? One widely distributed definition is as follows:

“A smart grid is an electrical grid which includes a variety of operational and energy measures including smart meters, smart appliances, renewable energy resources, and energy efficiency resources. Electronic power conditioning and control of the production and distribution of electricity are important aspects of the smart grid.”

https://en.wikipedia.org/wiki/Smart_grid

The key point is that there are a number of technologies that can be used to make the electrical grid operate more efficiently and in an environmentally responsible

manner. The Skarpnes project demonstrates that with existing technology for solar systems and storage, the local distribution grid does operate more efficiently.

There are many opportunities to implement these and other technologies over the entire region. Our task should be to continually make the grid operate in a smarter manner with the goal of the most efficient grid possible. Grid efficiency must include consideration of both technical and commercial aspects. There are many challenges in determining how investments should be made.

Agder Energi Nett is our local distribution grid operator in Agder. Their responsibility is voltage stability. There are many components that are necessary and must be maintained to provide voltage stability, but voltage must always be available and must always be at the correct level. Management of power supply and demand is critical for maintaining voltage stability.

Control of the production and distribution of electricity are important aspects of the SmartGrid. Some people advocate building a large information system parallel to the grid, so that a central system can control the grid to make the operation as efficient as possible. However, those that advocate such a system, typically do not say anything about who will pay for a massive data system. Also, adding another large system increases all the risks for reliable operation. Remember that it is the voltage delivered to the customer that is the key parameter. Therefore, local decisions and controls are the most appropriate for maintaining the efficient grid operation.

The common approach to reliability is the so-called N-1 approach. If the number component operating in a section of the grid is N, then that section is designed to continuing operating with N-1 components. With this approach, if a component fails, the grid will automatically recover and continue to operate. This approach is used because it has been successful in keeping the grid operating nearly all the time even with component failures and weather damage. However, there are times when the amount of damage from a storm or other causes is so large that the grid stops operating and the recovery time can be very long.

Resilience is the term used to describe the ability to recover from massive disruptions. Massive disruptions can be caused by natural disasters or sabotage. Autonomous local systems (micro-grids) based on distributed resources, can recover faster than large grids and they can help a large grid recover faster in a stepwise manner. In addition, autonomous local systems can independently maintain emergency service. So it makes sense to build the SmartGrid of the future starting at the local level with technology and components that exist today.

Grid security has many aspects related to technical operation, financial operation as well as personal security related to data collection, which will increase in importance as some customers become both producer and consumer, a “prosumer”. Controlling the cost of electrical energy delivery is in the interest of all of us. As the power demand increases, we need to use efficient means to meet the new demand. This includes avoiding the risks associated with large scale communication systems. SmartGrid systems which are dependent on large scale communication systems have twice the risk associated with resilience, because there are two systems that must function continuously. Recent news of state sponsored hacking to subvert national and international politics and the hacking of the Ukrainian grid emphasizes the difficulty in operating a secure data system. On an individual level, at some point in the future prosumers will participate in the energy market. Then, information about consumption, production and storage capacity will be of commercial value. Prosumers will then decline to allow collection of more information than necessary.

CONCLUSION

The use of solar energy is growing rapidly globally and in Norway. The fraction of total electrical energy supplied by photovoltaic solar systems is small. However, solar energy has by far the largest capacity and is the long term best choice for a source of energy. Southern Norway has a large hydroelectric capacity. It is interesting to note that the solar energy available in Agder is more than the available hydroelectric energy.

The Norsk Solenergiiklyngen, established in 2016 with over 50 member companies and organization, is working to promote the solar energy industry in Norway for both domestic and international business.

The Skarpnes project supported by NFR and Agder Energi Nett is demonstrating how new building standards and distributed renewable energy resources and smart technology can improve the way we use and manage energy to our mutual benefit.

SmartGrid concepts offer a wide variety of possibilities for the future. Smart solutions are available today and the grid can be more efficient by investing in these technologies on a local level. Local investment in higher standards for house, solar systems and storage systems will improve the grid in several ways. These distributed resources will make the grid more reliable, more resilient and more secure, as well as more efficient technically and commercially.

HØYTIDSMØTE OG ÅRSFEST

28. oktober 2016

Fra festmiddagen i Klubben Selskapslokaler i Kristiansand.

REFERAT FRA HØYTIDSMØTE OG ÅRSFEST

28. oktober 2016 i Klubben Selskapslokaler, Kristiansand

Preses åpnet høytidsmøtet kl 17:00. Protokollen ble signert av 48 medlemmer og gjester. De 11 nyvalgte medlemmene ble hilst velkommen til akademiet, og mottok sine diplomer. Professor Christa Dürscheid takket på vegne av de nye medlemmene. Styreleder i Poznan Chapter, professor Jacek Fisiak, avla rapport om aktivitetene i Poznan i 2016. Professor Michael Schulte holdt så foredrag om brettspill i Norden i middelalderen, under tittelen «Tefldo i túni». Under festmiddagen etter høytidsmøtet ble følgende priser delt ut: Sørlandets kompetansefonds populærvitenskapelige pris til overlege Jarle Jortveit, Sørlandets Kompetansefonds forskningspris til professor Yuriy Rogovchenko, og Agder Vitenskapsakademis forskningspris til yngre forskere til førsteamanuensis Robin Rolfhamre.

Nyinnvalgte medlemmer, fra venstre: Margrethe Wold, Hans Sauer, Gro Renée Rambø, Michael Custodis, Steinar Kjosavik, Øivind Andersen, Christa Dürscheid, Oddgeir Tveiten, Øyvind Foss, Trygve Sveen Aamlid. Ikke tilstede da bildet ble tatt: Stephen Dougherty, Bartel Van de Walle og Markus Zehnder.

Prisvinneren overlege Jarle Jortveit i samtale med matematikeren akademimedlem Rannfrid Rasmussen.

Storingsrepresentant Norunn Tveiten Benestad til venstre, Preses Ernst Håkon Jahr, professor Jacek Fisiak, professor Michael Schulte og professor Ole M. Sejersted i samtale.

Storingsrepresentant Norunn Tveiten Benestad hilser fra Stortinget.

Christa Dürscheid

HILSNINGSTALE FRA DE NYE MEDLEMMENE

Professor Christa Dürscheid hilser akademiet på vegne av de nye medlemmene.

Distinguished president, dear fellow members of the Academy, ladies and gentlemen!

I am delighted to speak to you today in the name of all newly elected members of Agder Academy of Sciences and Letters. All of us would like to say thank you – thank you for nominating us and including us into this honorable circle of the Academy on the occasion of its anniversary celebration.

Scientific institutions which are independent and enable interdisciplinary scholarly exchange and dialogue are of tremendous value – since most of the time, most of us move within our own professional environment: At our universities, at our departments, in our work environment we encounter colleagues who, generally speaking, work in the same field as we do. Here, however, it is different. As a look at the list of members in the yearbook 2015 has shown me, a wide range of disciplines are represented at our academy, from didactics of mathematics through information technology, from music science through theology, from journalism to surgery and English literature. The same is true for those who have the honor of being inducted into the academy at this celebration, we, too, represent different subjects. I am sure that there will be plenty of opportunities to learn more about each other at the subsequent dinner.

But why have I been singled out for the honor of addressing you today, and where am I from? And which discipline do I represent in the Academy? The first two questions can be quickly answered by referring to an email which I received about two weeks ago. In his mail, the secretary of the academy, Rolf Nossum, wrote to me: “You are, I believe, our first Swiss member, so your induction is indeed a special occasion for the Academy.” I decided to get to the bottom of this claim. I am a professor at the University of Zurich, so I work in Switzerland. However, am I truly the first Swiss member of Agder Academy of Sciences and Letters? Again, I turned to the pages of the yearbook and found a clue in the list of members, which at first glance seems to speak against it. There is, as you probably all know, a highly esteemed colleague who worked in Switzerland for a long time; first, at the University of Lausanne, then at the University of Fribourg. He has been a member of the academy since 2003, his name is Peter Trudgill. But, as you also know, Peter Trudgill never applied for Swiss nationality. Am I really Swiss, though?

Rolf Nossum seemed to be well informed: His email dates from October 14th, a few days prior to that I received a letter from the migration office of the city of Zurich in which I was informed that as of October 7th, I had been granted Swiss citizenship. The hard and complicated procedure I had undergone in order to become a Swiss citizen (as had my husband Karl-Heinz Dürscheid, who is accompanying me today), had thus come to a positive conclusion, we are now citizens of both Germany and Switzerland.

Therefore, I am speaking to you today not only as a German, but also as a Swiss citizen; so I am your first Swiss member; in both senses of the word. And with your decision to admit me as a member of the academy, another bond between Norway and Switzerland has been formed. As we all know, both countries have a lot

in common, in fact it is only the Atlantic coast which Switzerland lacks compared to Norway. Both countries are small (as far as their populations are concerned), both have a high standard of living, neither of them is part of the EU and neither has the euro, both countries are blessed with spectacular and beautiful landscapes, with magnificent mountains and long road tunnels.

I was able to experience the beauty of this country firsthand last year, when I was in Søgne Prestegård, in the very South of Norway, where I participated in a small symposium to which I had been invited by our esteemed academy colleagues Michael Schulte and Martin Engebretsen. This symposium was entitled “SoundScriptLanguage”, its subtitle was “Recent trends in the research of written languages and media from the runes to cyberspace.” As for me, I do not conduct research into runic inscriptions, such research is pursued by Michael Schulte, who spoke on this topic on the occasion of the aforementioned workshop, and by my colleague Gaby Waxenberger, who also participated in the symposium. She is another esteemed member of the academy and is among us today as well. Michael Schulte, by the way, came to the University of Zurich about three weeks ago and gave an interesting talk on Early Nordic language history. But this topic is not one of my research focuses either.

Therefore I still owe you an answer to the second question: What is my professional background? I hold a professorship in German linguistics, my main research topic is the present-day German language. My research interests range from core subjects in linguistics (particularly, syntax and morphology) to more interdisciplinary topics. Thus, for instance, my publications also discuss the relations between written and spoken language, typical features of writing systems and graphic variation. And that is also the reason why I participated in the symposium in Søgne Prestegård. I was invited to address “cyberspace” in the broad spectrum of topics “from runes to cyberspace”. To be more precise: I gave a presentation on the new communication practices brought about by the everyday use of smart phones; and I pointed out how text messaging can be described from a linguistic point of view.

This brings me to the end of my short speech. However, please allow me to convey some regards from the University of Zurich. When I informed the dean of our faculty, Andreas H. Jucker, that I had been elected member of the academy, he expressed his most heartfelt congratulations and sent a written notice to all faculty members to inform them about this honorable election. Furthermore, he wrote me a personal email detailing how he met the president of our academy Ernst Håkon Jahr in the course of a summer school on Lesbos last year. He sends

him his best regards and he is looking forward to meeting him once again. So, as you can see, there are already some ties with Switzerland, and our joint activities will certainly bring about more of them.

I am now at the end of my speech. The famous writer Kurt Tucholsky once gave the following “advice for a bad speaker”: “Do not ever speak for less than ninety minutes, otherwise it is not even worth beginning.” Or: “If you tell a joke, laugh beforehand so the audience recognizes the punch line.” And another one of his treasured pieces of advice is: “Announce the end of your speech, then start your speech over again and talk for another half hour. This may be repeated multiple times.” Of course I do not want to act on this advice, so this is really the end of my speech.

However, please allow me to say one last thing which is of great importance to me. I am convinced that I can speak for all the newly elected members in this respect, also for those who are not able to be part of this important event today: We are proud of being members of Agder Academy of Sciences and Letters. We are looking forward to the togetherness within the Academy, which begins with today’s annual celebration, and to a fruitful exchange tonight and at all future events.

Distinguished president, dear members of the Academy, dear guests. This is – once and for all – the end of my speech. Let me conclude as well as I can in Norwegian: En stor takk fra oss nye medlemmer!

ÁRSFESTFÖREDRAG

Michael Schulte

TEFLDO I TÚNI CHESS AND HNEFATAFL IN THE NORTH

Professor Michael Schulte.

1. PROSPECTUS

The Norwegian chess champion Magnus Carlsen has reinforced our interest in chess. It is therefore legitimate to draw our attention to the history of chess and other board games. The relationship between the Viking game *hnefatafl* and the new board game of chess is an intricate one, made all the more so by the fact

that both are described by the same term: *tafl*. In this paper, I focus both on the archaeological and the literary evidence for the two board games and the diagnostic features that set them apart. At the outset, the famous reference to *tafl* by Kali Kolsson, the future Earl Rognvaldr of Orkney, is highlighted, and it is argued that Kali actually meant *skáktafl*, i.e. chess, when he used this term. The Ballinderry board from Ireland and the Ockelbo rune-stone from Sweden are subsequently presented as typical examples of the Viking game *hnefatafl*. Part of the discussion dwells on the eddic poem *Völuspá* and the symbolic value of the golden gaming pieces, which, as I argue, reflect the Nordic memory culture of the Viking Age. In what follows, the most important evidence for chess in the North is addressed: the Lewis chessmen. A consideration of all these various forms of evidence leads to the conclusion that Vikings played a key role in the reception and reshaping of the game of chess in Scandinavia and beyond.

2. PETRUS ALFONSI AND EARL RÖGNVALDR OF ORKNEY

“I am eager to play *tafl*, I have mastered the nine skills,” bragged a young Norwegian poet from Agder in the early 12th century. The event is reported in *Orkneyinga saga*, Ch. 58, and the poet in question is none other than Kali Kolsson, the future Earl Rognvaldr of Orkney (c. 1100-1158 AD). Putting a northern twist on Petrus Alfonsi’s *septem industriae* (seven skills), the future Earl Rognvaldr of Orkney proudly announced:

Tafl emk þorr at efla,
íþróttir kannk níu,
týnik trauðla rúnum,
tíð er mér bók ok smíðir.
Skríða kannk á skíðum,
skýtk ok rók, svát nýtir,
hvárt tveggja kannk hyggja
harplslótt ok bragþóttu. (Íslenzk Fornrit 34, 130, my emphasis).

In Guðrún Nordal’s prose translation (Nordal 2001, 31; my emphasis), the poem runs as follows:

I am eager to play chess,
I have mastered nine skills,

I hardly forget the runes,
 I am interested in book and carpentry,
 I know how to ski,
 my shooting and sailing skills are competent,
 I can both play the harp and construe verse.

As the Norwegian-Orcadian Earl Rognvaldr was “a truly international figure” (Jesch 2014, 154; see also Crawford 2004), it is natural to look for classical European models for his nine skills, to see whether they include chess or, more broadly, board games in general. Petrus Alfonsi, a 12th-century Spanish cleric and Council of Troyes, considered chess part of a nobleman’s education, whether lay or clerical. In his *Disciplina clericalis*, a kind of curriculum for the Clergy, he gave the *septem industriae* or seven accomplishments as follows:

Industriae vero hae sunt: equitare [‘riding’], natare [‘swimming’], sagittare [‘archery’], cestibus certare [‘classical boxing’], aucupare [‘falconry’], scaccis ludere [‘playing chess’], versificari [‘verse-making’].

Together with the seven skills (*septem industriae*), Petrus Alfonsi presents a system of seven liberal sciences (*septem artes liberales*) and seven moral virtues (*septem probitates*) which, together, yield a perfectly symmetrical system of thrice seven qualities. The number *seven* thus functions as the overall structuring principle in this passage which I present here in its entirety:

Unus ex discipulis interrogavit magistrum suum et dixit: “Cum septem sint artes et septem probitates et septem industriae, vellem, ut haec mihi, sicut se habent, enumerares.”

Magister: “Enumerabo. Hae sunt artes: dialectica, arithmetica, geometria, phisica, musica, astronomia. De septima vero diversae plurimorum sunt sententiae, quaenam sit. Philosophi, qui prophetias sectantur, aiunt nigromantiam esse septimam. Aliqui ex illis videlicet, qui prophetiis non credunt, philosophiam volunt esse septimam, quae res naturales vel elementa mundana praecellit. Quidam, qui philosophiae non student, grammaticam esse affirmant. Industriae vero hae sunt: equitare, natare, sagittare, cestibus certare, aucupare, scaccis ludere, versificari. Probitates hae sunt: ne sit vorax, potator, luxuriosus, violentus, mendax, avarus et de mala conversatione.”

Discipulus: “Hoc tempore puto neminem huiusmodi esse.” (Leone 2000, 30–31).

‘One of his pupils spoke to a teacher and said to him, “I would like for you to enumerate the seven arts, seven principles and seven gentlemanly pursuits in order.”

The teacher answered, “I will enumerate them for you. These are the arts: dialectics, arithmetic, geometry, physics, music, and astronomy. Concerning the seventh, many diverse opinions exist. The philosophers who do not believe in prognostication say that necromancy is the seventh; others among them, namely those who believe in prognostication and in philosophy, think that it should be a science which encompasses all natural matters and mundane elements. Those who do not devote themselves to philosophy say that it is grammar. These are the gentlemanly pursuits: riding, swimming, archery, boxing, fowling, chess, and poetry. The principles are the avoidance of gluttony, drunkenness, lust, violence, lying, avariciousness, and evil conversation.”

The pupil said, “I believe that in these times no one with these qualities exists.” (Jones/Keller 1969, 49).

The framework is a dialogue between master and disciple where the master enumerates the *septem artes* first: dialectics, arithmetic, geometry, physics, music, astronomy and, regarding the seventh science, provides three options depending on the schooling of the interpreter: *nigromantia* ‘black science’, *philosophia* ‘philosophy’, or *grammatica* ‘grammar’. By way of contrast, the *septem probitates* are all defined in negative terms: *ne sit vorax* ‘he should not be greedy’, *potator* ‘drinking’, *luxuriosus* ‘indulging in luxury’, *violentus* ‘violent’, *mendax* ‘lying (or giving a false impression)’, *avarus* ‘avaricious’, *et de mala conversatione* ‘and being of bad conduct (or behavior)’.

When it comes to games such as chess, however, certain factions in the Church were eager to impose restrictions. As Petrus Alfonsi himself noted in 1129, almost twenty years after he had finished the *Disciplina clericalis*, chess, along with hawking and hunting, was strictly forbidden for crusaders in the order of the Knights Templar (Murray 1913, 411). In view of the fact that the Knights Templar were the elite fighting force of their day, well-trained and shrewd tacticians, the prohibition seems rather odd since chess was the game of strategy *par excellence*.¹

1 On the rules of the Templars, see especially Barber/Bate 2002; Upton-Ward 1992.

Yet, despite the existence of ecclesiastical criticism of chess and other games, the clergy often enjoyed using chess, among other such games, as teaching tools in their sermons. Hence there was an interesting tension, where chess seems to be most prohibited and promulgated by the same class of people. As Murray (1913, 411) states, “[m]uch of the early European literature on chess was the work of members of the monastic or preaching orders.” It was impossible to impede the progress of chess in Western culture.

3. CHESS OR *HNEFATAFL* IN THE NORDIC SOURCES?

Unfortunately, the word that Kali Kolsson from Agder uses for the game is Old Norse *tafl*, not *skákttafl*, which would clearly indicate chess. The noun *tafl* derives from the Latin *tabula* meaning ‘table’ or ‘game-board’. It denotes both the board and the game; compare the two meanings of the English word *dice*, viz. the small cubes of ivory, bone or other material used to play this game, and, in an abstract sense, any game played with dice.² The chess-historian H. J. R. Murray (1952, 56) noticed that *tafl* also denoted the ‘olden’ board game *hnefatafl*, which was probably already played by Scandinavians before 400 AD. Similarly, Murray (1913, 444) criticized the direct equation of the “indeterminate word *tafl*” with chess, in many works, without clear warrant. The term *tafl* referred to different board games in different periods, firstly, *hnefatafl*, roughly until the end of the Viking Age, and secondly, *skákttafl*, in the Christian era. The verbal derivative *tefla*, an Old Norse *jan*-verb, means ‘to play board games’ in most contexts, but it can also refer to chess in a straightforward sense (Fiske 1905, 57-8).³ In Modern Icelandic and Faroese, the meaning of *tafl* and *talv* is confined to chess, but this semantic narrowing is a fairly recent lexical development.⁴

2 See Simpson/Weiner (1987, 430), under *die* (pl. *dice*, *dies*).

3 Fritzner (1896 III, 681), under *tefla*, has only the standard meanings (1) ‘play a board game’, (2) ‘make a move, move a piece’, and (3) ‘win the board game’; cf. also Finnur Jónsson 1931, 564. On Old Norwegian *tafl*, see Fritzner (1896 III, 656-57) and Hægstad/Torp (1997, 434); the latter has one basic entry ‘board game’ for *tafl*.

4 For early modern Icelandic, see Blöndal (1920-24, 838), under *tafl*. - Note that Mod.Far. *talv* (Mod.Dan. *Tavl*) shows regular metathesis of ON *-fl-* to Far. *-lv-*, hence Far. *talv* and *telva* as opposed to Old Norse *tafl* and *tefla*. On this type of metathesis, see Höskuldur Thráinsson et al. (2004, 55-6).

The Faroese lexicographer J. C. Svabo, in his dictionary (the oldest manuscript of which is dated to 1773), glosses early modern Faroese *talv* as ‘skakspil’; as he puts it:

For Tidsfordriv spiller man især om Vinter-Aftener *Tavl*, *Skakspil*, men dette ældgamle Spil er ikke saa almindeligt nu som før i Færøe;”

‘As a leisure activity people play *tavl*, chess, especially on the winter evenings, but this ancient game is not as common now as it once used to be on the Faroes.’⁵

Hence the question arises whether Kali was well-versed in chess, or in board games in general. Scholars have long argued about the semantics, whether Kali meant the old game with one king, *hnefatafl*, the Viking game *par excellence*, as mentioned, for instance, in *Króka-Refs saga*, a fictional Icelandic saga from the 14th century, or whether he meant chess more specifically, the new board game with two kings. As we know, chess made persistent headway in the late Viking Age and early medieval period. To judge from the sources, the promotion of chess and Christianity were roughly contemporaneous and are, in certain ways, connected.⁶

The chess-historian H. J. R. Murray, in *A History of Board Games other than Chess*, draws a clear line between what he labels ‘war-games’ and ‘hunt-games’ (1952, 4-5). The two types of games are defined as follows:

War-games. These are of four types: (a) battle-games in which the players endeavour to capture or immobilize all their opponent’s men. The typical European games of this type are chess and draughts; (b) struggles for territory in which each player endeavours to obtain control of the larger portion of the board. The typical game of this type is the Chinese *wei-k’i* (Japanese *i-go*); (c) blockade games in which no captures can be made and the players endeavour to immobilize their opponent’s men; (d) clearance-games in which the only moves are captures and each player endeavours to make the larger number (or value) of captures. The typical English game of this type is leap-frog.

5 Svabo 1773, cited after Matras (1962, 27); translation M.S.

6 On the nature of these connections, see section 8 below.

Hunt-games in which one player with the larger number of men endeavours to hem in and immobilize his opponent's men. The typical European game of this class is fox and geese.

Murray, in his authoritative work, places *hnefatafl* into the same category as chess, but it is noteworthy that *hnefatafl* displays features that are typical of what he classifies as the 'hunt-game' (Murray 1952, 55-64, especially 56).⁷ The most extensive description of a descendant of this game is the account of the Saami game, *tablut*, in Carl Linné's diary (Linnaeus 1811, ii, 55-58). Each side has a different objective. The basic rule, which could be modified, was that the king started at the central field and won by entering one of the four corners. Further rules and the use of dice may have added to the complexity of this game. The Norwegian scholar, Sten Helmfrid (2005, 3), notes that in order to win *hnefatafl*, "[t]he king has to make clever sacrifices to create paths into the open, but without weakening his own forces too much." Murray (1952, 56) concedes that "[t]his game has more affinity with a siege than with a battle", but his argument in favour of a war-game remains intuitive: "It [viz. *hnefatafl*, M.S.] is included here because those who played it clearly regarded it as a war-game". To my knowledge, there is no corroborative evidence for this statement. Murray (1952, 55-56) summarizes the features of this game as follows:

Played on the points of a lattice of 18 x 18 cells, or on the cells of boards of 13 x 13, 11 x 11, 9 x 9, or 7 x 7 cells. Two persons play, one having a king, placed on the central point or cell, and a number of men who are arranged symmetrically around the king; the other has double the number of men who are arranged symmetrically around the edge of the board. Both king and men possess the rook's move in chess. [...] The player with the king wins if in his turn of play the king has an open row or column to the edge of the board; his opponent wins if he captures the king.

Once again the question at stake is whether Kali had an accurate knowledge of chess? My colleague Judith Jesch (2013) from the University of Nottingham assumed that this is very likely, in that chess was the latest fashion for young aristocrats in northern Europe in the twelfth century. And rightly so; this is only to be expected as Kali, in the *Orkneyinga saga*, is characterized as a stylish and

7 The reconstructed rules are summarized by Helmfrid 2005.

talented man-about-town in the current fashion of the 12th century, *en vogue* in any and every way possible. At only fifteen years, the saga reports, Kali went to England on a trading voyage, and when spotted at a stop-over in a drinking hall in Bergen, he is depicted as a splendid young man wearing the latest *haut couture*, or *sundrgörðir miklar* in the saga's own wording (Íslenzk Fornrit 34, 132). The key term here is *skartsmáðr mikill*, which likewise alludes to a man of high-fashion. Furthermore, Kali's own poems show an awareness of the terminology associated with chess. In a poem we have not yet considered (stanza 23), Kali wittily applies the Old Norse term *hrókr* as a kind of pun, both in its old meaning 'ungainly fellow, scoundrel' and in its new technical sense 'rook' in chess terminology (Jesch 2013, 156). Why would one suppose that he had not mastered the new board game?

The *Orkneyinga saga* was probably written down in the period 1200-10 AD, at a time when there is ample evidence, both literary and archaeological, of chess in Central Europe, the British Isles, Scandinavia and probably in Iceland as well.⁸ Our earliest reference to chess in Europe is a verse collection from the monastery of Einsiedeln, the *Versus de scachis* in the Einsiedeln manuscripts 319 and 365, now rather exactly dated to 950 AD or even earlier.⁹ In addition, there are two Spanish wills from c. 1010 AD mentioning chess. In one of them, Count Ermengaud I of Urgel bequeaths a chess set to the Church: *Et ad sancti Aegidii cenobii ipsos meos schacos ad ipsa opera de Ecclesia*.¹⁰ However, the earliest evidence of chess in Scandinavia lags c. 150 years behind, when compared to its earliest attestations in continental Europe: the Lewis chessmen (see section 6).

The replacement of the Viking game, *hnefatafl*, by the modern game of chess deserves our particular interest, and, as such, stands in need of further investigation.

4. EDDIC AND RUNIC EVIDENCE FOR BOARD GAMES

On the basis of the literary sources, it is by no means easy to draw a clear line between *hnefatafl* and *skáktafl*, since both were referred to as *tafl*. For example, a brief passage in *Króka-Refs saga*, the 'Saga of Refr the Sly', tells of a *tanntafl*, a board game of walrus ivory (Old Norse *tann*), fabricated by Gunnar the Greenlander, in the eleventh century, as a gift for King Haraldr harðráði of Norway (Murray

8 On the dating of *Orkneyinga saga*, see Finnbogi Guðmundsson, Íslenzk Fornrit 34, VIII.

9 On the *Einsiedeln verses* and the two Spanish bequests, see Gamer 1954.

10 The quote is from the 12th-century manuscript Cartulary of the Church of Seu de Urgel; see Murray (1913, 413).

1913, 444). Nothing else is reported in the saga about the game except that the saga writer succinctly states: *Þat var bæði hnefatafl ok skáktafl*, ‘it was both a *hnefatafl* and a *skáktafl*.’ This duplexity is corroborated by archaeological finds: The Gokstad board, for instance, has a square board of 13 x 13 cells, on one side, where the odd-numbered fields on the second and fifth columns on either side of the board are chequered. The reverse of the board shows a different pattern of merels, widely known as *morris* (see Murray 1952, 38, 58).

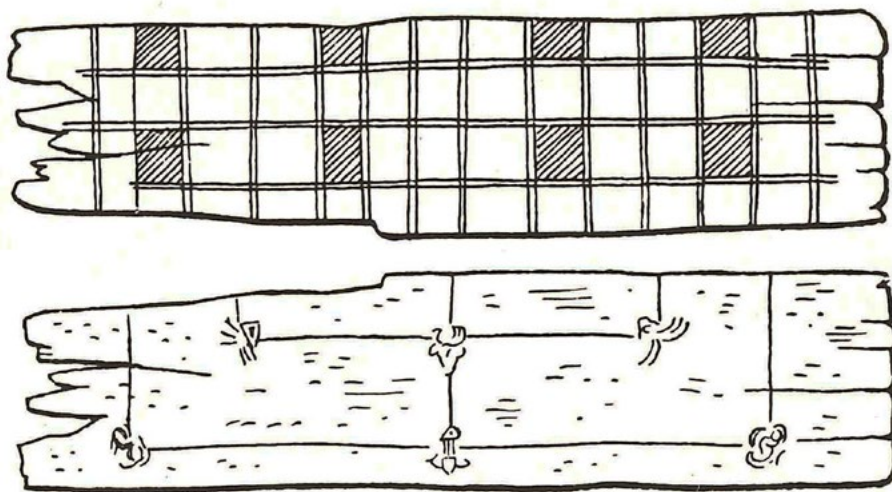

Figure 1: Game-board from the Gokstad ship, wooden fragment, 900 AD
(Source: Murray (1952, 58))

Therefore, if both kinds of gaming-board can occur on different sides of the same board, it becomes difficult to draw a sharp line between them. In each individual case, a given literary reference to chess has to be scrutinized. When the word, *skáktafl*, is used, it may simply be a modernization in the final version of the text made for the sake of catching up with recent trends and standards. After all, chess became more and more fashionable in the medieval period, emerging as *the* new board game of kings and gods in the North. It may be objected that the gods had lost their domain after the first advances of Christianization, but as we know, they had an afterglow in Nordic society which was largely based on cultural memory.¹¹

¹¹ Cultural memory is a technical term for a particular way in which a given culture reflects on its perceived past. See Lindow 2014; Schulte forthc.

The *locus classicus* for this type of memory culture is the eddic poem *Vǫlospá*. The golden gaming pieces in stanza 61 recall the gaming of the Æsir in the olden days. A keyword in this conjunction is *minnaz* ‘remember’ because memory is the precondition for retrieving the ancient game and applying its set of rules (*Vǫlospá* 60-61). However, it is hard to tell which game the gods played on Iðavǫllr. Was it possibly a variant of *hnefatafl*?

The *gullnar tǫflor*, as Lindow (2014, 54-55) notes, function as a site of memory; they trigger a re-activation of the now lost past. In a similar vein, the Kievan finds of Norse jewellery, particularly pendants from the tenth-century, testify to a living Norse culture that shares current ideological and religious values with the Scandinavian homeland.

This particular sense of Latin *memoria* or Old Norse *minni* is glossed in *Lexicon poeticum* as *erindringstegn* (‘memory token’), which is to say, a physical object that triggers memory.¹² Recent cognitive research affirms that memory is not an archive of stored information, but rather an active process of summoning back into consciousness and re-activating the past (see Schulte forthc.). Evidently, the author of *Vǫlospá* had a similar notion about the nature of memory. For the gaming pieces that he describes are not, for him, merely a means of accessing certain discrete pieces of information, but of reconstituting a primeval state of harmony and order. Lindow (2014, 55) identifies a series of memory techniques which are deployed in the poem in order to signal the importance of the harmonious *status quo* of ancient times. This balanced state of ancient lore is reflected by the gaming gods in the meadow – and by the impending threat that Ragnarǫk imposes on society. Under this focus, there is an ideological balance in Norse thought about the ancient past, in that it is concerned both with the theme of harmony, and that of destruction.

Vǫlospá, stanza 8 and 60-62:

St. 8

Teflðo í túni,	teitir vóro,
var þeim vættergis	vant ór gulli,
unz þriár qvómo	þursa meyar,
ámátcar mioc,	ór iotunheimom. (Kuhn/Neckel 1983, 2).

12 See Finnur Jónsson 1931, 407, under *minni* (2).

‘They played chequers in the meadow, they were merry,
they did not lack for gold at all,
until three ogre-girls came,
all-powerful women, out of Giant-land.’ (Larrington 2014, 5, stanza 8).

St. 60

Finnaz æsir	á Iðavelli
oc um moldþinur,	mátcan, dœma,
oc minnaz þar	á megingdóma
oc á Fimbultýs	fornar rúnar.

St. 61

Þar muno eptir	undrsamligar
gullnar tǫflor	í grasi finnaz,
Þærs í árdaga	áttar hǫfðo.

St. 62

Muno ósánir	acrar vaxa,
þols mun allz batna,	Baldr mun koma;
búa þeir Hǫðr oc Baldr	Hroptz sigtǫptir,
vel, valtiívar –	vitoð ér enn, eða hvat? (Kuhn/Neckel 1983, 14).

‘The Æsir find one another on Idavoll
and they converse about the mighty Earth-girdler,
and Fimbultyr’s ancient runes.
There will be found again in the grass
the wonderful golden chequers,
those which they possessed in the bygone days.

Without sowing the fields will grow,
all evil will be healed, Baldr will come;
Hodr and Baldr will settle down in Hroptz’s victory-homesteads,
the slaughter-gods are well – do you want to know more: and what?’ (Larrington 2014, 11, stanzas 57-59).

The golden gaming pieces symbolize the Golden Age and give expression to the wealth, concord and harmony of the primeval state as described in *Vǫluspá* st. 8.

The gaming pieces point forward as well as backward. The retrieval of the game is thus part of the *double cursus* of the poem, indicating the cyclic renewal of the world after the fatal events of Ragnarøk (cf. van Hamel 1934, 50). In terms of memory culture, the game unifies the three aspects of time, viz. Past, Present and Future, or in terms of memory: cultural/past memory – living memory – constructive/prospective memory.¹³

The German-born Swiss poet Hermann Hesse has explored this unifying function in his novel *Das Glasperlenspiel*, or *The Glass Bead Game*. The game after which the novel is named, is a quest for perfection, “a kind of synthesis of human learning in which themes, such as a musical phrase or a philosophical thought, are stated”.¹⁴ To quote the central character Joseph Knecht, who expounds his understanding of the Game:

“Das Spiel, wie ich es meine”, schrieb Knecht einmal an den Alt-Musikmeister, “umschließt nach absolvierter Meditation den Spieler so, wie die Oberfläche einer Kugel ihren Mittelpunkt umschließt, und entläßt ihn mit dem Gefühl, eine restlos symmetrische und harmonische Welt aus der zufälligen und wirren gelöst und in sich aufgenommen zu haben.” (Hesse 1995, 216).

““The Game as I conceive it,” Knecht once wrote to the former Music Master, “encompasses the player after the completion of meditation as the surface of a sphere encompasses its center, and leaves him with the feeling that he has extracted from the universe of accident and confusion a totally symmetrical and harmonious cosmos, and absorbed it into himself.”” (Hesse 1987, 197).

In this sense, the Game embraces its players and places them at the center of a perfectly harmonious and symmetrical world. This is a common feature of the *Glass Bead Game* and board games such as *hnefatafl* and chess. It is noteworthy that the aura of the gaming gods in *Vqlospá* is rehearsed on the pictorial rune-stone from Ockelbo. This rune-stone, likely from the 11th century, has not received much attention in the research literature on board games. However, as we shall see, this is not because it lacks significance to this field of study.

13 On *constructive* memory, see, e.g., Lindow 2014; also Schacter/Addis 2007.

14 See the anonymous book review in *Time Magazine*, 17.10.1949.

5. HNEFATAFL ON THE OCKELBO RUNE-STONE?

Hnefatafl, unlike chess, is an asymmetrical game with one king only. The king or *hnefi* (literally ‘fist’) wins by strategy, not by strength. As we have seen, this is not a straightforward war-game as it shares features of the category ‘hunt-game’ according to Murray’s classification (see section 2 above). There are several archaeological finds of game boards with a central hole and four corner holes that are likely to represent variants of *hnefatafl*, the famous Ballinderry board from Ireland and the a stone fragment from Derrykeighan, in Ireland. Yet, while it seems very likely that several finds from the Viking Age, and even later times, represent *hnefatafl*, our earliest clear evidence of chess dates to the 1150s, in the form of the now famous Lewis chessmen.¹⁵

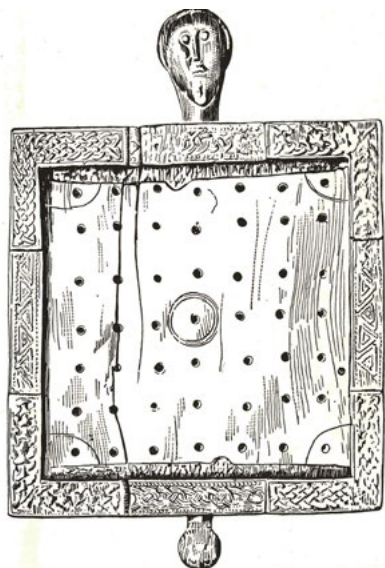

Figure 2: The Ballinderry game-board, National Museum of Ireland, and *hnefatafl* pieces, jet and bone, Great Britain, Warrington and Oxfordshire (Source: Murray (1952, 59–60))

An important case in point, is, as we have mentioned, the Ockelbo rune-stone from Gästrikland in Sweden. As is generally the case with rune-stones, dating and interpretation are interdependent, but it seems safe to state that the runic inscription and the drawings on the Ockelbo stone pertain to the end of the 11th century, rather than an earlier period (see especially Berger 1998, 279). The stone was destroyed together with the Ockelbo church in a fire in 1904. The present rune-stone is a copy made in 1932 after drawings by Kempff and Mählen, which has since been erected outside the church.

The Ockelbo stone belongs to a group of rune-stones which depict imagery from the legend of Sigurðr Fáfnisbani, or, Sigurd the Dragonslayer. To this, Schück (1932) and later Ploss (1966) compared the Sigurd imagery on the Gök-stone (SÖ 327) and the Ramsund carvings (SÖ 101), both from Södermanland.¹⁶ Ploss (1966) dealt with

¹⁵ On the Lewis hoard, see section 6.

¹⁶ Ploss' work *Siegfried-Sigurd, der Drachenkämpfer* (1966) received overly positive comments by Kunstmann (1968). Most of the Sigurd stones belong to Uppland, Södermanland and Gästrikland: SÖ 40 Västerljung, U 1163 Dräville, GS 2 Österfärnebo, and GS 9 Årsunda; see Samnordisk runtextdatabas. On the Sigurd stones cf. Fuglesang (2005, 83–87).

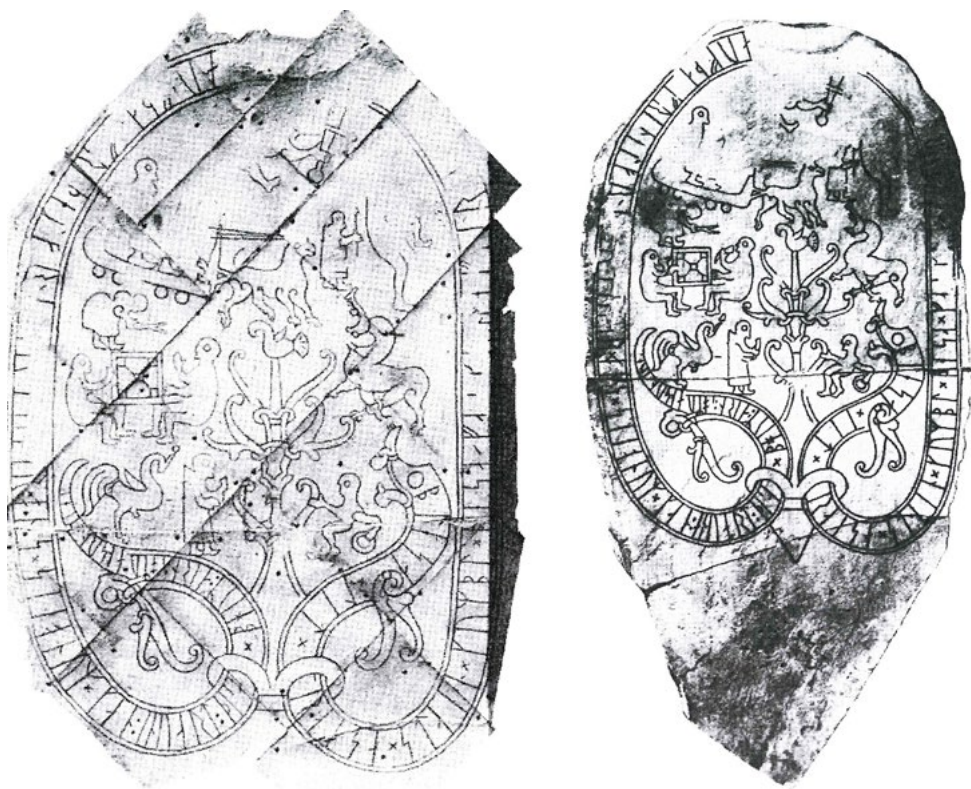

Figure 3: Ockelbo rune-stone, Gästrikland = GS 19, dating: late Viking Age
(Source: K. Hj. Kempff 1887; carving reconstructed after Kempff's and Mählen's blue-print from 1884)

historical and typological aspects of motifs connected with the general theme of Siegfried-Sigurd, the Dragonslayer. For our purposes, it merits particular mention that one of the images on the Ockelbo stone shows two gambling men with a drinking horn at a game board. Note that the four corners and the central field of the board are marked, the structure of a *hnefatafl*. The 11th century, to which the Ockelbo rune-stone most likely belongs, was a transitional period between the pagan and Christian religion. In this respect, the eddic poem *Vǫluspá*, which is generally dated to c. 1000 AD or slightly later, is a valuable point of comparison.¹⁷

The scene in question depicts two men playing a board game and cheering to each other with a drinking horn. It has the same aura of balance and harmony as *Vǫluspá*, stanza 8 and 60-62. Ockelbo may or may not be inspired by the golden

¹⁷ On the dating of *Vǫluspá*, see Kristjánsson and Ólason (2014 I, 128-31).

Figure 4: Two men playing *hnefatafl*?

Detail of the pictorial rune-stone from Ockelbo (GS 19). Picture credit: Magnus Källström

gaming pieces, or belong to a related tradition. In his discussion of the Ockelbo stone, Ploss (1966, 101) focused on the gaming scene and affirmed a ceremonial drinking oath. As he put it, “[b]esonders gelungen ist die Spielszene am Spieltisch, die möglicherweise einen Schwurtrunk darstellt”; [‘the scene at the game board, which possibly reflects a drinking oath, is particularly well-done’]. I have already argued that this type of game board is typically a *hnefatafl*. There are, at any rate, abundant archaeological finds of similar boards, each of them displaying the same orthogonal symmetry with five fields marked off.

6. THE ADVENT OF CHESS IN THE NORTH: THE LEWIS CHESSMEN

So far we have been concerned with *hnefatafl*, for the most part, but we will turn now to the missing link in the history of chess in the North. The advent of chess is generally connected with the Lewis chessmen, a set of ninety-two, or ninety-three, pieces carved of walrus ivory, along with the belt-buckle of a bag that once contained them. The pieces were found in 1831, in a Hebridean sand dune exposed

to the sea. The discovery of the hoard has spawned quite a number of tales and narratives, so that it is now difficult to distinguish between truth and myth.¹⁸

Seventy-eight of these pieces were chessmen. These have since received due scholarly attention. These miniature sculptures are 10 cm high, at the maximum, and the general dating is to the late 12th century.¹⁹ The Lewis chessmen form part of four or five incomplete sets, and it was possible to put together two complete sets from the seventy-eight pieces of the four or five incomplete sets that were found. Caldwell and Hall (2009), among others, concluded that all or most of the pieces were fabricated at *one* workshop, which had a production site with several skilled craftsmen. Arguments in favour of a Scandinavian origin of the Lewis hoard have been supported by the discovery of similar pieces (most often fragments) in Trondheim, Bergen, Lund and Sønder Nærå in Denmark (see Figure 5).²⁰ All these pieces reveal striking iconographic similarities, and they belong to the 12th or early 13th centuries. The piece from Bergen, an unfinished knight, is dated to the period between 1170 and 1200, on stratigraphic grounds (Müller 1998, 602).

In the ruins of St. Olav's Church in Trondheim, the fragment of a chesspiece, representing the head and single shoulder of a queen, came to light in the 1980s. As with the Lewis pieces, the queen is holding her hand to her head, a gesture that possibly symbolizes the act of counselling (see Figure 5). It has to be admitted, however, that too little is known about this iconographic symbolism to make any confident interpretations. In County Meath in Ireland, another queen came to light in the first half of the 19th century which is of the same type as the Lewis Queens (see Figure 5). Moreover, in Lund, a fragment of a knight, made of walrus ivory in a similar style, was discovered among waste items of antler and bone in what, at the end of the 12th century, was probably a comb-maker's workshop (Murray 1913, 559-60).²¹ It has been argued that all or most of these pieces were crafted at the same workshop, for which Trondheim would have been a favourable location.²² In addition, three pieces of a rook, a knight and a bishop, dated around 1200 AD, were found at Vreta Abbey,

18 Brown (2015, 202-16) duly stresses this issue and addresses the Hebridean tales and narratives that relate to the Lewis hoard. Among these tales are "The house of the black woman", and "The cow and the elves".

19 See, e.g., Stratford (1997, 47); McLees (1997, 58-9).

20 On the finds of chess pieces from Lund, Bergen and Sønder Nærå, see Müller (1998, 602). The piece from Sønder Nærå is depicted in Lindahl (1980, 161) with illustration.

21 See also Ferm and Tegnér (2005, 32, 34).

22 See, e.g., Taylor 1991; also Nedoma (2014, 244), with a research summary.

Linköping, in Östergötland. The rook which is shaped with ‘protuberances’ at both sides and a central hole, has a direct counterpart in a piece from Kiev.

In terms of Nordic art history and iconography, these chess pieces clearly testify to a wide cultural network involving Lewis – County Meath – Trondheim – Bergen – Lund – Sønder Nærå - Vreta Abbey – Kiev, and to an impressive degree of Viking mobility within that network.²³ Thus, the history of the Lewis chessmen encompasses the whole sphere of Viking influence at a time when the North Atlantic and the Baltic Sea connected Norway, England, Shetland, Orkney, the Outer Hebrides, Scotland, Ireland, Iceland, Greenland and the Eastern World.

7. IN SEARCH OF PRODUCTION SITES

The earliest interpreter of the Lewis chessmen was Frederic Madden, an avid antiquarian and manuscript keeper at the British Museum, who studied the pieces within a year of their discovery. Madden (1832, 271) believed the hoard was “of Norwegian or Icelandic work-manship”. As he argued, the Western Isles, the Isle of Lewis in particular, were a stop-over on the Icelanders’ trade route that ran through Orkney and Shetland on the way to Scandinavia. Moreover, Lewis was the House of the King of the Isles (Madden 1832, 269, 289-290). His main argument, though, was based on the representation of the rooks or ‘Warders’ “biting their shields” (Madden 1832, 271). In his view, “this was a characteristic of the Scandinavian *Berserkar* [sic], who were unarmed warriors subject to fits of madness on the eve of battle, under the influence of which they performed the most extraordinary feats” (Madden 1832, 271).²⁴

Harold Murray later accepted Madden’s argument that “[t]he carving of the Rooks as warriors on foot *undoubtedly* points to Icelandic workmanship” (Murray 1913, 759; my emphasis). This ‘Icelandic theory’ was later revived by Fiske and a group of modern Icelanders, Guðmundur Þórarinnsson (2014), in particular. However, doubts about the ‘Icelandic theory’, or even the Scandinavian origin of the Lewis hoard, have been expressed by Caldwell at the National Museum of Scotland. As he stated in a radio interview, “There’s very little about the Lewis chessmen that you can pin down and say that’s Scandinavian. What the Lewis

23 For further references, see Nedoma (2014, 255); also Müller 1998, with a focus on the continental evidence.

24 With several Old Icelandic references to *berserkr* and *berserksgangr*.

chessmen are portraying is the contemporary kit" (Brown 2015, 199, 264).²⁵ I will return, at a later point, to the issue as to what a *contemporary kit* may involve (see section 8). One of the main alternatives to the 'Icelandic theory' is the 'Hebridean theory'. However, few scholars have championed the idea that the Western Isles of Scotland and the Outer Hebrides were the site of a production team of such skills. Yet, in view of the Norse settlement on the Isle of Lewis and the Western Isles more generally, I regard this as a strong possibility. As for the place-name evidence, roughly 80 percent of the villages, farmyards and farmsteads on the Isle of Lewis are Norse-derived. Those in the close vicinity of the original location of the hoard are almost all Norse-based, though gaelicized, and hence, rendered in Gaelic orthography.²⁶ What is more, Jennings and Kruse (2009) have argued, in my view cogently, for a degree of Norse integration in the Scottish West and thus throw its status as a proper colony into question. The pottery finds pertaining to that time certainly support the notion of high-scale Norse presence and cultural integration on Lewis. As for the place-name evidence, *Mealasta*, for instance, stems from Old Norse *melr*, a 'sandy hill', or 'dune covered with bent grass', combined with the frequent place-name element *-staðr* (pl. *-staðir*), or 'homestead'.²⁷ Nearby is *Islavig*, from Íslendingavík, the 'Bay of the Icelanders', and *Mangersta*, from Old Norse *Mangarastaðir*, the 'Homestead of the merchants'.²⁸ Thus, it is in harmony with both the archaeological and linguistic evidence when Caldwell et al. (2009) proposes that the Lewis chessmen were in fact in the possession of a Norse chieftain on Lewis, and that some pieces could have been used for games other than chess.

Advocates of the 'Norwegian theory', on the other hand, emphasize the evidence from Trondheim and Bergen which, as we have noted above, reveals striking similarities with the Lewis chessmen and the piece from County Meath, Ireland (see ill. 6). According to this theory, it has been suggested that the Lewis hoard stems from the deposit of a Norwegian/Icelandic trader, or a ship sunk near the bay of Uig (Müller 1998, 602). As Murray (1913, 759, 762, note 8, with references) notes,

25 Caldwell, interviewed in Edinburgh, 16-11-2013.

26 On the Norse name evidence on the Western Isles, see in particular Oftedal 1954; Gammeltoft 2006; cf. also Kruse 2005; Cox 2007.

27 On the frequent sememe *melr*, see Hægstad/Torp (1997, 294).

28 Old Norse *mangari* is a 'small merchant, retailer', also in the negative sense 'haggler'; see Hægstad/Torp (1997, 286).

The tradition is to the effect that a shepherd employed by George Mor Mackenzie (who settled in Lewis, 1614-15) murdered a sailor, who had swum ashore from a wreck with the chessmen in a bag. The shepherd buried the bag in the sand, and never prospered afterwards.

What supports a possible Norwegian origin of the Lewis chessmen is the fact that the Hebrides in the 12th century belonged to the kingdom of Norway. As we saw, it is a Norwegian Earl, Rognvaldr, residing in the nearby Orkney Islands, that praised the nine skills – one of them being *tafl* (see section 1). However, if Trondheim was the major production site, it seems a bit odd that there is no further evidence than the two fragmentary pieces of a king, from Folkebibliotekstomten, and a queen, from St. Olav's Church.

Nor can the possibility that Iceland is the origin be excluded. One basic argument is that Icelanders were engaging in ivory trade. After Madden (1832), the 'Icelandic theory' was supported, not least, by Williard Fiske, who crossed Iceland on horseback in 1879. Fiske, in his work, *Chess in Iceland*, collected numerous examples of the Icelanders' fondness for chess from medieval Icelandic literature, as well as from letters written more recently (Fiske 1905, e.g. 33, 36, 42). In 1627/1628, for instance, Fiske reports, an Icelandic priest, the Reverend Magnús Ólafsson, wrote that he had dispatched a set of Icelandic chessmen, accompanied by two Latin stanzas, to the Danish antiquarian Olaus Worm (Ole Worm) (Fiske 1905, 33). Fiske's now classic book, *Chess in Iceland*, was published posthumously, in 1905, but he never managed to present the second volume which was intended to contain, among other things, "notes on the carved chessmen and other chess objects found in the Museums of Scandinavia and England, commonly regarded as the productions of Icelandic workshops" (Fiske 1905, preface, p. VIII). Fiske (1905) makes no direct reference to the Lewis chessmen in the first volume. Recently, the Icelandic Guðmundur Þórarinnsson (2014) revived the 'Icelandic theory' which, in addition to Frederic Madden and W. Fiske, had since been advocated by Harold Murray.²⁹ Interestingly, very few scholars have ever advocated the notion of a British origin.³⁰ By way of conclusion, it seems uncontroversial to state that the Lewis chessmen are Norse by origin, but in view of the existence of credible arguments for several other points of origin, it remains conjecture to pinpoint a definite production site,

29 On the Lewis chessmen, see Murray 1913, 758-61, with precise drawings.

30 But see Dalton (1909, 63-4) who ascribes the Lewis chessmen to the 12th century and identifies them as British carvings; see also Murray (1913, 759).

Figure 5: Chess-pieces in northern Europe: figural versus abstract.

Picture credits: Müller (1998: 598).

Ill. 1-7. Figural (non-abstract) chess-pieces. 1-4. Lewis chessmen: 1. a king, 2. a queen, 3. a bishop, 4. a knight (Murray 1913, 5-6). The Trondheim pieces: 5. King from Folkebibliotekstomten, 6. Queen from St. Olav's Church (McLees 1990). 7. King from Harbrough, Humberside, Graveyard St. Margret (Kluge-Pinsker 1995). — 8-11. Abstract chess-pieces from Aachen, Ambo Heinrichs II.: king, bishop, knight, rook (Kluge-Pinsker 1995). — 12-14. Other gaming-pieces from Trondheim, Folkebibliotekstomten (McLees 1990).

whether in Norway, Iceland, Great Britain or, more broadly speaking, somewhere in Scandinavia as a whole.

8. CONCLUSION

While the exact origin of the Lewis chessman remains a debatable issue, Caldwell's notion of a *contemporary kit* entails a shift of focus from workshop locations to the transfer and spread of technology through the Viking diaspora. The Rus' obviously played an intermediary role in the transfer of chess to the North, much like continental Europe, Italy, Spain and Germany, in particular (see Androshchuk 2008; Shepard 2008). It is therefore tempting to argue that, after the turn of the millennium, at least two basic European models of chess evolved which gradually interacted and merged: a *Norse* model, represented by the Lewis chessmen, and another model (or rather models), based on Central European mediation of chess: via Spain, Italy, France and Germany. Literary sources such as the *Einsiedeln verses* have already been mentioned. Judging both by the terminology used to describe the chessmen, and the shapes of the actual chess pieces, there were striking typological differences between these two models. The Old Norse variants of chess must have been largely influenced by their precursor, *hnefatafl*. Linguistically, there was at least one major difference between these two cultural zones: Old Norse culture was an orally-based memory culture, which accommodated Roman literacy in the wake of Christianization, c. 1050-1150 AD, whereas the Mediterranean and Central European cultures were ancient literate cultures, in which Latin was the *lingua franca*.³¹ The Roman alphabet is introduced rather late in the North in comparison to Central Europe and Anglo-Saxon England. In Norway, for example, the alphabet was enlisted to record the vernacular around 1100 AD, a process which occurred still later in Iceland (Schulte 2015, 103). The lesser influence of Latin in the North is, evidently, the reason for the differences in the relevant terminology; the long vowels of Old Norse *mát* and *skák* are incompatible with late Latin *mattus* and *scacc(h)us* (cf. also the appendix on chess terminology below).

Thus, when we turn back to a young nobleman like Kali Kolsson, it seems more likely than not that when he is said by the *Orkneyinga saga* to have boasted of knowing *tafl*, among the nine skills, this does indeed mean chess. Certainly, the journey he is reported to have taken through Europe and the Mediterranean to

31 On Norse memory culture, see e.g., Hermann/Mitchell/Arnórsdóttir 2014.

the Holy Land would have presented him with the opportunity to indulge in this aristocratic pastime, a conclusion which would similarly apply to King Haraldr harðráði and Canute the Great in the eleventh century. While there are no firm grounds to deem the famous chess scenes in the sagas as ‘historical’, direct contact with the Byzantine Empire and the Muslim World in the tenth and eleventh centuries are key factors.

APPENDIX: TERMINOLOGICAL EQUATIONS BETWEEN ARABIC, LATIN, GERMAN AND OLD NORSE

Modern equivalent	Persian-Arabic term	Pre-1200 Latin term	German terms	Nordic terms
<i>king</i>	<i>shāh</i> (‘king’)	<i>rex</i> (‘king’)	<i>König</i>	ON <i>konungr</i>
<i>queen</i>	<i>fīr</i> , <i>fīrzan</i> ‘vizir’, or ‘wise man’	1 <i>regina</i> ‘queen’ 2 <i>femina</i> ‘lady’ 3 <i>ferzia</i>	<i>Dame</i>	ON <i>dróttning</i>
<i>bishop</i>	(<i>al-</i>) <i>fīl</i> ‘elephant’	1 <i>comes</i> ‘count’, or ‘companion’ 2 <i>senex, calvus</i> ‘old man’, or ‘counsellor’ 3 <i>Alphicus</i>	<i>Läufer</i>	ON <i>biskup(r)</i>
<i>knight</i>	<i>faras</i> ‘horse’	1 <i>eques</i> 2 <i>caballarius</i> 3 <i>miles</i> ‘knight’	<i>Springer</i>	ON <i>riddari</i> (* <i>rīðari</i>)
<i>rook</i>	<i>rukḥ, rokḥ</i> ‘chariot’	1 <i>rochus</i> (MLat. <i>roccus</i>) 2 <i>marchio</i> ‘marquess’	<i>Turm</i>	ON <i>hrókr</i>
<i>pawn</i>	<i>baidaq</i> ‘foot-man’	<i>pedes</i> ‘foot-man’	<i>Bauer</i>	OIcel./Far. <i>peð</i>

BIBLIOGRAPHY

Editions and Translations

- Edda. Die Lieder des Codex Regius nebst verwandten Denkmälern*. 1. Text.
Ed. Hans Kuhn/Gustav Neckel. 5th edition. Heidelberg: Winter, 1983.
Germanische Bibliothek, Reihe 4.
- [*Edda*.] *Eddukvæði*. 1. *Goðakvæði*. Ed. Jónas Kristjánsson/Vésteinn Ólason.
Reykjavík: Hið íslenska fornritafélag, 2014. Íslenzk fornrit.
- GS [plus number of inscription]: *Gästriklands runinskrifter*. Ed. Sven B. F.
Jansson. Stockholm: Almqvist & Wiksell, 1981. Sveriges Runinskrifter, 15.1.
- Hesse, Hermann. 1995 [1942]. *Das Glasperlenspiel*. Frankfurt am Main:
Suhrkamp.
- Hesse, Hermann. 1987. *The Glass Bead Game*. Translated by Theodore
Ziolkowski. London: Picador.
- [*Carl von Linné*] *Linnaeus: Lachesis Lapponica, or A Tour in Lappland*. 2 vols. Ed.
James E. Smith. London: White and Cochrane. 1811.
- Orkneyinga saga*. Ed. Finnbogi Guðmundsson. Reykjavík: Hið íslenska
fornritafélag, 1965. Íslenzk Fornrit, 34.
- [*Petrus Alfonsi: Disciplina clericalis*]. *The Scholar's Guide. A translation of the
twelfth-century Disciplina clericalis of Pedro Alfonso*. Trans. Jones, Joseph
Ramon and John Esten Keller. Toronto: Pontifical Institute of Medieval
Studies, 1969.
- [*Petrus Alfonsi*] *Pietro Alfonsi: Disciplina clericalis. Sapienza orientale e scuola
delle novelle*. Ed. Cristiano Leone. Roma: Salerno. 2000.
- Samnordisk runtextdatabas*. Uppsala: Institutionen för nordiska språk, 1997.
<www.nordiska.uu.se/forskn/samnord.htm> (accessed Nov. 11, 2016).
- SÖ [plus number of inscription]: *Södermanlands runinskrifter*. Ed. Erik
Brate and Elias Wessén. 2 vols. Stockholm: Norstedt, 1924-36. Sveriges
Runinskrifter, 3.
- The Poetic Edda*. Trans. Carolyne Larrington. 2nd. ed. Oxford: Oxford
University Press, 2014. Oxford World's Classics [first ed. 1996].
- U [plus number of inscription]: *Uppsalas runinskrifter*. Ed. Wessén, Elias/
Jansson, Sven B. F. 4 volumes. Stockholm: Norstedt, 1940-58. Sveriges
Runinskrifter, 6-9.

HANDBOOKS AND STUDIES

- Androshchuk, Fjodor. 2008. "The Vikings in the East." In: *The Viking World*, Ed. Stefan Brink. London: Routledge. 517-42.
- Barber, Malcolm/Bate, Keith. 2002. *The Templars: Selected sources translated and annotated by Malcolm Barber and Keith Bate*. Manchester: Manchester UP.
- Berger, F. 1998. "Das Spielbrett auf dem Stein von Ockelbo." *Archäologische Informationen* 21 (2): 279-281.
- Blöndal, Sigfús. 1920-24. *Íslandsk-Dansk Ordbog/Íslensk-Dönsk Orðabók*. Reykjavík: Gutenberg.
- Brown, Nancy M. 2015. *Ivory Vikings. The mystery of the most famous chessmen in the world and the woman who made them*. New York: St. Martin' Press.
- Caldwell, David H./Hall, Mark A./Wilkinson, Caroline M. 2009. "The Lewis hoard of gaming pieces: A re-examination of their context, meanings, discovery and manufacture." *Medieval Archaeology* 53: 155-203.
- Cox, Richard A. 2007. "Notes on the Norse impact on Hebridean place-names." *The Journal of Scottish Name Studies* 1: 139-44.
- Crawford, B. E. 2004. "Harald Maddadson [Haraldr Maddaðarson], Earl of Caithness and Earl of Orkney (1133/4-1206)." In: *Oxford Dictionary of National Biography*, Eds. Henry C. G. Matthew/Brian Harrison. Oxford: Oxford UP. <www.oxforddnb.com/view/article/49351> (accessed Nov. 11, 2016).
- Dalton, Ormonde M. 1909. *Catalogue of the Ivory Carvings of the Christian Era in the British Museum*. London: British Museum.
- Ferm, Olle/Tegnér, Göran. 2005. "The chess game in medieval Scandinavia." In: *Chess and Allegory in the Middle Ages. A collection of essays*, Eds. Olle Ferm/Volker Honemann. Stockholm: Sällskapet Runica et Mediævalia. Sällskapet Runica et Mediævalia, 12. 30-35.
- Fiske, D. Willard. 1905. *Chess in Iceland and in Icelandic Literature. With historical notes on other table-games*. Florence: The Florentine Typographical Society.
- Fritzner, Johan. 1886-96. *Ordbog over det gamle norske Sprog*. 3 vols. plus supplement to the 2nd edition. Kristiania: Den norske Forlagsforening.
- Fuglesang, Signe Horn. 2005. "Runesteinenes ikonografi." *Hikuin* 32: 75-94.
- Gamer, Helena M. 1954. "The earliest evidence of chess in Western literature: The Einsiedeln verses." *Speculum* 29: 734-50.

- Gammeltoft, Peder. 2006. "Scandinavian influence on Hebridean island names." In: *Names through the Looking-Glass. Festschrift in Honour of Gillian Fellows-Jensen, July 5th 2006*, Eds. Peder Gammeltoft/Bent Jørgensen. Copenhagen: Reitzel. 53-84.
- Helmfrid, Sten. 2005. "Hnefatafl - the strategic board game of the Vikings. An overview of rules and variations of the game." <<http://hem.bredband.net/b512479/>> (accessed Nov. 16, 2016).
- Hægstad, Marius/Torp, Alf. 1997. *Norrøn ordbok*. 4th revised edition by Leiv Hægstad, Finn Hødnebo and Erik Simensen. Oslo: Samlaget.
- Jennings, Andrew/Kruse, Arne. 2009. "One coast – three peoples: Names and ethnicity in the Scottish west during the early Viking period." In: *Scandinavian Scotland - Twenty Years After. The proceedings of a day conference held on 19th February 2007*, Ed. Alex Woolf. St. Andrews: University of St. Andrews. St. John's House Papers, 12. 75-102.
- Jesch, Judith. 2013. "Earl Rögnvaldr of Orkney, a poet of the Viking diaspora." *Journal of the North Atlantic*, Special vol. 4. 154-60.
- Jónsson, Finnur. 1931. *Lexicon Poeticum Antiquae Linguae Septentrionalis. Ordbog over det norsk-islandske skjaldesprog*. 2nd edition. København: Møller.
- Kempff, Karl Hjalmar. 1887. *Bild- och runstenen i Ockelbo*. Geflen: Gefle-Posten.
- Kluge-Pinsker, Antje. 1995. *Schachspiel und Trictrac in salischer Zeit. Zeugnisse mittelalterlicher Spielfreude in salischer Zeit*. Sigmaringen: Thorbecke. Römisch-Germanisches Zentralmuseum. Monographien, 30.
- Kruse, Arne. 2005. "Explorers, raiders and settlers. The Norse impact upon Hebridean place-names." In: *Cultural Contacts in the North Atlantic Region. The evidence of names*, Eds. Peder Gammeltoft/Carole Hough/Doreen Waugh. Lerwick: Norna. 141-56.
- Kunstmann, John G. 1968. "Review of Emil Ploss, Siegfried–Sigurd. Der Drachenkämpfer." *Speculum* 43: 377-78.
- Lindahl, F. 1980. "Spillelidenskab." *Hikuin* 6: 153-62.
- Lindow, John. 2014. "Memory and Old Norse Mythology." In: *Minni and Muninn. Memory in Medieval Nordic Culture*, Eds. Pernille Hermann/Stephen A. Mitchell/Agnes S. Arnórsdóttir. Turnhout: Brepols. Acta Scandinavica 4. 41-57.
- Madden, Frederic. 1832. "Historical remarks on the introduction of the game of chess into Europe, and of the ancient chessmen discovered in the Isle of

- Lewis. Communicated to the Society of Antiquaries by Frederic Madden in a Letter to Henry Ellis." *Archeologia* 24: 203-91.
- Matras, Christian. 1962. "Finna, peð og bekkur." *Fróðskaparrit* 11: 26-33.
- McLees, Christopher. 1990. *Games People Played. Gaming-pieces, boards and dice from excavations in the medieval town of Trondheim, Norway*. Trondheim: Riksantikvarem. Fortiden i Trondheim Bygrunn: Folkebibliotekstomten. Meddelelser, 24.
- Murray, Harold J. R. 1913. *A History of Chess*. Oxford: Clarendon Press.
- Murray, Harold J. R. 1952. *A History of Board-Games other than Chess*. Oxford: Clarendon Press.
- Müller, Ulrich. 1998. "Der König in der Fremde – Schach und Hnefatafl." In: *Studien zur Archäologie des Ostseeraumes. Von der Eisenzeit zum Mittelalter. Festschrift für Michael Müller-Wille*, Ed. Anke Wesse. Neumünster: Wachholtz. 561-63.
- Nedoma, Robert. 2014. "Die Schachterminologie des Altwestnordischen und der Transfer des Schachspiels nach Skandinavien." In: *Sport und Spiel bei den Germanen. Nordeuropa von der römischen Kaiserzeit bis zum Mittelalter*, Ed. Matthias Teichert. Berlin and Boston: De Gruyter. Ergänzungsbände zum Reallexikon der Germanischen Altertumskunde, 88. 29-85.
- Oftedal, Magne. 1954. "The village names of Lewis in the Outer Hebrides." *Norsk Tidsskrift for Sprogvidenskap* 17: 363-409.
- Ploss, Emil E. 1966. *Siegfried-Sigurd, der Drachenkämpfer. Untersuchungen zur germanisch-deutschen Heldensage. Zugleich ein Beitrag zur Entwicklungsgeschichte des alteuropäischen Erzählgutes*. Köln and Graz: Böhlau. Beihefte der Bonner Jahrbücher, 17.
- Schacter, Daniel L./Addis, Donna Rose. 2007. "Constructive memory: The ghosts of past and future." *Nature* 445: 27.
- Schulte, Michael. 2015. "Runology and Historical Sociolinguistics: On runic writing and its social history in the first millennium." *Journal of Historical Sociolinguistics* 1.1: 87-110.
- Schulte, Michael (forthc.): "Memory in Linguistics and Philology. Disciplines, Traditions and Perspectives." In: *Pre-Modern Nordic Memory Studies. An interdisciplinary handbook*, Eds. Jürg Glauser/Pernille Hermann/ Steve S. Mitchell. Berlin: De Gruyter.
- Schück, Henrik. 1932. "Två Sigurdristningar." *Fornvännen* 27: 257-65.
- Shepard, Jonathan. 2008. "The Viking Rus and Byzantium." In: *The Viking World*, Ed. Stefan Brink. London: Routledge. 496-516.

- Simpson, J. A./Weiner, E. S. C. 1987. *The Compact Oxford English Dictionary*. 2nd ed. Complete text reproduced micrographically. Oxford: Oxford UP.
- Stratford, Neil. 1997. *The Lewis Chessmen and the Enigma of the Hoard*. London: British Museum Press.
- Taylor, Michael. 1991. *The Lewis Chessmen*. London: British Museum Press.
- Thráinsson, Höskuldur/Petersen, Hjalmar P./Jacobsen, Jógvan í Lon/Svabo Hansen, Zakaris. 2004. *Faroese. An overview and reference grammar*. Tórshavn: Føroya Fróðskaparfelag.
- Þórarinsson, Guðmundur G. 2014. *The Enigma of the Lewis Chessmen. The Icelandic theory*. 3rd edition. Reykjavík: Gallery Chess.
- Upton-Ward, Judith M. 1992. *The Rule of the Templars: The French Text of the Rule of the Order of the Knights Templar*. Ipswich: Boydell Press.
- van Hamel, A. G. 1934. "The Game of the Gods." *Arkiv för Nordisk Filologi* 50: 218-42.

Ole M. Sejersted
preses i Det Norske Videnskaps-Akademi i Oslo

HILSEN FRA GJESTENDE AKADEMIER

*Akademiske verdier – Er de verdt å kjempe for?*¹

Professor Ole M. Sejersted hilste Agder Vitenskapsakademi på vegne av de gjestende akademiene.

Man kan spørre seg i disse dager hva slags rolle akademiene har og bør ha i dagens samfunn. Har de overlevd seg selv i en tid hvor New Public Management har holdt

¹ Basert på tale ved årsfesten i Agder Vitenskapsakademi 28. oktober 2016.

sitt inntog også i universitets- og høyskolesektoren? Har kravet om løsninger på de store utfordringene – the grand challenges – så stort trykk at det er blitt det dominerende styrende element i akademia? Noen trekker det så langt som å si at elfenbenstårnet er forlatt og våre akademiske institusjoner er blitt «embedded in society». Er derfor akademiene redusert til intellektuelle koseklubber for medlemmene, eller har vi en rolle i dette endrede landskapet? Kan vi fortsatt snakke om akademiske verdier? En av disse verdiene er akademisk frihet. Er de styrende krefter i samfunnet og fra politisk hold blitt så sterke at akademisk frihet er truet?

Akademisk frihet gjelder den enkelte lærer og forsker, men er selvfølgelig illusorisk hvis ikke den er tuftet på en institusjonell uavhengighet. Dette blir tydelig understreket i den offentlige utredningen om temaet som ble offentliggjort i 2006 (NOU 2006:19) fra et utvalg ledet av tidligere rektor ved Universitetet i Oslo Arild Underdal. Utredningen førte til at akademisk frihet er blitt lovfestet i Norge. Det er gledelig og viktig, men det er dermed ikke sagt at akademisk frihet kan tas for gitt. Løfter vi blikket ut over våre landegrenser, er det absolutt grunn til bekymring. Ikke minst er utviklingen i Tyrkia skremmende.

Det er også utviklingstrekk i en rekke andre vestlige land som bekymrer. Jeg vil trekke fram et par forhold, som jeg synes er viktige. New Public Management er i ferd med å erstattes av det mange betegner som The Digital Era Governance². Nye digitale verktøy har gjort det mulig å måle og kvantifisere alt mulig. Måloppnåelse, progresjon, «added value» er noen honnørord for hva man risikerer å måtte rapportere på i forskningsprosjekter. Enda enklere å måle er hva man trekker inn av midler på eksterne prosjekter, hvor mange publikasjoner som kommer ut og hva slags impact de har, hvor mange internasjonale samarbeidspartnere, antall patenter og nye produkter eller etablering av firma. Er man med i et fokusert forskningsprogram eller får midler fra Horizon 2020 innen ett av de store temaene under Grand Challenges, så vanker det insentivmidler og andre godsaker.

Det er ikke tvil om at mange kolleger finner seg vel til rette med dette. Det er mange, særlig innen de matematisk-naturvitenskapelige fagene, som jeg representerer, som arbeider litt med grunnleggende problemstillinger én dag, neste dag arbeider de litt med et anvendt prosjekt for så tredje dag å søke et patent. Det er ingen tvil om at forskningslandskapet er i ferd med å endre seg for mange. De gamle barrierene mellom grunnforskning og anvendt forskning er borte, mange

2 Se for eksempel Dunleavy et al. "New Public Management Is Dead—Long Live Digital-Era Governance", *J Public Adm Res Theory* 16: 467-494, 2006. (DOI: <https://doi.org/10.1093/jopart/mui057>)

forskerne beveger seg lett i dette landskapet, og mange synes rapporteringen er grei. De føler de kan følge sin nysgjerrighet. Det er imidlertid verdt en refleksjon om ikke vi mister noen kolleger, kanskje mange innen noen fag, kolleger som føler det som en alvorlig begrensning å skulle stå til rette for all sin akademiske gjøren og laden. Kanskje mister vi de mest kreative, de som tenker annerledes, og som er i stand til å flytte faggrenser og skape paradigmeskifter. Vi trenger gjennombruddsforskning, og ikke bare litt mer av det samme – incremental research.

Et annet forhold er at akademisk frihet er grunnleggende knyttet til ytringsfrihet. Fritt Ord arrangerte i 2016 et seminar hvor de hadde invitert Greg Lukianoff, en amerikansk jurist som har spesialisert seg på The First Amendment i den amerikanske grunnloven. Der er ytringsfriheten godt fundert. Hans budskap var at svært mange amerikanske universiteter opptrer ulovlig når de innfører Codes of Conduct som faktisk begrenser ytringsfriheten.

Hvorfor er amerikanske universiteter på denne galeien? Det er mange og tildels kompliserte grunner til det, men det er faktisk et press fra studentene, som ønsker begrensninger i ytringsfriheten. Det er jo ikke helt nytt. Det er faktisk ikke mer enn en generasjon siden vi opplevde det samme ved mange universiteter, også i Norge. Studentene den gang ville forhindre at enkelte forelesere fikk holde forelesningene sine fordi studentene ikke likte innholdet eller det var ikke politisk korrekt. Nå dukker altså trollet opp igjen, men i en litt annen form.

Lukianoff har en webside hvor han gir grønt eller rødt lys til forskjellige universiteter når det gjelder deres policy vedrørende ytringsfrihet (<https://www.thefire.org/>). Det er mange røde lys, men University of Chicago får grønt. De har skjønt hva The First Amendment dreier seg om.

Dean of Studies ved University of Chicago John Ellison skrev i 2016 et brev til alle nye studenter³. Der stod det bl.a.: “Our commitment to academic freedom means that we do not support so-called trigger warnings, we do not cancel invited speakers because their topics might prove controversial, and we do not condone the creation of intellectual ‘safe spaces’ where individuals can retreat from ideas and perspectives at odds with their own”. *Trigger warnings* er advarsler f.eks. ved innledningen av en forelesning om at den kan ha et innhold som noen ikke føler seg komfortable med. *Safe spaces* er områder på campus hvor studentene ikke skal risikere å få høre noe som provoserer dem. Dean of studies mente altså at det var nødvendig å si tydelig fra at ytringsfrihet finner sted på University of Chicago.

3 https://news.uchicago.edu/sites/default/files/attachments/Dear_Class_of_2020_Students.pdf

Hvordan er det på den hjemlige bane? Vi finner eksempler på at slike holdninger er i ferd med å krype inn i våre institusjoner også. Årvåkenhet er viktig for å forhindre dette, og her har akademiene en viktig oppgave.

Dette var bare to eksempler på at akademisk frihet ikke er en selvfølge, men er under press på forskjellige måter, både åpenlyst og mer subtilt. Vi må være vaktbikkjer, og vi må verne om en kultur som dyrker kritikk og meningsbrytninger, og vi må arbeide for en forskningspolitikk hvor man tar høyde for at ikke all produksjon og virksomhet kan måles og veies, en politikk som tar vare på enkeltindividene. Det må være frihet til å stille spørsmål, til å velge metode og til å ytre seg offentlig. Det fordrer også institusjonell uavhengighet.

Jeg mener akademiene har en viktigere rolle enn noen gang, ikke som konservative bremsere, men som pådrivere for en innretning av virksomhetene i universitets- og høyskolesektoren som gir størst gevinst for samfunnet også på lang sikt, særlig ved å fremme forskning som kan gi gjennombrudd og dyp forståelse.

Stephen Seiler

GREETINGS ON BEHALF OF THE UNIVERSITY OF AGDER, AND 3 CHALLENGES

Viserektor ved UiA, professor Stephen Seiler, hilste fra universitetet.

Members of the Agder Academy of Sciences and Letters, distinguished colleagues from other science academies in Norway and abroad, and invited guests, on behalf of the University of Agder, it is my pleasure to wish you a warm welcome to Agder, to Kristiansand, and to this hallowed dining room tonight to celebrate the continued vitality and growth of the academy. To the new members of the Agder Academy, congratulations! We raise our glasses to you! Many of you are also colleagues at the University of Agder and even more are connected to us in different ways. Your dedication to excellence strengthens both institutions.

I believe the mission of the University of Agder and its vision of promoting co-creation of knowledge goes hand in hand with the mission of the Agder Academy of Sciences and Letters. This academy has formal roots dating back over 50 years. But, as far as universities and science academies go, we are both very young and still stretching our wings! From its revitalization in 2002, the Agder Academy of Sciences and Letters has grown from 63 members to over 250 members today. In 2002, Professor Ernst Håkon Jahr wrote that he wished to reestablish the academy as a modern science academy in a traditional framework. Professor Jahr also wrote that he envisioned the academy as a multi-disciplinary meeting place, not just a club for the few. Similarly, the UiA leadership aspires to facilitate the continued development of a dynamic, modern university that is academically and scientifically robust and rigorous, but at the same time accessible to and engaged with the society we live in. The University of Agder believes that academic maturity and self-confidence created a platform for respect and cooperation across the broad range of disciplines represented in our faculties. The same is true within the academically diverse membership of this academy. Indeed, we believe that for the University collegium to truly fulfill our potential regionally, nationally, and internationally, we **MUST** cooperate across disciplines to help prepare future students for job descriptions that do not yet have names and to solve complex societal challenges that are not constrained by regional or even national boundaries. Today, global challenges are also local challenges. The University of Agder, and the Agder Academy of Sciences and Letters are both regionally anchored, but globally connected. Hearing the different languages spoken in the dining room tonight gives testimony to that, and puts a smile on my face.

I am proud to serve the University of Agder, and I am proud to be a member of this academy. I even have an Agder Academy award on my office wall. But, both the University and this academy have significant challenges to meet and important work to do. Since we are part of the same family, I will present the Academy with three key challenges that I believe we share:

1. We must do a better job of translating the complex science and rigorous scholarship that engages us into conversations that engage the society we live in. The University of Agder is no ivory tower, and this Academy must not be “a secret society”. Never has it been more important to demonstrate that the science and scholarship that Norwegian taxpayers entrust universities to perform actually makes society better. We must

create a bilingual world where the language of science and the language of the citizens we serve are translated and connected.

2. We must both recruit a new generation of scholars. Looking out at the audience right now, and looking at myself in the mirror, let's face it, we are not the hungry young lions anymore. The university must constantly renew itself. I believe this is important for this academy as well. What is the average age of the group attending regular meetings? How can you bring that number down and bring engagement in the activities of the academy up? The Agder Academy must not become a retirement club for old professors!
3. The society we serve is 50% men and 50% women. Are the university and Agder's Academy mirrors of this society? No, we are not. At least not at the professor level. Less than 25% of UiA professors are female. We are working on this imbalance. For the Agder Academy, only about 17% of all members are female. We both have a job to do to make sure that our best and brightest female scholars have the same opportunities as their male colleagues in science to climb the academic ladder at UiA, and to gain the recognition that membership in this academy signifies.

I have now challenged you as an academy. The University of Agder has challenged itself. I wish us both the greatest possible success in the coming years. Meeting these challenges aggressively will make us both better! Thank you.

Yuriy Rogovchenko

TAKKETALE FOR SØRLANDETS KOMPETANSEFONDS FORSKNINGSPRIS

Professor Yuriy Rogovchenko mottar forskningsprisen for 2016

Dear President, fellow members of the Academy, distinguished guests, ladies and gentlemen.

I am honored to be here tonight receiving this year's Academy research prize. I would like to thank the committee members for awarding me the prize and I express my sincere gratitude to my colleagues at the University of Agder who nominated me for this prestigious award and supported my nomination.

I was born just four days before my namesake Yuriy Gagarin rocketed into space. However, contrary to my schoolfriends, I never wanted to become an astronaut - my dream was to become a famous painter and a full member of the Academy of Fine Arts. However, something went very wrong with my career in fine arts and I became a mathematician, yet dreams about the academy membership were not completely ungrounded - I was elected to Agder Academy of Sciences and Letters in 2014.

I am very pleased that the Committee decided to award the research prize to a mathematician this year - this acknowledges growing respect to mathematics in the modern society, despite of rather peculiar features distinguishing me and my colleagues – mathematicians - from other people.

Johann Wolfgang von Goethe (1749-1832), a German writer and polymath pointed out that “mathematicians are like Frenchmen: whatever you say to them they translate into their own language and forthwith it is something entirely different.”

Alfred Adler (1870-1937), an Austrian medical doctor, psychologist and founder of the school of individual psychology, argued that “in the company of friends, writers can discuss their books, economists the state of the economy, lawyers their latest cases, and businessmen their latest acquisitions, but mathematicians cannot discuss their mathematics at all. And the more profound their work, the less understandable it is.”

I hope my research in differential equations is still understandable by most colleagues (and thus, perhaps, is less profound). I would attribute good citation record for my research both to a weird variation of the obsessive-compulsive personality disorder which allows me to combine pretty well chaos in my office and nearly impeccable academic writing in my papers and to my passion for teaching which fosters clarity of thoughts and exposition.

If you could attend one of my lectures, you would have probably noticed how well I fit the description of a Hungarian mathematician and educator, Stanford Professor Emeritus George Pólya (1887-1985), who pointed out that “The traditional mathematics professor of the popular legend is absentminded. He usually appears in public with a lost umbrella in each hand. He prefers to face the blackboard and to turn his back to the class. He writes a, he says b, he means c; but it should be d”. Some of his sayings are handed down from generation to generation: “This is a one line proof ... if we start sufficiently far to the left.” “In order to solve this differential equation you look at it till a solution occurs to you.” “This principle is so perfectly general that no particular application of it is possible.”

I am very pleased to have wonderful colleagues in the Department of Mathematical Sciences at the University of Agder and a good environment for teaching and research (there is still some room for improvement).

I am proud to be a part of MatRIC, the only national center for excellence in mathematics teaching - this status is a sign of recognition of our valuable contribution to mathematics education in Norway.

I would like to conclude by expressing my gratitude and appreciation to my family. I would have never achieved anything in life and professional career without unfailing support, love and inspiration from my amazing wife, Svitlana, wonderful daughters, Lena and Oksana, and fantastic grandchildren Margerita, Alexandra and Ivan.

I remember very well an embarrassing moment years back when our daughter Lena, who always believed that I am a very famous mathematician, asked me whether she could show her classmates some theorems bearing my name. I feel much better today, after receiving this Academy award, and I will work harder towards the goals set for me by our daughter.

Thank you very much!

Jarle Jortveit

TAKKETALE FOR SØRLANDETS KOMPETANSEFONDS
POPULÆRVITENSKAPELIGE PRIS

Overlege Jarle Jortveit mottar den populærvitenskapelige prisen for 2016.

Kjære medlemmer av Agder Vitenskapsakademi og representanter for Sørlandets kompetansefond.

Jeg må vel være så ærlig at jeg innrømmer at jeg hadde begrenset kunnskap om Vitenskapsakademiet før jeg ble invitert til dette arrangementet. Men etter å ha lest meg opp – og sjekket listen over tidligere prisvinnere – ble jeg ydmyk. Det er virkelig en stor ære å bli tildelt en slik pris!

Jeg oppfatter prisen som en pris til hele forskningsmiljøet ved Sørlandet sykehus, til hjerteavdelingen i Arendal og til ”mine” forskningsgrupper ved Rikshospitalet og Norsk hjerteinfarktregister. Sørlandet sykehus har størst ”forskningsproduksjon” av alle ikke-universitetssykehus i Norge. I 2002 satte den ambisiøse forskningssjefen Svein Gunnar Gundersen ved Sørlandet sykehus et høyt mål om 10 doktorgrader og 100 publiserte artikler i fagfellevurderte tidsskrift de neste 10 årene. Det ble 30 doktorgrader og 300 artikler. Fra 2012 til nå har ytterligere over 20 ansatte ved Sørlandet sykehus disputert og det er publisert over 300 artikler til. Bare ved min avdeling har tre leger (jeg selv inkludert) disputert for den medisinske doktorgraden de siste fem årene, og vi har for øyeblikket fire phd-kandidater. Sørlandets kompetansefond har vært en særdeles viktig økonomisk bidragsyter til oppbyggingen av forskningen ved Sørlandet sykehus. Uten denne viktige støtten hadde det ikke vært mulig å få til forskning i så stort omfang ved Sørlandet sykehus.

Forskning er grunnlaget for all god medisinsk utredning og behandling. Evidensbasert medisin er blitt et moderne mantra – på godt og vondt. Det er ingen tvil om at vi stadig trenger ny og bedre dokumentert kunnskap. Men vi må likevel aldri glemme at vi skal behandle enkeltpersoner – med deres preferanser, holdninger og verdier. I et helsevesen preget av et stadig større byråkrati med hard økonomisk styring, produksjonspress og beslutningstakere som sitter langt fra pasientene og dessuten ofte mangler en medisinskfaglig bakgrunn, må vi også ta vare på kunsten i faget – den individuelt tilpassede behandlingen, empatien og den gode samtalen.

Per i dag er ca. 5600 tidsskrift indeksert i Pubmed – den største søkemotoren for medisinske artikler. I fjor ble hele 1,2 millioner artikler registrert. Antall artikler per år er doblet de siste ti årene. Mye god forskning forsvinner i mengden. Det har liten hensikt å skrive artikler som veldig få leser. For å nå ut til ønsket publikum er det nødvendig med en populærvitenskapelig formidling og et godt samarbeid med pressen. Det siste er imidlertid en risikabel sport. Komplekse problemstillinger må forenkles – ofte nesten til det ugjenkjennelige – og ingen

av forbeholdene som normalt ligger som en ryggmargsrefleks hos enhver forsker, kommer noensinne på trykk.

Hovedfokus for min egen forskning har vært plutselig død og fysisk aktivitet hos barn med medfødte hjertefeil. Hvert år fødes ca. 600 barn med en medfødt hjertefeil i Norge. Det har vært en utbredt oppfatning at barn med medfødte hjertefeil ikke kan delta i idrett og annen fysisk aktivitet, på grunn av økt risiko for plutselig død. Vi undersøkte derfor forekomsten av plutselig død i forbindelse med fysisk aktivitet hos alle norske barn med medfødte hjertefeil født i perioden 1994-2009 og fant faktisk ingen dødsfall. Dette viktige budskapet har vi formidlet i nasjonale og internasjonale media i håp om å få flere hjertebarn inn på idrettsbanen.

Denne prisen er til stor inspirasjon for hele vårt forskningsmiljø, og den setter fokus på viktigheten av å formidle ny forskning på en forståelig måte også i – for oss – utradisjonelle kanaler.

Tusen takk!

Robin Rolfhamre

TAKKETALE FOR AVAS FORSKNINGSPRIS
TIL YNGRE FORSKERE

Førsteamanuensis Robin Rolfhamre mottar forskningsprisen til yngre forskere.

Dear President, Prize Committee, Academy members and those who nominated me for this prize.

It is indeed an honor to receive this prize and to be acknowledged for all the hours that I have put into my work so far in my academic career. I am honored, not only to receive the Academy's Research Prize for Young Researchers, but also to be recognised for my work among such esteemed academy members. Thank you!

The importance of receiving recognition of this sort during the early years of one's career can of course not be overstated. To be noticed and received with open arms as a young scholar and to be guided and supported, is crucial not only for stimulating a successful career, but also for recruiting new academics within the arts of scientific practice. I wish to use this opportunity to give a special thank you to Professors Per Kjetil Farstad and Roy Eriksen who have indeed greeted me with open arms and given me support, direction and feedback; also making me feel included, not to mention taken seriously, in the very academic community of which I seek to be part.

Early Music is often regarded from above, from the aristocracy's perspective, and many performers and students perceive Early Modern music as something museal, where there is a clear sense of right and wrong and where the present is clearly separated from the past. My agenda is to address this music as a pragmatic, social practice where inter-human relations and communication are at the very centre of the academic argument. The interest of my work is not only to draw inspiration from perspectives related to other research disciplines than musicology, but to regard past musicians as part of a social practice, where humans played music for each other in a social context. These social practices can only be properly addressed through interdisciplinary discourses: where music performance and literature meet, where various disciplines and perspectives are fused, where Early Music is not necessarily about the right or wrong practice, but about the inter-human communication it presents, about authentic communication and emotion rather than authentic technique and harmony.

What such a prize as this also does is to bring one's research topic to the agenda, and put it into the spotlight. My research is of the sort that is not often mentioned in the media, or in the public discourse. My project is to promote an academic practice for Early Music in which both high level artistic performance and high level traditional academic practice can unite, rather than coexist. I do this by focusing on three main perspectives:

1. 'Improvisation and ornamentation from c. 1000–1700: Extracting pedagogical models for improvisation and ornamentation'
2. 'Performance practice seen from a pragmatic, non-museal and inter-human perspective focusing on emotional communication'
3. 'The connection between Early Music and Traditional Folk Music (e.g. *musica popolare*, *musique populaire* and Traditional Oriental Music)'

At the core of my project is the ideology that music is music, and humans are humans. When Early Music masters played music, they did not play “Baroque”, “Renaissance” or “Medieval” music, they simply played *music*; they played music based on a relationship between the contemporary practice and their own, individual aesthetic agenda. Such an approach, of course, raises more questions than it can answer, because the earlier the music, the greater is the interplay between fantasy and interpreted sources. It is just here, at the nexus between words and performed sound, between fantasy and fact, past and present, that I wish to make a contribution. And I thank you again for acknowledging this project, and stimulating my work with such honors. Thank you!

Lars Thomas Dyrhaug,
Generalsekretær i Norges Tekniske Vitenskapsakademi

TAKK-FOR-MATEN-TALE

Generalsekretær i NTVA, Lars Thomas Dyrhaug, takker for maten.

Ærede preses, ærede gjester og akademimedlemmer – beleste kvinner og menn! Det er en ære å få lov til å takke for middagen ved en så fin anledning og i et slikt selskap.

Mennesker for kjenner diplomatiets skikk og bruk, forteller at en takk-for-maten-tale ikke skal omtale det som ble servert. Jeg vet ikke hva som er bakgrunnen for denne regelen. Det kan være flere årsaker. Men i pakt med god norsk tradisjon vil jeg få gi komplementer for maten som har blitt servert her i kveld. Laksemousse som forrett, indrefilet som hovedrett og sjokoladen som var dessert, smakte fortreffelig. Vinene likeså. Når jeg roser mat og drikke, så mener jeg å ha en viss peiling for jeg har gjennom årene vært heldig og har spist mye god mat både i faglige og private sammenhenger.

Jeg ble selv kjent med Agder Vitenskapsakademi (AVA) for et par år siden. Min første kontakt var ved å lese akademiets årbok. Det har gjentagende for år vært en sann glede – både pga. fine tekster og pga. flotte illustrasjoner. Her er det bøker som fortjener å bli tatt vare på!

Senere har jeg hatt gleden av å delta i flere møter hvor AVA og mitt eget akademi NTVA har hatt felles samlinger på Gimle Gård. Jeg har da blitt kjent med en rekke innsiktsfulle og interessante mennesker. Jeg vil trekke frem Ernst Håkon Jahr, Rolf Tomas Nossun, Thor Einar Hanisch og Olav Breen.

AVA gjør en stor og uvurderlig innsats bl.a. som historie- og kulturformidler i Agder. Regionen skal være meget takknemlig for det arbeid som akademiet nedlegger – ikke minst gjennom den dokumentasjonen som løpende skjer.

NTVA – Norges Tekniske Vitenskapsakademi – ble stiftet av professorer ved det daværende NTH i Trondheim i 1955. Den direkte bakgrunnen for at akademiet kom i stand, var at de eksisterende akademiene ikke betraktet teknologer og ingeniører som sanne vitenskapsmenn og forskere. I lys av de senere ti-års utvikling så vil jeg være så frimodig å si at dette vel er et av de beste eksempler på at også meget kloke hoder kan ta svært feil.

Det er likevel interessant å legge merke til at også i utlandet, i flere viktige land, fant professorer og ledere innenfor ingeniørfag og teknologi ut at de måtte skaffe seg sitt eget akademi om de ønsket tilhørighet til en slik institusjon. I Europa – og i verden – er således NTVA et av de eldste akademiene av sin type.

NTVA har gjennom de siste 30 årene arbeidet systematisk for å bli et genuint landsomfattende akademi. Målsetningen er å spre kunnskap om og diskusjon av aktuell teknologi, samt motivere til utdanning og forskning innenfor relatert fag.

Vi har i NTVA i dag større møteprogrammer i fire norske byer: Bergen, Oslo, Stavanger og Trondheim. I tillegg arrangerer vi hvert semester møter eller seminarer i Tromsø og i Kristiansand.

I Kristiansand hadde vi så sent som i går kveld et fellesmøte med AVA på Gimle Gård hvor det teknologiske temaet var solenergien og dens utviklingsmuligheter. Det er en teknologi som mange av oss har stor tro på, og som er et aktuelt tema i flere bedrifter og institusjoner på Sørlandet.

I forbindelse med arbeidet her i Kristiansand vil jeg få trekke frem Tor Inge Waag, som gjennom flere år har vært en enestående, engasjert, uegennyttig og dyktig møtearrangør og pådriver. Jeg kan trygt si at uten Tor Inges innsats hadde det ikke vært noen teknologiske akademimøter eller andre lignende arrangementer i Kristiansand. Det er til tross for at regionen omfatter en rekke spennende bedrifter og institusjoner med høyt teknologisk nivå. NTVA vil på alle måter støtte Tor Inges arbeid, og vi håper at vi – om ikke altfor lenge – skal få laget et eget Kristiansandslag for NTVAs aktiviteter på Sørlandet.

Enhver takk-for-maten-tale bør inneholde en liten historie hvor måltidets gleder og utfordringer inngår. Før jeg forteller min, vil jeg spørre hvor mange av de tilstedeværende som har sett årets film: «Kongens nei».

Uansett, kong Haakon hadde mange trekk og egenskaper, og ett av de mest slående ved første kontakt var at kongen var en meget høy og meget tynn mann. Det var ikke uten grunn, for han spiste ikke så mye. For øvrig – når han spiste, var han meget rask i vendingen. De av dere som har hatt gleden av å spise i kongelig selskap, vet at det er en uskreven regel: når Kongen slutter å spise, da er måltidet over. Den lille historien som jeg nå skal fortelle, og som fortelles med krav på troverdighet, skriver seg fra kong Haakon og dronning Mauds kroning i Nidarosdomen og den etterfølgende middagen i Stiftsgården i Trondheim i 1906.

For at alle skal være med, må jeg forsikre meg om at alle kjenner det trønderske ordet «sopin». Sopin betyr kort og godt sulten eller svært sulten.

Da kong Kong Haakon og dronning Maud hadde fått satt kronene på hodet i Nidarosdomen, gikk den daværende Stortingspresident – i pakt med rojal skikk og bruk – frem på gulvet og ropte med kraftig stemme: Kongen er kronet, han er Kongen alene! Ved den påfølgende middag i Stiftsgården var det fullt hus og mange forventningsfulle – og sultne – gjester. Bordskikken tilsa at Kongen og Dronningen ble servert først, og i og med at det var varm mat, så måtte hovedpersonene starte ganske raskt. Den store forsamlingen med gjester hadde knapt begynt på hovedretten da det gikk en hvissen gjennom salen: «Vi må slutte å

spise, for kongen er ferdig med sin middag.» Det var visstnok lett å føle på den store skuffelsen som gikk blant gjestene. Da er det en replikksterk og selvbevisst trøndersk storbonde som reiser seg og griper ordet og sier med kraftig stemme: «Kongen e' itj sopin, men det e' Kongen alein!» (Kongen er ikke lenger sulten, men det gjelder bare Kongen!) Replikken fra den trønderske bonden skal være udiskutabel, men det kan kanskje ha budt seg en mulighet for å spise litt mer da desserten ble brakt på bordet?

Takk for oppmerksomheten!

POZNAŃ CHAPTER

*Professor Jacek Fisiak, leder av styret i Poznań Chapter,
rapporterer om aktiviteten i chapteret i 2016.*

Jacek Fisiak

POZNAŃ CHAPTER OF AGDER ACADEMY

Report on activities in 2016

In 2016, the Board of the Poznań Chapter had the following three members:

Professor Jacek Fisiak, President

Professor Wojciech Golusiński, Secretary and Treasurer

Professor Katarzyna Dziubalska-Kołaczyk, Member

Attorney Katarzyna Golusińska served as the Chapter's legal advisor.

Ms Anna Antkowiak assisted Professor Fisiak in practical matters.

During 2016 the Poznań Chapter Members met twice:

1. The Spring Meeting was held on the 20th of May, 2016. The President of the Poznań Chapter, Professor Jacek Fisiak chaired the meeting. The first half of the meeting was devoted to current affairs. Professor Golusiński presented the annual financial report, which was then accepted unanimously. The Chair then went on to inform the Members about the planned activities and publications. The Chapter Members have also voted on and established a Poznań Chapter of Agder Academy Award for Young Scholars. The regulations for the Award are enclosed for reference.
2. The business part of the meeting was followed by a talk by Prof. Henryk Koroniak on *Order or Disorder: that is the question... A chemist's*

view. Professor Koroniak then answered questions and welcomed contributions from the floor.

3. The Autumn Meeting was held on the 7th of October 2016. The meeting was chaired by Professor Jacek Fisiak. The first half of the meeting was devoted to current affairs, including a discussion on the future of the Chapter. The business part concluded with Members agreeing on an individual annual donation of no less than 200 PLN.

The Chair then went on to inform the Members about the planned activities and publications, including:

- Professor Liliana Sikorska: *Being (non)human or on the topography of monsters medieval and modern*
- Magister Włodzimierz Mazanka: *Portrait – metaphorical space*

The business part of the meeting was followed by a presentation by the President of Agder Academy Professor Ernst Håkon Jahr on *Agder Academy yesterday, today and tomorrow*.

The two planned publications appeared at the end of 2016.

REGULATIONS FOR THE POZNAŃ CHAPTER OF AGDER ACADEMY OF SCIENCES AND LETTERS OUTSTANDING YOUNG RESEARCHER AWARD

1. General

1. The Poznań Chapter of Agder Academy of Sciences and Letters (hereinafter referred to as Academy) will award research by Young Researchers of outstanding quality and achievement based on the selection made by an Award Committee.
2. This award is designed to recognize exceptional and unusually interesting scholarly work produced by young researchers up to 35 years of age.
3. The competition will be announced in one of the scientific fields within Humanities and/or Social Sciences and Science each year. The scientific field of competition for each year will be decided on

the spring meeting of the Academy and the Award will be granted on the subsequent autumn meeting.

4. The award will consist of a diploma and a one time financial benefit according to the Board's ruling.
5. To this purpose funds will be provided by the Academy.

2. **Eligibility criteria**

1. All doctoral and post doctoral theses that are based on significant original research, in the scientific field appointed by the Academy for the competition are considered eligible.
2. The candidate must defend his/her thesis in one of the universities affiliated with the the Academy within the calendar year prior to applying for this award and receive a grade cum laude.
3. Doctoral theses supervised by the Award Committee members are not eligible.

3. **Application procedure**

1. Candidate for the award is nominated by another scholar who is familiar with the candidate's research.
2. Nomination consists of
 - i. the candidate's CV including list of publications in journals and conference proceedings,
 - ii. a copy of the said work,
 - iii. a letter of recommendation from the recommending scholar,
 - iv. a letter of recommendation by another recognized scholar in the field from outside the Agder Academy of Sciences and Letters.
3. Nominations are to be submitted electronically to *agder@wa.amu.edu.pl*

4. **Selection**

1. The selection will be made by the Award Committee.
2. The Award Committee will then report to the Board, who grants the Award.
3. Judging shall be based on:

- i. the quality of the said work and research, specifically thought-provoking questions, interdisciplinary design of significant original research, opening up new perspectives for the field; and
 - ii. overall quality of the candidate.
 4. The response time for evaluation of the submitted nominations will be three months.
 5. The author of the winning work will be notified via email and invited to present his/her most interesting findings during the Academy meeting.
5. **Award Committee**
1. The Award Committee is appointed by the Academy depending on the orientation of the scientific fields of its members and the scientific field chosen for each edition for one term.
 2. The Award Committee is sovereign in the decisions taken.
 3. The Award Committee reserves the right not to award any prize if the selection criteria are not considered to have been met.
6. **Other Relevant Information**
1. The competition is held once a year. Call for applications in this competition will be announced via email.
 2. Nominations must be submitted within two months after the call for applications.
 3. A final decision will be given within three months.
 4. The Academy will disseminate the name of the winner.

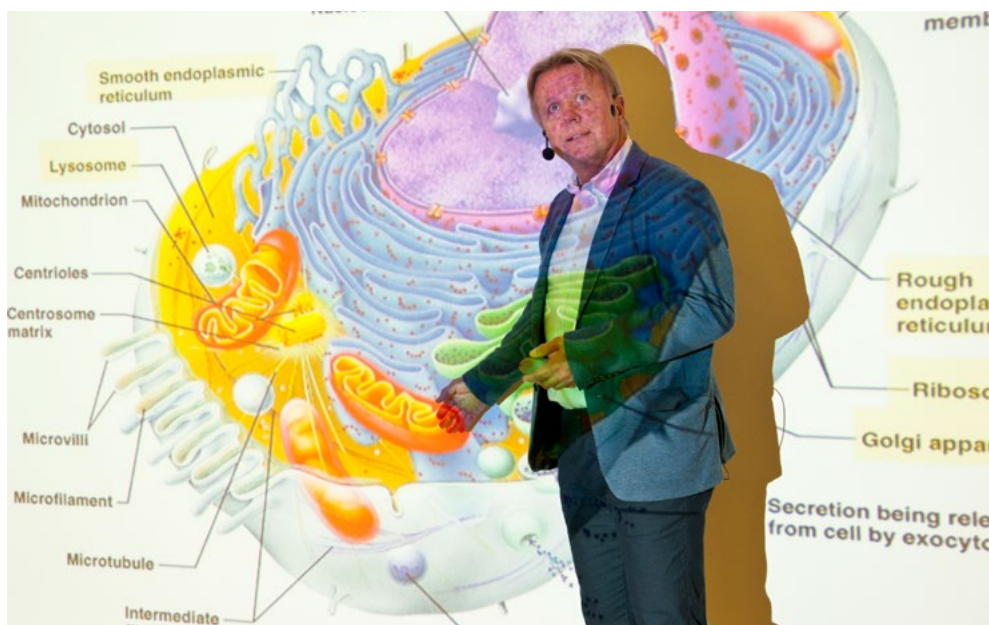
POZNAN CHAPTER OF AGDER ACADEMY OF SCIENCES AND LETTERS

Members in 2016

1. Andrzej Dobek	dobek@amu.edu.pl
2. Katarzyna Dziubalska-Kolaczyk	dkasia@wa.amu.edu.pl
3. Jerzy Fedorowski	jerzy@amu.edu.pl
4. Jacek Fisiak	fisiak@amu.edu.pl
5. Wojciech Golusiński	wgolusinski@ump.edu.pl
6. Maria Agnieszka Kaczmarek	makac@amu.edu.pl
7. Hanna Kocka-Krenz	kockrenz@amu.edu.pl
8. Henryk Koroniak	koroniak@amu.edu.pl
9. Andrzej Korzeniowski	a.korzeniowski@ue.poznan.pl
10. Andrzej Kostrzewski	anko@amu.edu.pl
11. Julian Malicki	julian.malicki@wco.pl
12. Bronisław Marciniak	marcinia@amu.edu.pl
13. Bogdan Marcinec	bodgan.marcinec@amu.edu.pl
14. Andrzej Marszałek	amars@cm.umk.pl
15. Waldemar Marton	martonwaldemar@gmail.com
16. Włodzimierz Mazanka	wlodek_mazanka@o2.pl
17. Zbyszko Melosik	zbymel@amu.edu.pl
18. Bogumił Nowicki	bogumil.nowicki2304@gmail.com
19. Grzegorz Oszkinis	goszkinis@gamed.poznan.pl
20. Stanisław Puppel	spuppel@amu.edu.pl
21. Honorata Shaw	honorata@ump.edu.pl
22. Liliana Sikorska	sliliana@ifa.amu.edu.pl
23. Grzegorz Skommer	skommer@amu.edu.pl
24. Andrzej Tykarski	tykarski@o2.pl
25. Jan Węglarz	jan.weglarz@cs.put.poznan.pl
26. Jacek Witkoś	wjacek@wa.amu.edu.pl

NOBELMØTE

29. november 2016

Overlege Frode Gallefoss foredrar om Nobelprisen i fysiologi eller medisin for 2016.

Siden 2007 har Agder Vitenskapsakademi arrangert et åpent møte, der årets Nobelpriser samt Abelprisen og Holbergprisen blir omtalt i korte populærvitenskapelige foredrag.

Årets møte var det tiende i rekken, og ble avholdt i Amfiet i Rådhuskvartalet i Kristiansand den 29. november 2016. Det var også i år et samarbeidsarrangement mellom Agder Vitenskapsakademi og Kristiansand Filosofikafé, og generøst sponset med bakverk fra Dampbageriet AS.

Margrethe Wold

NOBELPRISEN I FYSIKK

Thouless, Haldane og Kosterlitz: Topologiske faseoverganger og topologiske materiefaser

Foto: Rolf Nossun.

*Førsteamanuensis Margrethe Wold
foredrar om årets nobelpris i fysikk*

PRISVINNERNE

Fysikkprisen for 2016 ble delt mellom tre vinnere: Den ene halvdelen gikk til David J. Thouless, og den andre halvdelen til F. Duncan M. Haldane og J. Michael Kosterlitz. De får prisen for teoretiske oppdagelser innen «topologiske faseovergang og topologiske materiefaser».

De tre prisvinnerne er alle britiskfødte amerikanere tilknyttet amerikanske universiteter. David J. Thouless er professor emeritus ved University of Washington, og tok sin PhD ved Cornell University. Duncan M. Haldane har sin PhD fra University of Cambridge og er professor ved Princeton University. J. Michael Kosterlitz har PhD fra University of Oxford, og er professor ved Brown University.

KVANTEMEKANIKK OG UVANLIGE MATERIEFASER

All materie er bundet av kvantemekanikkens lover, men gjennom vår daglige erfaring med materie merker vi ikke noe til kvantemekaniske effekter. Slike effekter skjuler seg nemlig bak atomenes tilfeldige, termiske bevegelser fordi materien har en ikke ubetydelig temperatur. Det er først når atomenes termiske bevegelser stilnes kraftig ned under nedkjøling til ekstremt lave temperaturer at det byr seg anledninger til å studere kvantemekaniske effekter slik som *superledning* og *superfluiditet*.

Vinnerne av fysikkprisen har gjort teoretiske oppdagelser innenfor eksotiske materiefaser og faseoverganger ved ekstremt lave temperaturer der kvantemekaniske effekter kommer til syne, og de har tatt i bruk en gren innenfor matematikken som heter topologi for å beskrive dette.

MATERIEFASER OG FASEOVERGANGER

De tre stoff-fasene *fast stoff*, *væske* og *gass* er kjent for de fleste, og kjøler vi ned gass (vanndamp, for eksempel) får vi faseoverganger til væske (vann), og videre til fast stoff (is). Men materien har flere faser enn disse tre; en fjerde fase er f.eks. *plasma*, som er gass med høy temperatur slik at atomene er ionisert (stjerner består av plasma).

Når materie kjøles ned til ekstremt lave temperaturer, typisk bare noen få grader over det absolutte nullpunktet, får enkelte materialer uvanlige egenskaper. Noen materialer gjennomgår en kvantemekanisk faseovergang og blir *superledende* og fører strøm uten elektrisk motstand, dvs uten tap av energi. Noen materialer blir *superfluid*, dvs væsker med null viskositet. Rører man i en kopp med superfluid fortsetter den å rotere til evig tid.

Lenge trodde man at det ikke var mulig å få slike faseoverganger for veldig tynne sjikt og tråder/kjeder med atomer, selv ikke nær det absolutte nullpunktet - nettopp pga atomenes tilfeldige termiske bevegelser. Men nobelprisvinnerne utfordret dette, og Kosterlitz og Thouless kom i 1972 opp med matematiske modeller for to-dimensjonale kvantefysiske systemer med faseoverganger, og viste at også to-dimensjonale systemer kan være superledende ved lave temperaturer. Faseovergangene og materiefasene kalles topologiske.

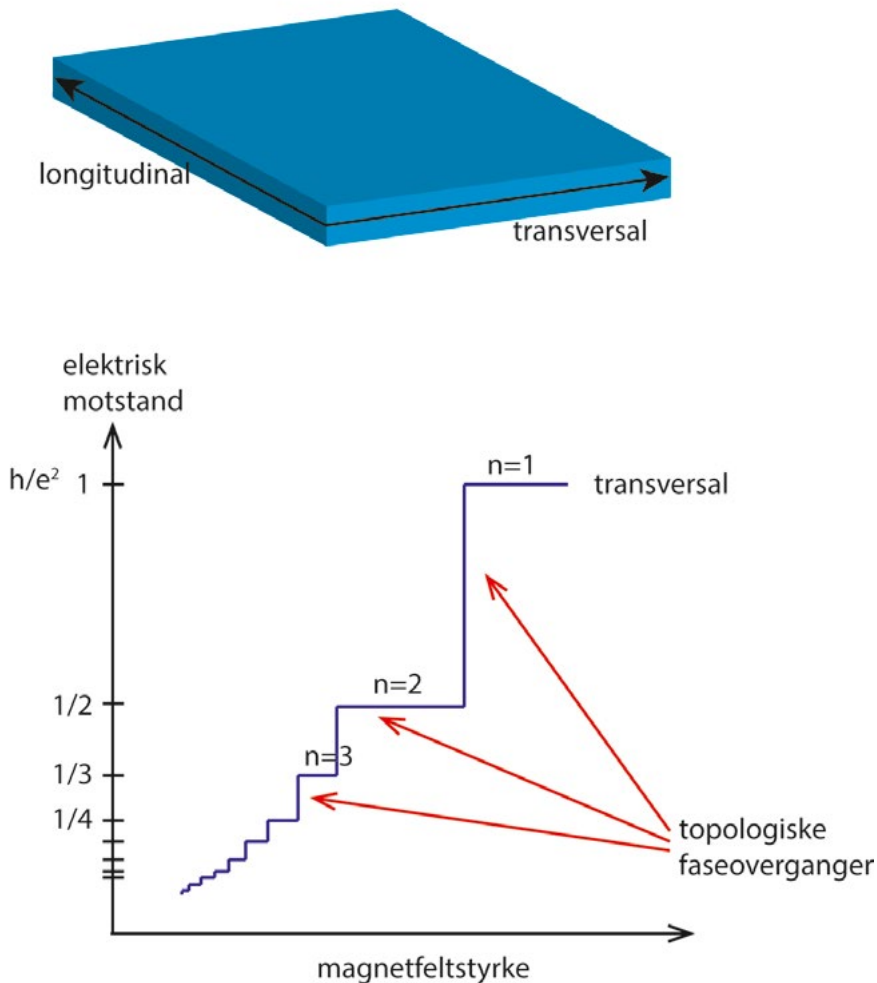
TOPOLOGISKE MATERIEFASER OG FASEOVERGANGER

Topologi er en gren av matematikken som beskriver egenskaper som er bevart under deformasjoner som f.eks. strekking og bøyning, men ikke riving. En klump med leire kan formes til en sigar eller en kule, og man sier at begge formene er topologisk ekvivalente. En klump leire med hull i kan bli til en smultring eller en kaffekopp, og smultringen og kaffekoppen er topologisk ekvivalente. Antall hull kalles en topologisk invariant. Topologisk sett er altså det eneste som skiller en sigar fra en smultring det at smultringen er en form med et hull i.

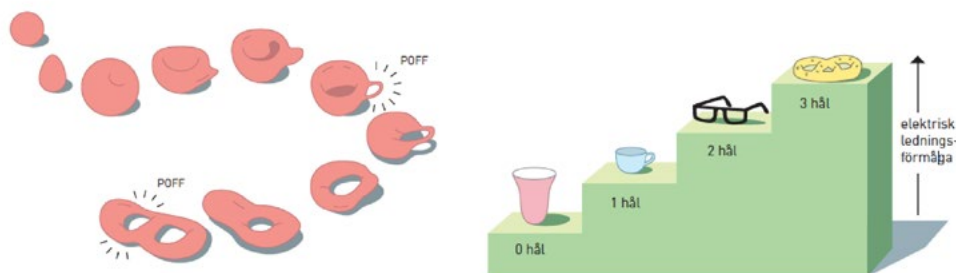
Topologiske faseoverganger svarer til faseoverganger der egenskaper ved materialet endrer seg stegvis, som f.eks. elektrisk ledningsevne/motstand. Den kvantiserte Hall-effekten er et eksempel på en to-dimensjonal topologisk materiefase. Effekten ble oppdaget i 1980 av Klaus von Klitzing (som fikk Nobelprisen i fysikk for dette i 1985), og prisvinneren i 2016, David Thouless, forklarte den nettopp som en topologisk effekt. Et tynt, strømførende materiale som nedkjøles til nær det absolutte nullpunktet og som blir utsatt for et sterkt magnetfelt har en elektrisk motstand på tvers av strømrretningen (transversal) som endrer seg i skarpt definerte trinn. Trinnene er heltallsbrøker av h/e^2 , der h er Planck's konstant og e er elementærladningen, dvs h/ne^2 der $n=1,2,3, \dots$ se Figur 1. Det viser seg videre at denne effekten er bemerkelsesverdig uberørt av urenheter i materialet, varierende temperatur, variasjoner i magnetfeltstyrke osv. Faktisk er den transversale Hall-motstanden så skarpt definert at den nå brukes som standard for måleenheten Ohm. Den transversale Hall-motstanden er med andre ord en topologisk invariant.

Figur 2 viser analogien med leirklumpen, der de topologiske overgangene fra null til ett hull og videre til to hull tilsvarende de trinnvise endringene i Hall-motstanden når magnetfeltstyrken øker. Mens Thouless og Kosterlitz arbeidet med to-dimensjonale materiefaser arbeidet Haldane med en-dimensjonale strukturer som kjeder/tråder av atomer.

Prisvinnernes arbeid på 70- og 80-tallet har brøytet vei for en spennende og viktig utvikling innenfor faststoff-fysikken helt fram til i dag, og danner grunnlaget for utformingen av nye materialer som kommer til å bli en del av morgendagens teknologi. Kanskje blir topologiske materialer for framtidens informasjonsteknologi like revolusjonerende som halvledere har vært for dagens teknologi?

FIGUR 1: Den kvantiserte Hall-effekten blir forklart av prisvinnerne som topologiske faseoverganger. Den elektriske motstanden (Hall-motstanden) på tvers av et tynt sjikt med atomer endrer seg i skarpt definerte trinn som heltallsbrøker av h/e^2 , der h er Plancks konstant og e er elementærladningen.

FIGUR 2: Den elektriske ledningsevnen i den kvantiserte Hall-effekten endrer seg stegvis, og forklares som topologiske overganger (figur fra nobelprize.org).

REFERANSER / LITTERATURLISTE

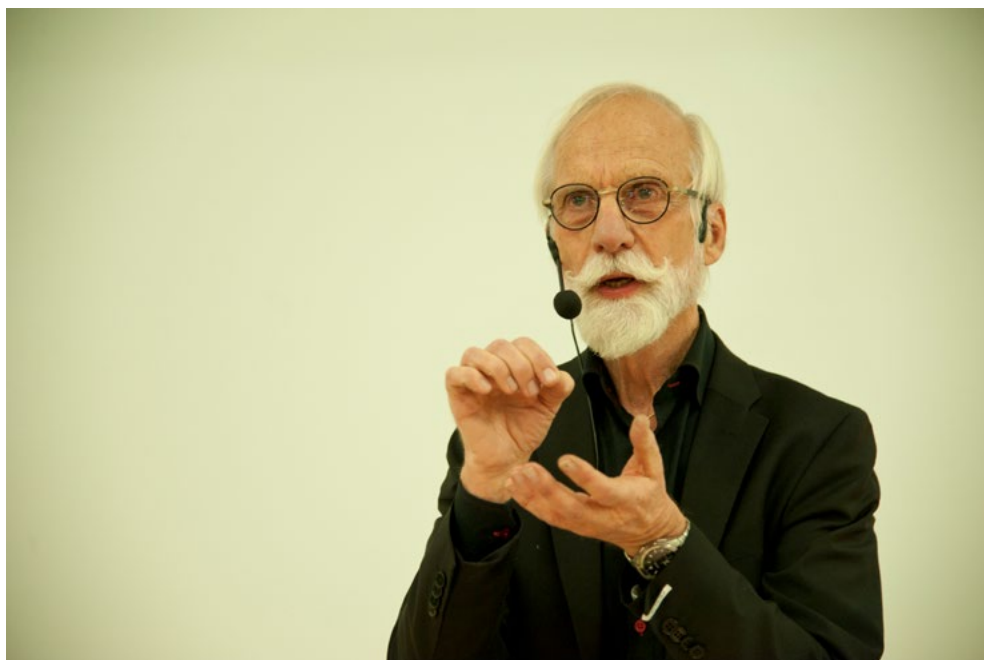
- Avron Joseph E., Osadchy, Daniel, Seiler Ruedi, 2003. "A topological look at the quantum Hall effect". *Physics Today* 56/8: 38-42
- Commissariat, Tushna og Johnston, Hamish. "David Thouless, Duncan Haldane and Michael Kosterlitz win 2016 Nobel Prize for physics" (21.02.2017). *physicsworld.com*. Hentet fra: <http://physicsworld.com/cws/article/news/2016/oct/04/2016-nobel-prize-for-physics>
- "The Nobel Prize in Physics 2016 - Popular information" (25.11.2016). *Nobelprize.org*. Hentet fra: <http://www.nobelprize.org/>
- "The Nobel Prize in Physics 2016 - Advanced information" (25.11.2016). *Nobelprize.org*. Hentet fra: <http://www.nobelprize.org/>
- Viefers, Susanne og Sudbø, Asle «Fra visjonær grunnforskning til Nobelpris» (22.02.2017). *NRK Ytring*. Hentet fra: <https://www.nrk.no/ytring/fra-visjonaer-grunnforskning-til-nobelpris-1.13168601>

Hans Herlof Grelland

NOBELPRISEN I KJEMI

for utviklingen av molekylære maskiner

Sir J. Fraser Stoddart, Jean-Pierre Sauvage og Bernard L. Feiringa

Professor Hans Herlof Grelland foredrar om årets nobelpris i kjemi.

Årets nobelpris i kjemi handler om molekylære maskiner. Selv om de fleste vet hva en maskin er, er det her nyttig med en mer presis definisjon, siden det er svært enkle maskiner det er snakk om. Den enklest tenkelige innretning som vil bli kalt en maskin, består av to deler, der den ene beveger seg i forhold til den andre, og

den ene delen kan få den andre til å bevege seg. Noen maskiner er også slik at de kan bevege seg på en overflate ved hjelp av sine bevegelige deler, som for eksempel kan fungere som hjul. Såpass enkle maskiner er det snakk om her, vi ville knapt kalt dem maskiner, hvis det ikke hadde vært for det spektakulære ved dem at de er molekylære og dermed mindre enn en tusendel av tykkelsen på et hår.

Så la oss kort repetere hva et molekyl er, og da må vi begynne med atomene. Materien rundt oss, glass, plast, luft eller vann, består av atomer. Et atom er i utgangspunktet kulerundt og størrelsen på et atom er omtrent 10 nm (nanometer) der 1 nm er en milliondel av en millimeter. Hvis vi sier at et molekyl er 10 ganger større enn et atom, er det 100 nm og dermed en titusendel av en millimeter. Størrelsen er viktig her, nobelprisarbeidene handler om å lage ting på denne størrelsen. Til sammenlikning er et hår 0,1 mm tykt, så et molekyl er en tusendel av tykkelsen på et hår. Atomet består av en liten kjerne i midten som er det som gir atomet tyngde. Rundt denne kjernen svever en sky av elektroner som er langt lettere enn kjernen og derfor ikke bidrar nevneverdig til tyngden. Derimot er det elektronskyen som bestemmer atomets størrelse. Det er et helt bestemt antall elektroner i et bestemt atom, og hvert elektron befinner seg i en tilstand som er diffus i rommet, men som ellers er fast definert. Derfor er atomer svært stabile. For noen av elektronene i et atom er tilstanden slik at de mest er konsentrert tett rundt kjernen, mens andre befinner seg i hovedsak ytterst på overflaten av atomet. De siste kaller vi ytre elektroner. Når to atomer møtes, så er det disse ytre elektronene som bestemmer om atomene fester seg til hverandre, og hvordan de eventuelt fester seg, eller om de ikke fester seg. Hvis de fester seg, sier vi at de reagerer kjemisk med hverandre. Med et dagliguttrykk kan vi si at de har en god kjemi, og derfor tiltrekkes av hverandre, og holder sammen. Vel, dette er ikke akkurat gjeldende fagspråk.

Elektronene som fyller atomet følger strenge matematiske lover. Selv om de virker løse og diffuse, er måten de sprer seg i rommet på helt stringent bestemt. Men disse matematiske lovene er ikke de samme som dem som styrer bevegelsen til for eksempel en stein som blir kastet eller en planet som sirkler rundt solen. Med andre ord, de følger ikke lovene i Newtons mekanikk. Hadde de gjort det, hadde ikke elektronene utgjort en diffus sky, men fulgt helt spesifikke baner. Og et atom ville ha vært ekstremt ustabilt og materien hadde gått i oppløsning. I atomet gjelder imidlertid en annen slags mekanikk, som også har matematiske likninger som bestemmer hvordan elektronene skal oppføre seg, og disse likningene bestemmer at elektronene skal ha en ubestemt posisjon slik at de virker som diffuse skyer. Denne mekanikken kalles kvantemekanikk, og gjør at atomene er

stabile, og at dermed materien er slik at det kan finnes biologiske organismer og solide ting i verden.

Fordi elektronene følger matematiske lover kan vi regne ut det som ofte skjer når atomer møtes, at de hekter seg sammen. Vi kaller det en kjemisk binding. Atomer kan hektes sammen i kjeder, ringer og forgrenede strukturer. Dette er det vi kaller molekyler. For eksempel vann består av vannmolekyler. Et vannmolekyl består av en kjede av tre atomer som ligger i en bestemt rekkefølge. To av disse atomene er hydrogenatomer, ett er et oksygenatom. Kjeden består av hydrogen – oksygen – hydrogen. Og kjeden er ikke rett, den er bøyd, slik at hvis man trekker to linjer fra oksygenatomet i midten ut til hvert av hydrogenatomene, vil de to linjene ikke ha en vinkel på 180 grader, som de hadde hatt hvis kjeden hadde vært rett, men på 102 grader. Når jeg sier det slik, forstår du at et molekyl er et ganske stivt system.

Hvis vi vil regne ut hva som skjer når to atomer møtes, bruker vi kvantemekanikk. Og nå har jeg lyst til å skyte inn en liten personlig historie som samtidig kan illustrere den moderne vitenskapen om molekyler. En gang på nittitallet fikk jeg som en del av min forskning ved den daværende Høgskolen i Agder, tilgang til et dataprogram for kvantemekaniske beregninger som kunne brukes på en vanlig PC. Dette var noe nytt, normalt foregår slike beregninger på store datamaskiner, aller helst superdatamaskiner. Med dette programmet hadde jeg et skjermbilde der jeg med en mus kunne plassere atomer i en viss posisjon i forhold til hverandre i rommet. Så kunne programmet ved hjelp av kvantemekaniske likninger regne ut hva som skjedde, om atomene ble tiltrukket, frastøtt eller ingen av delene, og om de ville reagere kjemisk og danne en binding. Vi hadde fått kjemi på en dataskjerm, uten eksperimenter.

Da var det jeg fikk en idé. Et molekyl kan bygges opp slik at en av grenene på molekylet kan rotere. Kanskje man kunne bringe to slike molekyler sammen slik at to slike grener kunne gripe inn i hverandre som tannhjul? Og så kunne man tilføre energi ved hjelp av stråling slik at det ene tannhjulet beveget seg og trakk det andre med seg? Med andre ord, kunne jeg på det kvantemekaniske tegnebrettet konstruere molekyllære maskiner? Jeg tenkte en del på dette fordi jeg til daglig underviste ingeniørstudenter og hadde ingeniører som kolleger. Eller kanskje mine ingeniørkolleger ikke ville synes det var noe interessant, siden maskinene man kunne konstruere ville være veldig enkle og banale. Og en ting ville være å konstruere en slik maskin på en PC, noe helt annet ville det være å bygge dem i praksis i et laboratorium. Kort sagt, jeg lot det være med tanken. Andre interessante forskningsideer tok plassen.

Likevel ble jeg litt paff da jeg så at årets nobelpris i kjemi gikk til utviklingen av molekylære maskiner. Og ideen om molekylære maskiner, oppdaget jeg nå, eksisterte i mange år før jeg kom på den. Ja noen molekylære maskiner var allerede utviklet i laboratorier før jeg tenkte på muligheten. Den første som foreslo molekylære maskiner, var nobelprisvinneren i fysikk Richard Feynman i 1984. Richard Feynman var en av verdens mest kjente fysikere da han holdt sin forelesning om det han kalte «Tiny Machines», 66 år gammel, og han døde bare fire år senere. Han holdt forelesningen barbeint, i beige shorts og rosa T-skjorte. Ideen han presenterte var altså å lage maskiner med bevegelige deler bestående av molekyler. Det ble med forelesningen for Feynman, for også han var, som jeg selv, en teoretiker. For det utrolige, det som gjør at de aktuelle arbeidene virkelig fortjener en nobelpris, er ikke ideen, men den praktiske gjennomføringen. Man har faktisk klart å skape enkle men virkelige maskiner på mindre enn 1/100 mikrometer, altså mindre enn 1/10 000 av tykkelsen på et hår (100 mikrometer).

Så dette er det denne nobelprisens historie dreier seg om, og den har tre hovedpersoner.

J. Fraser Stoddart, nå Sir J. Fraser Stoddart, ble født under krigen, i 1942, og vokste opp på en gård i Skottland uten strøm, eller andre moderne fasiliteter. Det fortelles at for å fordrive tiden var han i stedet fascinert av puslespill, og at dette utviklet hans geometriske ferdigheter. Han gikk på college i Edinburgh og har sin universitetsutdannelse derfra, frem til doktorgraden i 1967. Han arbeidet etter sin doktorgrad ved flere universiteter i England, deretter ved University of California, Los Angeles. For å referere til noe norsk i denne historien, kan det nevnes at han i Los Angeles hadde en stilling eller «chair» som heter Fred Kavli Chair of Nano Systems, oppkalt etter Fred Kavli fra Romsdalen. I 2008 ble Stoddart professor ved Northwestern University i Evanston Illinois. Her var det han gjorde sine banebrytende arbeider med molekylære maskiner.

To år etter Stoddart ble en annen gutt født, i det da tyskokkuperte Paris, så langt som tenkelig mulig fra den enkle gården i Skottland. Denne gutten het Jean-Pierre Sauvage. Han studerte ved Université Louis Pasteur i Strasbourg, der han senere ble professor og nå er professor emeritus.

Den tredje prisvinneren er nederlandsk, født etter krigen, i 1951, og heter Bernard L. Feringa [bernart ferinja]. Også han er født på et gårdsbruk, nær grensen til Tyskland. Han var det andre av ti barn i en katolsk familie, og tilbrakte sin ungdom på familiens gårdsbruk. Han studerte ved og er nå professor ved Universitetet i

Groningen. På nittitallet gjorde han sine nobelprisarbeider og klarte blant annet å lage det som omtales som en nanobil som beveger seg bortover på fire hjul.

La meg så gi en beskrivelse av selve nobelprisarbeidene.

Nøkkelen til en molekylær motor er å sette sammen deler, der hver del er et molekyl, men der det ikke er noen kjemiske bindinger mellom delene. Vi kan for eksempel tenke oss to molekyler der atomene er heftet sammen kjemisk i en ring, og der disse to ringene er kjedet sammen som i en lenke med to ledd. Dette var det Sauvage fikk til. For å hekte de to ringene inn i hverandre, tok han en ring og tredde en halv ring inn i den. Deretter tok han en annen halv ring og festet til denne på utsiden. For å holde det hele fast mens prosessen foregikk, satte han inn et atom, et kobber-ion, som holdt den halve ringen fast under prosessen, men som etterpå ble fjernet. Slik fikk han laget flere ringsystemer, blant annet tre ringer kjedet inn i hverandre. Deretter fikk han til å lage to ringer som var kjedet sammen, og der den ene roterte på en kontrollert måte. Dette utgjorde med andre ord en svært enkel molekylær maskin.

Man kan lage molekyler som er ringer, og man kan også lage molekyler som er rette kjeder og som dermed kan danne aksling. En interessant ting å gjøre er da å prøve å tre en molekylær ring inn på en molekylær aksling. Vi får da det vi kaller et *rotaxan*. Et problem er imidlertid å få ringen til sitte stabilt på akslen uten at det er noen kjemiske bindinger involvert. Dette gjorde Fraser Stoddart i 1991. Han fikk det til ved å skape en svak elektrisk tiltrekning mellom ring og aksling. Dette kan skje ved å fjerne elektroner fra ringen, og tilføre noen ekstra elektroner på bestemte punkter på akslingen. Da blir ringen positivt ladet, og disse punktene på akslen negativt ladet. Klarer man så å tre ringen inn på akslingen, blir den sittende på disse negative punktene. Stoddart klarte å lage en akse med to negative punkter, tre en positiv ring inn på akslingen, og få denne ringen til å hoppe frem og tilbake mellom de to punktene og altså rotere om akslingen på en kontrollert måte.

På 2000-tallet har Fraser Stoddart og hans medarbeidere klart å utvikle rotaxaner til en heis som kan løfte seg selv 0.7 nanometer opp fra en overflate. Han klarte også å lage en kunstig muskel som kunne bøye en tynn gullfolie. Og, kanskje mest revolusjonerende, han utviklet en rotaxan-basert datachip som holdt 20 kB hukommelse. Den er langt mindre enn de datachiper som i dag er i bruk, og regnes å kunne tilføre datautviklingen et nytt sprang.

Jean-Pierre Sauvage klarte i år 2000 å få ringen i en rotaxan til å rotere om en aksling, og dermed danne en motor.

Et år tidligere konstruerte Bernard Feiringa en annen type motor ved hjelp av fotokjemi, der energien fra lys drev to metylgrupper til å rotere i forhold til hverandre. I 2014 fikk han en slik motor til å spinne med 12 millioner omdreininger i minuttet. I 2011 klarte gruppen hans å feste fire slike roterende motorer som hjul på en molekylær konstruksjon som fungerte som en bil med fire hjul. Denne nano-bilen kunne bevege seg over en overflate¹.

De tre nobelprisvinnerne har åpnet en ny verden for forskerne. Eller skal vi si det litt mer nøkternt, de har gitt dem en verktøykasse. En verktøykasse til hva? Det vet ingen helt ennå. De vitenskapelige leketøyene har alltid på et tidspunkt blitt til alvorlige anvendelser. Kanskje er det et problem at teknologiens alvor enda ikke kaster skygger over forskernes sandkasse? Det vil tiden vise.

1 All vitenskapelig informasjon om nobelprisarbeidene i denne artikkelen er hentet fra de offisielle nettsidene www.nobelprize.org.

Frøde Gallefoss

NOBELPRISEN I MEDISIN ELLER FYSIOLOGI

er tildelt Yoshinori Ohsumi for hans forskning innen cellebiologi med fokus på autofagi eller som juryen omtaler det: «mysteriet selv-spising».

OM NOBELPRISVINNEREN:

Yoshinori Ohsumi ble født i 1945 i Fukuoka, Japan, studerte ved Universitet i Tokyo og tok også sin PhD der i 1974. Ohsumi forsket i tre år ved Rockefeller-Universitetet i New York på 1980-tallet. Da han kom tilbake til Tokyo, etablerte han en forskningsgruppe (1988), og han har siden 2009 vært professor ved Universitetet i Tokyo. Da tildelingen ble kjent, uttalte Ohsumi: «Som gutt hadde jeg nok barnslige drømmer om Nobelprisen, men etter å ha startet egen forskning, var det helt ute av hodet mitt. Jeg føler meg ikke komfortabel med å konkurrere med mange mennesker. I stedet finner jeg glede ved å gjøre noe ingen andre gjør. For meg har dette vært hva vitenskap handler om: Gleden ved å finne noe som inspirerer meg». Og hvor var 71 år gamle Ohsumi da telefonbeskjeden om nobelpristildelingen kom? I laboratoriet, selvfølgelig!

Yoshinori Ohsumi er Japans sjette vinner av Nobelprisen i medisin, noe som viser hvor store ressurser som investeres i dette feltet i Japan. I alt har Japan fostret 23 nobelprisvinnere.

HVA ER AUTOFAGI?

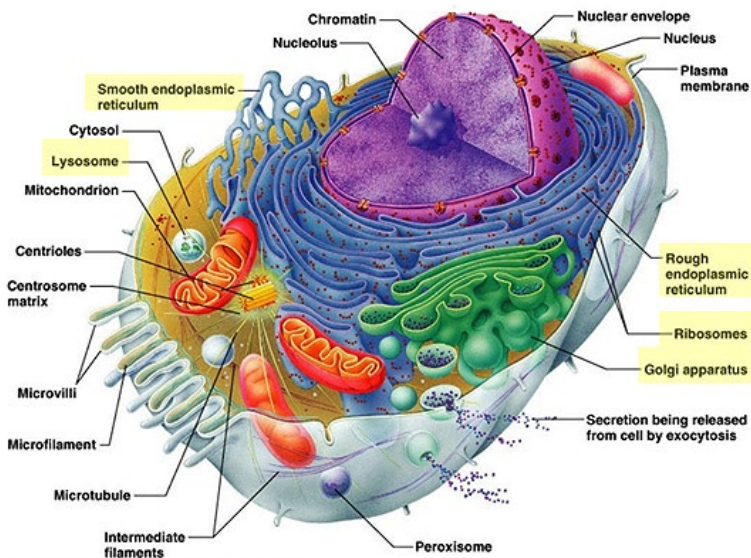
Autofagi er en grunnleggende prosess for nedbryting og gjenvinning av cellenes bestanddeler. Ordet autofagi er utledet fra de greske ordene «auto» som betyr «selv» og «phagein» som betyr «å spise».

LITT OM CELLENS BASALE FUNKSJONER SOM BERØRER AUTOFAGI:

I tett omslutning til cellens kjerne finner vi «Glatt endoplasmatisk retikulum/ Smooth Endoplasmic Reticulum/SER», som har som hovedoppgave å danne nye membraner i cellen og avgifte enkelte nedbrytningsprodukter. Ribosomer bygger proteiner fra aminosyrer og er festet på det som heter «Granulert endoplasmatisk retikulum/Rough Endoplasmic Reticulum/RER». Ferdige proteiner sendes langs membranene i RER til «Golgiapparatet/ Golgi apparatus», hvor de pakkes i avlukker/vesikler som transporteres til cellemembranen i en utskillellesprosess som kalles exocytose.

Proteiner eller organeller inne i cellen (mitochondrier, peroxisomer, endoplasmic reticulum ...) som skal nedbrytes, fusjonerer (etter at de har blitt omsluttet av autofagosomets membraner, se nedenfor) med lysosymer og nedbrytes i cellen, eller de kan også transporteres ut av cellen ved exocytose.

Figur 1

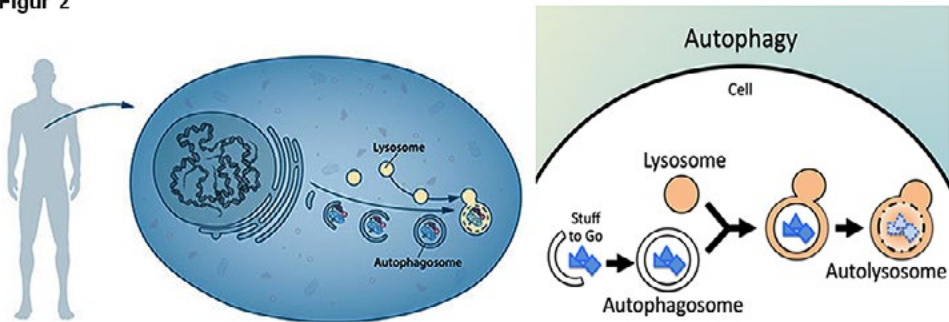

HVORFOR AUTOFAGI?

Et menneske trenger 200-300 g protein daglig, men spiser bare ca 70g/dag. Vi er dermed avhengige av en form for resirkulering eller gjenvinning av våre egne proteiner, for å være fysiologisk sett bærekraftige (les: for å overleve).

Begrepet autofagi dukket opp i løpet av 1960-tallet, da forskere først observerte at en celle kan bryte ned eget innholdet ved å kapsle det som skal destrueres eller gjenvinnes inn i en membran som danner et sekkeliknende avlukke (autofagosom) som smelter sammen med det som blir kalt et lysosom. Det er først når et lysosom smelter sammen med et autofagosom, at selve nedbrytningen starter. Franske Christian de Duve fikk Nobelprisen i 1974 for oppdagelsen av lysosomet etter å ha forsket på fenomenet siden 1950-tallet.

Figur 2

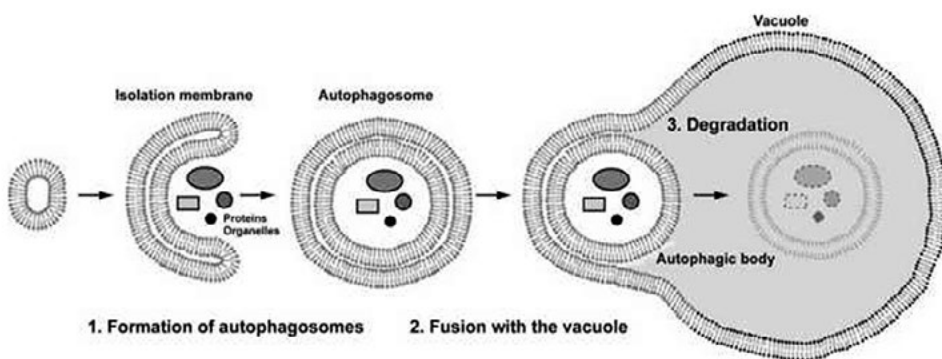
AUTOFAGI:

Som det framgår av Figur 2, så dannes det først en membran rundt det som skal destrueres. Når denne membranen til slutt har dannet et sekkeliknende avlukke (autofagosom) rundt det som skal nedbrytes, så smelter den raskt (i løpet av 10-20 minutter) sammen med et lysosom. Fenomenet er svært vanskelig å studere pga den korte levetiden til dette autofagosomet. Lite var derfor kjent rundt disse forholdene, før Ohsumi, i en serie flotte eksperimenter på begynnelsen av 1990-tallet, brukte bakegjær for å identifisere gener som er helt essensielle for autofagiprosessen.

Som en kan se av Figur 3, dannes det en dobbeltmembran rundt det som skal nedbrytes. Det er dette som er selve autofagosomet. Så utvider mellomrommet mellom de to membranene seg og «sluker» den innerste membranen med dens innhold. Ohsumi fant ut at denne utviklingen var betinget av en rekke enzymer som kunne bryte ned proteiner/eggehvitestoffer, såkalte proteaser.

Figur 3

ATG Systems from the Protein Structural Point of View

Chem. Rev., 2009, 109 (4), pp 1587–1598

DOI: [10.1021/cr800459r](https://doi.org/10.1021/cr800459r)

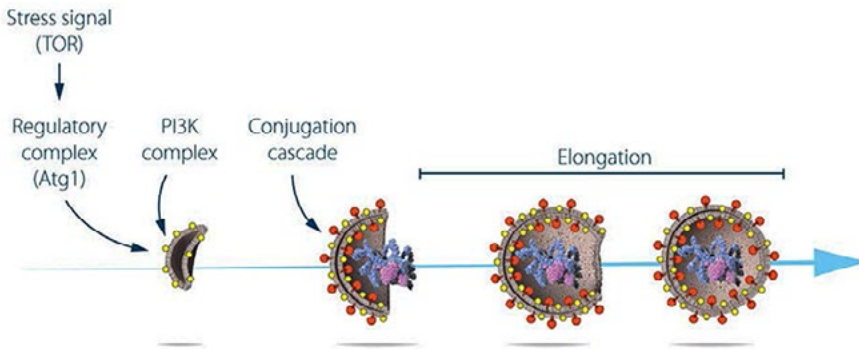

Bakergjær

For å finne ut hvilke effekter hver enkelt protease hadde i autofagiprosessen, utviklet Ohsumi forskjellige stammer av bakergjær som manglet alle de aktuelle proteasene. Så kunne han tilføre en og en protease til gjærstammen og observere hver enkelt spesielle betydning eller effekt for utviklingen av vakuolen. På denne måten ble det oppdaget hele 15 gener som koder for forskjellige proteaser, og som alle aktiverer viktige deler av autofagiprosessen. Disse genene ble kalt APG 1-15, senere omdøpt til ATG 1-15.

Forskningen avdekket også hvilke signaler som kan bidra til økning eller reduksjon av autofagiprosessene, hvordan dette induserer de forskjellige ATG-enzyme/proteasene og hvilke signalproteiner på cellemembranen som styrer prosessene etc, som vist nedenfor.

Mange av de autofagiprosesser som ble avdekket i forskning på gjærceller, har vist seg å være helt overførbare på humane celler. Videre forskning har vist hvordan autofagi

Figur 4

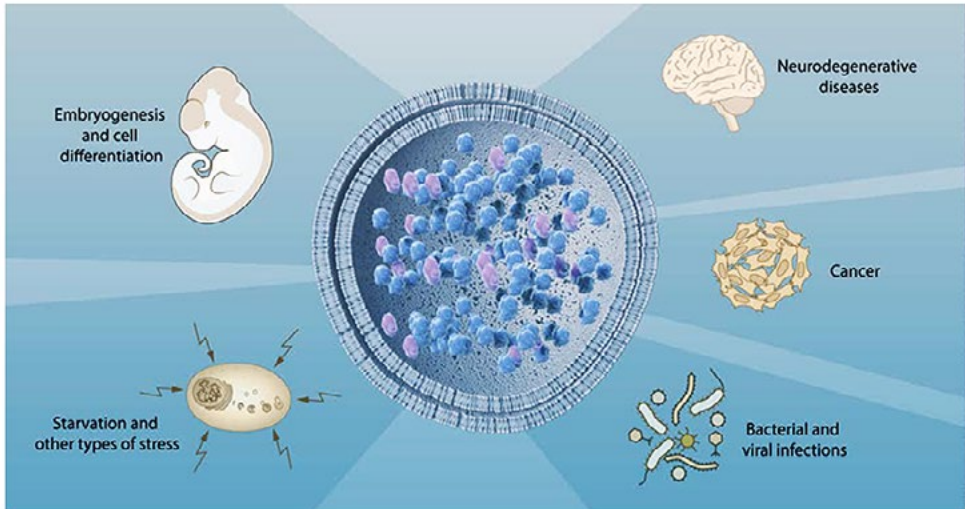
- foregår kontinuerlig i alle celler
- særlig fjerner gamle proteiner
- kan bidra til nedbryting av hele organeller (enheter med spesielle funksjoner) i cellen, så som mitokondrier, peroxisomer og endoplasmatisk retikulum
- viser seg å spille en helt sentral rolle i opprettholdelsen av cellulær homeostase/likevekt
- deltar i celledifferensiering
- er helt sentral i fosterutviklingen (embryogenese)

RELEVANS FOR MENNESKER OG MEDISINSK UTVIKLING:

Ohsumis oppdagelser førte til et nytt paradigme i vår forståelse av hvordan celler resirkulerer sitt innhold, og har åpnet veien for å forstå den grunnleggende betydning av autofagi i mange fysiologiske prosesser. Forskning har også vist at mutasjoner i autofagi-gener kan bidra og også være helt sentrale i etableringen og forløpet av forskjellige sykdommer. Ohsumis oppdagelser har gitt dyp innsikt i biologien rundt fosterutvikling, sult, flere smittsomme sykdommer, kreft og flere neurodegenerative sykdommer.

For eksempel kjenner vi til mutasjoner i BRCA1- og BRCA2-genene som er assosiert med økt risiko for bryst- og eggstokkreft. BRCA1- og BRCA2-genene styrer tumorsuppressor-proteiner som bidrar til å reparere skadet DNA og sikre stabilitet i cellens genmateriale. Skuespiller Angelina Jolie har denne mutasjonen og har vært åpen om de betydelige konsekvensene av sin medisinske tilstand. Autofagiforskningen har nå vist at et sentralt autofagi-gen (BECN1) er mutert i en stor andel av dem som lider av bryst- og eggstokk-kreft. Denne mutasjonen fører til

Figur 5

reduksjon av Beclin-1, som er nødvendig for aktivering av autofagi. Framtiden vil gi oss svaret på betydningen av samtidige mutasjoner i BRCA1, BRCA2 og BECN1 genene og hvordan de forskjellige mutasjonene forklarer sykdomsutviklingen.

Nyere forskning har også vist at autofagi kan vise seg å ha en sentral betydning ved en rekke neurodegenerative sykdommer. Ved Alzheimers sykdom er det funnet opphopning av autofagosomer i syke hjerneceller, noe som kan være betinget i lave forekomster av Beclin-1 (se ovenfor). Nyere forskning tyder på at autofagi også kan være av sentral betydning i forståelsen av Parkinsons sykdom, Huntingtons Chorea og ALS (amyotrofisk lateralsklerose).

FOR MYE OG FOR LITE:

Autofagiprosessene handler, som så mye annet, om å finne en god balanse. For høy grad av autofagi (for mye selvspising) er u hensiktsmessig og kan utfordre cellens evne til å bryte ned og nøytralisere avfallsprodukter. For mye avfallsprodukter i cellen kan starte sykdomsprosesser. For lav grad av autofagi (for lite selvspising) kan bidra til at gamle byggestener i cellen ikke skiftes ut i tide, noe som kan redusere cellens funksjonsevne, idet nødvendig utskifting av cellens byggestener uteblir.

Takket være Ohsumis oppdagelser vet vi i dag betydelig mer om hvilken betydning autofagi har i forståelsen av mange av dagens sykdommer, samtidig

som balanserte autofagiprosesser synes å være helt sentrale i kroppens eget forsvar mot sykdom.

REFERANSER:

- 1) <http://www.nobelprize.org/>: Scientific Background - Discoveries of Mechanisms for Autophagy, Nils-Göran Larsson and Maria G. Masucci, Karolinska Institutet.
- 2) <http://www.nobelprize.org/>: Press Release 2016-10-03.
- 3) The Guardian: Yoshinori Ohsumi wins Nobel prize in medicine for work on autophagy. Press release 2016-10-03
- 4) Levine B., Development by Self-Digestion: Molecular Mechanisms and Biological Functions of Autophagy. Developmental Cell, Vol. 6, 463–477, April, 2004.
- 5) Kiriya Y. The Function of Autophagy in Neurodegenerative Diseases. Int. J. Mol. Sci. 2015, 16, 26797–26812; doi:10.3390/ijms161125990

Michael J. Prince

NOBELPRISEN I LITTERATUR

Bob Dylans tvetydige litteratur. Er hans kunstneriske produksjon Nobels litteraturpris verdig?

For å være helt ærlig, er ikke jeg noen Bob Dylan-fan. Jeg hørte Dylans sang, og virkelig lyttet til hans tekst og musikk forholdsvis sent i livet – tror jeg var godt over 30 – og, selv om hans plate *The Basement Tapes* fungerte som en slags lydta-pet under mine første år på universitet, har min personlige musikksmak pleid å strømme inn i mer utsøkte musikalske havner, for eksempel Frank Zappa, John Coltrane, og Harry Partch. Men som en akademiker innenfor amerikansk litteratur og kultur, en som forsker og underviser på Universitetet i Agder, og som siden har kjøpt over 20 av Dylans 40 pluss plateutgivelser, bør jeg ha en mening. Og som medlem i et coverband som lett kunne ha spilt bare Dylan-låter i over en time, har jeg lært Dylans sangbok fra innsiden, på en måte.

Denne høsten har vært helt enestående når det gjelder uventede valgresultater. Først ble Dylan 13. oktober nevnt som vinner av Nobelprisen i litteratur, og knapt tre uker senere ble Donald Trump kåret til neste president av Amerikas forente stater. I begge tilfeller var utfallet helt uventet. Trump var, som dere sikkert har hørt, en long-shot, med 9/4 av oddsen dagen før valget, da over 90 % av amerikanske nyhetsmedier var bomsikre på at Hillary Clinton skulle vinne. Nobel-prisen til Dylan var enda mindre sannsynlig: *Ladbrokes Online Betting* ga den japanske forfatteren Haruki Murakami 4/1 odds som deres favoritt til litteraturprisen; Joyce Carol Oats var nummer fem, med 14/1, og den norske forfatteren og dramatike-ren Jon Fosse var heller ikke så langt nede, med 20/1. Og Bob Dylan? *Ladbrokes* påstår at drømmene til «diehard fans» alltid får ham på listen til litteraturprisen,

men langt nede. I år var hans odds 50/1.¹ Og i likhet med presidentvalget var det en gruppe betegnet som «elite» som var forbauset og skuffet over resultatet.

Da Sara Danius, sekretær for litteraturpriskomiteen, erklærte Bob Dylan som vinner, het det i bedømmelsen at Dylan var en verdig vinner «*for having created a new poetic expression within the great American song tradition*». Min personlige mening er at dette er korrekt og kan begrunnes, noe jeg skal forsøke nedenfor. Men før jeg kommer så langt, håper jeg dere kan tillate meg å drøfte noen av debattens kritiske synspunkter, for — selv om det slår meg som urettferdig — måtte Dylans pris *forsvares*.

Siden første år i det 20. århundret har Nobelprisen i litteratur blitt utdelt til «*den som inom litteraturen har producerat det mest fremstående verket i idealisk riktning*». Og det er dette ordet «*idealisk*», ideell, nevnt i sitatet, som er dreiepunktet i debatten. Prisverdig litteratur skal ha en viss form for estetisk skjønnhet og sikte mot en etisk oppbyggende moral, en idealisme innen det ideelle. Bare den tidligste delen av Dylans karriere tatt i betraktning, er hans etiske idealisme udiskutabel. Men hva med hans livsverks estetiske verdi?

For det første er ikke Bob Dylan kjent gjennom sine bøker, selv om flere sanglyrikk-, poesi- og selvbiografititler er publisert. En stor del av debatten går ut på at hans verk må *forsvares* mot det hegemoniet som skrift og trykksaker har i Vestens, og senere, klodens idésfære. Da Nobelprisen først ble introdusert, var opptak av musikk og film ikke særlig utbredt, og råde estetiske opplevelser var i liten grad bredt distribuert i medier, for eksempel drama (fra et manus), bøker og blader. Den største avstanden mellom Dylan og Murakami er ikke sjanger, eller ordbruk, men medium. Forutsetningen er at bøker er et renere medium for ekte kunstnerisk praksis enn en LP når det gjelder litteraturens basale verdier.

Det andre argumentet mot pris til Dylan er at han bare er en «*sanger*». Selv om mange amerikanske aviser og blogger var svært positive til nyheten, hadde både *The Miami New Times* og den veletablerte liberale bloggen *Slate* spalter som var negative til Nobel-avgjørelsen.² Det ble hevdet at det i grunnen er helt bortkastet

1 Alison Flood, *The Guardian*, 6 October 2016. Accessed 28 November, 2016 <https://www.theguardian.com/books/2016/oct/06/haruki-murakami-named-41-favourite-to-win-2016-nobel-prize-in-literature>

2 Se P. Scott Cunningham, "Bob Dylan's Nobel Prize for Literature Is Wrong: An Analysis." *Miami NewTimes* 19 October, 2016. <http://www.miaminewtimes.com/arts/bob-dylans-nobel-prize-for-literature-is-wrong-an-analysis-8859238>; og Stephen Metkalf, "Bob Dylan Is a Genius of Almost Unparalleled Influence, But He Shouldn't Have Gotten the Nobel." *Slate*, October 13, 2016. Accessed 28 November, 2016, <http://www.slate.com/blogs/>

å gi prisen til en popmusiker, og det hele hadde en eim av urettferdighet: Dylan er multimillionær, han trenger hverken mer oppmerksomhet eller penger. Bak disse klagene ligger det til tider en implisitt konklusjon at den rettmessige bruken av litteraturprisen er som «*affirmative action*», nemlig å hjelpe en forholdsvis fattig og ukjent forfatter til å komme i søkelyset. Begge disse argumentene er rettet inn mot at Dylans tekst, som en del av populærmusikkens nå klassisk grunnmur, ikke kan være litteratur.

En rask gjennomgang av litteraturprisvinnerne fra 1901 til i dag viser entydig at en sanger faktisk kan skrive litteratur, og til og med vinne Nobelprisen. Den første prisvinneren utenfor Europa var faktisk fra India, «*the bard of Bengal*» Rabindranath Tagore, som fikk prisen i 1913.³ Blant annet er han kjent for å ha komponert nasjonalsangene til både India og Bangladesh. Så, da *The New York Times* spurte Danius om Dylans pris betydde en «utvidelse av definisjonen av litteratur», svarte hun: «The times they are a-changing, perhaps.»⁴ Tidene forandres selvfølgelig, men jeg er ikke sikkert på at utnevnelsen av Bob Dylan er noe stort tegn på forandringene. At komiteen har nevnt en musiker som skriver tekster, har også skjedd tidligere, og det er flere gode grunner til å tro at årets vinner egentlig kommer til å forsterke den estetiske og etiske idealismen.

Å gjøre rede for hva litteratur er, hvilken tone den bør ha, og hvilken balanse av kulturelle og estetiske verdi den bør bestå av, er ikke nytt. Hvis man ser tilbake på rettssaken mot Allen Ginsbergs lille poesibok, *Howl*, i 1957, møter man tilsvarende problemstillinger. De som angrep forlagssjef Lawrence Ferlinghetti, gikk ut fra at vakker språkbruk, med få eller ingen lave, demotiske uttrykk, var en allmenn og sikker måte å vurdere litteratur på. De som forsvarte ham, nevnte spesielt et moralsk budskap som var, om enn ikke akkurat oppbyggende, i alle fall, samfunnsrelevant. Dylans pris var også gjenstand for en prosess, og hans produksjon som litteratur var opprinnelig sterkt knyttet til det moralske elementet, som da han var den fremste underholdningsfiguren for rase- og likestillingspolitikk tidlig på 60-tallet.

Selv om akademisk interesse ikke er noen garanti for kvalitet, er Dylan og hans verk blitt til et fag, *Dylanologi*, med universitetskurs verden over. I akademiske

browbeat/2016/10/13/why_bob_dylan_shouldn_t_have_gotten_the_nobel_prize_for_literature.html.

3 Forresten måtte U.S.A. vente helt til 1930 for å få tildelt litteraturpris da den folkelige dramatiker Sinclair Lewis vant, som var bare den andre prisvinneren utenfor Europa.

4 Ben Sisario, et. al. "Bob Dylan Wins Nobel Prize, Redefining Boundaries of Literature." *The New York Times*, October 13, 2016, <http://www.nytimes.com/2016/10/14/arts/music/bob-dylan-nobel-prize-literature.html>.

analyser blir hans tekster diskutert som surrealisme, modernisme og diverse folkesjangere. De henter frem allusjoner fra Bibelen, Shakespeare og utallige diktere. Det er kurs på Dartmouth, Boston University og Harvard i USA, og i Storbritannia, på Oxford University. I tillegg finnes flere akademiske bøker om ham som ikon og om hans tekster. Blant de nyeste er Kevin J. H. Dettmars *The Cambridge Companion to Bob Dylan* som kom ut i 2009.

Når det gjelder innhold, er Dylan sitert i alt fra Alan Moores grafiske roman, *Watchmen*, til mer seriøse litterære verk. Dylans tekster og musikk tidlig i hans karriere fremstår i en ideell retning i form av mestring av amerikansk folkemusikk når det gjelder å uttale, tydelig og høyt, den mest oppbyggende etiske idealismen USA kan by på: for rettferdighet for alle raser og imot krig. Med «Blowin' in the wind» klarte han det i en lyrikk som trekker frem nesten bibelske konvensjoner, og som ble brukt av Pave Johannes Paul II som kjernen i en preke i 1997. I 2007 ble det konkludert i en studie om juridiske redegjørelser og dommer at Dylan var den mest siterte sangtekstforfatteren med verk sitert 186 ganger, mot 74 for The Beatles. En av sangene som var mest brukt av dommere og advokater, var «Like a rolling stone».⁵ Den sangen er også blant de som klart og tydelig viser hvordan Bob Dylan har «created a new poetic expression within the American song tradition».

Nesten alle som kjenner Dylan forholdsvis godt, har en favoritt-LP. Min er *John Wesley Harding*, og deretter kommer *Highway 61 Revisited*, som inneholder det jeg regner som hans mest interessante og engasjerende — jeg vil si — hans beste lyrikk fra 1960-tallet, og det er ikke lite til ros. Det som slo meg lenge etter at jeg hadde blitt kjent med platen, var at tre av de ni sangene var skrevet i andre person, det vil si at «you» er brukt som narrativt register. De sangene er: «Like a Rolling Stone», «Ballad of a Thin Man» og «Queen Jane Approximately». I overtalellespsykologi er det en teori at formuleringer som bruker «you», går inn og kan påvirke noen sterkere enn andre. Men for Dylan er ikke dette bare triks, mener jeg, men en bevisst handling for å få lytterne hans til å føle sterkere det han synger.

Siste vers av «Like a rolling stone» slutter med det som kanskje er hans mest siterte verselinje, men en stor del av den mentale kraften som den har, er et resultat av den personen han har bygd opp vers for vers gjennom sangen:

5 Robert Siegel, "Dylan's Words Find Place In Legal Writings," *NPR's All Things Considered*, 10 May, 2011. <http://www.npr.org/2011/05/10/136181949/bob-dylans-words-find-place-in-legal-writings>.

*Princess on the steeple and all the pretty people
They're drinkin', thinkin' that they got it made
Exchanging all kinds of precious gifts and things
But you'd better lift your diamond ring, you'd better pawn it babe
You used to be so amused
At Napoleon in rags and the language that he used
Go to him now, he calls you, you can't refuse
When you got nothing, you got nothing to lose
You're invisible now, you got no secrets to conceal*

*How does it feel
How does it feel
To be on your own
With no direction home
Like a complete unknown
Like a rolling stone?*

Om det er Princess-en uten navn, eller Mr. Jones, eller Queen Jane, er Dylans «you» rettet mot baby boom-generasjonen, som styrer og har størst mulighet til å påvirke verden i dag; ham, dere, meg, oss. Som Bill Clinton sa det på en seremoni i Det hvite hus: «*He probably had more impact on people of my generation than any other creative artist. His voice and lyrics haven't always been easy on the ear, but throughout his career Bob Dylan has never aimed to please. He's disturbed the peace and discomforted the powerful.*»

Man kan argumentere, som P. Scott Cunningham gjør på bloggen *Miami New Times*, at å gi Nobelprisen i litteratur til en såpass kjent figur, er et sikkert treff, en lett avgjørelse som mange kan være enige i, en slags trøstepremie til den liberale, velutdannete delen av verden som har prøvd så godt de kunne,⁶ men fremdeles ikke er tilfreds med hva de har gjort. Men som litteratur er det disse «you»-spørsmålene som påvirker meg sterkest, og til sist, overbeviser meg, både med tanker og følelser, om at Bob Dylans litteratur er en Nobelpris verdig.

6 P. Scott Cunningham

REFERANSER / LITTERATURLISTE

- Cunningham, P. Scott. "Bob Dylan's Nobel Prize for Literature Is Wrong: An Analysis." *Miami NewTimes* 19 October, 2016. Hentet 28 november 2016, <http://www.miaminewtimes.com/arts/bob-dylans-nobel-prize-for-literature-is-wrong-an-analysis-8859238>.
- Flood, Alison. "Haruku Murakami named 4/1 favourite to win 2016 Nobel prize in literature." *The Guardian*, 6 October 2016. Hentet 28 november, 2016, <https://www.theguardian.com/books/2016/oct/06/haruki-murakami-named-41-favourite-to-win-2016-nobel-prize-in-literature>.
- Metkalf, Stephen. "Bob Dylan Is a Genius of Almost Unparalleled Influence, But He Shouldn't Have Gotten the Nobel." *Slate*, October 13, 2016. Hentet 28 november, 2016, http://www.slate.com/blogs/browbeat/2016/10/13/why_bob_dylan_shouldn_t_have_gotten_the_nobel_prize_for_literature.html.
- Robert Siegel, "Dylan's Words Find Place In Legal Writings," *NPR's All Things Considered*, 10 May, 2011. Hentet 28 november, 2016 <http://www.npr.org/2011/05/10/136181949/bob-dylans-words-find-place-in-legal-writings>.
- Sisario, Ben, Alexandra Alter and Sewell Chan. "Bob Dylan Wins Nobel Prize, Redefining Boundaries of Literature." *The New York Times*, October 13, 2016. Hentet 28 november, 2016, <http://www.nytimes.com/2016/10/14/arts/music/bob-dylan-nobel-prize-literature.html>.

Arne Olav Øyhus

NOBELS FREDSPRIS

Til president Juan Manuel Santos

Foto: Ernst Håkon Jahr.

Professor Arne Olav Øyhus foredrar om årets fredspris.

INNLEDNING: BEGRUNNELSEN FOR NOBELS FREDSPRIS 2016

«Den norske Nobelkomite har bestemt at Nobels Fredspris for 2016 skal gå til Colombias president Juan Manuel Santos for hans iherdige innsats for å bringe den mer enn 50 år lange borgerkrigen til opphør, en krig som har kostet minst

220.000 colombianere livet og drevet nær seks millioner innbyggere på flukt. Tildelingen skal også forstås som en hyllest til det colombianske folk som til tross for store prøvelser og overgrep ikke har gitt opp håpet om en rettferdig fred, og til alle parter i fredsprosessen. Denne hyllesten tilkommer ikke minst representantene for borgerkrigens utallige ofre. ... President Santos tok initiativet til de forhandlingene som resulterte i fredsavtalen mellom den colombianske regjering og FARC-geriljaen, og har hele tiden vært en pådriver i fredsprosessen. ... At et flertall av velgerne sa nei til fredsavtalen, behøver ikke bety at fredsprosessen er død. ... Den Norske Nobelkomite legger vekt på at president Santos nå inviterer til en bred nasjonal dialog som kan bringe fredsprosessen videre» (Kunngjøring fra Det Norske Nobelinstitut, 7. Oktober, 2016).

Nobelkomiteen var meget forutseende i sin optimistiske antagelse, for bare noen få dager senere meldte verdens nyhetsbyråer at den colombianske regjeringen og FARC, *Fuerzas Armadas Revolucionarias de Colombia*, eller også *The Revolutionary Armed Forces of Colombia*, hadde nådd fram til en ny og revidert fredsavtale som også ble godkjent av det colombianske parlamentet.

BAKGRUNN FOR KONFLIKTEN

Noen fakta: Colombia er stort land, ca. 1,150,000 kvkm (like stort som Tyskland, Frankrike, Østerrike og Sveits til sammen) med en relativ stor befolkning på ca. 47 millioner innbyggere. Landet er som skapt for geriljakrigføring i den forstand at store deler av landet ligger i Andesfjellene, og er relativt vanskelig tilgjengelig med høye fjell, dype daler og store elver. I en av mange hypoteser som Fearon og Laitin (2003) presenterer angående uroligheter og borgerkriger i en global forstand, hevder de nettopp at områder med et tøft terreng, med dårlige kommunikasjoner, og beliggende langt fra maktsentra er en viktig årsaksforklaring.

Hovedstaden Bogota har ca. 7 millioner innbyggere, 10 millioner i det som kalles Stor-Bogota. Colombia fikk sin selvstendighet fra Spania 1819, men har deretter blitt delt.

Fra nyere tid er det verdt å notere seg at på begynnelsen av 2000-tallet var Colombia det landet der det var flest drap i hele verden, og landet hadde det tredje høyeste antall interne flyktninger i verden. I 2001 skjedde det mer enn 3000 kidnappinger i landet, og 80 % av kokainet i USA og Europa kom fra Colombia (Sweig, 2002).

Den 50 år lange borgerkrigen i Colombia, lokalt kjent som *La Violencia*, (Otis, 2014) har de fleste av de faste ingrediensene til de klassiske borgerkrigene i den

såkalte Tredje verden. Den har foregått i et land med «dårlig» styresett, med en svak sentralforvaltning som bare har hatt delvis kontroll over sitt territorium. Det er en krig mellom overklasse og underklasse, mellom sentrum og periferi, mellom by og land, mellom høyre og venstre, mellom en utdannet elite og en lite skolert befolkning. Det er også viktig å legge til at dette ikke har vært en krig mellom helter og skurker, mellom de rettferdige og de urettferdige, eller mellom de snille og de slemme. Allerede i 1958 slo CIA fast at Colombia, pga. sin forkjærlighet for vold, fraværet av statlige myndigheter på landsbygda, og utstrakt lovløshet og fattigdom, risikerte folkemord eller kaos (Sweig, 2002).

Colombia har siden uavhengigheten vært preget av vold og konflikt. Landets mangel på en sterk sentralmakt med tilstedeværelse over hele landet la en grobunn for opprør. I følge Fearon og Laitin (2003) skaper svake stater store muligheter for interne konflikter. Cunningham et al. (2009) lanserer en lignende hypotese som tilsier at konflikter mellom regjeringer og opprørere som kontrollerer et område har en tendens til å bli langvarige, noe som borgerkrigen i Colombia er et typisk eksempel på. Det synes å være en enighet om at geriljagrupper har mange taktiske fordeler når de kan operere i og ha kontroll over marginale områder der statens kontroll er svak.

Colombias svake statsapparat var slett ingen tilfældighet, men et resultat av en holdning blant den herskende klasse som ikke ønsket noen innblanding fra hær og politi når de skulle utnytte landets naturrikdommer. De benyttet seg av private hærer som angrep alle som kunne betraktes som fiendtlige til deres virksomhet, som for eksempel virksomheten knyttet til den voksende kaffeindustrien. De private militsene fikk ofte støtte fra hæren i sine brutale angrep på alt de bokførte som oppviglervirksomhet (Sweig, 2002).

På 1960-tallet eskalerte opprøret mot stat og herskerklasse. Forhold som fremmet opprøret var foruten et svakt statsapparat også fattigdom og undertrykkelse på landsbygda og manglende stabilitet. Her kan vi henlede oppmerksomheten mot Collier (1998& 2000) som presenterer en «grievance-greed»-forståelse av borgerkriger og opprør generelt, og at opprørere derfor bør forstås som «criminal rebels». Dette er en teori som Sanin (2004) avfeier, da det ikke er mye for en geriljakriger å tjene på krigen, spesielt fordi de fysiske, psykiske og sosiale omkostningene er så store, blant annet den store risikoen for å miste livet. Cunningham et al. (2009) er av den formening at en borgerkrig alltid må forstås som et dyadisk forhold; et forhold mellom stat og opprørere, men at tidligere studier har fokusert for mye på statens rolle og betydning, og for lite på viktigere aspekter ved opprørerne, for eksempel deres militære styrke, i hvilken grad de hadde kontroll over egne territorier, osv., faktorer som også er viktige for å forstå borgerkrigen i Bolivia.

I Colombia ble det etablert en rekke opprørsbevegelser, veldig mye inspirert av den vellykkede revolusjonen på Cuba, men i vesentlig grad også på bakgrunn av regjeringens neglisjering av landsbygda, som på den ene siden resulterte i en sterk konsentrasjon av landeiendom hos en liten gruppe landeiere, og på den annen side spredte fattigdom blant landarbeidere og småbønder. Det var blant de sistnevnte at rekrutteringen til geriljabevegelsene skjedde. Forholdene i Colombia besto, i henhold til Fearon og Laitin (2003), av klassiske problemstillinger som ofte skaper samfunnsmessig konflikter. I så måte husker vel de fleste av de litt eldre blant oss at det var på denne tiden geriljalederen Che Guevara opererte i flere Sør Amerikanske land, kanskje spesielt Bolivia. Uansett, konflikten mellom regjeringen og opprørsbevegelsene har foregått uavbrutt i Colombia siden denne tiden.

Det som imidlertid skjedde etter hvert, var at dette på mange måter «rettferdige» opprøret, utviklet seg til en narkokrig, på den måten at man fikk en sammenblanding av en opprørskrig og en narkokrig, og det er ingen tvil om at det er akkurat narkotikaen og narkohandelen som har bidratt til å opprettholde borgerkrigen i alle disse årene ved at den har finansiert opprørsgruppene, først og fremst FARC, men også den mindre ELN (National Liberation Army).

På 1980-tallet skjedde det en ny utvikling i og med at høyre-orienterte paramilitære grupper, i vesentlig grad finansiert av de rike landeierne, ble bedre organisert, og spilte en stadig sterkere rolle i konflikten. Disse gruppene ble i 1997 organisert innenfor AUC, *Autodefensas Unidas de Colombia*, på engelsk «United Self Defense Forces of Colombia». De paramilitæres inntreden i borgerkrigen førte til en kraftig økning av døde og sårede da AUC rettet virksomheten direkte mot sivile som de så på som allierte med geriljaen (Restrepo et al., 2004). Fra å være såkalte selvforsvarsgrupper, gikk det ikke lang tid før disse også var trukket inn i narkotrafikken, slik at sent på 1990-tallet var både FARC, ELN og AUC tungt involvert i den ulovlige narkohandelen. Vi kan her legge til at USA betegnet alle tre gruppene som terrorist-organisasjoner.

I henhold til Dube & Vargas (2013) var borgerkrigen fram til 1980-tallet relativt lav-intensiv, men eskalerte kraftig på 1990-tallet ved at FARC og andre grupper ble utfordret på narko-trafikken, og AUC konsoliderte seg, støttet av rike landeiere og narko-baroner. Dube og Vargas (2013) finner også, at foruten narkotrafikken, var det en klar sammenheng mellom sterke prisendringer («price shocks») på visse råvarer, og da spesielt kaffe og olje, og intensiteten på krigshandlinger, for eksempel ved at de paramilitære ble mer aktive å tilrane seg deler av fortjenesten fra oljevirksomheten i de oljeproduserende områdene, men også ved at et kraftig

fall i kaffeprisen førte til et sterkere tilslutning til opprørsbevegelsene i de kaffe-produserende områdene.

BORGERKRIGENS UTVIKLING

Det er vanlig å si at borgerkrigen i Colombia startet med det kommunistiske opprøret på 1960-tallet, og at den etterhvert involverte tre parter; venstre-orienterte geriljagrupper, regjeringen og høyre-orienterte paramilitære grupper (Dube & Vargas, 2013). Interessant nok var ikke denne borgerkrigen på noen måte basert på etniske eller religiøse skiller, men mer på et klasseskille og et by-land skille (Esteban & Ray, 2006). Ser vi spesifikt på FARC, så hadde denne organisasjonen sin opprinnelse som en bevegelse for småbønder på 1940 og 1950 tallet. FARC begynte som en lokal bevegelse, men ble etter hvert den militære fløyen til Colombias kommunistiske parti, og i 1964 erklærte de etableringen av FARC som en opprørsbevegelse som hadde til hensikt å styrte regimet og kjempe mot den sosiale urettferdigheten. Fra å samle inn skatter blant marihuana og kokaindyrkere, ble de etter hvert en sterk aktør innenfor narkotrafikken, og tidlig på 2000-tallet mente man at FARC kontrollerte 60% av narkoeksporten fra Colombia (Beittel, 2015). Allerede i 1996 var FARC, ifølge Richani (1997), verdens rikeste geriljagruppe.

Det kunne ha vært et viktig vendepunkt i krigen da FARC på 1980-tallet ønsket å gå inn i den nasjonale politikken ved å etablere et politisk parti, *Union Patriótica*, UP. Under valgene i 1986 og 1988 vant UP mange seter. Det som imidlertid skjedde, var at disse folkevalgte ble hardt angrepet og i mange tilfeller snikmyrdet av paramilitære grupper i samarbeid med de colombianske sikkerhetsstyrkene, noe som medførte at FARC trakk seg ut av den politiske prosessen og satset ensidig på militær makt (Beittel, 2015).

Mellom 1998 og 2002, under president Andres Pastrana, ble det igjen forsøkt å få i gang forhandlinger med FARC. Det ble opprettet en stor demilitarisert sone der forhandlingene skulle foregå. Mange mente at FARC brukte denne sonen til å gjenoppbygge sine styrker, og da FARC kapret et fly og tok en senator til fange, stanset Pastrana forhandlingene og beordret de militære til å gjenoppta krigen for fullt (Beittel, 2015).

Det er interessant å notere seg at på slutten av 1990-tallet var den colombianske regjeringen nær ved å kollapse under FARC-opprøret. Mange observatører mente at 40% av det colombianske territoriet sto under FARC kontroll. På begynnelsen av 2000-tallet sto FARC på toppen av sin makt og innflytelse med en hær på bortimot 20.000 soldater (Beittel, 2015).

Så, i 2002 ble Alvaro Uribe valgt til president på et program som lovte å knekke FARC. I 2003 ble en ny offensiv satt i gang, *Plan Patriótica*, sterkt støttet av USA. Offensiven var delvis vellykket militært sett, men førte til store lidelser blant sivilbefolkningen. I Uribes andre periode som president fortsatte offensiven, og FARC ble kraftig svekket (Beittel, 2015).

Da Santos ble valgt til president første gang i 2010, fortsatte den aggressive anti-FARC-politikken. Flere toppledere i FARC ble drept i 2010-2011. Da Timoleon Jimenez tok over som FARC-leder i 2010, annonserte han at han var åpen for en politisk dialog med regjeringen, og i 2012 slapp geriljaen fri en rekke gisler (Beittel, 2015).

Jeg vil ikke gå nærmere inn på ELN i denne forbindelsen, men heller se litt på de tidligere nevnte høyre-orienterte paramilitære styrkene som også spilte en viktig rolle under borgerkrigen. Det var disse som i 1997 gikk inn i en paraplyorganisasjon kalt AUC. AUC gikk direkte inn i krigen mot FARC, ofte i samarbeid eller med velsignelse fra regjeringsstyrkene. Men i 2003 inngikk AUC og president Uribe en fredsavtale hvor AUC aksepterte å demobilisere sine styrker, mot at soldatene fikk amnesti. Men, ifølge Human Rights Watch (2005), har den paramilitære volden bare fortsatt. Dette forholdet reflekteres ved både dannelsen av nye paramilitære grupper, og at de gamle har fortsatt sine handlinger (Human Rights Watch, 2010). Men uansett, inntil 2006, hadde offisielt ca. 31.000 AUC styrker blitt demobilisert. Mange har vært kritiske til denne demobiliseringen, og mener at den bare har vært tilsynelatende. De paramilitære har heller aldri måttet stå til ansvar for sine handlinger. Det har vært en relativ stor enighet om at mange av de paramilitære etter hvert har gått inn i kriminelle grupper og nettverk, som for eksempel de såkalte *Bacrim* (*bandas criminales emergentes*). I dag er Bacrim av mange ansett som farligere for det sivile samfunn enn FARC. I 2013 gjorde *Colombia's National Federation of Ombudsmen* en studie som slo fast at Bacrim stod bak 30% av menneskerettighetsbruddene i Colombia (Beittel, 2015).

FREDSFORHANDLINGER I COLOMBIA

Fredsforhandlingene mellom president Santos' regjering og FARC er de fjerde i rekken i løpet av de siste tretti årene. Det er spesielt to av de foregående som var av betydning: De som foregikk under president Betancur (1982-1986), og de under president Pastrana (1998-2002) (Beittel, 2015).

Betancur rakte ut en hånd til opprørerne i sin innsettelsestale i 1982 hvor han tilbød fredssamtaler. Han lovte et bredt amnesti uten avvæpning. Flere

opprørsgrupper benyttet sjansen til å demobilisere. FARC gikk med på samtaler etter en avtale om våpenstillstand, som varte fra 1984-1987. Utfordringen nå var spørsmålet om avvæpning. Det var i denne perioden at FARC annonserte at de ville etablere et politisk parti, *Union Patriótica*, UP. Partiet ble etablert i 1985. UP vant flere plasser både nasjonale og lokale forsamlinger. I 1988 gjorde FARC det veldig godt i lokalvalgene, og vant hundrevis av seter. Deres fiender reagerte med drap og bortføringer. 3000 FARC-medlemmer, inkludert presidentkandidatene i 1986 og 1990, ble snikmyrdet. Det synes å være en allmenn oppfatning at det var de paramilitære og narkokartellene som sto bak. Resultatet var imidlertid at FARC trakk seg fra politikken og konsentrerte seg om det militære. Dette har gjort at FARC er veldig forsiktige i sine møter med det politiske systemet, og i de nåværende forhandlingene har det vært viktig for regjeringen å sikre FARC's deltagelse i den allmenne politiske virkeligheten (Beittel, 2015).

Forhandlingene under president Pastrana begynte umiddelbart etter innsettelsen i 1998. Pastrana førte forhandlingene mens FARC styrket sin posisjon. Det ble opprettet en stor demilitarisert sone, *despeje*, på størrelse med Sveits. Men FARC brukte denne sonen til styrkeoppbygning. I det hele tatt viste FARC liten vilje til å oppnå resultater, men forhandlingene fortsatte stort sett i hele Pastranas presidentperiode. Men til slutt ga han opp, og ba militæret å innta den demilitariserte sonen, og med valget av president Uribe var det bare snakk om en tøff linje i behandlingen av FARC (Sweig, 2002).

Interessant nok var Santos forsvarsminister i Uribes regjering, og da han tok over i 2010, sto han for den samme sikkerhetspolitikken, men han slo samtidig fast at døren ikke var lukket for videre forhandlinger med FARC (Beittel, 2015).

Så, ganske overraskende, annonserte Santos i 2012 at det hadde pågått hemmelige fredsforhandlinger med FARC på Cuba. Basert på disse var regjeringen og FARC enige om å starte formelle fredsforhandlinger i Oslo i oktober 2012. Etter noen uker i Oslo fortsatte forhandlingene på Cuba, hvor de stort sett har foregått siden (Beittel, 2015)

Under presidentvalget i 2014 stilte Santos med et mandat om å fortsette forhandlingene med FARC. Santos' viktigste motstander var nå tidligere president Uribe, men han kunne ikke stille til valg for en tredje periode, i stedet støttet han Oscar Zuluaga, og Zuluaga vant da også første runde i valget over fire prosentpoeng foran Santos. Men i andre runde vant Santos, og med dette brakte han fredsforhandlingene fram til et endelig resultat, men et resultat som ikke fikk folkets støtte (Beittel, 2015).

SKJÆR I SJØEN?

Slik det ser ut i dag, er de tre største utfordringene for en varig fred disse:

- Støtte fra folket: Santos må ha folkets støtte ikke bare for å få fredsavtalen godkjent, men kanskje mest av alt for å få fredsplanens viktigste punkter gjennomført.
- Sabotørene: Tidligere har mektige forretningsfolk og jordeiere med sympatier til de paramilitære hele tiden undergravd fredssamtalene med FARC, ofte med vold og drap. Slike sabotører kan fremdeles være med på å velte fredsavtalen og samarbeidet mellom regjeringen og FARC. Mange stiller seg også spørsmålet om det er Bacrim som kommer til å ta over narkotrafikken etter FARC, og om situasjonen derfor vil fortsette som før men med andre aktører.
- Enheten i FARC. Er det virkelig slik at FARCs forhandlere representerer de forskjellige FARC-fraksjonene? FARC er en ganske desentralisert gruppe som er delt opp i regionale blokker, og flere av disse er tungt inne i narkotrafikk, ulovlig gruvevirksomhet, kidnapping og andre ting. Det går også et aldersskille i FARC; mange av de gamle kadrene er lojale til Cuba og til fredsforhandlerne, mange av de unge har vokst opp med krigen, livet i bushen og narkohandel. Vil de sistnevnte innordne seg de gamle lederne? Eller vil de kanskje slutte seg til Bacrim?

Selv om fredsforhandlingene lykkes, og en fredsavtale undertegnes og blir godkjent av majoriteten av befolkningen, er ikke alle problemene løst, men det er i alle fall en god, men også nødvendig begynnelse.

AVSLUTNING

Før jeg avslutter denne gjennomgangen, vil jeg gjerne vise til artikkelen av Cunningham et al. (2009) nevnt ovenfor. I sin gjennomgang av 288 borgerkriger/opprør finner de at resultatet av krigen/opprøret i 69 tilfeller (24%) fører til formelle avtaler mellom regjering og opprørere, i 62 tilfeller (21,5%) fører det til at regjeringen vinner, i 46 tilfeller (16%) er det opprørerne som vinner, mens i 111 tilfeller (38,5%) er resultatet en lavere militær aktivitet (Gunningham et al. 2003, s. 19). Det var altså en fjerdedels sjanse for at Colombia skulle komme frem til en avtale, mens et annet og sannsynligvis mer negativt utfall hadde tre

fjerdedels sjanse. Sagt på en annen måte; det var ikke opplagt at Santos og FARC skulle komme fram til en fredsavtale.

Derfor er det med en viss dristighet når Nobelkomiteen avslutter sin kunngjøring med de følgende ord: «Det er Nobelkomiteens overbevisning at president Santos, til tross for nei-flertallet i folkeavstemningen, har brakt den blodige borgerkrigen nærmere en fredelig løsning og at mye av grunnlaget er lagt for både en verifiserbar avvæpning av FARC-geriljaen og en historisk nasjonal forbrødring og forsoningsprosess. Hans fredsinnsetts oppfyller således kriteriene og ånden i Alfred Nobels testamente».

REFERANSER

- Beittel, J.S., 2015, *Peace Talks in Colombia*, CRS Report, Congressional Research Service, Washington
- Collier, P. & Hoeffler, A., 1998, On Economic Causes of Civil War, *Oxford Economic Papers*, Vol. 50, pp. 563-573
- Collier, P. & Hoeffler, A., 2001, *Greed and Grievance in Civil War*, World Bank Working Paper Washington DC
- Collier, P., 2000, Rebellion as a Quasi-Criminal Activity, *Journal of Conflict Resolution*, Vol. 44 (6), pp.839-854
- Cunningham, D.E., Gleditsch, K.S. & Salehyan, I., 2009, It Takes Two: A Dyadic Analysis of Civil War Duration and Outcome, *Journal of Conflict Resolution*, Vol. 53 (4), pp.570-598
- Dube, O. & Vargas, J.F., 2013, Commodity Price Shocks and Civil Conflict: Evidence from Colombia, *Review of Economic Studies*, Vol. 80, pp. 1384-1421
- Esteban, J. & Ray, D., 2006, Polarization, Fractionalization and Conflict, *Journal of Peace Research*, Vol. 45, pp. 163-182
- Fearon, J.D. & Laitin, D.D., 2003, Ethnicity, Insurgency, and Civil War, *American Political Science Review*, Vol. 97 (1), pp. 75-90
- Human Rights Watch, 2005, *Smoke and Mirrors: Colombia's Demobilization of Paramilitary Groups*, New York: Human Rights Watch
- Human Rights Watch, 2010, *Paramilitaries' Heirs: The New Face of Violence in Colombia*, New York: Human Rights Watch
- Otis, J., 2014, *The FARC and Colombia's Illegal Drug Trade*, Wilson Center, Latin America Program

- Restrepo, J., Spagat, M. & Vargas, J.F., 2004, The Dynamics of the Colombian Civil Conflict: A New Data Set, *Homo Oeconomicus*, Vol. 21, pp.396-428
- Richani, N., 1997, The Political Economy of Violence: The War-System in Colombia, *Journal of Interamerican and World Affairs*, Vol. 39, 37-81
- Sanin, F.G., Criminal Rebels? A Discussion of Civil War and Criminality from the Colombian Experience, *Politics & Society*, Vol. 32 (2), pp. 257-285
- Sweig, J.E., 2002, What Kind of War for Colombia? *Foreign Affairs*, Vol. 81 (5), pp. 122-141

Sigbjørn Sødal

SVERIGES RIKSBANKS PRIS I ØKONOMISK
VITENSKAP TIL MINNE OM ALFRED NOBEL

Professor Sigbjørn Sødal foredrar om årets økonomipris.

Vinnerne av Sveriges Riksbanks pris i økonomisk vitenskap til minne om Alfred Nobel (som regel omtalt som «nobelprisen i økonomi») for 2016 var Bengt Holmström og Oliver Hart. De fikk prisen for sitt arbeid med økonomisk teori om kontrakter.

Bengt Holmström er finsk-svensk og ble født i Helsingfors i 1949. Han tok doktorgrad ved Stanford-universitetet i 1978 og har vært professor ved Massachusetts Institute of Technology (MIT) siden 1994. Oliver Hart er engelsk av jødisk avstamning, ble født i London i 1948 og tok doktorgraden ved Princeton-universitetet i 1974. Han har vært professor ved Harvard-universitetet siden 1993.

Holmström og Hart er på flere måter typiske vinnere av nobelprisen i økonomi:

- De er menn, i likhet med 77 av 78 vinnere. Det eneste unntaket hittil er Ellinor Ostrom, som fikk prisen i 2009.
- De er 67-68 år gamle, som også er gjennomsnittsalderen til alle prisvinnerne hittil. Nobelprisen i økonomi er ikke for unggutter. Den yngste vinneren hittil er Kenneth Arrow. Han var 51 år da han fikk prisen i 1972.
- De arbeider ved to av de store, verdensledende amerikanske universitetene som har forsynt seg grovt av nobelpriser opp igjennom årene.
- De er ikke født i USA, akkurat som mer enn halvparten av alle vinnerne i økonomi er. Derimot, og i likhet med to tredeler av vinnerne hittil, har de bodd lenge nok i USA til å regne seg som amerikanere. Holmström er for øvrig den første nobelprisvinneren i økonomi som er født i Finland.
- En av dem er av jødisk avstamning, i likhet med en tredjedel av vinnerne hittil.

Nobel-komiteen oppgir tre hovedgrunner til at Holmström og Hart får prisen:

- De fikk etablert formell mikroøkonomisk teori om utforming av kontrakter som et sentralt forskningsfelt.
- De har selv utforsket mange anvendelser av kontraktteorien.
- De har lagt et intellektuelt grunnlag for den praktiske utformingen av institusjoner og lovverk på området.

Holmström har særlig bidratt til prinsipal-agent-teori om incentiver knyttet til fordeling og virkninger av informasjon, usikkerhet og lønnsomhet i arbeidsforhold og andre relasjoner. Dette handler for eksempel om hvordan en bør fordele risiko mellom eierne og lederen av en bedrift når eierne tåler mest risiko, mens lederen har mest informasjon om hvordan bedriften bør drives. Incentiver som stimulerer lederen til gode resultater, kan være hensiktsmessige, men de må utformes på en måte som unngår adferd preget av moralsk hasard. Det siste betyr at lederen tar for stor risiko for å få belønning for gode resultater fordi han kan regne med at andre vil tar regningen hvis det skulle gå galt. Holmström har formulert noen grunnleggende betingelser her. Han har også bidratt til forståelsen av hvordan incentiver fungerer i sammenhenger med flere eller sammensatte mål, der ikke alle resultater er like målbare. Holmström påpeker hvor viktig det er å knytte incentiver til hele bredden av arbeidsoppgaver, ikke bare til det som er lett å måle. I et prisintervju understreker han at incentiver må tolkes i vid forstand og handler om mer enn penger: *«I want to emphasize that it's not just about money. People have a very narrow view of incentives, but one can say that almost everything in economics is about incentives ... it's very much about structuring their jobs or structuring the organization in a way that motivates.»*

Oliver Hart får prisen særlig for sitt arbeid med ufullstendige kontrakter, dvs. kontrakter som tar opp i seg at det ikke er mulig å regulere alle tenkelige fremtidige hendelser, fordi en normalt ikke klarer å forestille seg hva som kan komme til å skje. De begrensede mulighetene for dette får særlig betydning for hvordan eierskap og kontroll bør fordeles i bedrifter under etablering. Dette påvirker om eierne eller lederen av en bedrift bør styre beslutningene når interesser og informasjon er ulikt fordelt mellom dem. Hart har også vært særlig opptatt av å studere betingelser for når det er hensiktsmessig å privatisere offentlig virksomhet. I utgangspunktet kan privatisering gi grunnlag for økt kvalitet og lavere kostnader gjennom effektivisering og innovasjon, men kvalitet kan være vanskelig å måle og tilsvarende vanskelig å regulere i en kontrakt. I slike tilfeller blir gjerne kravene om lavere kostnader for sterke, og privatisering kan gå utover kvaliteten. En artikkel som Hart bidro til i 1997, om privatiseringen av amerikanske fengsler, har fått særlig stor oppmerksomhet i den forbindelse.

Holmström og Hart har altså hver sine spesialfelt, men de har også skrevet noe sammen. Blant annet påpeker de i en felles artikkel at verdien av resultatbasert avlønning begrenses av at mange resultater ikke lett lar seg måle, og av at arbeidskontrakter ofte er enklere enn teorien kunne tyde på at de burde være. Det er lite som taler for at de med slike resultater undergraver den praktiske verdien av

sine egne teorier, for det er en samstemt oppfatning i økonomiske fagmiljøer at nobelprisen til Bengt Holmström og Oliver Hart er særdeles velfortjent.

(Kilder: Nobelkomiteens begrunnelse på nobelprize.org, diverse medieoppslag og intervjuer.)

Leiv Storesletten

ABELPRISEN

Andrew J. Wiles

Foto: Bjarne Røsjø/UiO. Lisens: CC BY 4.0

Sir Andrew Wiles mottek Abelprisen frå H.K.H. Kronprins Haakon

Abelprisen er ein internasjonal pris for framifrå vitskapleg arbeid innan matematikk og matematiske fag. Det er Det Norske Videnskaps-Akademi som deler ut prisen, som er på seks millionar norske kroner.

Prisvinnaren i år var den namngjetne britiske matematikaren Sir Andrew Wiles. I følge komiteen fekk han prisen «for hans oppsiktsvekkende bevis av Fermats siste

sats via modularitetsformodningen for semistabile elliptiske kurver, som innledet en ny æra i tallteorien».

Andrew Wiles er ein av svært få matematikarar, kanskje den einaste, som har oppnådd å skapa overskrifter verda over ved å prova eit matematisk teorem. I 1994 løyste han *Fermats siste sats*, eit problem som hadde stått uløyst i over 350 år. Abelkomiteen utalte vidare at få resultat i matematikken har ei så rik historie og eit så dramatisk bevis som Fermats siste sats. Dette teoremet formulerte *Pierre de Fermat* (1601-1665) allereie i 1637, og han hevda at han hadde eit vakkert prov, men det var ikkje plass til dette i marginen på manuskriptet.

Fermats siste sats er særskild enkel å formulera, men viste seg å vera yttarst innfløkt å prova.

Teoremet kan formulerast slik:

Viss n er eit positivt heiltal større enn 2 (dvs. $n=3, 4, 5, \dots$), så finst det ikkje positive heile tal x, y, z slik at $x^n + y^n = z^n$

For $n=2$ gir dette Pytagoras setning, og her finst det uendeleg mange taltrippel som løysingar (der x, y, z er sidene i ein rettvinkla trekant), til dømes (3, 4, 5) og (5, 12, 13), i det

$$3^2 + 4^2 = 5^2, \quad 9 + 16 = 25 \quad \text{og} \quad 5^2 + 12^2 = 13^2, \quad 25 + 144 = 169$$

Fermats problem har gjennom hundreåra vekt enorm interesse både blant profesjonelle matematikarar og amatørar. Ei rekkje av dei store matematikarane gjennom tidene har prøvd seg, utan å lukkast. Det at Fermat hevda at han hadde ei vakker løysing, gjorde problemet ekstra tiltrekkjande og eggjande. Alle studentar som tok eit kurs i talteori, møtte problemet. Ein kunne undrast: når så mange av dei største matematikarane har måtta gje opp, blir problemet då nokon gong løyst?

Det bør nemnast at Fermats siste sats vart vist for visse enkeltverdiar for n . Pierre de Fermat viste at teoremet var riktig for $n=4$ og Leonhard Euler (1707-1783) for $n=3$. Fleire liknande resultat følgde gjennom hundreåra, men ingen greidde å visa det generelle teoremet, gyldig for alle n .

Andrew Wiles vart fødd i 1953 i Cambridge i England der han voks opp. Han var berre ti år gammal då han fann ei bok om Fermats siste teorem i det lokale biblioteket, og han vart totalt fengsla av problemet. «Jeg visste fra det øyeblikket at jeg aldri ville gi slipp på det», sa han. «Jeg måtte bare løse det».

Foto: Inger Johanne Håland Knutson.

Abelprisvinnaren saman med artikkel-
forfattern i Kristiansand i mai 2016

Wiles tok bachelor graden i matematikk i 1974 ved Merton College i Oxford, og seinare doktorgraden i 1980 ved Clare College i Cambridge, 27 år gammal. Forskingsområdet hans var nettopp *talteori*, det matematiske feltet som studerer eigenskapane ved tala. Under doktorgrads rettleiaren sin, John Cotes, studerte Wiles såkalla *elliptiske kurver*, ein type likningar som først vart studert i samband med måling av lengdene på planetbanar. Det kan nemnast at elliptiske kurver er definerte ved tredjegradslikningar i to variable. Desse

kurvene gir dei naturlege definisjonsområda for dei elliptiske funksjonane som vart innførte og studerte av Niels Henrik Abel.

Mellom 1977 og 1980 var Wiles universitetslektor ved Harvard University, der han byrja å studera eit emne kalla *modulære former*, eit felt som var heilt forskjellig frå elliptiske kurver. Her innleidde han eit samarbeid med Barry Mazur, som i 1984 resulterte i eit prov for eit hovudresultat i den såkalla Iwasawa-teorien, eit felt innanfor talteori. I 1982 fekk han eit professorat ved Princeton University.

I dei første åra av sin akademiske karriere prøvde ikkje Wiles aktivt å løysa Fermats siste teorem. Det gjorde heller ingen andre, sidan problemet var sett på som for vanskeleg, og kanskje uløyselig. Eit viktig vendepunkt kom i 1986 då det vart vist at det over tre hundre år gamle problemet kunne formulerast om ved hjelp av matematikken til elliptiske kurver og modulære former. Bak denne store bragden sto hovudsakleg to matematikarar, Gerhard Frey og Kennet Ribet.

Her hadde Wiles kjempeflaks, det var nettopp desse to emna, *elliptiske kurver* og *modulære former*, som han hadde spesialisert seg på, som no trongst for takla Fermats siste teorem. Han bestemte seg for venda tilbake til det problemet som hadde fascinert han så sterkt som barn. «Utfordringen var uimotståelig», sa han.

No gjorde Wiles det uvanlege valet å arbeida med Fermats problem åleine, i staden for å samarbeida med kollegaer. Ingen visste at han arbeidde med dette berømte problemet, utan kona Nada, som han gifte seg med kort tid etter han byrja på den lange vegen mot eit bevis.

Etter sju år med intense og hemmelege studiar meinte Wiles at han hadde eit prov. Han valde å gjera det kjent i samband med ei førelesingsrekke i Cambridge i England. Han annonserte det ikkje på førehand, og tittelen på førelesingane

Foto: Jan Arve Olsen.

Abelprisvinnaren framføre Universitetet i Agder saman med ungdomsskuleelevar.

røpa ingen ting. Men ryktet hadde spreidd seg i matematikkmiljøa, og to hundre menneske var til stades under førelesingane. Då han skreiv opp Fermats siste sats som konklusjon på førelesinga, fekk han stormande applaus frå salen.

Men seinare på året fann ein fagfelle, som sjekka alle detaljar i beviset, ein feil i det. Det var knusande for Wiles, at han faktisk ikkje hadde løyst Fermats problem. Men han gav ikkje opp, men sette i gang med å forsøkja å retta opp denne eine feilen. Han verva ein av sine tidlegare studentar, Richard Taylor, til å hjelpa seg med oppgåva. Etter eitt års intenst arbeid fann Wiles ein måte å retta opp feilen på. «Jeg hadde den utrolige åpenbaringen», fortalde Wiles seinare. «Det var det viktigste øyeblikket i min faglige karriere.»

Det er grunn til å nemna at på den lange og strevsame vegen mot eit bevis, utvikla Wiles viktig matematikk, nye omgrep og teorem innan talteorien. Det var som å byggja ein stillas, steg for steg for til slutt å nå toppen.

I tillegg til all merksemd frå verdas mediasamfunn, fekk Wiles mange matematiske prisar og utmerkingar. Vi nemner Rolf Schock-prisen, Ostrowski-prisen, Wolf-prisen, Royal Medal frå Royal Society, Det amerikanske vitskapsakademispris i matematikk og Shaw-prisen. Den internasjonale matematiske unionen skjenka

han ei minneplate i sølv, noko som berre har hendt denne eine gongen. I året 2000 vart han slått til riddar.

Andrew Wiles var ved Princeton frå 1982 til 2010, med unntak av kortare periodar med permisjon. I 2010 returnerte han til Oxford som Royal Society Professor. Adressa hans ved Matematisk institutt er Andrew Wiles Building, som opna i 2013 og vart gjeve dette namnet til hans ære.

Å visa Fermats siste sats var ein kjempebragd, og Sir Andrew Wiles er i dag ein av verdas mest namngjetne matematikarar. Som Abelkomiteen seier, han innleidde ein ny æra i talteorien.

Til slutt, hadde Fermat eit gyldig bevis for sitt teorem? Det er det vel ingen som trur. Med den tids matematikk ville det ver umogeleg å løysa eit så djupt og innfløkt problem.

Det er blitt ein tradisjon at Abelprisvinnaren besøkjer eitt av dei norske universiteta utanfor Oslo. I år var det Universitetet i Agder. I denne samanhengen arrangerte Universitetet ein storstila matematikkens dag for 5. klasse elevar frå ulike delar av Agder, der også ein klasse frå Gjerstad, Abels heimbygd, var representert. Matematikkmiljøet hadde utvikla ei rekkje matematiske aktivitetar med konkret materiell, spel, leikar og andre utforsking-aktivitetar. Tilslutninga var stor; 400 elevar deltok. Andrew Wiles deltok livleg i aktivitetane for skoleelevane og heldt dessutan ei populær førelesing for eit fullsett auditorium. Dagen vart avslutta med festmiddag på Boen gård.

KJELDER:

Abelprisens nettsider: [www.abelprisen](http://www.abelprisen.no)

INFOMAT, Mars 2016: matematikkforeningen.no/infomat/06/1603.pdf

Wikipedia

Charles I. Armstrong

HOLBERGPRISEN

Stephen Greenblatt

Holbergprisen ble i 2016 vunnet av amerikanske Stephen Greenblatt, John Cogan professor of the Humanities ved Harvard-universitetet. Greenblatt har først og fremst markert seg som en av grunnleggerne av den litteraturvitenskapelige teoriretningen nyhistorismen. I Holbergkomiteens begrunnelse nevnes også Greenblatts viktige arbeid som Shakespeare- og renessanseforsker, i tillegg til hans formidlingsevne (Mehta).

Greenblatt er en forsker som virker å ha ordet i sin makt. Tekstene hans er ekstremt velskrevne, og spesielt fortellergleden hans har vist seg å engasjere. To av hans siste bøker har da også nådd et større publikum. Dette gjelder Shakespeare-biografien *Will in the World* (Greenblatt 2004), og *The Swerve: How the World Became Modern* (Greenblatt 2011). Selv om disse bøkene har vunnet ham æresbevisninger som Pulitzerprisen og National Book Award, i tillegg til mange nye lesere, har de fått en blandet mottagelse blant akademikere. Det skyldes litt forskjellige forhold. Shakespeare-biografien var noe skuffende for en del av Greenblatts kollegaer innen renessanseforskningen, fordi den i stor grad var formidlende i stedet for å gi noen ny innsikt. Boka er også nødvendigvis spekulativ, siden vi tross alt vet lite konkret om Shakespeares liv – men dette legger egentlig ikke Greenblatt skjul på underveis.

The Swerve omhandler renessansens gjenoppdagelse av antikken; mer spesifikt hvordan den forhenværende sekretæren til paven, Poggio Bracciolini, i 1417 oppdager et eksemplar av Lukrets' dikt *De rerum natura* i et avsidesliggende kloster. Her også fornekter Greenblatt seg ikke et visst rom for spekulering, og boka kan minne om *Rosens navn* og andre litterære fiksjoner i hvordan den spinner en

historie på basis av kjente fakta. Greenblatt tildeler oppdagelsen av Lukrets' bok veldig mye vekt, som en epokegjørende vending mot moderniteten. Kritikerne har med rette argumentert med at dette er noe overdrevent, og i tillegg påpekt hvordan argumentasjonen underkjenner progressive tendenser i middelalderen (se Vestrheim 2016). Boka preges også av en polemisk fremstilling av modernitet som et utelukkende sekulært fenomen, som nok innebærer en forenkling av spesielt kristendommens rolle.

Disse to bøkene demonstrerer at formidling ikke er noen enkel kunst, siden selv en så glimrende forsker og kommunikator som Greenblatt kan få slike problemer. Greenblatt fortjener da heller ikke Holbergprisen spesifikt på grunnlag av *The Swerve* og *Will in the World*. Men for å få en fullgod forståelse for det han har oppnådd som forsker, må man gå lengre tilbake i tid – til 1960- og 70-tallet. Greenblatt selv har understreket hvor utslagsgivende det var for ham å være ved Universitetet i Berkeley i denne perioden. Dette var en tid med mye strid og kontroverser i USA, blant annet med kampen om borgerrettigheter og motstand mot Vietnam-krigen. Med dette kom følelsen av at store omveltninger var mulig, og det var først og fremst i forhold til tradisjonell litteraturforskning at Greenblatt kom til å levere et viktig bidrag til endring. Sammen med noen kollegaer ved Berkeley grunnla Greenblatt tidsskriftet *Representations*, som ble en viktig arena for utviklingen av nyhistorisme som teoretisk retning. Greenblatts viktigste tekster fra den tidlige fasen av dette arbeidet finnes i bøkene *Renaissance Self-Fashioning: From More to Shakespeare* (Greenblatt 1980) og *Shakespearean Negotiations: The Circulation of Social Energy in Renaissance England* (Greenblatt 1988). Senere utga han – sammen med kollegaen Catherine Gallagher – boka *Practicing New Historicism*, hvor mange av retningens viktigste posisjoner konsolideres og revideres (Gallagher og Greenblatt 2000).

Som man skjønner av navnet til retningen, ligger nyhistorismens viktigste grep i at den åpner opp litteraturen til dens historiske dimensjon. Der tradisjonell litteraturforskning har fremstilt fortolkerens oppgave som en beskrivelse av interne mekanismer og sammenhenger i teksten, fremhevet Greenblatt og hans kollegaer at litterære tekster inngår i en dialog med sosiale og politiske forhold. Denne dialogen kan ta mange former, men gjennomgående er at begge parter spiller en viktig rolle. Teksten er ikke et passivt medium for en underliggende historie: den «reflekterer» ikke bare historiske fakta. Samtidig er litteraturen ikke upåvirket av dens omgivelser: teksten preges av den tid den skrives i, og forfatteren kommer med bidrag som responderer til de viktigste temaene i den verden han eller hun lever i.

Nyhistorismen har på mange måter ført til en varig endring i hvordan litteraturvitenskap praktiseres i den engelskspråklige verdenen. Nå, cirka tre tiår senere, har den historiske innfallsvinkelen blitt mer eller mindre standard. Blant annet benytter dagens litteraturforskere seg av historiens materielle levninger, og fokuserer på institusjonelle forhold, på en måte som bygger på nyhistorismens praksis. Som et illustrerende eksempel på Greenblatts historisering kan hans diskusjon av teaterets gjenbruk av kirkens liturgiske drakter i renessansen nevnes. En engelsk skuespiller som spilte rollen til en biskop i et historisk skuespill, kunne teoretisk sett ha på seg akkurat de samme plaggene som den historiske personen de fremstilte. Slike klær ble solgt fra kirken til teaterkompaniet, og Greenblatt hevder i *Shakespearean Negotiations* at de representerer et materielt uttrykk for et svært komplekst og omfattende samspill mellom forskjellige institusjoner (Greenblatt 1988: 112). I Shakespeares tid var jo teatret konstant truet av nedleggelse pga. press og fordømmelse fra puritanere, men Greenblatt peker på teateret også bygde på – og omtolket – kristne ritualer og trospraksiser.

Generelt kan man si at nyhistorismen ikke bare innebærer at man plasserer teksten innenfor historien: den fører også med seg at man forsøker å tenke kritisk om hva historie er. I så måte er retningen beslektet med såkalt «new cultural history», slik dette utøves av historikere som Carlo Ginzburg og Natalie Zemon Davies. Fokus er i liten grad på de store politiske statslederne, men heller på historien som levd praksis – som en heterogen samling kulturelle normer, konvensjoner og ideologier, som yter motstand mot noen enkel form for oppsummering eller målstyrt logikk. Nyhistorismen forstår historien som et mangfoldig og dynamisk fenomen, som opererer like mye i de små forhold som de store.

For Greenblatt innebærer også historie en selvbevissthet om at den som skriver historien ikke er utenfor den. Også fortolkeren av et historisk dokument er en historisk aktør. Som et resultat av dette, understreker han hvordan historikerens egen samtid påvirker tolkningen av fortiden. Dette har blant annet preget nyhistorismens fokus på renessansen som en tidligmoderne periode: dvs. som en begynnelse på fenomener som modernitet, kapitalisme og globalisme. På 1980-tallet la Greenblatt heller ikke skjul på at den kalde krigen, og synet på Sovjetunionen som totalitær stat, var med som et bakteppe for hans egen forståelse av hvordan regimet til Dronning Elizabeth på slutten av 1500-tallet førte en knallhard kamp mot katolisismen både internt og eksternt. Senere har han skrevet om hvordan vår egen samtids fokus på islamsk terrorisme er med på å farge hvordan vi for eksempel nærmer oss Shakespeares berømte Shylock-figur i *The Merchant of Venice* (Greenblatt 2010: 49-73).

Den jødiske pantelåneren Shylock har Greenblatt vært spesielt fascinert av. Han skrev om Shylock for første gang allerede på 1970-tallet, da etterdønningene av 2. verdenskrig og nazismens antisemittisme fortsatt var merkbare (Greenblatt 1990: 52-76). Senere har han vist hvordan karakteren i Shakespeares stykke både representerer et mer nyansert motstykke til den diabolske hovedpersonen i Christopher Marlowes forutgående skuespill *The Jew of Malta*, og bygger på kontroversen rundt Dronning Elizabeths personlige livlege, Roderigo Lopez, som ble henrettet for påstått forræderi i 1594 (Greenblatt 2010: 256-287). I Holbergforedraget som Greenblatt ga i juni 2016, valgte han igjen å snakke om Shylock – men da på en mer personlig måte. Han fortalte om den diskrimineringen han ble utsatt for som ung, både innenfor og utenfor academia, og om den merkelige opplevelsen det er å komme over en marginalisert jødisk figur i Shakespeares drama. Samtidig som Shakespeare gjør Shylock til en brikke i *The Merchant of Venice*, og rydder ham av veien før komediens lettbente avslutning, mener Greenblatt at dramatikerens store evne til innlevelse kompliserer det hele. Om Shakespeare vil eller ikke, får han oss til å føle med Shylock.

Shylock er en av flere Shakespeare-figurer Greenblatt har fortolket i lys av sosial og politisk marginalisering. Figurer som Shylock, Othello og Caliban kaster ifølge Greenblatt lys på grunnleggende kulturelle mekanismer. De viser hvordan en kulturell skaper seg en identitet ved å konstruere ekstreme fiendebilder. Satt i system, kan disse fiendebildene bli så mektige at de omformer virkeligheten. I boka *Marvelous Possessions: The Wonder of the New World* (Greenblatt 1991) skildrer Greenblatt hvordan denne prosessen fungerte under oppdagelsen av Amerika. Teksten foretar en drøftelse av hvordan møtet med det ukjente ble preget av en fascinasjon og undring som vanskelig lar seg gjenskape i dag. Men europeere som Cortes, Marco Polo, og John Mandeville tok med seg ideologisk bagasje til dette møtet med et nytt kontinent, i en prosess der meningsskapning – eller «representation» – gikk mer eller mindre hånd i hånd med voldelig maktutøvelse. Denne studien demonstrerer hvordan sirkuleringen av tegn skaper meningsstrukturer som fungerer analogt med økonomiske markeder, men også hvordan en slik økonomi kan medføre fundamentale former of ekskludering, eller «blockage» som Greenblatt kaller det (Greenblatt 1991: 121).

Greenblatt har vært en viktig pådriver for det man kan kalle en «kulturell vending» innenfor humaniora. Nyhistorismen er her i slekt med retninger som «cultural materialism», «cultural studies» og «postcolonial studies», som alle ser på hvordan tekster og andre kulturelle uttrykk er både komplekse, meningsbærende fenomener og uttrykk for maktstrukturer. Allerede i 1987 lanserte Greenblatt

«kulturens poetikk» som et alternativt navn for nyhistorismen (Greenblatt 1990: 196-215), og så sent som i 2010 var han med på å lansere et manifest for «kulturell mobilitet» på vegne av et forskningsfellesskap ved Wissenschaftskolleg zu Berlin (Greenblatt et al 2010). Forskningen hans opererer her i et slags spenningsfelt mellom nasjonalstatenes avgrensede kulturer med tilhørende identiteter, på den ene siden, og globaliseringens rastløse overskridelse av alle slike enheter på den andre siden.

Noe av det som kjennetegner Greenblatts kulturforståelse, er en inklusiv overskridelse av grensene mellom høykultur og mer folkelige uttrykk. Dette er spesielt påtagelig i hvordan han fortolker renessanseteatrets rolle som institusjon (se for eksempel Greenblatt 1997: 30-41). Han vektlegger blant annet hvordan teateret The Globe var plassert i bybildet i London. Den var ikke langt fra kirken og kongedømmets maktsentra på den andre siden av elva, men samtidig betydde plasseringen på sørsiden av Themsen en viss frihet fra kontroll. Folk vandret fra teateret til den nærliggende Bear Garden, hvor bjørner og andre dyr ble brukt som elementer i blodig, folkelig underholdning. Området var også et kjent horestrøk. Siden teateret var også avhengig av adelige sponsorer, ble resultatet en uoverskuelig sirkulering av høyt og lavt.

Greenblatts forståelse av renessansen bryter her med mye av tradisjonen. Blant annet hadde E. M. W. Tillyard – i boka *The Elizabethan World Picture* – skapt et innflytelsesrikt bilde på renessansen som et grunnleggende hierarkisk og statisk samfunn, med mer eller mindre vanntette skott mellom klassene. Greenblatt belyser sitt alternative syn ved å benytte overraskende anekdoter. Hva slags forbindelse er det mellom renessansens klassikere og for eksempel samtidens engelske demonutdrivere, franske transvestitter eller puritanske kolonister i Nord-Amerika? Greenblatts karakteristiske signatur er å bygge opp detaljerte fremstillinger av slike praksiser i begynnelsen av essayene sine, før han så på møysommelig vis demonstrerer hvordan de tett henger sammen med viktige problemstillinger i for eksempel Shakespeare, Marlowe eller Jonson. Et ytterpunkt nås i boka *Hamlet in Purgatory*, hvor Greenblatt bruker så mye tid på å bygge opp et bilde av renessansens debatt om skjærsildens status, etter innføringen av protestantismen, at han risikerer å miste sitt litterære anliggende – Shakespeares stykke *Hamlet* – av syne (Greenblatt 2001).

Kritikerne ser på dette som illustrerende for nyhistorismens mangel på indre koherens og manglende interesse for den litterære tekstens egenverdi (se for eksempel Eagleton). Men Greenblatt har også omtalt distansen fra anekdote til system, og fra kontekst til tekst, som en slags utfordring som fascinerer ham.

Litteraturkritikk blir en slags risikosport i hendene hans, hvor forholdet mellom tekst og kontekst aldri blir noe helt forutsigbart eller formelpreget (se Armstrong). Det er nettopp dette aspektet som vekker undring og leseglede i møtet med tekstene hans, og som gjør at Greenblatt nok vil leses lenge etter at hans teoretiske innsikter er ferdig fordøyde.

LITTERATURLISTE

- Armstrong, Charles I. "Holbergsamtalen 2016 med Stephen Greenblatt" (12.11.2016). NRK. Hentet fra: <https://tv.nrk.no/serie/kunnskapskanalen/mddp17003916/12-11-2016>
- Eagleton, Terry. "Return of the Worthy Pioneer" (25.1.2017). *The Guardian*. Hentet fra: <https://www.theguardian.com/education/2001/jun/09/artsandhumanities.highereducation>
- Gallagher, Catherine, og Greenblatt, Stephen. 2000. *Practicing New Historicism*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Greenblatt, Stephen. 1980. *Renaissance Self-Fashioning: From More to Shakespeare*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Greenblatt, Stephen. 1988. *Shakespearean Negotiations*. Oxford: Clarendon Press.
- Greenblatt, Stephen. 1990. *Learning to Curse*. New York: Routledge.
- Greenblatt, Stephen. 1991. *Marvelous Possessions: The Wonder of the New World*. Oxford: Clarendon Press.
- Greenblatt, Stephen. 1997. "General Introduction". Stephen Greenblatt (red.). *The Norton Shakespeare*: 1-76. New York: W. W. Norton & Company.
- Greenblatt, Stephen. 2001. *Hamlet in Purgatory*. Princeton: Princeton University Press.
- Greenblatt, Stephen. 2004. *Will in the World: How Shakespeare Became Shakespeare*. London: The Bodley Head.
- Greenblatt, Stephen. 2010. *Shakespeare's Freedom*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Greenblatt, Stephen. 2011. *The Swerve: How the World Became Modern*. New York: Norton.
- Greenblatt, Stephen, Zupanov, Ines, Meyer-Kalkus, Reinhard, Paul, Heiki, Nyíri, Pál, og Pannewick, Friederike. 2010. *Cultural Mobility: A Manifesto*. Cambridge: Cambridge University Press.

Mehta, Pratap Bhanu. «Holbergkomiteens begrunnelse» (25.1.2017).

Holbergprisen. Hentet fra: <http://www.holbergprisen.no/holbergprisen/prisvinnere/stephen-greenblatt>

Vestrheim, Gjert. «Prislønt makkverk» (25.1.2017). *Dag og tid*. Hentet fra:

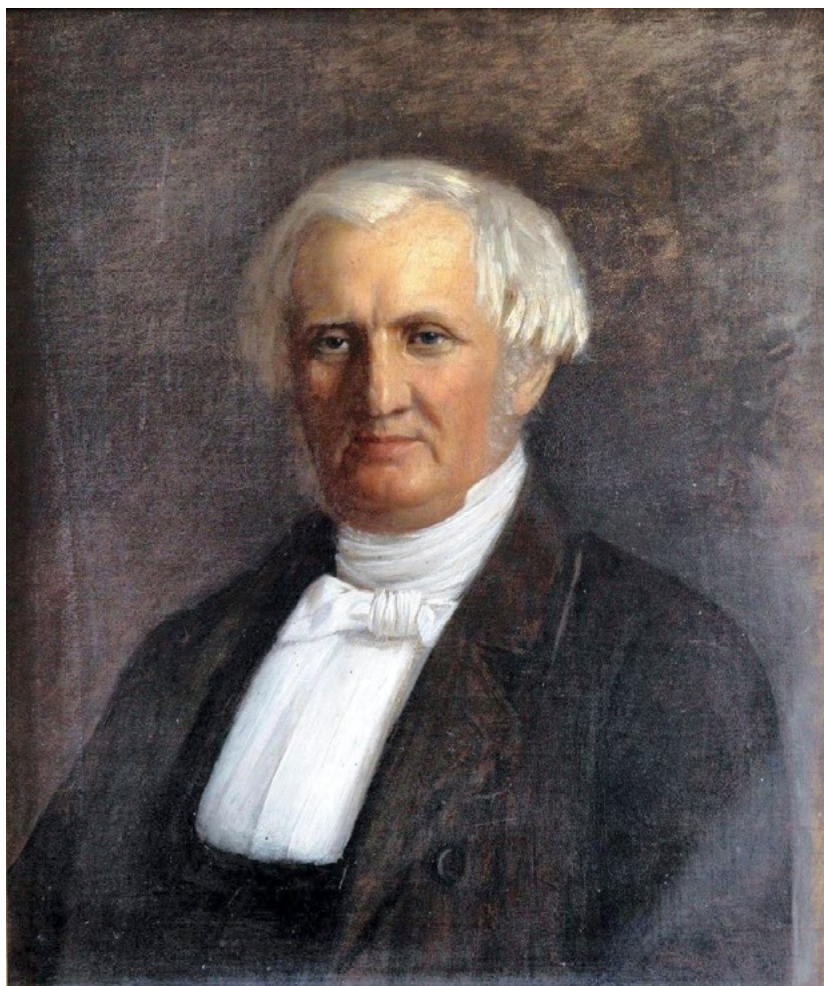
<https://www.dagogtid.no/prislont-makkverk-2/>

ANDREAS FAYES RESTAURERTE GRAVSTED

Preses Ernst Håkon Jahr smugtitler på Andreas Fayes restaurerte gravstøtte for avdukinga.

Andreas Faye (1802–1869) er en viktig person og aktør i Agders lærdomshistorie. Selv om han var født i Drammen, kom han til å virke mesteparten av sitt arbeidsliv på Agder, nærmere bestemt i Arendal og i Holt ved Tvedestrand. Etter teologisk embetseksamen i 1828 var han lærer i Arendal fra 1829 til 1833, da han begynte som sokneprest i Holt. Som første bestyrer ved Holt lærerseminar, den utdanningsinstitusjonen som representerer starten på det som i 2007 blei til Universitetet i Agder, kan han betegnes som UiAs første rektor, historisk sett. Faye bestyrte og var førstelærer ved seminaret fra starten i 1839 og til 1861, da han flytta til Sande i Vestfold, og virka som sokneprest der. Faye døde i Sande i 1869, og er gravlagt på kirkegården der.

Andreas Faye malt 1861 av Christiane Schreiber. Portrettet eies av UiA.

Gravsteinen til Andreas Faye på Sande kirkegård, slik den blei fotografert av Ernst Håkon Jahr 11. mai 2016.

Andreas Faye var en viktig nybrottsmann på flere fagområder, og var framtreddende i nasjonsbygginga på 1800-tallet. Han er mest kjent for å ha grunnlagt folkeminnevitenskapen i Norge ved i 1833 å ha gitt ut den første sagnsamlinga i landet. Men han var også pionér innen historiefaget. I 1831 gav han ut den første Norges-historia som også inkluderte dansketida. Seinere gav han ut ei rekke historiearbeider både innen allmennhistorie og person- og kirkehistorie. Han utgav også et grunnleggende pedagogisk verk, og han spilte ei vesentlig rolle i utviklinga av norsk språk ved å hjelpe Knud Knudsen (bokmålets far) til skolegang og universitetsutdanning, og ved å være samtalepartner for Ivar Aasen da han ferdigstilte sine planer for et nytt norsk skriftspråk (landsmål/nynorsk). Faye var en samfunnsbygger av rang. Han stifta ei rekke allmenntilleggelege og kirkelege organisasjonar, og han var både lokalpolitiker (bl.a. ordfører) og riks-

politiker (bl.a. stortingsmann).

Den 11. mai 2016 besøkte preses i Agder Vitenskapsakademi, professor Ernst Håkon Jahr, Sande kirkegård for å se Fayes gravsted. Det viste seg å være vanskelig å finne gravstedet, for innskrifta på gravsteinen var fullstendig slipt vekk av vær og vind.

Jahr tok da kontakt med Lars Aaserud i Sande historielag, og det førte til at Sande kommune stilte midler til rådighet for ei fullstendig restaurering av gravsteinen. Dette arbeidet blei gjort på seinsommeren 2016, og lørdag 15. oktober kunne den restaurerte steinen avdukes på Sande kirkegård ved et eget arrangement. Sande historielag, Sande menighet og Agder Vitenskapsakademi var vertskap og stod for programmet.

Ernst Håkon Jahr ved Andreas Fayes gravstøtte etter restaureringa.

Arrangementet begynte kl. 14 ved gravstedet med mange av Andreas Fayes etterkommere og slekt til stede. Faye-kjenneren Jan Faye Braadland var sentral kontaktperson mellom arrangørene og Faye-slekta. Rektor ved Universitetet i Agder, professor Frank Reichert, stod for avdukinga av den restaurerte gravsteinen, etter å ha holdt en tale der han beskrev Andreas Fayes store innsats, og spesielt hans betydning for Universitetet i Agder.

Etter avdukinga fulgte en konsert i Sande kirke ved Cecilie Shilling (sang) og kantor Bjørn Luksengård (orgel). I menighetshuset etterpå var det først hilsener ved varaordfører i Sande kommune, Tove Ødeskaug, og Rolf Siljedal, leder for Historielaget for Dybvåg, Holt og Tvedestrand. Varaordfører Ødeskaug sa at hun hadde vært nødt til å lese seg opp på historia om Andreas Faye, men at hun nå var veldig stolt over at Sande har hatt en så framstående nasjonsbygger som sokneprest på 1860-tallet. Rolf Siljedal takka Sande for restaureringa av gravsteinen, Ernst Håkon Jahr for initiativet, Jan Faye Braadland for langvarig forskning omkring Faye, og han fortalte om historielagets arbeid med seminarsalen på Holt. Siljedal sa at det er ei ære for Tvedestrand og Holt å ha hatt en kapasitet som Andreas Faye

til å lede de første tiåra med lærerutdanning på Agder. Preses i Akademiet, Ernst Håkon Jahr, holdt foredrag om Andreas Faye og hans grunnleggende innsats på 1800-tallet, før Lars Aaserud avrunda arrangementet på vegne av Sande historielag.

*Oldebarn, tippoldebarn, tipp-tipp-oldebarn og tipp-tipp-tipp-oldebarn
av Andreas Faye ved gravstøtta.*

Frank Reichert

TALE VED AVDUKING AV ANDREAS FAYES GRAVMINNE

Rektor ved UiA Frank Reichert taler.

Andreas Faye er en viktig mann for Universitetet i Agder. Vi regner han som, historisk sett, vår «første» rektor, fordi han var bestyrer for Lærerseminaret på Holt ved Tvedestrand fra 1839. Dette lærerseminaret – eller lærerskolen – er den eldste utdanningsinstitusjonen som gjennom utvikling og sammenslåinger

er blitt til dagens Universitetet i Agder. Universitetets dypeste akademiske røtter går tilbake til Holt seminar og Andreas Faye.

Holt seminar var en av de fremste lærerskolene i landet. Andreas Faye la stor vekt på internasjonal kontakt og idé-utveksling med utenlandske institusjoner og kolleger. Han hadde selv vært på viktige studiereiser til utlandet, særlig til Danmark og Tyskland, og i Tyskland, mitt hjemland, møtte han til og med dikteren Goethe i Weimar. Goethe skrev begeistret om besøket i sin dagbok 15. mai 1831. Andreas Faye hadde også kontakt med brødrene Grimm. Da Faye i 1833 gav ut den første samlingen med norske sagn, hadde han lært mye av brødrene Grimms samling av tyske sagn. Med sagnsamlingen grunnla Andreas Faye folkeminnevitenskapen i Norge, og med ham kom det nasjonale gjennombrudd her i landet.

Andreas Faye var en pionér på mange områder. Han skrev den første historieboka for norske skoleelever, han gav ut den første samling med norske sagn, han skrev en grunnleggende bok i pedagogikk, han skapte mange viktige organisasjoner og foreninger, han drev iherdig arbeid mot alkoholmisbruk og mot bruk av tobakk. Han var lærer og forsker, prest og politiker, ordfører og stortingsmann.

Universitetet i Agder har akkurat vedtatt en ny strategiplan. Den sier at universitetet skal bidra til samskaping av kunnskap. Det går en linje fra Andreas Fayes idéer og praksis på Holt seminar til den nye strategiplanen til universitetet. Faye drog inn studentene i forskningsarbeidet sitt, i sagn-innsamling. Studentene bidro med sagn fra sine hjemsteder. Dette er tidlig samskaping av kunnskap. Strategiplanen til UiA legger også stor vekt på kvalitet i utdanningen og på internasjonalisering. Holt seminar holdt et svært høyt nivå, og mange av kandidatene fra seminaret ble viktige personer i det norske samfunnet. Det er nok å nevne dikteren Arne Garborg og statsminister og utenriksminister Jørgen Løvland. Da Andreas Faye skulle ansette den første læreren ved seminaret, valgte han en søker som etter fullført utdanning i Norge reiste utenlands, til Tyskland, for der å hente inspirasjon og videre perspektiv. Utvilsomt passer Andreas Faye godt inn i UiAs nye strategiplan, og derfor er det dobbelt grunn for universitetet til å holde arven fra Andreas Faye og Holt seminar høyt i ære.

Da Andreas Faye drog fra Holt til Sande i 1861, ble det samlet inn penger til et maleri av Faye. En av de fremste kvinnelige malerne på 1800-tallet, portrettmalerinnen Christiane Schreiber, ble engasjert til å male Fayes portrett. Dette maleriet blir ansett som Schreibers hovedverk, og det eies av UiA. Ved UiAs 10-årsjubileum neste år skal dette maleriet igjen få en sentral plassering ved universitetet. Slik vil vi markere linjene tilbake til Holt seminar og Andreas Faye.

Det er viktig at Fayes gravsted nå er restaurert så fint. Takk til Sande kommune. Andreas Faye var en stor og viktig mann da Norge skulle bygges som nasjon og som et moderne land. Takk for oppmerksomheten!

Rektor Frank Reichert avduker den restaurerte gravsteinen til Andreas Faye.

Ernst Håkon Jahr

SOKNEPREST TIL SANDE OG PROST I NORDRE JARLSBERG ANDREAS FAYE – NASJONS- OG SAMFUNNSBYGGER PÅ 1800-TALLET

Sande kommune i Vestfold var fra 1861 det siste arbeidsstedet for nasjons- og samfunnsbyggeren Andreas Faye, nybrottsmann på mange områder innen forskning, kultur og samfunn på 1800-tallet. Han var prest og lokal og nasjonal politiker (formannsskapsmedlem, varaordfører, ordfører og stortingsmann), folkeminnegransker, allmennhistoriker og person- og kirkehistoriker, lærer, rektor og teoretisk pedagog, grunnlegger av ei lang rekke institusjoner og organisasjoner, samfunnsdebattant lokalt og nasjonalt. Arendal, Holt ved Tvedestrand og Sande i Vestfold var stedene han virka på og i som voksen. Han døde i Sande 5. mai 1869, og er gravlagt på Sande kirkegård.

RENOVERT GRAVSTEIN 2016

I 2016 blei steinstøtta på grava hans renovert av kommunen, og den framstår i dag som en praktstein på kirkegården. Sande kommune kan virkelig være stolt av å ha hatt en så framstående 1800-talls nasjonsbygger som prest hos seg i 1860-åra, og at han fikk sitt siste hvilested her. Den tida Andreas Faye arbeida i Sande, framstår som gode og produktive år for han, og ei rekke viktige bøker og kortere skrifter kom fra hans hand.

FØDT I DRAMMEN, STUDIER I CHRISTIANIA

Sande er ikke langt fra Drammen, og i denne byen blei Andreas Faye født 5. oktober 1802 i gode kår. Han vokste opp og gikk på den lærde skolen der. I barneåra

hadde han også viktige læreår hos to ganske spesielle prester, først Christian Holst i Røyken, så Fredrik Wettergren i Borre. Hos den første lærte han hovedsakelig om praktiske gjøremål, men i Borre var det skolefag som stod i sentrum. Det var Wettergren som fikk far til Andreas til å innse at sønnen burde gå skolevegen, istedenfor den mer maritime og/eller merkantile karriere som først var tiltenkt han.

I 1823 påbegynte Faye teologiske studier ved Universitetet, og han blei uteksaminert som cand. theol. i 1828. Flere prestekall stod da ledige, men han valgte likevel heller å ta imot ei lærerstilling ved Arendal Real- og Middelskole. Han var mer interessert i historie enn han var i teologi, og da var en lærerjobb i Arendal mer attraktiv enn et fjernt prestekall.

LÆRER I ARENDAL 1829

Det er nemlig viktig å merke seg at Arendal rundt 1830 hadde et rikt faglig miljø. Byen var et virkelig kulturelt og akademisk senter, ikke bare i regionen, men også nasjonalt. Arendal hadde langt mer å tilby en akademisk og forskningsinteressert teolog enn det et avsides prestekall hadde. Faye var lærer ved skolen i Arendal fra 1829 til 1833.

Høsten 1828, før han tiltrådte lærerstillinga, foretok han ei viktig reise til København, med økonomisk hjelp og introduksjonsbrev fra jernverkseier Jacob Aall på Nes. Helt fram til Aalls død i 1844 var det et tett faglig og vennskapelig forhold mellom Faye og Aall. Jacob Aalls store bibliotek på Nes stod til Fayes disposisjon, og han var der ofte.

Besøket i København 1828 stimulerte Fayes interesse for sagn og historie, og han blei der sterkt oppfordra til å samle og utgi norske sagn, slik det alt var gjort i Tyskland og Danmark. Sagn hadde han hørt fra barndommen av, særlig de åra han bodde hos Røyken-presten Holst.

Men først vendte han seg i 1829 mot Norges-historia, og allerede i 1831 hadde han ferdig sitt første skjellsettende verk: *Norges Historie*. Denne boka var den første fullstendige framstillinga av hele Norges historie, også dansketida. Boka kom i fire utgaver fram til 1856, og blei også oversatt til svensk og tysk. Den tyske utgava kom i to opplag, og i 1892 kom boka ut på norsk i Chicago for det norsk-amerikanske miljøet i USA. På grunnlag av denne boka blei Faye innvalgt som medlem i Det Kongelige Norske Videnskabers Selskab i Trondheim, bare 29 år gammel. Et slikt innvalg var en stor og viktig anerkjennelse for en ung mann med forskerambisjoner.

Samme år som *Norges Historie* kom ut første gang (1831), foretok Faye ei lengre dannelsesreise til Danmark, Tyskland, Sveits, Italia og Frankrike. Her kom han i

kontakt med framstående personer som dikterhøvdingen Adam Oehlenschläger, eventyrforfatteren H. C. Andersen, malerprofessoren J. C. Dahl og sjølvste Johann Wolfgang von Goethe, Tysklands største dikter. Etter besøket 15. mai 1831 skreiv Goethe positive ord om Faye i dagboka si. På reisa mottok Faye sterke inntrykk på ei rekke felter, ikke minst når det gjaldt samtidas filosofi i Tyskland.

NORSKE SAGN (1833)

Vel hjemme igjen var Faye i 1832 med på å stifte Arendal skoles offentlige bibliotek og museum. Men nå kasta han seg for fullt over prosjektet med å samle norske sagn. I Danmark og Tyskland hadde de store forhåpninger til sagna fra fjellandet Norge. Det var således Fayes oppgave å bidra med det norske tilfanget til et stort europeiske sagnprosjekt. 1833 kom han med et nytt banebrytende verk, nemlig samlinga *Norske Sagn*. Boka var typisk nok trykt i Arendal, ikke i hovedstaden. Ei ny utgave av verket, med tittelen *Norske Folke-Sagn*, utkom 1844. Den blei gjenopptrykt i 1948, og oversatt til italiensk og utgitt i Roma i 2014.

For Faye skulle sagnsamlinga være et vitenskapelig bidrag. Det var Norges andel i et internasjonalt sagnprosjekt. Faye var som ung forsker, allerede med et omfattende internasjonalt nettverk, blant de aller fremste, om ikke den fremste, i det unge akademiske miljøet innen humanistisk forskning i Norge. Han var på flere områder forut for si tid. Faye ønska at sagna han gav ut, skulle inspirere kunstnere til å bruke dem i kunsten sin.

Dette ønsket blei til overmål oppfylt. Det er nok å nevne noen av de fremste: Johan Sebastian Welhaven og Henrik Ibsen gjorde straks omfattende bruk av Fayes sagn. Våre bilder av tusser og troll, nøkk og hulder har vi fått fra tegneren og maleren Th. Kittelsen, og han fikk sin inspirasjon fra Faye. Hans sagn har således vært en uvurderlig kilde for samtidige og seinere kunstnere, akkurat slik Faye ønska at de skulle være.

Universitetsmiljøet i hovedstaden så med ublide øyne på Fayes virksomhet i det fruktbare Arendals-miljøet, og flere av aktørene i Kristiania gjorde det de kunne for å redusere Fayes innsats og betydning. I dag behøver vi ikke bry oss om de åpenbart feilaktige påstandene som kom fra misunnelige yngre konkurrenter i hovedstadsmiljøet, men det skapte hele livet problemer for Faye at ledende akademikere ved Universitetet aktivt prøvde å marginalisere han og hans innsats som forsker. Historia gir nå Faye rett. Det er det langt viktigere å legge vekt på i dag.

SOKNEPREST I HOLT 1833

Fra 1833 var Faye sokneprest i Holt ved Tvedestrand, og her var han helt til 1861. I løpet av den tida var han med i nesten alt som var av styre og stell i Holt, og han var ordfører 1842–44. Han var også stortingsmann (1842).

HOLT SEMINAR 1839

I 1839 starta Holt seminar, eller Holt lærerskole, som var den første av de institusjonene for utdanning og forskning som til slutt i 2007 gjennom utvikling og sammenslåinger blei til Universitetet i Agder, UiA. Universitetets djupeste institusjonelle og akademiske røtter går tilbake til Holt seminar. Andreas Faye var rektor, eller bestyrer, som det het da, fra starten i 1839 og fram til 1861, da han drog til Sande. At det var en avholdt bestyrer og førstelærer som forlot Holt seminar, ser vi av at elevene ved skolen i 1860 samla inn penger til et portrett av Faye. Dette portrettet blei malt i 1861 av Christiane Schreiber, den fremste kvinnelige portrettmaleren i Norge på 1800-tallet. Dette portrettet eies nå av Universitetet i Agder. Kunstverket regnes som et hovedverk blant Christiane Schreibers malerier.

Erfaringene fra Holt seminar kommer ikke minst til uttrykk i ei praktisk-pedagogisk bok for lærere, *Almuskolen* (1853). Denne boka, som også kom i flere utgaver, var blant de første generelle pedagogiske verk av betydning i Norge. Også på dette området var Faye en pionér.

FAYE, IVARAASEN OG KNUD KNUDSEN; ORDFORNORSKING

Da Ivar Aasen var på sin lange innsamlingsferd rundt i landet 1842–46, var han i januar 1845 ei hel uke sammen med sokneprest og seminarbestyrer Faye i Holt. De to diskuterte og samtalte hver dag hele uka om Aasens språkinnsamling og plan for et eget nytt norsk skriftspråk. Slik Aasen omtaler disse dagene i dagboka si, tyder det på at det var fruktbare tanker og meninger for prosjektet hans som de to mennene utveksla den uka Aasen tilbrakte i Holt.

Mens Ivar Aasen (1812–1895) snart skulle lansere det ene av våre to norske skriftmål, nynorsken, blir den ett år eldre holtingen Knud Knudsen (1813–1896) omtalt som bokmålets far. Knudsen arbeida hele sitt voksne liv for prinsippet om å fornorske det danske skriftspråket i Norge, for på den måten å gjøre det norsk. Men før han blei språkstrever, trengte den evnerike husmannssønnen fra Holt økonomisk støtte til både skolegang i Arendal og studier i Christiania. Det fikk han av Andreas Faye og andre i nærmiljøet i Holt.

Slik kan vi si at Andreas Faye hadde en finger med når det gjaldt å hjelpe begge de to fremste språkplanleggerne i Norge på 1800-tallet: Aasen med ideer og diskusjon gjennom ei hel uke på Holt i januar 1845, Knudsen med midler slik at han kunne gjennomføre sin skolegang i Arendal og sine filologiske studier i hovedstaden. Skolegangen og studiene var nødvendige forutsetninger for det språkreformarbeidet han starta i 1840-åra, og var opptatt av og holdt på med resten av livet.

I tillegg til slik å influere direkte og indirekte de to fremste språkplanleggerne i Norge på 1800-tallet, var Faye også sjøl genuint interessert i språk, og da spesielt i norsk språk. Det ser vi i papirene etter han på Riksarkivet i Oslo, der vi finner opptegnelser han har gjort med forslag til norske ord som avløsere for de danske. Også her var Faye en viktig nybrottsmann. Et ord som vi finner forslag om hos Faye, som den første i Norge, er *ordskifte* for «diskusjon» eller «debatt».

VELDIG AKTIVITET

Faye var i konstant aktivitet, sa folk som besøkte han på prestegården. Til og med når han samtalte med gjester, var han opptatt med å rydde i papirer, bøker eller andre saker og ting som skulle ordnes i de store samlingene han hadde. Ved sida av dokumenter og papirer samla Faye på portretter. I dette ser vi Fayers store interesse for personalhistorie. Det blir hevda at han på veggene hadde bortimot 200 portretter. Drev han ikke og ordna i alt dette – papirer, bøker eller bilder – satt han isteden og skar ut figurer i elfenbein, forteller en kilde.

TO EKTESKAP

Faye var gift to ganger. I 1835 inngikk han ekteskap med Ditlevine Madsen. Etter fem års ekteskap fikk de ei datter. Hun døde fire år gammel. Da var mora blitt blind og sjuk, og hun døde bare 27 år gammel, i 1846. Faye gifta seg igjen i 1850 med Octavia Knudsen. Til sammen fikk de åtte barn. Octavia Faye overlevde sin mann med nesten 40 år. Hun døde i 1908, og ligger gravlagt sammen med ektemannen på Sande kirkegård.

SOKNEPREST I SANDE, PROST I NORDRE JARLSBERG

Faye tiltrådte stillinga som sokneprest i Sande i 1861 (utnevnt 1860), og han fikk en svært fruktbar periode av sitt liv her. Han fikk flere store hedersbevisninger i

Sande-perioden, bl.a. blei han utnevnt til Ridder av St. Olavs Orden (1866). To år før, 1864, fikk han medlemskap i Videnskabsselskabet i Christiania (nå: Det Norske Videnskaps-Akademi). Samme år blei han utnevnt til prost i Nordre Jarlsberg prosti.

I Sande blei han ofte oppsøkt av andre nasjonalt betydningsfulle personer i samtida. Det hevdes at også Bjørnstjerne Bjørnson var på besøk.

Det kom ei rekke historiske skrifter og avhandlinger fra Fayes hand helt fram til han døde i 1869. Alt han skreiv, bygde på det utrolig omfattende historiske materialet han hadde samla gjennom alle år. Han var særlig interessert i personal- og kirkehistorie, men også i landets politiske historie. Et hovedverk av Faye innen det siste området er boka *Norge i 1814*, som kom 1863 til 50-årsjubileet for grunnlova året etter. I anledning 200-årsjubileet i 2014 blei denne Faye-boka trukket mye fram som et viktig kildekrift for dem som i dag forsker om hendingene i 1814.

Et annet viktig verk, som gjelder kirke- og personalhistorie, er *Christianssands Stifts Bispe- og Stiftshistorie* (1867). Denne boka har seinere vært et viktig referanseverk når det gjelder biskopene i Kristiansand. Det er derfor spesielt å legge merke til at ved Fayes begravelse 14. mai 1869 var ikke mindre enn to seinere, og svært profilerte Kristiansands-biskoper til stede, nemlig Jørgen Moe (biskop i Kristiansand 1875-81) og Johan Christian Heuch (biskop i Kristiansand 1889-1904).

Det var nesten som historia sjøl var med og tok regi. *

*Artikkelen er bygd på foredrag i Sande 15. oktober 2016, etter avdukinga av Andreas Fayes restaurerte gravstein på Sande kirkegård samme dag.

ANNET

INNSPILL TIL KUNNSKAPSDEPARTEMENTET

*til arbeidet med ei melding til Stortinget om humanistisk
forskning og utdanning (humaniorameldinga)*

Vi antar at det er en inkurie at Agder Vitenskapsakademi ikke er nevnt blant de institusjonene som er invitert til å gi innspill til KDs kommende humanioramelding til Stortinget, og vil gjerne komme med følgende innspill fra Akademiet:

Skal humanistisk forskning lønne seg? Skal vi måle verdien av humanistisk forskning pekuniært?

La oss begynne med å gå over 100 år tilbake, til sommeren 1907. Den 8. juli det året kunne en lese i Kristiania-avisa Aftenposten:

«Der bliver Stilhed over Landet idag. En af dem, som mellem Fædrelandets bedste Sønner ragede et Hoved over de andre, er ikke mere.

Det store Navn gaar nu over i Historien.»

Dødsfallet, som skjedde på Tynset i Østerdalen, slo ned som et lyn i hovedstaden. Denne dagen og i de nærmest etterfølgende dagene brakte avisene store artikler om den døde, de refererte meldinger, omtaler og kondolanser fra hele verden, og fortalte hvordan den dodes kiste blei transportert fra Tynset til hovedstaden i ei togvogn dekorert med granbar. Den ankom Kristiania noen dager etter. Begravelsen var en stor statsbegivenhet med Konge, Regjering, Storting, Universitet, sivile og militære embetsmenn osv., hele det offisielle Norge til stede.

Og det var en humanistisk forsker som var død. Det var professor Sophus Bugge. Ingen spurte da om hans forskning hadde lønt seg. Men ingen tvilte heller på at den hadde vært og var *viktig* for nasjonens identitet som en egen kulturnasjon. Sophus Bugges begravelse sommeren 1907 kan bare sammenliknes med den som blei Bjørnstjerne Bjørnson til del tre år seinere, i 1910. Men Bjørnson var en

gigantskikkelse i det norske samfunnet på en helt annen måte enn den stillfarne filologen Sophus Bugge. Bjørnson var nobelprisvinner, han var allestedsnærværende i det norske samfunnet, ikke en tilbaketrukket humanistisk forsker, som i sine seinere år publiserte arbeider om eddadiktas europeiske opphav og om fjerne oldtidsspråk som illyrisk og etruskisk.

Men Sophus Bugges ry var etablert tidlig. Han var født i 1833 og debuterte som forsker alt i studietida, 19 år gammel, med artikkelen *Om Consonant-Overgange i det norske Folkesprog* (1852). Fra han var 20 til han blei 26 år (1853–59), fikk han trykt bl.a. 10 artikler i tyske fagtidsskrift om oskisk og umbrisk, om germanske språk og romani. Han spente etter hvert som forsker over hele humaniora, og blei professor bare 33 år gammel, i 1866. Han utgav og granska norske folkeviser, skrev om norske og svenske dialekter, om gammellatinske komedier, om middelalderlitteratur, om steds- og personnavn, om keltisk tradisjon og kultur, og innen historisk sammenliknende språkvitenskap. I 1865, da han var 32 år, publiserte han en artikkel på bare 23 linjer, som kom til å markere et tidsskille i nordisk filologi. Denne vesle artikkelen etablerte at runeinnskriften på Gallehushornet fra Sønderjylland var i urnordisk språk, ikke gotisk, slik en hadde trodd før. Navnet *HlevagastiR*, som var subjektet i innskrifta, viste eksempel på en maskulin i-stamme, slik en tidligere hadde antatt i urnordisk, og som med Bugges tolkning nå blei belagt. Det at de dermed kunne ta bort konstruksjonsstjerna foran navnet *gastiR*, førte etter sigende til et av de største fyllekalaser i nordisk filologis historie.

Sophus Bugge hadde en vitenskapelig autoritet som få andre i samtida, og han hadde et stort internasjonalt nettverk. Hans ord hadde en veldig tyngde i academia, nasjonalt og internasjonalt, og hans begravelse var en stor nasjonal begivenhet. Ingen tvilte på at humanistisk forskning var viktig, og slett ingen spurte om det egentlig er nødvendig med filologisk og humanistisk forskning.

I dag er situasjonen en annen. Mange spør om det er noen vits i det hele tatt med slik forskning.

Antall uteksaminerte studenter og antall publiserte artikler og bøker danner i stadig større grad finansieringsgrunnlaget for universitets- og høgschooler. Humanister utgjorde i 2008 17% av vitenskapelig personell i universitets- og høgschoolsektoren i Norge, men feltets andel av driftsutgiftene til forskning og utvikling var bare 7%. I den forskningsmeldinga som Bondevik II-regjeringa la fram for Stortinget (St. meld. 20 (2004-2005: *Vilje til forskning*)), var humaniora fullstendig fraværende. Når prioriterte forskningsområder er blitt pekt ut av politiske myndigheter i dag, er det nesten utelukkende snakk om helse, miljø, energi og mat, dvs. fisk. Ikke kultur, ikke humanistiske områder overhodet. Verken i St.meld. 30 (2008-2009:

Klima for forskning) eller i St.meld. 18 (2012-2013: *Lange linjer – kunnskap gir muligheter*) har humaniora fått noen egen behandling, men i St.meld. 30 er iallfall humaniora mer omtalt enn i meldinger før og etter – uten at det likevel førte til noe. I St.meld. 18 nevntes at antall studenter innen humaniora var gått ned fra 2002, og at doktorgradskandidatene brukte for lang tid. Heller ikke regjeringa Solbergs stortingsmelding (7, 2014-2015: *Langtidsplan for forskning og høyere utdanning 2015-2024*) viser humaniora særlig oppmerksomhet. Meldinga lister opp 6 satsingsområder, ingen av dem inkluderer humanistisk forskning, med mindre «verdensledende fagmiljøer» skulle være aktuelt for noen humanistiske miljøer. Ordet «humaniora» er nevnt tre ganger i hele meldinga, «humanistisk forskning» 5 ganger, ingen av stedene aleine, bare sammen med andre vitenskaps- og forskningsområder som er nødvendige når det gjelder de omstillinger samfunnet står overfor innen miljø og klima, og innen teknologi. Meldinga påstår dessuten direkte at det utdannes for mange kandidater innen humaniora.

Humaniora må selvsagt godta at politikerne spør om relevans og nytte. Det er ikke noe galt i at politikerne spør. De er satt til å forvalte samfunnets midler til beste for oss alle.

Men nå slåss de humanistiske fakulteta, institutter og fag mange steder for å rekruttere nok studenter, slik at de kan opprettholde studietilbud, for å få midler til forskning, og også for å kunne tilsette nye forskere etter dem som går av med pensjon, eller som slutter av andre grunner. Flere universiteter i landet har begynt å legge ned sentrale europeiske språkfag som tysk og fransk, og Universitetet i Oslo la i 2011 ned klassisk arkeologi og andre deler av de antikke studiene. Flere andre fag fulgte.

Det er avgjort blitt vanskeligere å legitimere filologisk og humanistisk forskning i dagens politiske krav om lønnsomhet, i samfunnet så vel som internt i universitets- og høyskolesektoren.

Men i 2008 fikk vi en egen strategiplan for humanistisk forskning, utarbeida av Forskningsrådet på oppdrag av Kunnskapsdepartementet. Det skjedde etter at dekanene ved alle de humanistiske fakulteta unisont hadde protestert over det totale fraværet av humaniora i forskningsmeldinga fra 2005. Arbeidet med planen hadde tatt to år. Det blei naturligvis stilt store forventninger til hva som ville bli presentert der. Da planen kom, i 2008, viste det seg at den bare var på 15 tekstsider. Om den var kort, så åpna den iallfall godt. Dette sier den nemlig under overskrifta «Hvorfor humanistisk forskning?»:

«Humaniora handler om hva det i bred forstand vil si å være menneske; om identitet, språk, historisk sammenheng og verdigrunnlag. Humanistisk forskning

handler om så ulike ting som språkforståelse, arkeologiske undersøkelser av før-historiske samfunn, betydningen av religion og religiøse ritualer, og definisjoner av hva som er god kunst.»

Dette er godt sagt. Men det følges dessverre ikke opp, for i resten av planen reduseres humanistisk forskning til å være hjelpedisiplin for andre vitenskaper og områder. Da skal humaniora bl.a. bidra til «etikk som grunnlag for å løse utfordringer knyttet til demokratiseringsprosesser, konfliktløsning, miljø, bio- og nanoteknologi». Videre pekes det på at språkforskning har betydning «for utforming av moderne teknologiske produksjonssystemer» osv. osv. Planen tilbyr tre konkrete eksempler på prosjekter som, må vi tro, var ment å skulle peke mot framtida for humanistisk forskning: Det første gjaldt en språkforsker som hadde undersøkt språkferdighetene i 664 norske eksport- og importbedrifter, det andre handla om humanioras relevans for miljø- og klimaforskning, og til slutt et prosjekt der en undersøkte, som det står, «digitale og brukergenererte innholdstjenester på nett». Det var det. Strategiplanen førte da heller ikke til noen ting. Bevilgningene til humanistisk forskning har ikke økt, enda planen sa at de burde økes betraktelig, og det er da også etter at strategiplanen blei lagt fram, at f.eks. Universitetet i Stavanger har lagt ned sine språkstudier, at Universitetet i Tromsø drastisk reduserte sine studietilbud i flere språkfag, i litteraturvitenskap, i lingvistikk og i antikkens språk og kultur, og at klassisk arkeologi og antikkstudier ved Universitetet i Oslo blei nedlagt.

Spørsmålet mange har stilt seg, er om norsk humanistisk forskning, med sin lange og betydelige tradisjon og sine utallige viktige forskningsresultater, skal fortsette å være humanister, eller om de skal, etter tidens krav, forsøke å forandre seg, bli noe annet? En historie kan illustrere hva vi mener: Det var noen katter som etter et skipsforlis standa på ei øde øy der det ikke var mus og heller ikke andre småkryp som kattene kunne jakte på. Hva skulle kattene gjøre? Ettersom tida gikk, og de blei mer og mer sultne, stod bare to muligheter igjen: Enten kunne de fortsette å være katter, og da langsomt sulte i hjel, eller de kunne begynne å spise gress. Altså: Skal norske humanister fortsette å være humanister, eller skal de forandre seg slik at humanistisk forskning må få en grunnleggende ny definisjon? Må de begynne å spise gress?

Det er naturlig å se litt på norsk historie etter 1814, det året da den norsk-danske unionen blei avslutta og Norge stod fram som en ny sjølstendig nordisk og europeisk nasjon, i personalunion til 1905 med Sverige. Den nye nasjonen brukte nesten 100 år på å definere hva som skulle gjelde for og bli definert som *norsk* i språk og kultur. Og definisjonen blei i det alt vesentlige gjort ved hjelp av

humanistisk forskning. Det skjedde ikke uten strid og uenighet, ja, når det gjaldt språk, vet vi alle at den norske språkstriden er kjent langt utover landets grenser, og at den til og med i mye har danna den empiriske basis for teoriutviklinga innen det internasjonale forskningsfeltet språkplanlegging.

Poenget her er at i nasjonens leiting etter hva som skulle forstås som å gjelde for norsk i språk og kultur, var det humanistisk forskning som leverte de viktigste og avgjørende bidraga. Vi kan derfor vanskelig tenke oss utviklinga av nasjonalforståelsen i Norge på 1800-tallet uten språkforskere som Ivar Aasen og Knud Knudsen, Johan Storm, Sophus Bugge og Amund B. Larsen, sagnforskeren Andreas Faye, historikerne Peter Andreas Munch og Carl Richard Unger, navneforskeren Oluf Rygh og folkeminnegranskeren Moltke Moe – og på 1900-tallets begynnelse forskere som Halvdan Koht, litteraturgranskeren Francis Bull og språkviteren Didrik Arup Seip.

Men dermed festa også humanistisk forskning et solid grep om norsk akademisk liv generelt. Språkprofessoren Didrik Arup Seip var uten tvil den mektigste og mest dominerende rektor noensinne ved Universitetet i Oslo. Han var rektor da krigen kom, og hadde heltestatus etter 1945. Humanistene var på mange måter ledende innen academia til langt ut på 1900-tallet, ganske enkelt fordi de blei opplevd som de viktigste forskerne i det norske samfunnet. Deres forskning spilte ei avgjørende rolle i nasjonens demokratiske utvikling og sjølførståelse.

De politiske motsetningene i samtida gjaldt mest kulturelle spørsmål, ikke økonomiske som seinere, og dermed var humanistene også sentrale som leverandører av argumenter som kunne anvendes i den politiske kampen. Humanistisk forskning var avgjort *viktig*, den svarte på det daværende samfunns kunnskapsbehov. Men den var heller ikke da *lønnsom* i økonomisk betydning.

Humanistisk forsknings suksess i Norge fra 1814 og fram til andre verdenskrig har hatt som følge at denne forskninga også seinere har holdt god standard kvalitetsmessig. Det er mye god humanistisk forskning i Norge. Det ser vi bl.a. av at mens bare 7% av forskningsbevilgningene går til dette vitenskapsområdet, leverer de humanistiske forskerne hele 18% av såkalt kvalitetssikra publikasjonspoeng i 2008. Også justert for det forhold at humanistisk forskning er billigere enn mye annen forskning, er dette et veldig godt resultat.

Tidligere statsråd Kristin Clemet (H), som var den statsråden som la fram forskningsmeldinga *Vilje til forskning* i 2005, uttalte at vi må satse tungt der vi allerede er gode, for der kan vi bli blant de aller beste. Objektivt sett burde det bety ei solid satsing på humanistisk forskning i Norge, for både historisk og i dag ligger humaniora kvalitetsmessig godt an. Men det var naturligvis ikke det statsråden mente, og slik blei det heller ikke. Det blei helse og olje, miljø og fisk.

Etter at strategiplanen for humanistisk forskning blei presentert av Forskningsrådet i 2008, har som nevnt lite skjedd. Enda planen peker på et akutt behov for økte bevilgninger, er de om mulig blitt enda knappere. Det er like vanskelig som før å nå fram i Forskningsrådet med søknader om humanistiske prosjekter.

Etter Agder Vitenskapsakademis mening var argumentasjonen i strategiplanen for humaniora grunnleggende uheldig og feilslått. Humanistisk forskning vil aldri lønne seg i et snevert økonomisk regnskap. Rett nok kan vi peke på at uten språkkunnskaper taper næringslivet antakeligvis en del kontrakter, som de ville fått med bedre språk- og kulturell forståelse. Vel og bra, og det er sikkert riktig. Og at strategiplanen pekte ut språkteknologi som et framtidsområde i et forsøk på å vise at humaniora betyr noe i den moderne teknologifikserte virkeligheten, er det også greit nok. Men dette er, og vil alltid bli marginalt som begrunnelse for humanistisk forskning. Og det kan aldri *bære* fram dette området som et sjølstendig felt i konkurranse med naturvitenskap og teknologi.

Isteden må argumentasjon ta utgangspunkt i humaniora sjøl, ikke være som et haleheng til andre og mer politisk salgbare forskningsområder. Når vi argumenterer for at humanistisk forskning er viktig, må vi ha klart for oss at nesten alt humaniora bidrar med av forskning, er grunnforskning. Når også naturviterne og medisinerne i dag slåss for bevilgninger til og økt forståelse for grunnforskning, i motsetning til anvendt forskning, til nytteforskning av mer kortsiktig natur, så er de potensielt humanioras alliansepartnere. Men humaniora har, og må ha, en annen begrunnelse enn naturvitenskap, teknologi og medisin. Og den må komme fra humaniora sjøl, ikke utenfra, slik det nok var tilfellet i forskningsrådets strategiplan for humaniora fra 2008.

Vi vil nevne fire uavhengige begrunnelser for humanistisk forskning:

1. *Rasjonalitetsbegrunnelsen.* Den legger vekt på at vi må vite om og kjenne til hvordan forskjellige samfunn har vært organisert og hvordan ulike organisasjonsformer har virka, for å få et repertoar vi kan inspireres av og hente elementer fra i utforminga av vårt eget samfunn. Et samfunn styrt av rasjonelle handlinger krever et minstemål av kunnskap hos borgerne om det fellesskapet de er en del av, hvordan det blei til og hvordan det kan formes. Professor Martha Nussbaum ved University of Chicago gav i 2010 ut ei bok med tittelen: *Not for profit. Why democracy needs the humanities.* Nussbaum understreker der at humanistisk kunnskap skaper menneskelig vekst, kritisk tenkning og dannelses som holder

demokratiene levende. Humaniora skal med andre ord gjøre verden omkring oss mer begripbar og gjennom det gjøre oss bedre rusta og i stand til å ta hånd om egne liv og om våre demokratier.

2. *Modellbegrunnelsen.* Denne begrunnelsen framhever at på noen områder har menneskeheten allerede funnet gode, kanskje de beste løsninger på evig tilbakevendende problemer. Vi har modelløsningene, som bl.a. er nedfelt i det gylne snitt, i kontrapunkt, i tidas, stedets og handlingens enhet. Fortidas beste frambringelser gir oss idealer, modeller, de er mesterstykker vi kan ta mål etter, eller låne prinsipper fra. De er del av det gods vi forventer at allmenndannelsen gir.
3. *Konsumentbegrunnelsen.* Denne begrunnelsen legger vekt på de humanistiske disipliner som kilder til personlig og sosial berikelse. Via dem får en person tilgang på nye opplevelser, enten det er språk som setter en i stand til å lese klassiske eller moderne forfattere i original, eller det er kunnskap som øker ens musikkopplevelse, eller det er ferdigheter til å følge en vitenskapsfilosofisk debatt. En slik konsument har skaffa seg kunnskap, sensitivitet og skarphet til både å nyte og bedømme, dvs. til å verdsette.
4. *Produsentbegrunnelsen.* Her er vi ved det området der humaniora er et instrument for og nyttig i forhold til andre formål. Språkkunnskaper er nok det viktigste her. En handelsmann som ikke kan noe fremmedspråk, er en dårlig handelsmann, som vi kan lese om allerede i Konungs Skuggsjá, Kongespeilet, fra midt på 1200-tallet. En forsker som bare kan norsk eller svensk i dag, er nærmest utenkelig, og ville i tilfellet være akterutseilt umiddelbart. Det er nesten utelukkende denne fjerde begrunnelsen, produsentbegrunnelsen, som det norske forskningsrådets strategiplan for humaniora av 2008 er opptatt av, ikke de tre første.

Med disse fire hovedbegrunnelsene for humaniora tror vi det må kunne være rett å si: uten humaniora stopper våre samfunn å fungere slik vi kjenner dem. Det humanistiske fag og humanistisk forskning tilfører samfunnet og den enkelte, er *viktig*, er *nyttig*, men det er oftest ikke direkte økonomisk målbart. Det skal det da heller ikke være.

Med hilsen

Agder Vitenskapsakademi

v/ preses, professor dr. philos. Ernst Håkon Jahr

Kristiansand 13. mai 2016

Thor Einar Hanisch

KRISTIANSAND KATEDRALSKOLE

Et tidsbilde¹

Foto: Thor Kristian Hanisch.

*Kristiansand Katedralskole («Gamle-Katta») slik bygningene ser
ut i dag og også så ut i 1951 da jeg tok artium.*

Vår kjære by Kristiansand, opprinnelig kalt Christians Sand, kom som vi vet til ved en kongelig kunngjøring av 5. juli 1641, gitt på Bergenshus Slott, av vår bys grunnlegger Christian IV.

1 Bordtale holdt i Lilletunstova på UiA i tilknytning til akademiets sommermøte 25. august 2016

Det skjedde etter at kongen på sin reise langs norskekysten våren og sommeren 1641, med sitt kongeskip *Christians Ark*, bl.a. var innom Flekkerøya og oppom Kongsgården på Oddernes. Der fikk hans lensherre Palle Rosenkrantz i oppdrag å anlegge en by på Sanden, som var en stor sandmo med furuer på. Og senere, 28. november 1642, å anlegge skole.

Ifølge katedralskolerektor Halvor Vegard Hauge, også fortjenstfull forfatter av boken *Schola Christiansandensis*, som talte ved Gymnasiesamfunnet Iduns 100-års-jubileum 17. november 1966, er det litt uvisst når skolen kom i gang. Det kan ha vært i 1645, og det kan ha vært en kombinert fattigskole og latinskole i en skolebygning i tilknytning til en kirke som ble reist på sanden. Hauge anså det imidlertid sannsynlig at skolen i hvert fall må ha vært fast etablert i 1651. Da kunne kanskje vi, 1951-kullet fra Kristiansand Katedralskole, kalle oss 300-års skolejubilanter, i tillegg til å være 310-årsjubilanter per 1951 fra byens grunnleggelse, vikarierende sådanne da det egentlige by-jubileet i 1941 naturlig nok ikke ble feiret.

Status som katedralskole fikk den alt i 1686, altså for 230 år siden. Den var nok fra da av å anse som en skole hovedsakelig for embedsmenns og besteborgeres barn, selv om disse familiene også til tider kunne være ganske ubemidlede. Alt tidlig gjorde skolen seg gjeldende i byens kulturliv, og selvfølgelig i kirkens liv. Det er kanskje ikke så ueffent, også historisk sett, at skolens slagord i dag er *en skole med stil*.

Det hører med til historien at Kong Christian utnevnte «en os elskelig og vellærd mand», herr Jens Hanssen Alsloe, til «Rector Scholae». Lønnen var 30 tønner havrekorn av kronens tiende. Senere, fra 1661, var lønnen 50 riksdaler. Ved slutten av 1600-tallet hadde skolen visstnok 15-20 disipler. I 1678 fikk alle på én nær klær, sko og strømper av kirken. Om denne ene heter det: "Iver Jenssøn, er landstryger, bør intet gives." For at elevene skulle være ens habituerede, dvs ens kledd, var kirketjeneren pålagt å la det nødvendige vadmél sverte. For øvrig besluttet Christian IVs sønn Frederik III alt i 1656 at 1/4 av alle bøter i byen skulle tilkomme fattige skolebarn, og avgiften av laksefisket ved Boen skulle gå til byens skole.

Nevnte Frederik III var for øvrig langt forut for sin tid ved at han alt 5. mars 1666 også bestemte at en sjøskole skulle opprettes i byen. Her skulle det, i tillegg til kristendom, som jo var obligatorisk overalt, undervises i regning, skriving og sjøkunst, altså navigasjon.

Latinskolebygningen kom opp med én etasje i 1736, etter den store bybrannen 6. mai 1734. Fra 1852 fremstår den som det den er i dag. Senere, i 1878, kom den store bygningen i Kirkegaten opp, som i 1951 huset våre 3x3 årskull, med våre

klasser 5ga, 5gb og 5gc som øverste nivå. Etter uteksaminering derfra var vi klare for immatrikulering ved Universitetet i Oslo, grunnlagt i 1811 som Det Kgl. Frederiks Universitet. Den 11. desember 2011 arrangerte Agder Vitenskapsakademi flott 200-års jubileumsfest i Festiviteten i Arendal Gamle Rådhus! Det var naturlig at akademiet valgte Arendal som festarena fordi Arendal var den byen i Norge som i forhold til folketallet ytte mest til etableringen av landets første, og lenge eneste universitet. Det var ellers ikke langt fra at det første hadde blitt lagt til Kristiansand 39 år tidligere. Den innflytelsesrike biskop Gunnerus i Trondheim, stifteren av Norges første akademi i 1760, Det Kgl. Norske Videnskabers Selskab, hadde alt i 1772 foreslått for kongens livlege og eneveldige minister Struensee at Kristiansand måtte være stedet. Uheldigvis ble planen forpurret ved at det gode hodet til Struensee falt for bøddelens øks og stilt på stake, etter at det ble antatt at den angivelig amorøse livlegen hadde gått til sengs med den forsømte dronningen bak en for øvrig spinngal konges rygg.

Den 17. november 1866 ble Gymnasiesamfunnet Idun stiftet med senere sogneprest Gundersen, overlærer Sagen og professor Seippel som de tidligste formennene. Dere som er sønner og døtre av Idun fortjener en spesiell gratulasjon i anledning av samfunnets 150 år i år. Dere har, ikke minst gjennom publikasjonene *Æblet* og *Liber Criticus*, og gjennom tallrike foredrag og teateroppsettinger, bidratt vesentlig til å dokumentere skolens, og også byens pulserende kulturelle liv gjennom tidene. Personlig er jeg stolt av at min morfar, Einar Jørgensen, og min far Theodor Hanisch, har vært formenn i Idun. Og jeg ser blant annet ved lesing av 75-årsjubileumsboken fra 1941 og boken om Kristiansand Katedralskole fra 1932, at mange kjente av våre alles forgjengere har gjort seg gjeldende som ledere, skuespillere, skribenter og debattanter. Det gjelder også noen av akademiets medlemmer. Av teaterforestillinger i eldre og nyere tid som vakte begeistring kan nevnes: *Baldevins bryllup*, *Charlies tante*, *Den spanske flue*, Ionescos *Den skallede sangerinne* og *commedia dell'arte*-forfatteren Dario Fos *Malerne kommer og Tyven, Tyven*.

Idun har nok gitt dere mer enn vi i Credorussen og i Laget nok ante, om enn enkelte av oss hadde sporadiske besøk i enkelte Idun-arrangementer i den gamle gymnastikksalen, og spesielt naturligvis hos Idun Teater. Begge hadde vel en viss forståelse for hverandres ulike formål og misjon, og lot hverandre oftest stille i fred med sitt. Denne referatteksten viser kanskje best Iduns dilemma: "Da vi er kommet til det resultat at en fortsatt strid om kristendommens berettigelse etter siste møte å dømme ville kunne bringe *uhygge* i foreningen, så er vi blitt enige om gjensidig å opphøre med diskusjonen."

Vi i Credorussen, som jeg var leder for, var sterke på tro og turer, blant annet hadde vi tur til kristenrussen i Stavanger og tur med fiskeskøyta "Grålys" til Flekkerøya(!). For Idun var turer til Kulia gjennom mange år en fast tradisjon. Et eksempel fra Æblet hitsettes:

Op mot Kulia sig drog/en dag saa lystelig et tog/av unge haabefulde gym-
nasiaster/Nu og da de stoppet brat/ en "støit" i halsen glider glat/men gaar
saa paa igjen/ja løber, for det haster!

Ellers er det vel nå vi som er i den alderen at det haster mer og mer: *We can't turn back time. but we can preserve it from being lost.* Vi har minnene om lærerne og hverandre med oss og i oss for alltid. Noen ganger kunne forholdet til lærerne være anspent, for eksempel da skolens ledelse nektet elevene siste time fri for i skolegården å markere Bjørnstjerne Bjørnsons død. Mer generelt kunne forholdet beskrives slik:

Men oppe i pedagogers hoder/svæver en frykt for disse poder/ der aldrig lærer at holde fred/men stadig volder pedellen fortrød/ Man rynker brynene, mener det bedste/til skolens og autoritetenes fæste/ Sat op etter virksomste straffemetoder/ henger en trussel paa syndernes hoder.

Helt fram til 1895 hadde jenter ingen adgang til Katedralskolen, Da kom fire inn, og de dimitterte med toppkarakterer! Blant flere av Iduns sønner vakte bare tanken på at det skulle døpes inn Idun-døtre, noe nær panikk. Da inntoget ble et *fait accompli*, ikke minst takket være gymnasiast Herman Smitt Ingebretsen, senere sjefredaktør i Aftenposten og odelspresident, lød det frustrert i Æblet:

Pass Jer nu I ei maa strekke/ sværd med ydmygst bønner/ for den flokk av amasoner/ som i selv slap ind!/ Tidt det høres kan at koner/ nægtet mannen vin.

Faktisk ble fremtidsutsiktene beskrevet av skribenten som enda dystre, selv om damene hadde lovet at de skulle oppføre seg pent og gå hjem kl. 11:

Jeg kan et fremtids Idun se/ med overflod av kvinner/ Man samles ved en kande the/ og moderpraten rinder/ Og hele Iduns personale/ det strikker og det fletter/ Og holdes foredrag- de tale/ om drakter og kadetter.

Senere ble imidlertid damene hyllet, for eksempel i Æblet av signaturen "Aborten" i tilnærmet wildenweysk stil i diktet *Russepiken*:

Hun sitter på plenen med boken ved siden/ og myser så smått mot den maiklare solen/ I dag er hun russ – og så proppfull med viden!/ Hun skjeler tilfreds langs en stripe på kjolen/ i Carmoisin -./ Hva heter å kysse, montro på latin?

Hun rent ignorerer meg, den lille damen/ for formler og slikt, som må kunnes så grundig/ En Venus i nissedrakt skal ha eksamen! / Nå ser hun mig, blunker kokett, underfundig/ - et skjelsk lite blikk-/ I morgen skal Venus ha matematikk!

Hun sitter og kryster en markblomst i hånden/ mens verbene yngler i kirsebærmunnen/ Hun bøyer: "beginnen – begann – og begonnen"/ Det der er visst ordentlig morsomt i grunnen?/ Jeg bøier mig frem/ best som hun begynner på fransk, med "je t'aime".

Hun virker så barnslig uskyldig og yndig/ en liten gudsengel, en ren åpenbaring - / Men kom ikke der! Hun er passende syndig!/ Det manglet nå bare – man har da erfaring!/ Ja, for De forstår/ vidunderet fylte jo nitten i vår -.

Men plutselig napper hun bøkene sine/ blir vekk momentant, bak om nærmeste hjørnet/ For der kommer pappa med dommedagsmine/ og full av formaninger, mektig fortørnet./ Et kort lite nikk – og solen blev liksom så blek da hun gikk - -

Når vi først er i mimrehjørnet, la oss unne oss noen andre vakre æblestrofer av ukjent forfatter, strofer som også kunne passe i skolelagsavisen, der først Åse Dommerud, så jeg var redaktører i vår gymnastid:

At elske er en ædel sag/ og derfor elsker jeg i dag/ jeg siger det til alle du/ thi kjærligheden er af Gud/ og derfor er den stor og skjøn/ og derfor er den eviggrøn/ og derfor er den og en magt/ som har seg verden underlagt/ At elske er det store bud/ at elske næsten og sin Gud/ at elske den som fattig er/ og den, som nød og savn ei ser/ og det forvist jeg tror og véd/ at kvinden og skal regnes med."

Katedralskolens rektorer og lektorer har vi heller ingen grunn til å omgå i stillhet. Vi var heldige med vår rektor Johan Bernard Varen, og mange lektorer var dyktige, samvittighetsfulle og ganske fargerike. Vi kunne ikke vente at alle var som lektor

Alf Tellefsen, senere Danevad, som kunne danse ned mellom pulttrekkene mens han sang

Pigerne udi Spanien, de danser polka så lett på tå. Alt under palmene og bananene, men de er ikke til å stole på.

Eller en lektor Helge Bergstad som gjerne satte seg på en pult og ga til beste sin perfekte fransk, han hadde jo fransk artium, eller den like dyktige kulturpersonligheten Eldar Molaug, eller den virtuose og like taleeleverte lektor Werring som også agerte privat importør av utvalgte franske viner i den helt store stilen. ”*Jag kan icke rekna dem alla*”, for å si det med Lina Sandell, men lektorene Nodeland, Gundersen, Ramfjord, Vogt, Stray, Dahl Larsen, Heide Sørensen, Borlaug, Witzøe, ”Ole Doll” Thygesen Thorstensen, ”Bjønneren” Bjørndal, samt den respekterte ”kustusholder”, inspektør Myhre Nilsen, er nok blant de som ligger godt forankret i minnet til de av oss som ”hadde” dem.

Men de komplimenter vi, dagens nøkterne, for lengst dimitterte disipler kan gi våre lærere, hvem de nå var, overgås lett av Idun-sønnen, dikteren Olaf Benneche i diktet *Til en lærer!*:

Jeg husker de festens stunder/ - de aldrig av mindet flyr/ da frem for vor sjæl du førte/ Historiens eventyr/ Der stred de gamle Helte/ heroers og stormænds rad/ frem steg de lyse og store/ fra læreboks tørre blad.

Vi glemte de svarte pulter/ og væggene triste graa/ og loftets de gule tavler/ sig løftet til himlen blaa./ Vi sto under Hellas laurer/ i skyggen av templers spænd./ Vi lyttet blant snehvitt marmor/ til Hellas` de bedste mænd.

Ærbødig og ømt du tolket/ de skatter, vort sprog os bød/ du elsket de skjønne blomster/ i digtningens haveskjød/ Du drysset i vore hjerter/ det duftende blomsterflor/ Aa, det skal du engang vite: / det spiret i dine spor.

Du varm for det skjønne tok oss/ i skjønhhetens riker ind/ og ydmyk alt for det store/ du bøiet med os dit sind./ Aa – hva var din spot naar smaahet/ og usseldom talen gjaldt;/ men varsom, av ædel klokskap/ var tynget; den dom som faldt.

Aa, storsindet, raus du gav os/ dit bedste hver enkelt stund!/ Nei ingen skal si at aagret/ du har med ditt rike pund./ Du flygtet støt sky for takken/ og kjendte ei selv din rang./ Tilgiv at jeg tak dig siger/ fra alle nu denne gang.

BIDRAGSYTERE

De enkelte bidragenes forfattere er, i alfabetisk rekkefølge:

Otto Andersen	otto.andersen@uia.no
Charles Armstrong	charles.armstrong@uia.no
John Olav Bjørnstad	john.o.bjornstad@uia.no
Lars Thomas Dyrhaug	lars.thomas.dyrhaug@ntnu.no
Christa Dürscheid	duerscheid@ds.uzh.ch
Jacek Fisiak	fisak@wa.amu.edu.pl
Frida Forsgren	frida.forsgren@uia.no
Frode Gallefoss	frode.gallefoss@sshf.no
Hans Herlof Grelland	hans.grelland@uia.no
Thor Einar Hanisch	thor.e.hanisch@uia.no
Ernst Håkon Jahr	ernsthakon.jahr@uia.no
Jarle Jortveit	jarle.jortveit@sshf.no
Aasulv Lande	aasulv.lande@teol.lu.se
Timothy C. Lommasson	timothy.c.lommasson@teknova.no
Tore Midtvedt	tore.midtvedt@ki.se
Marit Aamodt Nielsen	marit.a.nielsen@uia.no
Rolf Nossun	rolf.nossum@uia.no
Michael John Prince	michael.j.prince@uia.no
Pål Repstad	pal.repstad@uia.no
Frank Reichert	frank.reichert@uia.no
Yuriy Rogovchenko	yuriy.rogovchenko@uia.no
Robin Rolfhamre	robin@rolfhamre.com
Michael Schulte	michael.schulte@uia.no
Stephen Seiler	stephen.seiler@uia.no
Ole M. Sejersted	o.m.sejersted@medisin.uio.no
Sven Åke Selander	sven-ake.selander@teol.lu.se

BIDRAGSYTERE

Gunnar Sivertsen	gunnar.sivertsen@nifu.no
Leiv Storesletten	leiv.storesletten@uia.no
Gustav Sætra	gustav.satra@uia.no
Sigbjørn Sødal	sigbjorn.sodal@uia.no
Margrethe Wold	margrethe.wold@uia.no
Arne Olav Øyhus	arne.o.oyhus@uia.no

FOTOGRAFER

Olav Breen
Sven Gj. Gjerulfsen, Det kongelige hoff
Jørgen Gommæs, Det kongelige hoff
Thor Einar Hanisch
Thor Kristian Hanisch
Ernst Håkon Jahr
Inger Johanne Håland Knudson
Björn Larsson
Rolf Nossun
Jan Arve Olsen

Agder Vitenskapsakademi takker Universitetet i Agder og Rasmussengruppen AS for økonomisk støtte til akademiets arbeid med å fremme vitenskapelig virksomhet på Agder og forståelse for vitenskapens betydning i landsdelen.

UNIVERSITETET I AGDER

RASMUSSENGRUPPEN

Gled deg over Agders kultur på

agderkultur.no

*kulturportalen som produseres i samarbeid med
Seniorsentrene ved Universitetet i Agder
med Agder Vitenskapsakademi som domeneeier.*

*Agderkultur.no er støttet av Arendal kommune,
Kristiansand kommune, Aust-Agder fylkeskommune,
Vest-Agder fylkeskommune og
Spareskillingsbankens Skillingsfond.*